

Teksteistä rakennettu kaupunki

*Julkinen ja yksityinen tila
turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä
1740–1810*

Panu Savolainen

Akateeminen väitöskirja

Esitetään Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
lauantaina 1. päivänä huhtikuuta 2017 kello 12
Turun yliopiston Tauno Nurmela -salissa (luentosali 1).

Teksteistä rakennettu kaupunki

Teksteistä rakennettu kaupunki

*Julkinen ja yksityinen tila
turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä
1740–1810*

Panu Savolainen

Bibliotheca Sigillumiana 2

SIGILLUM

Turku 2017

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Suomen historia
Tohtoriohjelman Juno

Työn ohjaajat

Kirsi Vainio-Korhonen
Johanna Ilmakunnas

Tarkastajat

Piia Einonen
Charlotta Wolff

Vastaväittäjä

Charlotta Wolff

Kannen suunnittelu ja ulkoasu

Panu Savolainen, kuvat: Kansallisarkisto, Turun kaupunginarkisto, Historiallinen sanomalehtikirjasto, kaupunkisilhuetti Louis Bélanger'n etsausta (Kungliga biblioteket 1798) mukaellen.

Grafiikka ja kuvat

Panu Savolainen ellei toisin mainita

© Panu Savolainen ja Sigillum Oy

Sigillum, Turku
Bibliotheca Sigillumiana 2

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

ISBN 978-952-7220-02-3
ISBN 978-952-7220-03-0 (pdf)
ISSN 2343-4872
ISSN 2343-4872 (pdf)

Sisällys

<i>Esipuhe</i>	9
<i>Johdanto</i>	13
<i>Kysymyksenasettelu</i>	13
<i>Julkinen ja yksityinen</i>	15
<i>Tilallisuus ja käsitteet</i>	21
<i>Historiallisen tiedon mittakaava</i>	25
<i>Rajaukset ja aiempi kaupunkihistoriallinen tutkimus</i>	29
<i>Lähdeaineistot ja niiden tulkinta</i>	32
<i>Tuomioistuinten ja lainsäädännön aineistot</i>	34
<i>Rakennusten katselmusasiakirjat</i>	37
<i>Hallinnon asiakirjat, sanomalehdet, päiväkirjat, muistelmat ja kirjeet</i>	39
<i>Nimien kirjoitusasu ja käsitteiden merkitseminen</i>	42
<i>Tutkimuseettiset kysymykset</i>	43
<i>Tutkimuksen rakenne</i>	43
<i>Ruotsin ajan lopun Turku</i>	45
<i>Käsitteet, kieli ja tila</i>	51
<i>Kuningattaren synnytys</i>	51
<i>Publik, privat, allmän, enskild, offentlig, hemlig</i>	52
<i>Paikkojen nimeäminen ja kerronta</i>	59
<i>Rakennusten kuvaukset</i>	69
<i>Huonetilojen nimeäminen ja käyttö</i>	80
<i>Kieleen kätkeyty tilallisuus</i>	88

<i>Julkinen kaupunkitila?</i>	91
<i>Valaiseva makkarakattila</i>	91
<i>Kaupunkitilan valvonta</i>	92
<i>Kaupunkitilan keskeisyys</i>	99
<i>Kadun tila – yksityinen, yhteinen ja julkinen</i>	111
<i>Kaupungin raja ja tuntemattomien kohtaaminen</i>	127
<i>Muuttuvat käsitteet, selvärajainen kaupunkitila</i>	131
<i>Julkiisuuspiiri tilassa</i>	135
<i>Epäilyttävä kahvihuone</i>	136
<i>Krouvissa vai kotona?</i>	138
<i>Kellarit ja ravintolat</i>	150
<i>Kahvihuoneet</i>	172
<i>Assembléiden, musiikin ja teatterien tilat</i>	187
<i>Kauppapuodit</i>	198
<i>Tilallistuva julkisuus</i>	210
<i>Omassa huoneessa?</i>	213
<i>Tuomiorovasti Pryssin ruokakomero</i>	213
<i>Silmäys kaupungin asuinrakennuksiin</i>	215
<i>Asuinyhteisö tilassa</i>	225
<i>Yksinasujien kaupunki?</i>	238
<i>Intiimin yksityisyyden tilallisuus</i>	246
<i>Suljettujen ovien ja avoimien käsitteiden takana</i>	250
<i>Äänimaiseman, pimeyden ja valon julkisuus</i>	253
<i>Epäonninen iltasoitto</i>	253
<i>Tila, aika ja äänimaisema</i>	258
<i>Akustinen toleranssi ja poikkeavat äänet</i>	263
<i>Riisuttu näköaisti</i>	266

<i>Katuvalaistus ja muuttuvat yölliset käytännöt</i>	270
<i>Seremoniallinen valo</i>	276
<i>Aistikokemusten kaupunkitila</i>	280
<i>Teksteistä rakennettu kaupunki</i>	283
<i>Lähteet ja kirjallisuus</i>	289
<i>Tiivistelmä</i>	318
<i>Abstract</i>	319
<i>Henkilöhakemisto</i>	320

Esipuhe

- Mutta mistä sinä, Panu, olet nuo tietosi saanut?
- Ka, haltijat unessa ilmoittavat, toiset tiedot arpa neuvoo.¹

Uppoutuessani vuosisatojen takaisesta maailmasta säilyneisiin tekstinkatkelmiin olen toisinaan toivonut, että historiallinen tieto ilmestyisi eteeni yhtä vaivattomasti kuin itäisten korpimetsien tietäjän Panun tiedot Juhani Ahon samannimisessä läpimurtoromaanissa. Samoamattomiin historian korpimetsiin vaeltaminen on ollut joskus turhauttava mutta useimmin inspiroiva kokemus. Löytämisen oivallukset ja menneisyyden elämänpiiristä kertovien jälkien ällistyttävä tuttuus ja toisaalta vieraus ovat temmanneet minut mukaan 1700-luvun tekstien maailmaan.

Vaikka väitöskirjaa laativan historiantutkijan vaellus on usein yksinäistä, se ei olisi mahdollista ilman monien ihmisten antamaa tukea, apua ja inspiraatiota. Aloin syventyä 1700-luvun Turkuun professori Kirsi Vainio-Korhosen innoittamana aloittaessani Suomen historian pro gradu -tutkielmani syksyllä 2012. Hän tuli väitöstutkimukseni ohjaajaksi syksyllä 2013, ja olen syvästi kiitollinen siitä innostuksesta, entusiasmista ja tuesta, joka on ollut tutkimukseni muotoutumisessa ratkaisevaa. Toinen ohjaajani professori Johanna Ilmakunnas on auttanut hahmottamaan tutkimuksen laajoja konteksteja ja opastanut monien hyödyllisten näkökulmien pariin, jotka olisivat jääneet yksin löytämättä. Aalto-yliopiston arkkitehtuurin historian professori Aino Niskanen, toisen väitöstutkimukseni ohjaaja, on antanut monia arvokkaita näkökulmia myös käsillä olevaan tutkimukseen. Esitarkastusvaiheessa dosentti Piia Einoselta ja dosentti Charlotta Wolffilta saamani palaute oli arvokasta, ja kiitän heitä lämpimästi.

Kohdallani väitöskirjan taustalla olevan ymmärryksen muotoutuminen ei rajoitu yhteen yliopistoon tai oppiaineeseen, vaan se seurailee arkkitehtuurin, arkeologian ja lopulta historian opintoja, joista on kaikista tarttunut mukaan tutkimukselleni välttämättömiä näkökulmia ja oivalluksia. Etenkin väitöstutkimukseni alkuvaiheessa professori Taina Syrjämaan tuki ja johdatus tilanäkökulmaan olivat tärkeässä osassa nyt valmistuvaa tutkimusta. Dosentti Riitta Laitisen neuvot ja antoisat pohdiskelut erityisesti metodologisista

1 Aho 1897, 212–213.

kysymyksistä ovat yhtä lailla olleet työni näkökulman muotoutumisessa merkittäviä. Kiitän antoisista keskusteluista myös oppiainerajoja ilahduttavasti ylittävän tilan ja materiaalisen kulttuurin opintopiirin jäseniä. Monien arkeologian ja materiaalisen kulttuurin tutkijoiden taustavaikutus näkyy työssäni niin ikään. Erityiset kiitokset lausun Turun museokeskuksen rakennustutkija, fil. maist. Kaarin Kurrille hauskoista ja entusiastisista aikamatkoista 1700-luvun rakennuksiin, joita ei enää ole.

Tutkijayhteisö, jossa olen saanut työskennellä, on ollut suurena apuna, tukena ja riemuna kaiken aikaa samalla kun se on sallinut myös taipumukseni toisinaan uppoutua tavoittamattomiin. Fil. maist. Mari Välimäkeä kiitän silmien avaamisesta moniin itselleni aiemmin tuntemattomiin historiallisiin aihepiireihin ja ennen kaikkea henkisestä tuesta tutkimustyön vaikeina hetkinä. Fil. maist. Topi Artukkaa kiitän monista inspiroivista ja riemullisista hetkistä ja keskusteluista sekä yliopistolla, nyky-Turun krouveissa että maailmalla. Fil. maist. Maria Kalliolle olen kiitollinen vertaistuesta ja suuntaviivoista tekstien loputtoman kiehtovaan maailmaan. Fil. maist. Laura Yli-Seppälää kiitän aistihistoriallisen innostuksen sytyttämisestä ja fil. maist. Lauri Viinikkalaa 1700-luvun yhteiskuntaan ja historiateoriaan liittyvistä antoisista juttutuokioista, sekä tietysti panssarivaunusta. Fil. toht. Veli Pekka Toropainen taas on ohjannut eteenpäin monessa Turkuun ja lähdeaineistoihin liittyneessä kysymyksessä, mistä olen hänelle kiitollinen. Fil. toht. Ulla Ijästä kiitän kysymyksistä ja neuvoista tutkimustyöni alkuvaiheessa. Serkulleni fil. toht. *in spe* Otso Kortekankaalle kuuluu kiitos näkökulmien suuntaamisesta sellaisiin tasoihin, joita en itse tullut ajatelleeksi. Lisäksi kiitän neuvoista, kommenteista, krouvilloista tai historiantutkijan itseymmärrystä syventäneistä keskusteluista fil. maist. Taina Saarenpäättä, fil. maist. Suvi Ryttyä, fil. toht. Anu Lahtista, professori emeritus Jussi-Pekka Taavitsaista, dosentti Jarkko Keskistä, fil. maist. Emilia Karppista, fil. maist. Heta Lähdesmäkeä, fil. maist. Otto Latvaa, professori Leila Koivusta, fil. maist. Matti Mieskosta, dosentti Mika Kallioista, fil. kand. Inga Hietaharjua, fil. toht. Janne Tunturia, docteur ès lettres Sophie Reculiniä, fil. maist. Anu Salmelaa, professori Kirsi Salosta, fil. maist. Reetta Sippolaa, professori Laura Kolbea, professori Louis Clerciä, fil.dr Dag Lindströmiä, fil. toht. Janne Tunturia, fil. toht. Suvianna Seppälää, fil. maist. Elina Mainesta, fil. toht. Inka Nokso-Koivistoa ja fil. toht. Mikael Korhosta.

Haluan kiittää myös Aboa Vetus & Ars Nova -museon ihmisiä, entistä ja osin nykyistä työyhteisöäni, etenkin museonjohtaja fil. maist. Johanna Lehto-Vahteraa, fil. maist. Janna Jokelaa, fil. maist. Ulla Clerciä ja fil. maist. Ilari Aaltoa, historian ja arkeologian innostuksen herättämisessä alkuvuodesta 2010.

Monet ystävät ansaitsevat kiitoksen, eikä minun ole tässä mahdollista tehdä oikeutta heille kaikille. Kiitän etenkin Ulriikaa tutkijan vertaistuesta, Oskaria Suurtaiteellisista visioista ja Niiloa säkenöivistä dérivé-vaelluksista Porissa ja muualla.

Olen voinut keskittyä täysipäiväisesti ja katkeamatta väitöskirjatyöhön, mistä olen kiitollinen tutkimustani rahoittaneille tahoille. Työtäni ovat tukeneet Suomen kulttuurirahaston Varsinais-Suomen maakuntarahasto, Turun kaupunkitutkimusohjelma ja yleishyödyllinen asuntosäätiö, Svenska litteratursällskapet i Finland sekä Suomen kulttuurirahaston keskusrahasto. Lisäksi Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies, Turun yliopistosäätiö sekä tohtoriohjelma JUNO ovat tukeneet työtäni matka-apurahojen muodossa. Turun kaupunginarkiston avulias henkilökunta on kerta toisensa jälkeen noutanut ja etsinyt kaipaamiani asiakirjoja, mistä lausun heille kiitokseni.

Kiitän lämpimästi Sigillum Oy:tä, Markus Kivistöä, Terhi Kivistöä, Olli Kleemolaa ja Sami Louekaria työni ottamisesta kustannusohjelmaan. Tämä on antanut mahdollisuuden saattaa tutkimus näyttävään ja havainnolliseen graafiseen ilmiäsuun. Kiitän myös Johanna Ilmakunnasta graafisen suunnittelun ja typografian ideoista.

Elämäni tärkeimpiä ihmisiä, Saanaa, Hiljaa ja Helenaa, kiitän sietokyvystä, jota tutkimustyön edellyttämä uppoutuminen on välillä vaatinut.

Turussa 1. helmikuuta 2017

Panu Savolainen

Johdanto

Kysymyksenasettelu

Heinäkuun lopulla 1760 turkulainen krouvinpitäjä Lisa Broberg todisti Turun kämnerinoikeudessa. Hän kuvaili, miten matruusi Thomas Frisk edeltävänä sunnuntaina juuri ennen kello yhdeksää illalla saapui juovuksissa Brobergin ja hänen miehensä porvari Matts Lundbergin pitämään krouviin. Broberg kertoi, että heti krouviin saavuttuaan Thomas Frisk heittäytyi piikojen sänkyyn ja tilasi juotavaa. Talon vuokralaiset, merimies Lars Frisk ja eräs Henrik Tillman, pyysivät Thomasia poistumaan, mutta hän hangoitteli vastaan ja istui lattialle. Lopulta Thomas Frisk ja Lars Frisk kävivät käsiksi toisiinsa. Lisa Broberg pakeni tilannetta krouvituvan takana sijainneeseen kamariin ja kertoi oikeudessa kuulleensa sieltä tappelun, jossa kumpikin miehistä sai pahoja vammoja. Turun kämnerinoikeus antoi tuomionsa vielä samaisessa istunnossa. Miehet saivat sakkoja väkivallasta ja juopumuksesta ja joutuivat häpeärangaistuksena molemmat sunnuntaiksi jalkapuuhun.¹

Krouvitappelu muistuttaa nyky maailman iltapäivälööppejä, mutta siinä kuvastuu myös kahden ja puolen vuosisadan takaisen maailman toisenlaisuus. Millainen tila oikein oli Lundbergin krouvitupa, jossa sijaitsi krouvitoiminnan ohella myös Lundbergin piikojen sänky? Miten Matts Lundberg, Lisa Broberg, heidän piikansa, kortteerissa olleet matruusit sekä verstaitaan pitäneet käsityöläiset jakoivat tontin harvat huoneet keskenään?² Oliko krouvi *julkista* vai *yksityistä* tilaa, vai oikeastaan kumpaakaan? Millaisista tiloista 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun alkuvuosien Turku koostui, ja millaisin käsittein aikalaiset niitä hahmottivat? Entä miten turkulaiset tilat kytkeytyvät 1700-luvun Euroopan kulttuurihistoriaan ja aikakauden tilakäsitteiden maailmaan?

Tässä tutkimuksessa tarkastelen 1700-luvun ja 1800-luvun alun kaupunkitilaa ja tilakäsitteitä. Tutkin, millä tavoin keskikokoisen pohjoiseurooppalaisen kaupungin arjessa hahmottui ajatus tilasta julkisena ja yksityisenä elämänalueena ja millaisin kielellisin käsittein ja ilmaisuin kaupunkitilaa kuvattiin. Tutkimusasetelmassa ajatus julkisesta ja

1 KA, TKO 29.7.1760, 1148–1154.

2 Tontin asukkaat ilmenevät vuoden 1760 lopussa laaditusta henkikirjasta (Turun henkikirja 1761), KA 7619, 458v. Lundbergin krouvi on henkikirjan avulla paikannettu Pohjoiskorttelin tontille 436 Brahen alimman poikkikadun varrelle.

yksityisestä tilasta historiallisena ilmiönä muotoutuu fyysisen kaupunkitilan, tilakäsitteiden ja arkielämän historian leikkauspisteessä.

Vuosien 1740–1810 Turusta on säilynyt miltei ainoastaan tekstimuotoisia lähdeaineistoja. Tutkimuskohteena oleva kaupunkiympäristö leimusi savuna ilmaan syyskuussa 1827 Pohjoismaiden historian tuhoisimmassa kaupunkipalossa, ja sen hävittämästä materiaalisesta kaupunkiympäristöstä voidaan luoda käsitys lähinnä aikakauden tekstien avulla. Samaan tapaan väläyksiä aikakauden turkulaisista ja heidän elämänpiiristään on piirtynyt tekstien välittämiksi katkelmiksi. Nämä tekstit, joista kuva tutkimuskohteena olevasta kaupungista on rakennettava, ovat muodoltaan pääosin kertomuksia. Yhtä lailla historiantutkimuksen prosessi ja lopputulos on argumentoitu kertomus: nykyhetkessä olevista jäljistä koostettu tulkinta tavoittamattomissa olevasta menneisyyden maailmasta. Olen siksi nimennyt tutkimani tilojen ja käsitteiden maailman *teksteistä rakennetuksi kaupungiksi*, millä viitataan yhtäaikaisesti sekä tutkimuksen rakennusaineena toimiviin lähdeaineistoihin että tekstiin ja narratiiviin historiantutkijan keinoina luoda ja esittää tulkintansa.³

Julkinen ja yksityinen, tämän tutkimuksen laajat kiinnnekohdat, ovat intellektuaalisesti kiehtovia ja keskinäisessä poissulkevuuudessaan selitysvoimaisia käsitteitä. Niiden merkitysjuonteet ulottuvat roomalaisesta lainsäädännöstä ja kielenkäytöstä tämän hetken kaupunkitilan intressiristiriitoihin.⁴ Jos käsitteiden nykymerkitykset ovat niin ilmeisiä, ettei niitä arjen puhunnoissa juuri milloinkaan tarvitse määritellä, ovat julkinen ja yksityinen historiantutkimuksen kohteina miltei päinvastaisia käsitteitä. Niistä paljastuu eritasoisten merkitysten rönsyilevä rihmasto, jollainen usein seurailee kulttuurin kaikkia elämänalueita läpäiseviä vaikutusvoimaisia kahtiajakoja.⁵

Valistuksen pitkää vuosisataa on pidetty modernin julkisen ja yksityisen elämänpiirin lähtökohtana, josta julkisuuden ja yksityisyyden nykyiset merkitykset kumpuavat. Kysymyksenasettelun polttopisteessä ovat kuitenkin olleet tiedonvälityksen, ideologioiden ja sosiaalisen elämän muodot – suuret keskusket, ajattelun ja politiikan solmukohdat – eivät niinkään arkielämä ja tilallisuus. Tässä tutkimuksessa ääneen nousee keskikokoisen 1700-luvun kaupungin väestön ja heidän tilallisen elämänpiirinsä koko läpileikkaus. Käännän katseeni yhden pohjoiseurooppalaisen kaupungin arkielämään öisille mukulakivikaduille, oikeuspöytäkirjojen väläyksiin arjesta, leski Paulinin krouviin, kaupungin ensimmäisiin kahvihuoneisiin, teurastamon ullakolla sijainneeseen teatteriin, kaupungin järjestyksenpitoon ja Turun tuolloin ainoan sanomalehden sivuille.

3 Munslow 2007, 16–28, 36–38, 89–93.

4 Conze (hrsg.) 1978, 413–467; Tiainen 2006, 31–34; Purcell 2015, 23–42.

5 Weintraub & Kumar 1997.

Historiallinen tieto muodostetaan nykyhetken havaintorakenteissa ja tiedollisissa konteksteissa, eikä historioitsija voi sammuttaa itseään ja subjektiivista ääntään. Voi kysyä, olisiko se edes mielekästä etenkin silloin, kun tutkimuskohteena ovat sellaiset kulttuurisesti keskeiset tilalliset käsitteet ja ilmiöt, joiden merkitys on yhtäaikaisesti menneessä, nykyisessä ja tulevassa. Tutkimuksen intresseinä ovat sekä 1700-luvun aikalaiskäsitteiden tilalliset merkitykset että käsitteiden julkinen ja yksityinen tässä päivässä elävien merkitysten alkuperä. Historiantutkijalla on nähdäkseni paljon annettavaa myös nykyhetken julkista ja yksityistä tilaa koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Siinä ei useinkaan nouse esiin, että nykyhetken käsitteet ja arvostukset rakentuvat menneisyyden käsitteiden ja niiden merkitysten perinnölle samalla tavalla kuin fyysiset kaupunkiympäristöt ovat ajallisuuden materiaalisia kerrostumia.⁶ Tässä tapauksessa historiallisen tiedon merkityksellisyys piilee myös sen suhteessa oman aikamme ilmiöihin ja kysymyksiin. Ennen kuin paneudun 1700-luvun tiloihin ja tilakäsitteisiin, on kuitenkin välttämätöntä luoda katsaus siihen, millaisia merkityspolkuja pitkin käsitteet julkinen ja yksityinen ovat kulkeutuneet historiantutkimuksen työkaluiksi.

Julkinen ja yksityinen

Lähtökohtani julkisen ja yksityisen tarkasteluun haastaa pitkäkestoista ja suurista rakenteellisista prosesseista lähtevät selitysmallit. Tutkimustehtävänä on yhden 1700-luvun jälkipuoliskon kaupungin tilojen, tilakäsitteiden ja elämän tilallisten käytänteiden tarkastelu. Tutkin niiden keskinäistä suhdetta jokapäiväisen arkielämän lähtökohdista pyrkiä myksenäni ymmärtää, millä tavoin julkisen ja yksityisen tilan idea näyttäytyi 1700-luvun ihmisten toiminnassa ja kielenkäytössä.

Historioitsija, joka tarttuu julkisen ja yksityisen käsitteisiin, joutuu väistämättä kohtaamaan niiden erisuuntaisten merkitysten ryteikön. Historiantutkimukseen käsitteet on omaksuttu lähinnä sosiaalitieteistä ja humanistisesta maantieteestä, missä niiden määritelmät on rakennettu ensisijaisesti modernin, oman aikamme yhteiskunnan näkökulmasta.⁷ Kuitenkin näiden käsitteiden merkitysten mosaiikki liittyy yhtä lailla niiden vaikeaselkoiisiin ja monitasoisiin historiallisiin ulottuvuuksiin kuin niiden ympärille muotoutuneeseen 1900-luvun ja 2000-luvun alun tutkimusperinteeseenkin. Vajaan vuosisadan aikana laadittujen lukemattomien tutkimusten ja puheenvuorojen tuloksena julkisen ja yksityisen käsitteiden moderni alkuperä on vähintään yhtä lailla 1900-luvun jälkipuoliskon

6 Runia 2006, 9.

7 Esim. Varna 2011.

synnyttämässä historiakäsityksessä kuin varhaismodernien vuosisatojen sanomalehdissä, kodeissa tai kahvihuoneissa.⁸

Tutkimusasetelmani rakentuu sille perustalle, että nykykieliset käsitteet julkinen ja yksityinen eivät ole suoraan rinnastettavissa historioitsijan tutkimuskohteena oleviin julkisuuden ja yksityiselämän ilmiömaailmoihin. Tässä tutkimuksessa viitataan ensin mainituilla käsitteillä aikalaiskielessä esiintyviin sanoihin ja käsitteisiin siinä, missä jälkimmäisillä tarkoitan lähinnä 1900-luvun historianitutkimuksessa muotoiltuja ideoita tutkimuskohteina olevien menneisyyden yhteisöjen ja yksilöiden elämänpiiristä tai instituutioiden muodoista. Siitä huolimatta nykykielen käsitteet ja historiallisena tutkimuskohteena olevat vastaavat käsitteet kietoutuvat toisiinsa erottamattomasti. Historiantutkija operoi aina kielellisten sedimenttien kerrostumissa, joissa tutkimuskohteen aikakauden kielenkäyttö ja historiankirjoituksen kieleen sidottu ilmaisu ovat väistämättä yhtäaikaaisesti läsnä.

Julkisuuden ja yksityiselämän eriytyminen kuuluu varhaismodernia aikaa kuvaavan historiankirjoituksen suuriin kertomuksiin. Se on viimeistään 1900-luvun jälkipuoliskolta alkaen nähty enemmän tai vähemmän suoraviivaisena kehityskulkuna, joka alkaa uuden ajan alussa ja huipentuu 1800-luvun porvarillisen yhteiskunnan selvärajaisiin julkiseen ja yksityiseen sfääriin. Tässä kertomuksessa kahvihuoneet ja sanomalehdet levisivät Euroopan kaupunkeihin, kotitalouden ja kodin ympäristöihin alettiin vähitellen liittää yksityisyyden ja intimitetin idea, ja käsitteet julkinen ja yksityinen saivat nykyaikaan periytyvän monimerkityksisen ja kulttuurisesti keskeisen asemansa.

Ajatus yksityisen ja julkisen (tilan) eriytymisestä on esillä jo Norbert Eliasin keskiajalta varhaismoderniin aikaan ulottuvassa pitkäkestoisessa sivilisaatioprosessin tarkastelussa *Über den Prozess der Zivilisation (Sivilisaatioprosessissa)* vuodelta 1939. Eliasin sivilisaatioteorian keskeinen argumentti rakentuu eurooppalaisessa ihmiskäsityksessä ja käyttämissnormistoissa uuden ajan taitteessa tapahtuneelle murrokselle, jossa luontainen lajityypillinen käytös vähitellen peittyi sitä rajoittavien yhteisten normien taakse. Elias ammentaa empiirisen tukensa argumentilleen etenkin uuden ajan alun käytösoppaista mutta myös laajasta joukosta muuta kirjallista aineistoa. Kytkeä yksityisen ja julkisen elämänpiirin erkaantumiseen näyttäytyy *Sivilisaatioprosessissa* esimerkiksi makuuhuoneen tilan ja nukkumisen käytäntöjen muutoksena yhteisesti jaetuista tiloista ja jopa ventovieraiden jakamista sängyistä kohti intiimiä ja omakohtaista elämänuueta.⁹ Eliasin 1970-luvulla klassikoksi noussut teos edustaa lähinnä psykoanalyttistä historiallista sosiologiaa ja eroaa

8 Pollock 1993; Klein 1995; Domosh 1998, 210–211; Kilian 1998; Rau & Schwerhoff 2004; Longfellow 2006, 314–318.

9 Elias 1978 (1939), 163–168.

siinä mielessä huomattavasti niistä vuosikymmeniä myöhemmistä teoksista, joiden myötä julkinen ja yksityinen sittemmin nousivat historian­tutkijoiden kysymyksenasetteluihin.

Jürgen Habermasin suurilinjainen tutkimus *Strukturwandel der Öffentlichkeit (Julki­suuden rakennemuutos)* nosti kysymyksen julkisuuden ilmiöistä tieteellisen keskustelun näyttämölle 1960-luvun alussa. Habermasin järkälemäinen, miltei hallitsemattomaan määrään kirjallisuutta perustava teos esittelee ajatuksen 1600–1800-luvuilla syntyvästä julkisuudesta ja kansalaisyhteiskunnasta länsimaisen yhteiskunnan keskeisenä arvope­rustana.¹⁰ Vaikka Habermasin teoriaa onkin kritisoitu laajalti, ajatus uuden ajan yksi­suuntaisesta ja yhtenäisestä kehityskulusta kohti 1800-luvun elämän julkista foorumia on säilyttänyt paikkansa historian­tutkimuksen metanarratiivien joukossa – joskin kaikkialta paikkailtuna ja ehostettuna. Habermasin julkisuusteorioiden kritiikissä näkyy toisaalta, miten merkittävä keskustelunavaus luo aina ympärilleen puheenvuorojen ja argumen­tien kudelman, joka usein ylittää tieteenalojen rajoja. Historioitsijat ovat kiinnittäneet Habermas-kritiikissään huomionsa ennen kaikkea siihen, että liian laaja ajallinen ja pai­kallinen kehys kostautuu toissijaisten lähteiden käyttönä ja aineiston selitysvoinman heik­koutena. Yksityiskohtien rikkaus on uhrattu suurten linjojen selkeydelle.¹¹

Kun Habermasin luotaamaa julkisuuden ilmiömaailmaa, tai ’julkista sfääriä’¹², lähes­tytään historian­tutkimuksen näkökulmasta, on syytä huomioida, ettei Habermasin työn alkuperäinen konteksti välttämättä ollut historiografinen. Historioitsija Craig Cowan on esittänyt, ettei Habermas tarkoittanut työtään yksinomaan historialliseksi tutkimukseksi julkisuuden ilmiöiden synnystä – jollaisena etenkin historian­tutkijat sitä sittemmin ovat lukeneet – vaan ennemminkin historiallisen sosiologian näkökulmaksi sodanjälkeisen Saksan liberaalin poliittisen järjestelmän juurten kartoittamiseksi. Habermasin tutkimus nousi historiatieteellisessä keskustelussa keskeiseen asemaan vasta vuosikymmeniä sen julkaisemisen jälkeen, etenkin ranskan- (1978) ja englanninkielisten (1989) käänno­sten

10 Habermas 2004 (alkup. 1962). Habermasin julkisuus- ja yksityisyyskäsitteistä ks. etenkin luku *Pohjapiirros* s. 57–61.

11 Erityisesti tilänäkökulmasta ks. McKeon 2005; Mullaney & Vanhaelen 2013, 2–7. Yleisesti eri alojen näkökulmista esitetystä kritiikistä ks. Calhoun (ed.) 1992. Ks. myös Habermasin vastaukset kritiikkiin *Julki­suuden rakennemuutoksen* vuoden 1990 uusintapainoksen esipuheessa, Habermas 2004, 357–397.

12 Habermasin monimerkityksisen terminologian kääntäminen on ollut oma ongelmansa jo *Julki­suuden rakennemuutoksen* suomen­nostyössä, ks. Habermas 2004, 9–14 (kääntäjän esipuhe). Olen pyrkinyt noudattamaan käännöksen pyrkimystä suomenkielisiin käännöksiin ja välttämään tästedes historian­tutkimuksessa usein näkyvien lainasanojen kuten ’julkinen sfääri’ käyttöä.

myötä.¹³ Habermasin otsikko *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* käännettiin ranskaksi muotoon *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise* ja englanniksi muotoon *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Käännökset havainnollistavat sitä, miten historiantutkimukseen omaksutut käsitteet *espace* ja *sphere* ujuttautuivat Habermasin *Öffentlichkeit*-käsitteeseen, joka saksankielisessä alkuteoksessa karttoi yksiselitteisiä tilallisia ja yhteisöllisiä tulkintoja ja oli ennemminkin toiminnallinen ja ideologinen käsite. Habermas tosin käsittelee tilaa sivuten esimerkiksi asuntoja ja kahvihuoneita, mutta tilallisuutta ei voi kutsua *Julkisuuden rakennemuutoksen* tutkimukselliseksi näkökulmaksi.¹⁴

Samoihin aikoihin kun Habermasin porvarillinen julkisuus rantautui historiantutkijoiden käsitevalikoimaan, ilmestyi myös ranskalaisten yksityiselämän tutkijoiden pentaologia *Histoire de la vie privée (Yksityiselämän historia)*. Sen pääarkkitehti Philippe Ariès otti 1970-luvulla lähtökohdakseen mahdolliseksi katsomansa, yksityiselämää koskevan tiedon kartoittamisen.¹⁵ *Yksityiselämän historian* taustalla oli ranskalaisen kielialueen historiantutkimus ja annalistinen kulttuurihistoriallinen suuntaus. Ideologisilta ja teoreettisilta lähtökohdiltaan hanke oli aivan toisesta maailmasta kuin saksalainen, modernin maailman kategorioista ja aatehistoriallisista traumoista ponnistanut, aikatasoja ylittänyt tulkinta julkisesta elämänpiiristä. Arièsin muotoileman hankkeen yhtenä juonteena oli toki idea yksityiselämän ja julkisuuden vähitellen tapahtuneesta eriytymisestä. Yksityiselämän näkökulmasta hän hahmotti julkisuuden kahdelta eri kannalta. Toisaalta kysymys oli yhteisöelämän muutoksesta kohti yhä suurempaa anonymiteettiä, keskinäistä tunnistamattomuutta, toisaalta yksilön ja valtion eriytyvästä suhteesta.¹⁶ Ranskalaisessa tutkimushistoriassa on syytä mainita myös aiemmat, 1800-luvun lopulla ilmestyneet yksityiselämän historian tutkimukset, joten hanke ei syntynyt tyhjästä, vaan sillä oli juurensa ranskalaisen historiografian maaperässä ja ilmapiirissä.¹⁷ Julkinen ja yksityinen ovatkin arkielämässä ilmeinen vastakkainen käsitepari, mutta historiallisina ja historiografisina käsitteinä niiden synnyinsijat piilevät toisilleen varsin etäisissäkin tutkimustraditioissa.¹⁸

Viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana julkinen–yksityinen-dikotomian yksiselitteistä soveltamista historiallisiin elämänilmiöihin on kritisoitu runsaasti. Vaikka

13 Calhoun 1992, 1–9; Cowan 2007; Cowan 2013, 41–42.

14 Habermas 2004, 64–66, 80–82

15 Ariès & Duby (dir.) 1985–1987; Ariès 1986 (1983).

16 Ariès 1986 (1983), 16–19.

17 Ilmakunnas 2013, 155–156.

18 Goodman 1992.

kysymyksessä on antiikista juontuva, kulttuurissamme keskeinen käsitepari, sen selitysvoimaan tulee suhtautua kriittisesti. Historiantutkimuksissa jokseenkin yleinen ongelma onkin ollut tämän vaikutusvoimaisen käsiteparin taustoittamaton käyttö menneisyyden ilmiöitä selittävänä kulttuurisena kahtiajakona. Julkisen ja yksityisen käsitteitä on usein käytetty heuristisesti, merkitsemään saavutettavuuden tai omakohtaisuuden astetta ottamatta huomioon niiden olemusta historiallisina, ajan myötä muuttuvina ilmiöinä ja käsitteinä. Puhuessaan julkisesta tai yksityisestä historiantutkijat täsmentävät yleisesti ottaen varsin harvoin, viittaavatko he lähdeaineistossa esiintyvään käsitteistöön vai oman aikamme käsitteisiin.¹⁹

Arvostelu on hahmotettavissa kahdesta näkökulmasta, jotka liittyvät ensinnäkin presentistisiin kysymyksenasetteluihin ja toiseksi käsitteiden historiallisen selitysvoiman ylitulkintaan. Käsitteiden ’julkinen’ ja ’yksityinen’ aikalaiskäyttöön perehtyneet Erica Longfellow ja Daniel Brewer ovat nostaneet esiin, että historiallisissa lähteissä esiintyviä käsitteitä on tulkittu välittämättä siitä, että niiden merkitys on saattanut muuttua.²⁰ Vastaavan ajatuksen on jo aiemmin esittänyt historioitsija Quentin Skinner, joskin eri käsitteistöjen osalta, käsitteiden aikalaiskontekstia ja -käyttöä koskevassa artikkelissaan vuodelta 1969.²¹ Sitten esimerkiksi Fiona Williamsson ja Marjo Kaartinen ovat arvostelleet yksityisen ja julkisen käsitteiden varaan liian yksiselitteisesti rakennettuja historiallisia kehityskulkuja ja ilmiöitä, joista tunnetuin kritiikin kohde lienee (porvarillinen) julkisuus maskuliinisenä ja yksityinen (koti) feminiinisenä elämänalueena.²²

Historioitsijat olivat 1990-luvulle saakka kiinnostuneita ennen kaikkea yksityisen ja julkisen käsitteiden poliittisista ja ideologisista ulottuvuuksista. Niiden tilalliset merkitykset nousivat ajankohtaisiksi sosiaalitieteistä historiantutkimukseen omaksutun niin kutsutun tilallisen käänteeseen (*spatial turn*) myötä, joka rantautui historiantutkimukseen 1990-luvulla. Tilallisella käänteellä tarkoitetaan historiantutkimukseen lähinnä sosiaalitieteistä ja humanistisesta maantieteestä omaksuttua näkökulmaa, jossa tilallisuus ymmärretään sosiaalisen todellisuuden keskeisenä osa-alueena.²³

19 Longfellow 2006, 313–315.

20 Longfellow 2006; Brewer 1995, 9–19; ks. myös Purcell 2015, 25–28.

21 Skinner 1969, 47–48.

22 Kaartinen 2001, 89–93; Williamsson 2012.

23 Tilallisesta käänteestä kootusti esim. Warf & Arias (eds.) 2009 sekä keskeisiä tilalliseen käänteeseen vaikuttaneita teoksia Lefévre 1974; de Certeau 1980; Soja 1989; Soja 2000. Gaston Bachelardin *Tilan poetiikka* (2003, alkup. 1957) edustaa fenomenologiasta innoituksensa saanutta tilallista tutkimusta. Myös tätä edeltävässä historiantutkimuksessa tila on kuitenkin ollut keskeisessä asemassa, ks. esim. Bloch 1937 ja Braudel 1949. Lisäksi

Etenkin *tilaa* luotaavissa tutkimuksissa käsitteiden julkinen ja yksityinen intuitiivinen, historialliset merkitykset ohittava käyttö on ollut poikkeuksellisen yleistä. Ne ovat usein näyttäytyneet presentistisinä, aivan kuin niiden nykyhetken merkitys olisi sovittavissa menneisyyden ihmisen tilakokemukseen.²⁴ Kun käsitteet saivat vähitellen myös tilaa luonnehtivan merkityksen, on muotoiltu myös tulkintoja, joissa julkisen ja yksityisen elämänpiirin eriytymisen lähtökohdat olivat uuden ajan alun arkkitehtuurin muutoksissa.²⁵ Yhtenä esimerkkinä aineellisen tilan ja käsitteiden välisistä essentialistisista olettamuksista voisi mainita pienten huonetilojen eriytymisen ja huoneiden määrän kasvun, jonka on ajateltu sellaisenaan osoittavan 'yksityistymistä'.²⁶ Viimeaikaisissa tutkimuksissa on esitetty perusteltua kritiikkiä tätä näkökulmaa kohtaan, ja niissä on korostettu käsitteiden ajan myötä muuttuvia merkityksiä.²⁷

Tärkeä näkökulma varhaismodernin julkisen ja yksityisen tilan tutkimuksessa on ollut myös niiden päällekkäiseksi, epäselväksi, sumeaksi ja muuttuvaksi luonnehdittu rajapinta. Kysymys rajapinnan luonteesta on nähtävissä kahdesta näkökulmasta. Esimerkiksi Nicole Castan, Diana Coole, Mimi Sheller, John Ury ja Emese Bálint ovat 1500–1700-lukujen osalta päätyneet siihen, että yksityisen ja julkisen elämänpiirin tilalliset maailmat olivat päällekkäisiä ja sumearajaisia.²⁸ Tämän aikakauden asuinrakennukset eivät olleet yksiselitteisesti yksityisiä tiloja, vaan etenkin ylempien väestöosien asumiseen kietoutui yhtä lailla yksityisluontoinen asuminen kuin edustaminen ja seuraelämä.²⁹ Johanna Ilmakunnas on luonnehtinut Tukholman Blasienholmenilla sijainnutta Fersenin palatsia ”kaupungin mikrokosmoksi” (”urbant mikrokosmos”), joka sisälsi yhtäaikaaisesti julkisten elämänmuotojen ja yksityiselämän näyttämöjä pieneniskoissa.³⁰ Paneudun tut-

Saksalaisessa historian tutkimuksessa 1960-luvulta lähtien muotoutunut historiallisen maantieteen ja sosiaalipografian näkökulma kuuluu niin ikään 1990-luvun tilallista käännettä edeltäviin historian tutkimuksen tilallisiin suuntauksiin, ks. esim. Denecke 1988. Ajankohtaisista näkökulmista tilallisuuden ja historian osalta ks. *History and Theory* -lehden teemanumero 52 (2013). Suomalaisen historian tutkimuksen erilaisista tilallisista näkökulmista ks. esim. Syrjämaa & Tunturi 2002; Laitinen 2004; Lamberg *et al.* 2011 sekä *HAIk* 1/2010 (Tila-teemanumero).

24 Yleisesti sekä kritiikistä esim. Meldrum 1999, 30–35.

25 Hoskins 1953, 53–55; Priestley & Corfield 1982; Brown 1986.

26 Cooper 1999, 273–274.

27 Esim. McKeon 2005, 212–268; Orlin 2007, 66–70, 96–111.

28 Esim. Castan 1986, 413; Coole 2000; Sheller & Ury 2003, 114–117; Bálint 2008, 241. Ks. myös Stone 1991.

29 Andersson 2009, 120–122.

30 Ilmakunnas 2014, 20–21.

kimuksessa laajasti myös kysymykseen julkisen ja yksityisen elämänpiirin tilallisesta yhteenkietoutumisesta, ja tällä kohtaa lähestymistapani rakentuu ennen kaikkea aikalaiskäsitteiden ja -ilmaisujen tilalliseen kontekstualisointiin.

Julkisen ja yksityisen tilallisia merkityksiä tutkineista historioitsijoista useat ovat nostaneet esiin historiallisten tilakäsitteiden keskeisimmän ongelman: vaikeuden syventyä yhtäaikaaisesti kadonneiden tilallisten ympäristöjen aineelliseen olomuotoon ja tilallista maailmaa kuvaaviin muuttuviin käsitteistöihin.³¹ Historioitsija Daniel Brewer taas on todennut julkisesta ja yksityisestä *tilasta* puhumisen olevan harhaanjohtavaa modernia aikaa edeltävän maailman osalta. Ted Kilian puolestaan on katsonut, ettei tilaa voida pelkistää yksityisen tai julkisen kaltaisiin kategorioihin, vaan yksityisessä ja julkisessa on kysymys tilassa todentuvista ja alati muuttuvista *valtasuhteista*.³² Mary-Ann Tétreault'n hahmotelma 'meta-tilasta' (*meta-space*) taas pyrkii väistämään julkisen ja yksityisen käsitteiden historiallisuuden ongelman pystyttämällä niiden tilalle kokonaan uuden käsiteapparaatin.³³

Tämä tutkimus etsiytyy uudennlaisille poluille. Sen sijaan, että tavoitteena olisi ennalta määritellä julkisen ja yksityisen käsitteet tutkimuksen työkaluina tai kehittää uusia tilallisia kategorioita historiallisten ilmiöiden ymmärtämiseksi, luon tilakäsitteistä tutkimuskohteeni, osan 1700-luvun Turun kaupunkitilaa ja sen kokemista. Ratkaisun julkisen ja yksityisen olemukseen sekä historiantutkimuksen käyttämänä metodologisena kahtiajakona että menneisyydessä esiintyneinä käsitteinä tarjoaa tässä tutkimuksessa 1700-luvun kielenkäyttöön ja aikalaiskäsitteisiin syventyvän lähestymistavan liittäminen arkielämän ja tilallisuuden näkökulmiin. Silloin tarkastelun polttopisteeseen nousee kysymys siitä, mitkä tilallista maailmaa luonnehtivat käsitteet esiintyivät aikakauden teksteissä ja millaisin erotteluin ja kategorioin 1700-luvun ihmisen tilakokemusten ja -käsitusten voidaan niiden perusteella olettaa rakentuneen.

Tilallisuus ja käsitteet

Tilan tutkimisesta 1700-luvun kulttuurissa, oikeastaan yleisesti modernia aikakautta edeltävässä maailmassa, tekee erityisen vaikean se ohittamaton seikka, että käsite *tila* on nykyisessä merkityksessään vasta 1900-luvun jälkipuoliskon luomus. Sitä merkitsevä lähes nykymuotoinen sana (*space, utrymme, Raum, espace, spazio jne.*) esiintyi länsimaissa valtakielissä jo keskiajalla, mutta se ei käsittänyt kokemuksellisen, sosiaalisen ja

31 Esim. Arnade et al. 2002, 515–517; Stobart 2007; Laitinen & Cohen 2008, 197.

32 Brewer 1995, ix; Kilian 1998, 24.

33 Tétreault 1998.

fyysisen ympäristön yhteen liittävää merkitystä.³⁴ Tilallista maailmaa kuitenkin luonnehdittiin monilla muilla kielellisillä ilmaisuilla, joiden jäljittämiseen tämä tutkimus tähtää yhden kaupungin ja kielialueen osalta. Tämän vuoksi tilan tarkasteluni rakentuu aikalais-käsitteiden ja tilaa tarkastelevan historiankirjoituksen yhteen liittävän tulkintakehyksen ympärille.

Käsitteiden näkökulma punoutuu tutkimusasetelmaani kahdella tasolla. Tarkastelen tapauskohtaisten, esimerkiksi huonetiloja kuvaavien käsitteiden merkityksiä turkulaisissa lähteissä. Toisaalta tutkimuksen läpikulkevana teemana ovat laajan mittakaavan yksityisen ja julkisen tilan käsitteet ja käytänteet, tämän kahtiajaon mahdolliset ja toisenlaiset kielen ja toiminnan ilmenemismuodot 1700-luvun maailmassa.

Tarkasteluni pohjautuu 1990-luvulta lähtien kirjoitettuihin käsitehistorian kulttuurihistoriallisiin avauksiin.³⁵ Tutkimus ei siten edusta varsin tarkkarajaista (poliittisen) *käsitehistorian* suuntausta. Koska käsitteiden merkityssiirtymiä, historiallisuutta ja ajallisuutta on käsitelty useilla aloilla, joista jotkin ovat muotoutuneet selvärajaisiksi koulukunnikseen, esittelen seuraavassa lyhyesti näiden taustoja sekä tämän tutkimuksen keskeisen näkökulman, tilallisuuden, suhdetta käsitehistoriaan.

Filosofiassa ja kielitieteessä käsitteet ymmärrettiin pitkään luonteeltaan suljetuiksi, jolloin niille oletettiin yksiselitteisesti määriteltävissä oleva sisältö. Tämä käsitys murtui sveitsiläisen kielitieteilijän Ferdinand de Saussuren 1900-luvun taitteessa esittämässä ajatuksissa kielen ajallisesti muuttuvasta luonteesta. Toisaalta Ludwig Wittgensteinin 1900-luvun alkupuoliskolla muotoilema *perheyhtäläisyysteoria* toi esiin, miten käsitteillä voi olla erilaisia merkityksiä, joita eivät välttämättä yhdistä täsmälliset määritelmät vaan samankaltaisten merkitysten väliset löyhät yhteydet.³⁶ Käsitteiden, kielen ja ajattelun suhdetta on siis pohdittu jo aiemmin, mutta *käsitehistoriana* (*Gesellschaftsgeschichte*) tunnettu historiantutkimuksen suuntaus kiteytyy etenkin Reinhart Koselleckin, Otto Brunnerin ja Werner Conzen luomaan kahdeksanosaiseen poliittisten käsitteiden sanakirjaan *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache* (1972–1997), jossa selvitetään perusteellisesti 122 keskeisen poliittisen ja yhteiskunnallisen käsitteen muotoutuminen. Käsitehistoria perustuu ajatukseen käsitteiden historiallisesti muuttuvista merkityksistä. Käsitteitä ei silloin pyritä määrittelemään tyhjentävästi, vaan ne ovat ennemminkin tutkimuksen kysymyksenasettelun välineitä. Historiallisten käsitteiden väliset suhteet ja niiden merkitysten muutokset toimivat historiallisen tiedon rakennusaineena ja

34 Esim. Brewer 2004; Harvey 2004; Mintzker 2009.

35 Hampsher-Monk *et al.* (eds.) 1998.

36 Wittgenstein 2001 (1953).

muodostavat eräänlaisen abduktiivisen, kohdetta vähitellen täsmentävän lähestymisen.³⁷ Saksalaisen käsitehistorian kanssa samanaikainen suuntaus on Quentin Skinnerin luoma kontekstualisoinniksi kutsuttu menetelmä, joka korostaa aikalaiskeskustelujen käsitteiden lyhytaikaisia, intentionaalisia ja kontekstisidonnaisia merkityksiä. Skinnerin ajatuksen mukaan vaikutusvoimaisten käsitteiden keskeinen asema on usein syntynyt myöhemmin, ja niiden alkuperäisiä merkityksiä on jäljitettävä ennen kaikkea aikalaismerkitysten lähitarkastelussa.³⁸ Esimerkiksi suomalaisessa *Käsitteet liikkeessä* -teoksessa myös Quentin Skinnerin ajattelu luetaan käsitehistoriallisen tutkimustradition piiriin.³⁹

Idea käsitteiden historiallisesta tarkastelusta ei kuitenkaan tyhjenny edellä kuvattujen tutkimusperinteiden korostamiin poliittisiin käsitteisiin, vaikka käsitehistoriallinen näkökulma on limittynyt lähinnä poliittisen historian tutkimukseen.⁴⁰ Käsitehistoriaa on sovellettu myös kirjallisuuden, aatehistorian ja arkkitehtuurin historian käsitteistöjen tutkimuksessa.⁴¹ Näissä uusissa avauksissa näyttäytyy idea siitä, ettei käsitehistorian soveltamista ole perusteltua rajata yksinomaan poliittisen historian alueelle, vaan käsitteiden historialliset käyttötavat ja yhteydet kulttuuriseen kehitykseen laajenevat väistämättä poliittisen kontekstin ulkopuolelle, myös kuvallisiin lähteisiin ja visuaaliseen kielenkäyttöön.⁴² Eräänlaisena käsitehistorian kritiikkinä voidaan pitää Gilles Deleuze'n ja Felix Guattarin *geofilosofiaa*, ajatusta tilassa liikkuvista ja alueellisesti rakentuvista käsitteistä.⁴³ Asko Nivala onkin kääntänyt geofilosofian *käsitemaantieteksi*.⁴⁴ Käsitehistoriaa tai käsitteisiin tarttuvaa historiallista tutkimusmenetelmää ei voikaan pitää poliittiselle historian tutkimukselle yksinoikeutettuna suuntauksena. On myös huomioitava, että vastaavia teoreettisia lähestymistapoja on muotoiltu useilla (historiallisen) kulttuurintutkimuksen aloilla ja kirjallisuustieteessä.⁴⁵

37 Skinner 1969; Koselleck 1972; Tully (ed.) 1988; Richter 1995; Koselleck 2002; Koselleck 2004. Suomalaisesta käsitehistoriallisesta tutkimusperinteestä ks. Hyvärinen et al. 2003, 10–13 sekä käsitehistoriaan keskittyvä teemanumero *Historisk Tidskrift för Finland* 1/2007 ja Stenius 2007.

38 Skinner 1969; Tully (ed.) 1988; Palonen 2003; Syrjämäki 2011, 50–134.

39 Hyvärinen et al. 2003, 12.

40 Stenius 2007 ja Hyvärinen et al. 2003, joissa molemmissa käsitehistoria nähdään leimallisesti poliittisten käsitteiden historiana. 1700-lukua koskevasta suomalaisesta poliittisesta käsitehistoriasta ks. esim. Wolff 2007; Nurmiainen 2009.

41 Hampsher-Monk et al. (eds.) 1998; Lahti 2006, 34; Mieskonen 2011; Nivala & Rantala 2012; Rantala 2013, 23–26.

42 Hampsher-Monk et al. (eds.) 1998, 3; Nivala & Rantala 2012, 224.

43 Doel & Clarke 2011, 141–147.

44 Nivala & Rantala 2012, 231.

45 Bal 2002; Bal 2007; Kähkönen 2012.

Tässä tutkimuksessa historiallisten käsitteiden analyysi hahmottuu tilallisesta näkökulmasta, ja se limittyy 1990-luvulta alkaen muotoiltuihin käsitehistorian kulttuurihistoriallisiin tulkintakehyksiin. Menetelmän soveltaminen aineelliseen ja tilalliseen maailmaan saattaa vaikuttaa sen alkuperälle vieraalta, sillä sekä Koselleckin, Brunnerin ja Conzen nimissä kulkeva saksalainen käsitehistoria että Skinnerin luoma lähestymistapa edustavat historian tutkimuksen suuntauksena ennen kaikkea kielellisen käänteeseen perintöä. Näiden tutkimusperinteiden historiakäsityksessä ajallisuus on hallitsevaa, eikä tilallisuudelle ole siinä juuri sijaa. Tämän vuoksi käsitehistoria on lähtökohtaisesti ollut etäällä tilallisesti määrittyneiden käsitteiden ideasta.⁴⁶

Väitän, ettei tilallisen näkökulman liittäminen käsitteiden historialliseen tarkasteluun kuitenkaan asetu käsitehistoriallisen ajattelun olemusta vastaan. Ennemminkin tutkimukseni toteuttaa käsitehistorian taustalla olevan ajattelutavan päämäärää tuomalla esiin uudenlaisen historiallisen tarttumapinnan aiemmin lähinnä poliittisessa kontekstissa analysoituihin 1700-luvun käsitteisiin. Tällä kohtaa on olennaista huomioida myös Michel Foucault'n lausuma ajatus siitä, että vallan ja politiikan historiassa tilallisuus on työnnetty syrjään, vaikka *tilan* historia on samanaikaisesti *vallan* historiaa.⁴⁷ Tässä mielessä tilallisuuden ja käsitehistoriallisen näkökulman yhteyden voi nähdä kaikkea muuta kuin etäisenä. Käsitehistoriallisen näkökulman läsnäolo tässä tutkimuksessa perustuu myös tarpeeseen suhtautua kriittisesti liian yksioikoisiin historiallisiin tulkintoihin tilallisista käsitteistä, minkä tilallisuudesta kirjoittaneet Leif Jerram ja Edward Casey ovat jo aiemmin nostaneet esiin.⁴⁸

Käsitehistorioitsijat ovat puhuneet historiallisten *tapahtumien* ja niitä kuvaavien *käsitteiden* erottamattomuudesta.⁴⁹ Samaan tapaan myös *tilaa* ja *tilakäsitteitä* on vaikea, ellei mahdoton, erottaa toisistaan. Käsitteet katu, förmaaki tai kahvihuone tai tilaa luonnehtivat yleiset kategoriat kuten julkinen ja yksityinen pitävät sisällään aineellis-merkityksellisen idean, josta toista ei voi irrottaa toisen seuraamatta mukana.⁵⁰ Myös ajatus *aineellisen maailman* ja *tapahtuman* olemuksellisesta samankaltaisuudesta tuo käsitehistorialle ja tilalliselle lähestymistavalle luontevan yhteisen lähtökohdan. Filosofin A. N. Whitehead korosti 1920-luvulla *tapahtuman* ja *esineen* ontologista yhteyttä ja päätyi pitämään esineitä pitkäkestoisina, aineesta koostuvina tapahtumina.⁵¹ Esimerkiksi rakennus voidaan Whi-

46 Koselleck 2004; Nivala, Salmi & Sarjala 2016, 1, 5–6; Nivala & Rantala 2012, 230–231.

47 Foucault 1980, 149.

48 Casey 1996, Jerram 2013.

49 Hyvärinen *et al.* 2013, 11.

50 Gieryn 2002; Arnade *et al.* 2002, 535.

51 Whitehead 1920, 143–165.

teheadin ajatusta mukailleen ymmärtää ajassa syntyväksi, muuttuvaksi ja lopulta katoavaksi tapahtumaksi. Myös Edward Casey on puhunut paikasta ”enemmän *tapahtumana* kuin *esineenä*”.⁵²

Historiallisten käsitteiden muuttuvien merkityssuhteiden osaseksi voidaan tapahtumien lailla ymmärtää tiloista ja paikoista rakentuva aineellinen maailma. Samoin kuin käsitteiden merkitys voi siirtyä sanasta toiseen tai korvautua uudella sanalla, tiloja kuvaavien käsitteiden kohde voi muuttua tai sama tilallinen ympäristö sisältyä uusiin käsitteisiin. Tässä mielessä tilaa kuvaavat käsitteet ovat erityisen kiinnostavia, sillä ne punoutuvat erottamattomasti aineellisen maailman paikkoihin ja tilan valtasuhteisiin. Fyysiset ympäristöt ja tilat voivat säilyä muuttumattomina niitä kuvaavien käsitteiden muuttuessa, tai päinvastoin.

Käsitteiden historiallisessa tarkastelussa on olennaista erottaa toisistaan *sanat* ja *käsitteet*. Käsitteillä tarkoitetaan tässä abstrakteja ideoita, kuten lukuja, joihin voidaan viitata erikielisillä sanoilla tai myös kielestä riippumattomilla symboleilla. Samaan tapaan julkinen tai yksityinen tila voidaan ymmärtää ideoiksi, jotka saattoivat menneisyydessä hahmottua toisenlaisissa sanallisissa hahmoissa. Toisaalta sanat ja käsitteet eivät useinkaan ole täysin erotettavissa toisistaan. Käsitteet syntyvät ja muuttuvat yhtäaikaisessa kielellis-kulttuurisessa prosessissa – käsitteiden ilmaisemiseen tarvitaan lähes aina kieltä, ja sanojen ja käsitteiden suhteet muotoutuvat kulttuurisessa kontekstissa.⁵³ Käsitehistoriassa tutkimuskohde liittyy erottamattomasti myös käsitteillä operoivaan tutkimusprosessiin ja sen lopputulokseen. Näin ollen näkökulmaan on sisäänrakennettu väistämätön nykyyhetken ulottuva ajallinen juonne, josta kielelliselle käsitteistölle rakentuva tiedon esitystapa ei voi irrottautua. Joka tapauksessa historioitsijan on rakennettava tutkimuksensa tiedostaen, että historiallisen ilmiön tutkimuksellisenä peilinä ovat väistämättä tutkimuskohteen jälkeen syntyneet tietämisen tavat, kategoriat ja käsitteistöt.⁵⁴

Historiallisen tiedon mittakaava

Historioitsijat Jo Guldi ja David Armitage julkaisivat vuonna 2014 pamfletin *The History Manifesto*. Paljon julkisuutta saaneessa puheenvuorossa he peräänkuuluttavat pitkäkestoisten ilmiöiden tarkastelun tärkeyttä ja katsovat huolestuneina historiantutkimuksen pilkkoon tuloa alueellisesti ja ajallisesti yhä kapeampiin

52 Casey 1996, 26. ”A Place is more an *event* than a *thing* [...]” (kursivoinnit alkup.)

53 Nivala & Rantala 2012, 25.

54 Esim. Vuolanto 2008.

näkökulmiin.⁵⁵ Kun tutkimukseni pohjautuu ruotsinkieliseen kielialueeseen, ja sen aineistot keskittyvät yhteen ainoaan keskikokoiseen eurooppalaiseen kaupunkiin, voi perustellusti kysyä, millä tavoin kannanotot varhaismodernia maailmaa koskevaan keskusteluun ovat oikeutettuja ja mielekkäitä. Miten yhden kaupungin arkielämästä projisoidaan historiallisiin tulkintoihin ylittävä selitysvoima?⁵⁶

Historiantutkimuksen lähdeaineisto, oli näkökulma tilallisesti tai ajallisesti miten laeva tahansa, on väistämättä ajallisesti ja paikallisesti rajattua, ajassa ja paikassa tuotettua.⁵⁷ Tämän tutkimuksen epistemologisena lähtökohtana on, että tutkimuskohteen laeva ajallinen tai alueellinen laajuus ei oletusarvoisesti synnytä yleistettävämpää historiallista tietoa. Historiallisen tutkimuskohteen merkitys ei synny mittakaavasta vaan historioitsijan päämäärästä liittää jokin ilmiö – jopa yksi ainoa ihminen tai vuorokauden mittainen tapahtuma – nykyhetkessä merkityksellisiin tiedollisiin ja kulttuurisiin ulottuvuuksiin. Hetkellisyys ja paikallisuus eivät välttämättä johda idiografiseen tietoon tai päinvastoin pitkä aikajänne ja laaja alueellinen kehys yleisluontoisemmin sovellettavissa olevaan tietoon. Esimerkiksi Alf Lüdtke ja Giovanni Levi ovat nostaneet esiin arjen historian ja mikrotason prosessien merkityksen, jopa välttämättömyyden, suuren mittakaavan historiallisia oletuksia ja yksinkertaistavia rakenteellisia selitysmalleja haastavana näkökulmana.⁵⁸ Kaikki historiallinen tieto pohjautuu väistämättä yksityisten asiaintilojen joukosta – ajallisesti ja tilallisesti rajatuista yksityiskohdista – johdettuihin yleistyksiin ja otaksumiin.

Vaikka historiantutkimusta motivoivat kaikkina aikoina sangen monenlaiset historiakulttuuriset ja poliittiset päämäärät sekä tiedeyhteisön sisäiset tiedonintressit, viime vuosikymmenten historiantutkimuksessa aiempaa keskeisemmässä asemassa on ollut elämisen arki ja yllätyksellisistä lähdeaineistoista esiin nostetut tavalliset yksilöt, joita ei aiemmin pidetty oikeutettuina historiallisen tiedon äänenkannattajiksi. Näiden päämäärien yhteisenä nimittäjänä ja alkulähteenä ovat 1960-luvulta lähtien nousseet *arjen historian* suuntaukset, joiden jatkumoon tämäkin tutkimus asettuu. Arjen historioista tulisikin puhua monikossa, sillä ne ovat usein seurailleet eri kielialueiden edeltäviä historianfilosofisia suuntauksia. Italialainen *microstoria*, saksalainen *Alltagsgeschichte*, englantilainen *history from below* -suuntaus tai ranskalainen annalismia seurannut *histoire*

55 Guldi & Armitage 2014.

56 Mittakaavan ongelmasta myös Jay 1998, 37–46; Brewer 2004, 74–75.

57 Esim. de Certeau 1974; Phillips 2004. Suomalaisista keskustelunavauksista ks. Kallioinen 1997.

58 Lüdtke 1995, 169–171; Levi 2001 (1991), 99–102, 112–114, ks. myös Levi 1981, Levi 1992 (1985) ja Phillips 2004.

culturelle voidaan kaikki tietyiltä osiltaan sijoittaa arjen historian sateenvarjon alle.⁵⁹ Arjen historian tutkimuksen juuret ovat kuitenkin näitä *uusien historioiden* suuntauksia laajemmalla kentällä. Yhtenä arjen historian alkulähteenä on pidettävä myös Walter Benjaminin kesken jäänyttä Arcades-projektia (1927–1940), jonka lähtökohtana olivat Pariisin arkaadit eli korttelien sisäiset kauppakäytävät. Tutkimus kuitenkin laajeni kysymyksiin arkea koskevan tiedon merkityksistä.⁶⁰ Suomalaisessa tutkimuksessa 1900-luvun alkupuolella vaikuttanut kulttuurihistoriallinen suuntaus perustui sosiaalishistorialliseen lähestymistapaan, jossa arkipäiväisen elämän ja tavallisten ihmisten toiminta nähtiin historian tutkimuksen keskeisenä tutkimuskohteena.⁶¹ Lisäksi esimerkiksi sosiologi Erwin Goffmanin vuonna 1956 julkaistu tutkimus *The presentation of self in everyday life* on innoittanut tilallisuutta ja arkea tutkineita historioitsijoita.⁶² Vaikka arjen tarinat ovat yksi uusien historioiden näkyvimmistä suuntauksista, ne ovat alkuvaiheistaan lähtien kantaneet mukanaan myös sisäisiä kriittisiä ääniä arkea koskevan tiedon olemassaolon, olennaisuuden ja edustavuuden ongelmista.⁶³

Arjen historioiden kysymyksenasettelussa ongelman muodostaa etenkin tavanomaisuuden oletusarvoisuus, sillä historialliseen aineistoon ja tietoon sisältyy kumpaankin tiedon valikoitumisen ja suodattumisen väistämättömyys. Vaikka jokainen ilmiö olisi olemuksellisesti ainutlaatuinen, sen tulkintaan ja hahmottamiseen sisältyy aina tiedostettu ja tiedostamattomia yleistyksiä siitä, miten erilliset *tapahdumat* käsitteellistetään (historialliseksi) tiedoksi arjen kokemusten katkeamattomasta virrasta. Ainutkertaisia ilmiöitä kuvaava *historiallinen tieto* edellyttää näin ollen erottelun *empiirisestä* eli *kokemusperäisestä* tiedosta. Menneisyyden maailmaa ei lähtökohtaisesti voida kokea aistein havaitsemalla, vaan historiallinen tieto rakennetaan nykyhetkessä havaittavista, menneisyydestä säilyneistä tekstuaalisista, symbolisista tai kuvallisista jäänteistä.⁶⁴

Arjen historioita ja mikrohistoriaa kritisoitiin 1970-luvulla myös kerronnallisuuden paluusta ja suuren mittakaavan kadottamisesta. Ranskalainen historioitsija Emmanuel Le Roy Ladurie on mittakaavojen vastakkaisasettelun kannalta luonnehtinut historioitsijoita laskuvarjohyppääjiksi tai tryffelinetsijöiksi. Edelliset tähyilevät menneisyyden maisemaa vuorijonoista valtamerille ja luonnostelevat menneisyyttä suuriin historiallisiin

59 Peltonen 2001; Brewer 2010. Eri kielialueiden keskeisistä suuntauksista ks. esim. de Certeau 1980, Lüdtke 1995.

60 Benjamin 1999; Highmore 2002, 60–74.

61 Esim. Suolahti 1912; Suolahti 1991; Suolahti 1993; Ahtiainen 1999.

62 Goffman 1956; esim. Andersson 2009, 120; Ijäs 2015, 111.

63 Highmore 2002, 17–28.

64 Davies 2003, 5–9; Arnold 2007, 113, 116–120; Roth 2012, 322–324; Laitinen 2010, 111–112.

jatkumoihin. Jälkimmäiset tunnustelevat ympäristöä aistit äärimmilleen viritettynä ja poimivat arjen hetkien ja yksilöiden ruohonjuuritasolta innoituksensa historiallisen tiedon rakennusaineiksi.⁶⁵ Lennokas metafora sisältää myös ilmeisen tiedostetun ja väistämättömän edellytyksen siitä, että jokainen laskuvarjohyppääjä lopulta päätyy maankamaralle. Siinä vaiheessa mittakaava on historiantutkijalle puhtaasti epistemologinen kysymys. Tätä ajatusta seuraten tarkoitukseni ei ole luoda idiografista narratiivia tai mikrotason kommentaaria makrohistorian marginaaliin, vaan tutkia 1700-luvun Turkuu aikakauden kielellisiä, valtiollisia ja kulttuurisia rajoja ylittäneiden ja toisaalta paikallisten käsitteiden ja kaupunkitilan ilmiöiden näyttämönä.

Kysymys mittakaavasta punoutuu myös keskuksia ja periferioita koskevaan keskusteluun. Etsiessään vastauksia kysymyksiin 1700-luvun Euroopan kahvihuonekulttuurista, katuvalaistuksen alkuvaiheista tai krouvikulttuurista, törmää yhä lähes yksinomaan metropoleja ja suuria keskuksia – Lontoota, Amsterdamia, Pariisia, Leipzigia, Lyonia, Istanbulia ja monia muita – koskeviin tutkimuksiin.⁶⁶ Tälle on ilmeiset syynsä. Suurkaupunkeja koskevat lähdeaineistot ovat runsaita, ja niiden kahvihuoneet ja kaupunkitila piirtyivät myös aikakauden luonnoskirjoihin, arkkitehtipiirustuksiin ja satiirilehdistön pilakuvastoihin aikana, joka pienten ja keskikokoisten kaupunkien kohdalla on usein kuviin keskittyvän historiantutkimuksen ulottumattomissa.

Vaikka suuret ja pienet kaupungit ovat paikallishistoriallisina tutkimuskohteina olleet edustettuina tasaveroisesti vuosisatojen ajan, historiantutkijoiden kiinnostus metropolien ja paikallisten keskusten väliseen vuorovaikutukseen on herännyt laajemmin vasta 1980-luvulla.⁶⁷ Etenkin Brittein saarten pieniä kaupunkeja koskevissa tutkimuksissa on viimeisen parin vuosikymmenen aikana kyseenalaistettu Lontoon ja suurten keskusten yksisuuntainen, jälkijättöisesti periferioihin kantautunut vaikutus. Kysymyksenasettelu on kohdistunut suurkaupungistumisen ja kaupunkikulttuurin kokonaisvaltaisuuteen, samanaikaisesti erisuuntaisiin vaikutteisiin ja paikallisten käytäntöjen ja identiteettien pysyvyyteen metropolien esikuvien rinnalla.⁶⁸ Peter Borsay on Lontoon ja Englannin pienten kaupunkien vuorovaikutusta analysoidessaan havainnut, että keskuksesta omaksutut esikuvat kaupunkiympäristön parannuksissa sekoittuivat usein omalaatuisella tavalla pai-

65 Sitaattiin viitataan kymmenissä teoksissa, mutta sitä ei löydy teoksesta *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate since the Year 1000* (1971), johon useimmin viitataan. Le Roy Ladurie on kuitenkin todennut vuonna 1999, että sitaatin voi laittaa hänen nimiinsä, vaikkei hän muistakaan missä on sen julkaissut, ks. Bearn 1999, 191.

66 Esim. Friedrichs 1995, 1–7.

67 Clark 1984; Borsay 1989; Clark 1995; Sweet 1999; Borsay & Proudfoot 2002.

68 Esim. Sweet 1999, 257–266.

kallisiin käytäntöihin. Keskusten vaikutus periferiaan ei myöskään ollut yksisuuntainen prosessi, vaan keskuksiin pakkautuva väestö teki suurkaupungeista yhä moniäänisempiä ja heterogeenisempiä yhteisöjä.⁶⁹

Valtaosa 1700-luvun Euroopan kaupunkiväestöstä asui pienissä ja keskisuurissa kaupungeissa, ja metropolit voisi nähdä jopa poikkeuksena, etenkin silloin, kun tutkimuskohteena on kaupunkiväestön arjen kokemushistoria.⁷⁰ Aikakauden kaupunkikulttuuri näyttäytyi pienten kaupunkien elämänmuodossa osin omine käytäntöineen, jotka ovat eurooppalaisen kaupunkikulttuurin historian kannalta yhtä olennaisia kuin metropolien ja suurten kaupunkien kertomus. Lisäksi käsite eurooppalainen kaupunki tai länsimainen kaupunki ei ole maantieteellinen itsestäänselvyys vaan 1800-luvulla luotu historiallinen konstruktio.⁷¹ Tässä tutkimuksessa julkisen ja yksityisen tilan näyttämönä on 1700-luvun Euroopan suurinta kaupunkia, Lontoota, noin sata kertaa pienempi kaupunki: Lontoosta tai Pariisista katsoen syrjäinen mutta eurooppalaisittain jokseenkin tavanomainen keskikokoinen kaupunki.

Rajaukset ja aiempi kaupunkihistoriallinen tutkimus

Tutkimuksen aikarajaus kattaa Ruotsin ajan Turun seitsemän viimeistä vuosikymmentä, aikajakson 1740-luvun alusta noin vuoteen 1810. Rajaus pohjautuu sekä paikallisiin tapahtumiin että tutkimuksen kontekstina olevaan yleiseurooppalaiseen murrokseen, jossa kaupunkien julkinen tila muuttui nopeasti. Nimenomaan vuosisadan loppupuoliskolla Turussakin alettiin kiinnittää korostettua huomiota katujen ja aukoiden siisteyteen, suunnitteluun ja valaistukseen. Tänä aikana Turkuun myös vakiintuivat monet uudenlaisen julkisuuden ilmentymät, kuten sanomalehdet, kahvihuoneet ja uudet seurallisuuden muodot kuten assembléet.⁷² Kuitenkin vasta 1810-luvulla esimerkiksi teatteri ja assembléet saivat omat, varta vasten suunnitellut rakennuksensa, minkä vuoksi 1700-luvun loppupuoli tarjoaa kiintoisan ikkunan aikaan, jolloin uudet seurallisuuden ja kulttuurielämän muodot sovittautuivat olemassa olleisiin rakennuksiin.

Yhtä lailla olennainen rajaava tekijä on venäläismiehitysten hallitsemaa 1700-luvun alkupuolta seurannut taloudellinen nousukausi, jonka seurauksena kaupunki rakennettiin

69 Borsay 2005.

70 Esim. Clark 1995, 1–2.

71 Purdy 2014, 13–21.

72 Nikula 1971, 666–677, 758–771; Mäkeläinen 1972, 35–43, 165–208; Ruskeeniemi 2006, 74–86.

laajalti uudelleen.⁷³ Tätä nousukautta edelsivät kaksi venäläismiehitystä 1713–1721 ja 1742–1743 sekä vuoden 1728 laaja kaupunkipalo. Etenkin isovihan miehitys johti kaupungin laajaan rapistumiseen ja osin jopa tuhoon.⁷⁴ Näin ollen vuosisadan lopun taloudelliseen kehitykseen vaikuttivat taloussuhdanteiden ohella myös politiikka, sotatapahtumat ja onnettomuudet.

Tutkimuksen väljänä päätepiirteenä on 1810-luvun alku, jolloin uuden pääkaupungin suunnittelu vähitellen siirsi sekä väestöä että kaupunkikehityksen painopistettä Helsinkiin. Tutkimuksen päätepiiste onkin luontevaa rajata juuri vallanvaihdokseen, jota seuranneena pääkaupunkiaikana Turun väestö, julkinen valta ja seuraelämän sosiaalinen profiili muuttui olennaisesti.⁷⁵ Tutkimuskohteen ja -tematiikan luonteen vuoksi en ole kuitenkaan nähnyt tarpeelliseksi asettaa tarkkaa aikarajausta, mistä syystä tutkimuksessa käsitellään paikka paikoin myös vuosia 1740–1810 edeltäneitä ja seuranneita tapahtumia. Tutkimuskohteena on koko kaupunkiväestö ja siten pääosin muut väestönosat kuin ylin säätyläistö ja aateli, johon modernia aikakautta edeltävä julkisen ja yksityisen elämänpiirin tutkimus on painottunut.

Tutkimuksen aineistoissa kuvatut tilat ja tapahtumat rajautuvat pääosin Turun kaupungin tulliaidan sisäpuoliseen alueeseen. Tuomiokirkko ja kaupungin muut kirkolliset tilat eivät kuulu tämän tutkimuksen piiriin, sillä niiden luonne eroaa ratkaisevasti kaaduista, tonteista ja ei-kirkollisista rakennuksista. Vaikka sakraalin ja profaanin erottelu on moderni, vielä 1700-luvun Ruotsin kontekstissa vieras ajatus, kirkollisista tiloista kertovat lähteet ja kirkollisten tilojen käyttö erosivat niin merkittävästi muusta kaupunkitilasta, että ne edellyttäisivät tätä tutkimusta laajemman käsittelyn. Sen vuoksi ne on rajattu tämän tutkimustehtävän ulkopuolelle. Kirkollisten instituutioiden ja luterilaisuuden kaikkialle aikakauden kulttuuriin ulottuvat merkitykset ja käytännöt kuitenkin tuovat kirkonkellojen äänen, kirkolliset rangaistukset sekä monet muut vastaavat ilmiöt osaksi tutkimuksen ajallista kontekstia ja aikakauden muotokuvaa.

Etenkin tilakäsitteiden näkökulmasta tutkimuksen konteksti rakentuu yleiseurooppalaisesta lähtökohdasta, vaikka kielen ja valtioyhteyden vuoksi Turku näyttäytyy tässä tutkimuksessa ennen kaikkea ruotsalaisena kaupunkina. Varhaismodernin julkisuuden ja yksityisyyden tematiikka nousee esiin joissakin aiemmissä tutkimuksissa – myös käsitteiden näkökulmasta – mutta tilallisuutta tässä mielessä tarkastelevia tutkimuksia ei

73 Esim. Nikula 1971, 666–678; Mäkeläinen 1972; Savolainen 2014a, 116–128.

74 Ahonen 1988.

75 Esim. Heinricius 1914.

ole aiemmin laadittu 1700-luvun Ruotsin ja Suomen osalta.⁷⁶ Sen sijaan aikakauden kaupunkitilan kulttuurihistoriaa on tarkasteltu 1900-luvun alusta lähtien. Viimeaikaisista Ruotsin kaupunkeja teoksista on nostettava esiin etenkin Karin Sennefeltin, Gudrun Anderssonin, Mats Hallenbergin, Magnus Linnarssonin ja Riitta Laitisen tutkimukset.⁷⁷ Olen hyödyntänyt jonkin verran myös tuolloin Venäjään kuulunutta Viipuria koskevaa uusinta tutkimusta.⁷⁸ 1700-luvun jälkipuoliskon Helsinki-Viaporin poikkeuksellinen väestöllinen profiili lähinnä sotilasväestön asuttamana kaupunkina asettaa sen Turkuun verrattuna hyvin erilaiseen kontekstiin.⁷⁹ Tämän vuoksi esimerkiksi Malmön tai Tukholman vertailukohdat ovat osoittautuneet käsillä olevan työn tematiikan suhteen hedelmällisemmiksi. Lisäksi Helsinki oli 1700-luvun jälkipuoliskolla, ellei Viaporin sotilasväestöä lasketa, Turkuun verrattuna varsin pieni kaupunki, jollaisia Ruotsissa oli kymmeniä, kun taas Turku oli koko tutkittuna aikajaksona Ruotsin kolmanneksi tai neljänneksi suurin kaupunki.⁸⁰ Tutkimukseni kannalta olennaisena metodologisena kontekstina on mainittava ruotsalaisen historioitsijan Göran Ulvängin ja Johanna Ilmakunnaksen tekstilähteitä hyödyntävät kulttuurihistorialliset arkkitehtuurihistorian näkökulmat.⁸¹

Aiemmista Turku koskevista tutkimuksista tärkeän kehyksen työlleni muodostavat luonnollisesti Svante Dahlströmin, Aimo Wuorisen ja Oscar Nikulan teokset sekä Svante Dahlströmin kaupunkihistoriallinen kortisto.⁸² Etenkin Dahlströmin tutkimusten, vaikkapa 1700-luvun valaistuksen kulttuurihistorian näkökulmien tuoreus ja ajankohtaisuus, tuo esiin sen, että historiantutkijan on oman aikakautensa uutuuksien ohella hyödyllistä etsiä viitseliäästi myös 1900-luvun alun ja 1800-luvun historiantutkimuksen äärelle.

Viime vuosina 1800-lukua edeltävää Turun kaupunkitilaa ovat historiallisesta näkökulmasta tutkineet etenkin Riitta Laitinen ja Tuula Ruskeeniemi, ja olen myös itse julkaissut

76 Johannesson 1988; Bergström 2000; Ågren 2006; Steinrud 2008, 15–20. Maantieteilijä Allan Predin 1800-luvun Tukholmaa käsittelevä tutkimus *Lost words and lost worlds* perustuu kielen tutkimiseen tietyn aikakauden materiaalisesta kulttuurin ja elämänmuodon todistusaineistona, Pred 1990.

77 Laitinen 2007; Laitinen & Lindström 2008; Sennefelt 2008; Andersson 2009; Sennefelt 2010; Hallenberg & Linnarsson 2014; Laitinen 2014, Laitinen 2017.

78 Paavolainen & Supponen (toim.) 2013; Einonen 2013; Katajala (toim.) 2016.

79 Gustafsson 2015; Granqvist 2016.

80 Vainio-Korhonen 1994, 35–37; Lilja 1995; Granqvist 2016, 40–52.

81 Ulväng 1999; Ulväng 2001; Ilmakunnas 2015.

82 Dahlström 1921; Dahlström 1930; Dahlström 1997 (alkup. 1954; 1960; 1964); Wuorinen 1959; Wuorinen 1966; Nikula 1970; Nikula 1971; Nikula 1972.

tutkimuksia tästä aiheesta.⁸³ Kirsi Vainio-Korhosen lukuisat tutkimukset esimerkiksi turkulaisista piioista, kultasepistä tai naispuolisista elinkeinonharjoittajista ovat osa työni keskeistä sosiaalista kontekstia.⁸⁴ Kansatieteelliset ja taidehistorialliset rakennetun ympäristön tutkimukset, joita on huomattavasti edellisiä enemmän, ovat painottuneet ennen kaikkea yksittäisiin säilyneisiin rakennuksiin, tonttikokonaisuuksiin tai koko maan oloja käsitteleviin synteeseihin.⁸⁵ Lisäksi tilallista kysymyksenasettelua sivuavat useat artikkelit, jotka käsittelevät niin sosiaalishistoriallisia, hallinnollisia kuin sivistyshistoriallisiäkin näkökohtia.⁸⁶ Arkeologiassa Turun kaupunkiympäristön ja kaupunkikuvan tutkimuksen pääpaino on ollut ennen kaikkea keskiajassa ja uuden ajan osalta 1700-lukua edeltävissä vuosisadoissa.⁸⁷ Tämän vuoksi en käytä tutkimuksessani arkeologista lähdeaineistoa. Viime vuosina arkeologisten tutkimuksen ja kenttätöiden painopiste on tosin siirtynyt vähitellen myös 1600-luvun jälkeisiin kulttuurikerroksiin.⁸⁸

Lähdeaineistot ja niiden tulkinta

Vaikka modernin maailman kuvallista tulvaa edeltäneistä kaupunkiympäristöistä on runsaasti tekstimuotoisia lähteitä, kadonneen kaupungin rakentaminen tekstilähteiden hajanaisista tiedonmurusista ei ole yksiselitteinen tehtävä. Tilallisuus ja tilakäsitteet kuvastuvat sangen toisistaan poikkeavin tavoin tämän tutkimuksen lähdeaineistoissa. Erilaiset lähdetyypit edellyttävät omanlaista kontekstualisointiaan ja tekstien tulkinnan tapaa. Selvitän seuraavassa, millaisiin lähteisiin tutkimukseni perustuu ja millä ehdoilla yli 200 vuotta sitten laadittuja tekstejä voidaan lukea tutkimustehtävää palvelevana todistusaineistona.

Keskittyminen yhteen kaupunkiin ja noin 70 vuoden jaksoon on antanut mahdollisuudet perehtyä monipuolisesti ja kattavasti erilaisiin lähdeaineistoihin. Turusta säilyneet tilaa ja tilakäsitteitä koskettelevat lähteet ovat pääpiirteittäin samankaltaisia kuin

83 Laitisen osalta ks. edelliset viitteet; Ruskeeniemi 2006; Savolainen 2014a; Savolainen 2015; Savolainen 2016a; Savolainen 2016b.

84 Vainio-Korhonen 1994; Vainio-Korhonen 1998; Vainio-Korhonen 2002; Vainio-Korhonen 2006; Vainio-Korhonen 2009.

85 Sahlberg 1941; Sahlberg 1950; Gardberg 1952; Sjöblom 1954; Järventaus 1959; Ringbom 1976; Viitaharju 1987; 1991; 1996; Kostet 1996; Soiri-Snellman 1996; Lehtonen 1996; Talamo-Kemiläinen 1996; Kalpa–Junttila–Moberg 2011; Koskinen 2012; Savolainen 2014a, Laaskonen 2016. Ks. Kärki 2014 ja Lilius 2014 sekä näiden perustana oleva kirjallisuus.

86 Näitä lukuisia artikkeleita on epätarkoituksenmukaista luetella tässä yhteydessä, ja ne tulevat esiin käsittelyluvuissa.

87 Esim. Uotila 2003; Pihlman 2010; Seppänen 2012.

88 Pihlman 2012.

muuallakin 1700-luvun Ruotsin suurissa kaupungeissa. Turun arkielämä ja kaupunkiympäristö tulevat tässä tutkimuksessa esiin niin lakiteksteissä, sanomalehdissä, oikeuden pöytäkirjoissa, huutokauppa-asiakirjoissa, huoneenvuokrausilmoituksissa, kirjeissä, päiväkirjoissa, muistelmissa, veroluetteloissa kuin palovakuutusasiakirjoissakin.

Tämän tutkimuksen erityinen piirre tilaa koskettelevana työnä on luonteeltaan erilaisten lähteiden ristiinluenta, monilähteinen näkökulma, josta ruotsalainen historioitsija Janken Myrdal on käyttänyt käsitettä *lähdepluralismi* (*source pluralism*).⁸⁹ Tutkimukseni aihealueilla esimerkiksi oikeudellisten lähteiden, päiväkirjojen tai kirjeiden tutkijat ovat harvoin pyrkineet jäljittämään ja rekonstruoimaan tutkimiansa tapahtumien tilallisia ympäristöjä myös fyysistä tilaa kuvaavista lähteistä.⁹⁰ Historiantutkimuksessa on tähän kuitenkin erityisiä mahdollisuuksia, sillä asiakirjoihin tallentuneet kielelliset kuvaukset sittemmin muuttuneista tai hävinneistä rakennuksista ovat usein luotettavampia lähteitä menneisyyden tilallisuuteen kuin suojellut rakennukset ja kaupunkiympäristöt, joita on säilynyt ainoastaan ajan myötä uudistuneina, museoituina ja rekonstruoituina.⁹¹ Tutkimuksen aineistona ei tästä syystä ole käytetty lainkaan rakennuksia tai rakenteita. Kaikki nykyaikaan säilyneet, vuoden 1827 kaupunkipalon ja sen jälkeiset purkamiset vältäneet rakennetut ympäristöt ovat kahdessa vuosisadassa joko muuttuneet merkittävästi ajan myötä tehdyissä uudistuksissa tai sitten ne on restauroitu voimakkaasti, kuten Luostarinmäki 1930-luvulla ja Qwenselin talo 1950-luvulla.⁹²

Alkuperäisaineistojen analyysissä on johdannossa aiemmin kuvattujen laajempien tulkintakehysten ja teorioiden ohella sovellettu tapauskohtaisempia menetelmiä, joista tärkein on *kartallistaminen*. Aineistot käsittävät runsaasti tietoa, joka on mahdollista sijoittaa vaihtelevalla tarkkuudella tiettyyn paikkaan tai sijaintiin kaupungin kartalla, ja suurta osaa tutkimuksessa käytetyistä lähdeaineistoista on analysoitu myös kartallistamisen avulla. Aineistojen sijoittaminen kartalle on toteutettu useimmiten suoraan asiakirjassa olevan

89 Myrdal 2012.

90 Tällaisista varsin harvoista tilaan ja rakennettuun ympäristöön keskittyvistä monilähteisistä tutkimuksista ks. esim. Priestley & Corfield 1982; Brown 1986; Melville 1999; Overton *et al.* 2004; Flathery 2008; Hohti 2010; Ilmakunnas 2011, 229–275; Einonen 2013.

91 Rakennettujen ympäristöjen lähdekritiikistä on kirjoitettu suhteellisen vähän historiantutkimuksen saralla, ks. esim. Guillery 2004, 4. Rakennusarkeologiassa ja rakennushistoriallisessa kansatieteessä rakennusten lähdekritiikki on keskeisemmässä asemassa, ks. esim. Koskinen 2012, 28–31. Rakennettujen ympäristöjen tilankäytön tulkinnasta ja tilallisten merkitysten lähdekritiikistä ks. esim. Johnson 2013. Poikkeuksellisen hyvin säilyneiden rakennusten käytöstä lähteenä ks. esim. Ilmakunnas 2011, 254–273.

92 Viitaharju 1987, 122–124; Viitaharju 1991.

tonttinumeroinnin⁹³ perusteella vastaavan ajan kaupunkimittausta apuna käyttäen. Osassa tapauksista alkuperäislähteessä on esitetty ainoastaan tontinomistajien nimet tai muu sijaintiin viittaava sanallinen luonnehdinta, jolloin aineisto on sijoitettu kartalle käyttäen apuna vastaavan vuoden henkikirjaa.

Etenkin rakennuskantaa kuvaavien aineistojen kohdalla on hyödynnetty myös tilastollista analyysiä. Tässä yhteydessä on noudatettu alkuperäislähteissä olevia luokituksia ja nimeämisiä, lukuun ottamatta huonetilojen jakoa kylmiin ja lämmitettyihin tiloihin, joka on itse luomani luokitus.⁹⁴ Vuoden 1775 henkikirjasta laaditun tietokannan tulkinassa on niin ikään hyödynnetty tilastollisia menetelmiä. Tietokannan avulla on myös ollut mahdollista paikantaa vastaavan vuoden kämnerinoikeuden pöytäkirjassa esiintyvien henkilöiden asuinpaikkoja

Tuomioistuinten ja lainsäädännön aineistot

Tutkimuksen määrällisesti laajimman aineiston muodostavat Turun kämnerinoikeuden⁹⁵ tuomiokirjat vuosilta 1760, 1775 ja 1790.⁹⁶ Näiden kolmen vuoden pöytäkirjat käsittävät yhteensä noin viisituhatta käsinkirjoitettua sivua. Olen lukenut systemaattisesti näiden vuosien pöytäkirjat huomioiden kaiken sellaisen, joka liittyy tilaan, tilakäsittäisiin ja esineelliseen kulttuuriin. Kämnerinoikeus oli yksi kaupunkien oikeusistuimista 1600–1800-lukujen Ruotsissa, joskin tämän oikeuslaitoksen juuret juontavat keskiajalle. Sen tuomiovallan piiriin kuuluivat näpistyksyet, varkaudet, pahoinpitelyt, salavuoteudet ja pienet velkaerimielisyydet, ja yleisesti ottaen oikeuden pöytäkirjoissa pilkkahtelee monimuotoisesti kaupungin arkielämä. Kämnerinoikeus kuitenkin toimitti myös eräänlaisen esitutkijan virkaa ylemmälle raastuvanoikeudelle.⁹⁷ Turussa toimi 1700-luvun

93 Tutkittuna aikana Turussa oli aluksi käytössä koko kaupungin käsittävä juokseva tonttinumerointi, kunnes vuonna 1785 tontit numeroitiin uudelleen kaupunginosittain alkavaan juoksevaan numerointiin.

94 Tämän teoksen sivut 220–221.

95 Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy kaksi vaihtoehtoista kirjoitusasua, ”kämnerioikeus” ja ”kämnerinoikeus”, joista käytän jälkimmäistä muotoa.

96 Kansallisarkisto, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat z:259 (v. 1760), z:273 (v. 1775) ja z:289 (v. 1790). Aineistot on luettu mikrofilmeistä tehdyistä digitoinneista kansallisarkiston digitaaliarkistossa.

97 Kämnerinoikeuksista ja tuomioistuinten tehtävistä ks. *Ruotzin Waldacunnan Laci* 1734, Oikeudenkäymisen kaari, I ja V luku. Oikeuden toiminta oli kuitenkin järjestetty eri kaupungeissa hieman eri tavoin. Kämnerinoikeuksien perustamisvaiheesta 1600-luvun alkupuolen ja puolivälin Suomessa on olemassa Petri Karosen tutkimus, mutta 1700-luvun oikeuskäytäntöjä ja tuomioistuinten työnjakoa ei ole tutkittu laajemmin; Karonen 1994.

jälkipuoliskolla jo mainitun raastuvanoikeuden lisäksi myös hovioikeus, linnanoikeus, akatemian konsistori, hiippakunnan tuomiokapituli sekä useita maistraatin alaisuudessa toimineita elinkeinoihin liittyneitä oikeusistuimia. Vielä 1700-luvulla ylioppilaat, aateliset, sotilashenkilöt ja muut kaupunkilaiset kuuluivat eri oikeusistuinten tuomiovallan piiriin, ja tämä eri instituutioiden tuomiovallan itsemääräämisoikeus murtui lopullisesti vasta 1800-luvun kuluessa.⁹⁸

Oikeusistuumien ja hallinnollisten elimien tuottamien asiakirjojen yhteenlaskettu sivumäärä oli 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa noin 10 000 sivua vuodessa, minkä vuoksi pelkästään aineiston laajuus on pakottanut rajaamaan käsittelyn tiettyihin vuosiin ja painottamaan tutkimustehtävän kannalta tarkoituksenmukaisimpia tuomioistuinten aineistoja. Muiden tuomioistuinten kuin kämnerinoikeuden aineistoja on tässä tutkimuksessa käytetty lähinnä Dahlströmin kortistoon tukeutuen, sillä tilaan, asumiseen ja arkielämään liittyvät tapaukset ovat raastuvanoikeuden ja maistraatin pöytäkirjoissa huomattavasti harvinaisempia kuin tiiviimmin juuri arkielämään limittyneissä kämnerinoikeuden alaisissa tapauksissa. Dahlströmin kortistoon on myös kerätty runsaasti viitetietoja maistraatin pöytäkirjojen kaupunkitilaan liittyvistä päätöksistä, mutta kämnerinoikeuden aineistoihin kortistossa ei ole lainkaan viitteitä. Tämän vuoksi kämnerinoikeuden aineistoja ei ole käytetty myöskään Turun historian yleisesityksissä. Käsillä olevassa tutkimuksessa tämän oikeusistuimen tapauksista hahmottuukin myös paikallishistoriallisesta näkökulmasta uusi näkökulma suurpaloa edeltävän kaupungin arkeen.⁹⁹

Oikeusistuinten tuottamiin lähteisiin liittyy tämän tutkimuksen näkökulman kannalta useita huomionarvoisia ongelmia. Ensinnäkin niissä ylikorostuvat lakia rikkoneet yksilöt ja tietyn tuomioistuimen tuomiovallan piirissä olleet lainkohdat ja väestönosat. Toiseksi pöytäkirjoihin päätyneet kuvaukset ovat oikeudellisen termistön ja konventioiden suodattamia. Tämän tutkimuksen aihepiiriä ajatellen mahdollisuudet tavoittaa oikeuden asiakirjoista väläyksiä myös muiden kuin lakia rikkoneiden yksilöiden arjesta ovat kuitenkin laajat. Todistajat kuvailivat usein, missä tai mitä he olivat olleet tai väittivät olleensa tekemässä, kun oikeuden käsittelyyn johtanut tapahtuma tavoitti heidän huomionsa. Lisäksi todistajat kertoivat monesti yleisluontoisia asioita, jotka saattoivat liittyä niinkin erilaisiin seikkoihin kuin pimeyden ja valon suhteeseen, tilojen lukitsemiseen tai kaupungin äänimaisemaan. Arkielämän kannalta kiinnostavia ovat vaikkapa

98 Turun tuomioistumista ja oikeudenhoidosta ks. Nikula 1970, 194–204.

99 Kämnerinoikeuksien aineistoja tilallisuuden näkökulmasta hyödyntäneistä tai aihetta sivunneista tutkimuksista Suomessa ks. esim. Wuorinen 1966; Ruskeeniemi 2006; Vainio-Korhonen 2006; Einonen 2013.

salavuoteustapaukset, joissa lukuisat, kiusallisetkin, todistajanlausunnot kuvailivat paris-kuntien seurustelun paikkoja, hakeutumista tilallisten reunaehto- jen rajoissa mahdollisim- man intiimiin yksityisyyteen.

Oikeuspöytäkirjaan kirjatun kertomuksen suhde oikeusprosessin suulliseen kulkuun ja sen taustalla olleisiin tapahtumiin on edellä kuvattua vaikeampi lähdekriittinen on- gelma. Usein pelkästään eri paikoissa olleiden todistajien tai syytetyn ja kantajan kerto- musten eroavaisuus luo samasta tapahtumasta useita erilaisia kuvantumia. Oikeudellisissa lähteissä on kysymys myös kertomusten rakentumisen tavoista ja kerronnan konventiois- ta, joiden merkitys on ollut esillä jo 1800-luvun lopulla, mutta erityisesti 1980-luvulla, kielellisen käänte- en synnyttämän metodologisen debatin ja mikrohistorian näkökulmas- ta.¹⁰⁰ Oikeuden kirjurin muotoilema kokonaisuus muodostui useiden henkilökohtaisten kokemusten kuvauksista, ja kertomuksen rakentumiseen limittyi lähes aina eri näkökul- mien ja puutteellisten henkilökohtaisten kuvailujen aiheuttamia ristiriitoja, jotka oikeus- prosessi pyrki ratkaisemaan. Tutkimissani oikeuden todistuksissa oli tavallisesti kysymys useiden ihmisten havaitsemista tapahtumista, ja eri henkilöt näkivät, kokivat ja kuvasivat kokemaansa eri tavoin. Oikeuden kirjallinen kertomus rakentuikin yleensä poukkoillen, tarkentuen vähitellen sen mukaan, miten todistajien eri näkökulmista kertomat tapahtu- mat vähä vähältä loivat kokonaiskuvan tapauksesta.

Kysymys oikeuden pöytäkirjan termistöistä ja tekstin muotoilusta on Suomen kaupun- kien tapauksessa myös siinä mielessä erityinen, että ruotsinkielisen pöytäkirjan taustalla oli usein suomenkielinen todistajanlausunto.¹⁰¹ Kämnerinoikeuden syyttäjänä toimineen kaupunginviskaalin ja oikeuden kirjurin oli Turussa hallittava sekä ruotsia että suomea, mutta kysymys käännökseen päätyneistä epäselvistä tai väärivistä ilmauksista on silti- kin huomionarvoinen.¹⁰² Olen pyrkinyt ottamaan oikeuspöytäkirjojen kielen ja konven- tioiden ongelmat mahdollisimman tarkasti huomioon etenkin sellaisissa argumenteissa, joissa oikeuskäsittelyn tai tapauksen yksityiskohdilla on erityisen suuri merkitys.

Vuoden 1734 laki sekä erinäiset kuninkaalliset asetukset, joita oikeuden päätöksi- sä sovellettiin, ovat kiintoisa aineisto etenkin tilaan liittyvien käsitteiden näkökulmasta. Oikeustapausten taustoituksen ohella analysoin lakitekstiä myös tilallisten käsitteiden

100 Esim. Peltonen 2007, 12–16; Koivisto 2013.

101 Tämä käy toisinaan ilmi suoraan pöytäkirjasta, johon on ruotsiksi käännetyn todistuksen sekaan liitetty lainauksena esimerkiksi suomenkielinen solvaus. Toisinaan oikeuden pöytäkirjassa myös sanotaan, ettei todistaja ollut ymmärtänyt jotain keskustelua, sillä hän ei ymmärtänyt ruotsia.

102 Ruskeeniemi 2006, 4–5.

näkökulmasta, johon sen suomenkielinen aikalaiskäännös antaa lainsäädännön käsitteiden kannalta erityisen antoisan lähtökohdan.¹⁰³

Rakennusten katselmusasiakirjat

Tuomiokirjojen ohella tutkimuksen toinen laaja lähdeaineisto ovat Turussa vuosina 1753–1809 laaditut tonttien katselmusasiakirjat ja palovakuutukset.¹⁰⁴ Rakennettua kaupunkia kuvaavia lähteitä on hyödynnetty laajalti. Esimerkiksi krouvien, kahvihuoneiden, ravintoloiden ja kauppapuotien sisätiloja sekä oikeusaineistoissa esiintyvien yksityistalojen tilaratkaisuja on voitu jäljittää katselmuksista.

Nykyisyyteen säilyneet vanhat rakennukset, kuten myös säilyneet pohjapiirroksot ja yksityiskohtaisimmat katselmuksot, edustavat lähes aina ylempien väestönosien asuntoarkkitehtuuria.¹⁰⁵ Asumisen ja rakennetun ympäristön historian tutkimus onkin perinteisesti painottunut ylempien sosiaaliryhmien oloihin.¹⁰⁶ Verrattuna harvalukuisiin säilyneisiin rakennuksiin ja pohjapiirustuksiin katselmusasiakirjat ja yleensä tekstimuotoiset asiakirjat antavat paljon rikkaamman ja yksityiskohtaisemman kuvan rakennetusta kaupungista. Turun paloa 1827 edeltävää kaupunkiympäristöä on aiemmin tutkittu ennen kaikkea hieman yli sadan säilyneen maisemakuvan ja pohjapiirroksen perusteella.¹⁰⁷ Maisemakuvat esittävät kuitenkin lähinnä kaupungin keskeisiä ja parhaimmin rakennettuja osia eikä niistä hahmotu koko kaupungin valtava rakennustapojen ja elintasoerojen kirjo, toisin kuin tässä tutkimuksessa käytetyistä katselmuksista. Lisäksi maisemakuvien laati-joilla oli aivan toisenlaiset periaatteet ja syyt kuvata ympäristöä ja tilaa kuin rakennuskatselmusten toimittajilla.

Rakennuskantaa kuvaavia katselmusasiakirjoja laadittiin lähes aina taloudellisista lähtökohdista: tontin ja sen rakennusten arvo täytyi syystä tai toisesta määrittää. Arvonmäärityksen yhteydessä maistraatin katselmusmiehet laativat tontista rakennuksineen

103 *Ruotzin Waldacunnan Laci* 1734.

104 Turun kaupunginarkisto, Maistraatin alaisten toimielinten arkisto, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), Syne- och Mätning Instrument K7–K10 (1776–1809).

105 Esimerkiksi Ruotsin ajan Turun yksityistaloista on jäljellä alle kymmenen pohjapiirustusta, joista lähes kaikki edustavat eliitin asuinrakennuksia, ks. Koskinen 2012, 118, 119, 120, 146–151, 156, 165–175.

106 Guillery 2004, 1–4., alempien väestönosien asuntokulttuurin ja olojen tutkimuksesta ks. esim. Boulton 2000, 197–223; Baer 2008. Suomen osalta aiemmasta alempiin väestönosiin ja heidän tilallisen elinympäristönsä tutkimuksesta ks. Haatanen 1968 sekä Lilius 1984, joista ensin mainittu tosin keskittyy hyvin eri aikakauteen kuin käsillä oleva tutkimus.

107 Dahlström 1930; Sjöblom 1954; Soiri-Snellman 1996.

yksityiskohtaisen kuvauksen hinta-arvion pohjaksi. Arvioinnin syyt liittyivät yleisimmin tonttien pakkohuutokaappoihin, kun tontti oli omistajan velkojen panttina asetettava myyntiin. Esimerkiksi vastavalmistuneisiin kivitaloihin tehtiin katselmuksia myös siksi, että kivitaloista myönnettiin verohelpotuksia vuodesta 1757 alkaen, ja niiden arvo oli sitä varten todennettava.¹⁰⁸ Sen sijaan tonttikauppojen yhteydessä rakennuskantaa ei yleensä kuvattu juurikaan, sillä lähes aina kaupan osapuolet pääsivät tontin hinnasta keskenään sopuun ilman, että rakennuksia tarvitsi kuvailla asiakirjassa. Kaupungin maistraatin viranomaisten laatimia tonttikatselmuksia säilytetään Turun kaupunginarkistossa, ja viisi vuosilta 1742–1809 olevaa nidettä käsittävät vajaan 300 tontin yksityiskohtaisen katselmusasiakirjan.¹⁰⁹ Tässä tutkimuksessa hyödynnetään ensi kerran tätä melko laajaa asiakirjasarjaa, jonka avulla 1700-luvun jälkipuoliskon kaupunkiympäristö ja sen nopea muutos voidaan hahmottaa edustavasti mäenrinteiden hökkeleistä aina jokirannan aatelistaloihin.¹¹⁰

Vuodesta 1785 lähtien Turussa anottiin palovakuutuksia, joita varten sekä omistajan että maistraatin viranomaisten oli laadittava tontista ja rakennuksista yksityiskohtainen kuvaus ja vakuutusarvoluettelo. Vakuutuksia on vuosilta 1785–1807 säilynyt yhteensä 167 kappaletta, ja seikkaperäisyydessään ne ovat huomattavasti yksityiskohtaisempia kuin huutokauppoja ja muita tarkoituksia varten laaditut maistraatin katselmuksset.¹¹¹ Palovakuutuksissa tulevat esiin lattialistat, toisinaan jopa tapettien värit ja ikkunaruutujen määrä tai pihan kasvillisuus.¹¹²

Vajaasta 50 prosentista 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun alkuvuosien Turun tontteja on säilynyt joko palovakuutus tai muunlainen katselmuks. Kokonaisuutena ne

108 Dahlström 1930, 250–251.

109 Turun kaupunginarkisto, Maistraatin alaisten toimielinten arkisto, Mättnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), Syne- och Mättnings Instrument K7–K10 (1776–1809).

110 Jo Dahlström (1930, 254) toteaa vuoden 1827 paloa edeltävän kaupungin rakennuksista, että ”Tarkkojen tietojen esittäminen Turun senaikaisista huomattavimmista rakennuksista ei olisi mahdotonta. Ne kertomukset, joita omistajat antoivat ja joitten noudattamista katselmuksissa palovakuutusta otettaessa tarkastettiin tarjoavat aineiston, joka seikkaperäisyyden puolesta ei jätä mitään toivomisen varaa”. Tähän aineistoon perustuu aiempi tutkimukseni Turun 1700-luvun lopun rakennuskannasta (Savolainen 2014a).

111 Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16–K17 (1785–1807). Palovakuutuksia löytyy vuosien 1807–1809 osalta muutamia myös Turun kaupunginarkiston maistraatin alaisten toimielinten asiakirjojen niteestä K10.

112 Palovakuutusten ja -vakuuttamisen historiasta Ruotsissa ja autonomisessa Suomessa ks. esim Åmark 1932; Rinne 1966; Wickman 1996; Karlsson 2007; Savolainen 2014b ja palovakuutusten lähdekritiikistä sekä käytöstä lähdemateriaalina Suomessa Kovalainen & Vuojala 2000 sekä Savolainen 2014a, 13–23.

antavat kaupungin rakennetusta ympäristöstä edustavan kuvan, sillä pakkohuutokauppoja varten laadituissa katselmuksissa hahmottuu ennen kaikkea alempien väestönsien rakentaminen ja asuinolot, kun taas palovakuutuksia anoi ennen kaikkea kaupungin eliitti – kauppiasluokka, aateli ja virkamieskunta – mutta usein myös alempi porvaristo ja alempi säätyläistö.¹¹³ Vain muutamia katselmuksissa kuvattuja rakennuksia on säilynyt nykyaikaan, ja tekstiaineistoista hahmottuva 1700-luvun kaupungin rakennettu maisema on tässä mielessä ainutlaatuinen.¹¹⁴ Tilanne on jokseenkin vastaava kuin vaikkapa Lontoossa, jossa varhaismodernin eliitin asuinympäristöjä on säilynyt, joskin ajan myötä muuttuneina, mutta alempien väestönsien rakennukset ovat tyystin väistyneet modernin kaupungin tieltä.¹¹⁵

Hallinnon asiakirjat, sanomalehdet, päiväkirjat, muistelmat ja kirjeet

Maistraatin pöytäkirjoissa käsiteltiin kaupungin hallintoon, kaupunkikuvan ja rakentamisen valvontaan sekä esimerkiksi krouvien ja ravintoloiden toimintaan liittyviä kysymyksiä.¹¹⁶ Tätä aineistoa on hyödynnetty siltä osin, kun se on valaissut tutkimusasetelmaan olennaisesti kytkeytyviä aihealueita. Maistraatin pöytäkirjoja on käytetty lähinnä Dahlströmin kortiston viitteisiin perustuen, ennen kaikkea kysymyksissä, jotka liittyvät kaupungin julkisten tilojen valvontaan ja uudistamiseen.¹¹⁷

Käsitteistöjen kannalta olennaisena lähdeaineistona ovat vuosina 1771–1809 painetut turkulaiset sanomalehdet.¹¹⁸ Sanomalehdissä kaupunkitila kuvastuu kaupungin ulkoasua

113 Savolainen 2014b.

114 Savolainen 2014a, 8–23. Toisaalta muutamit säilyneet, 1700-luvulla katselmoitit rakennukset ovat erinomaisia koekenttiä katselmusten lähdekritiikille. Tällaisia rakennuksia ovat Turussa niin kutsuttu Qwenselin talo, Linnankadun varrella sijaitseva kaksikerroksinen 1700-luvun lopun rakennus sekä useat kivitalot, joissa on Turun palon 1827 jälkeisessä jälleenrakennuksessa hyödynnetty laajasti paloa edeltäviä rakenteita.

115 Guillery 2004, 1–3.

116 Nikula 1970, 204–212. Viimeistään vuodesta 1748 lähtien maistraatti toimi erillisinä kunnallis- ja oikeusyksikköinä, ja erillisiä pöytäkirjoja nämä pitivät vuodesta 1763 lähtien.

117 Dahlströmin kortisto on Kansallisarkiston Turun toimipisteessä säilytettävä viitekorttitietokanta pääasiassa Turun kaupunginarkiston kokoelmissa oleviin asiakirjoihin. Kortisto käsittää paikannimiin, henkilöihin ja aihealueisiin perustuvat hakemistot, ja viitekorteissa on lyhyet yhteenvedot alkuperäislähteiden sisällöstä. Kortistossa on jonkin verran väärin tulkittuja tietoja ja epähuomioissa syntyneitä virheitä. Tämän vuoksi olen käyttänyt kortistoa tarkistamatta alkuperäislähdettä ainoastaan katujen kunnostusta koskevien useiden satojen mainintojen summittaisessa ajallisessa hahmottamisessa.

118 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* (1771–1785), *Åbo Nya Tidningar* (1789), *Åbo Tidningar* (1791–1799, 1820–1861), *Åbo Tidning* (1800–1809), *Åbo Allmänna Tidning* (1810–1819).

koskevista puheenvuoroissa, historiakirjoituksissa, ilmoituksissa ja järjestyssäännöissä. Lisäksi asuntojen vuokrailmoitukset avaavat näkökulmia kaupunkitilaan ja asuintiloihin. Olen lukenut sanomalehtiä Kansalliskirjaston *Historiallisen sanomalehtikirjaston* hakutoimintojen avulla sekä vuokrailmoitusten osalta systemaattisesti selaamalla. Tietokannan hakutoimintojen avulla sanomalehdistä on ollut mahdollista etsiä systemaattisesti mainintoja henkilönimillä, tonttinumeroilla, aiheen kannalta keskeisillä yleiskäsitteillä sekä paikannimillä. Olen käyttänyt myös sumeaa hakua sekä etsinyt tietoa myös vääritynein kirjoitusasuin, mukaillen automaattisen tekstintunnistuksen systemaattiseksi havaitsemiani virheellisiä tulkintoja. Olen etsinyt tilaan liittyviä termejä myös Ruotsin Kuninkaallisen kirjaston sanomalehtitietokannasta verratessani turkulaisessa aineistossa esiintyviä käsitteitä koko Ruotsin saman aikakauden sanomalehtiin.¹¹⁹

Tutkimuksessa on hyödynnetty myös joitakin määrällisesti suppeampia mutta merkitykseltään keskeisiä lähdeaineistoja. Tällaisia ovat muutamia 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa laaditut päiväkirjat, muistelmat ja kirjekokoelmat, joissa on satunnaisia huomioita tutkimuksen aihepiiristä. Erikseen on syytä mainita vuosina 2014–2015 ilmestynyt lähdejulkaisu, Turussa vuosina 1779–1789 opiskelleen uumajalaisen papin Pehr Stenbergin viiden tuhannen sivun laajuinen muistelmakäsikirjoitus, joka avaa runsaasti uudenlaisia näkökulmia 1700-luvun jälkipuoliskon Turun arkielämään.¹²⁰ Missään aiemmassa lähteessä turkulainen arki ei nouse yhtä yksityiskohtaisesti esiin, vaikka muistelmat ovatkin yhden ainoan yksilön näkökulma.

Stenbergin laatima, luultavasti päiväkirjamaisiin muistiinpanoihin ja kirjeenvaihtoon perustunut muistelmakäsikirjoitus on erityinen myös siitä syystä, että sen syntyprosessista ja säilytyksestä tiedetään paljon. Käsialasta ja päiväkirjan kuvailuista on tulkittavissa, että Stenberg aloitti kirjoittamisen jo mahdollisesti 21-vuotiaana, vuonna 1779, jolloin hän saapui Turkuun opiskelemaan, tai viimeistään vuonna 1782. Lisäksi hän mainitsee luke-neensa saksalaisen omaelämäkerrallisen tekstin vuonna 1781 sekä kuulleensa aihepiiriin liittyneen Henric Gabriel Porthanin luennon seuraavana vuonna. Myöhemmin Stenberg määräsi, että käsikirjoitus kuului hänen kuolemansa jälkeen Stenbergin suvulle, ei kuitenkaan kenellekään yksittäiselle sukulaiselle, ja sitä oli säilytettävä mahdollisimman keskeisesti asuvan sukulaisen luona, jotta kaikki pääsisivät siihen halutessaan mahdollisimman helposti käsiksi.¹²¹ Nämä tiedot auttavat ymmärtämään käsikirjoituksen tyylilajia ja sisältöä. Sen esikuvana olivat siis ainakin jossain määrin 1700-luvun loppupuolen elämäker-

119 Digitaliserade svenska dagstidningar, Kungliga biblioteket.

120 Stenberg 2014 & 2015.

121 Stenberg 2014, 9–11.

takirjallisuuden uutuudet. Tekijän nuhteeton kuvaus itsestään ja monien kertomuksessa esiintyvien yksilöiden arvostelevat kuvaukset, sekä Stenbergin määräys siitä että se olisi koko suvun käytössä verraten laajalle joukolle ihmisiä, antavat myös aiheita epäillä käsikirjoituksen tendenssimäisyyttä. Olen ottanut nämä mahdollisuudet huomioon käsikirjoituksen analyysissä. Vaikka Stenbergin käsikirjoitus ei ole päiväkirja, historiallisena lähteenä siinä on päiväkirjamaisia piirteitä, joihin voidaan pitää elämäntapahtumien kanssa ainakin valtaosan ajasta lähes samanaikaisesti edennyttä kirjoitusprosessia, ajallisten ilmaistujen tarkkaa kirjaamista sekä lähes kauttaaltaan vallitsevaa kronologista järjestystä.¹²²

Viimeksi on mainittava Turun kaupunkimittaukset tontinomistajaluetteloinen vuosilta 1756¹²³ ja 1818¹²⁴ sekä henkikirjat vuosilta 1740–1809¹²⁵, joiden avulla muissa aineistossa esiin tulevat paikat ja tapahtumat on voitu liittää muiden lähdeaineistojen tapuksiin ja paikantaa kaupunkitilaan.¹²⁶ Lisäksi olen tarkastellut vuoden 1775 henkikirjaa ja siitä laatimaani tietokantaa yksityiskohtaisemmin selvittääkseni talouksien kokoa ja kaupunkiväestön topografista jakaumaa. Olen valinnut vuoden 1775 sillä perusteella, että tietoja on pystytty kontekstuoimaan vuoden 1775 kämnerinoikeuden aineistoihin, jotka ovat tässä tutkimuksessa keskeisessä roolissa. Lisäksi vuosi sijoittuu tämän tutkimuksen aikarajauksen puoliväliin. Toisaalta tässä vaiheessa henkikirjassa ovat ainakin periaatteessa mukana kaikki kaupungin asukkaat, sillä vuodesta 1765 lähtien henkikirjoihin kirjattiin myös henkirahaa maksamattomat henkilöt. Tietokanta on tekijän hallussa ja tullaan tallettamaan Yhteiskuntatieteelliseen tietoarkistoon ja International Institute of Social Historyn (ISIH) sähköiseen arkistoon.

122 Lejeune 2009, 79–80.

123 Kansallisarkisto, maanmittaushallituksen uudistusarkisto, kaupunkikartat Itu 6, Charta öfver Stapel Staden Åbo (1756).

124 Kansallisarkisto, maanmittaushallituksen uudistusarkisto, kaupunkikartat Itu 37, Charta öfver Åbo stad (1818).

125 Kansallisarkisto, läänintilien henkikirjat. Olen aiemmissa tutkimuksissani (2014a) verrannut henkikirjojen tietoja kirkonkirjoihin, sillä näiden lähteiden antama kuva on ainakin 1800-luvun osalta toisistaan poikkeava, ks. Sirén 1998 ja Happonen 2009. Tässä tutkimuksessa henkikirjojen ja kämnerinoikeuden tapauksista ilmi tulevien asuinpaikkojen vertailu viittaa kuitenkin siihen, että henkikirja on ainakin 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa verraten luotettava lähde yksilön ja talouden asuinpaikan osoittajana.

126 Henkikirjojen lähdekritiikkiä on asiakirjojen tapauskohtaisen käytön osalta avattu laajemmin luvussa *Omassa huoneessa?*

Nimien kirjoitusasu ja käsitteiden merkitseminen

Lähteiden kieli ja oikeinkirjoitus asettavat aina ongelmia modernia edeltävästä ajasta kirjoittavalle tutkijalle. Sekä yleis- että erisnimien kirjoitusasu vaihteli 1700-luvun maailmassa jatkuvasti. Samaa henkilöä saatetaan yhden ainoan oikeuskäsittelyn aikana nimittää monilla eri nimillä sekä oikeinkirjoituksen että etu-, suku- ja patronyymien yhdistelmien näkökulmasta. Esimerkiksi vuonna 1775 Turun kämnerinoikeudessa taajaan vierailnut ja myöhemmin tämän tutkimuksen sivuilla esiin tuleva Walborg Ericsson esiintyy pöytäkirjan sivuilla niin Walborg Ericssonina, pelkkänä Walborgina, miehensä tupakankehräjä Sarinin mukaan hustru Sarinina kuin Walborg Sarininakin.¹²⁷ Tämä oikeuden pöytäkirjassa esiintyvä nimien vaihteleva käytäntö viittaa tapauskohtaisempaan sukunimien tai patronyymien käyttöön, kuin minkä esimerkiksi Sofia Kotilainen on todennut vallinneen itäsuomalaisen maaseudun kirkonkirjoissa 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa.¹²⁸ Myös paikannimistä saatettiin käyttää vaihtelevia muotoja, ilmeisesti sen mukaan mitä nimitystä oikeudessa puhunut henkilö tai kirjuri oli tottunut käyttämään.

Käyttämässäni henkilönimissä olen pyrkinyt tuomaan esiin tämän nimien moniäänisyyden, joka nähdäkseni on tutkimuskohteen olennainen piirre. Olen johdonmukaisuuden vuoksi säilyttänyt kaikki etunimet ja patronyymit oikeuden pöytäkirjassa esiintyvissä muodoissa eli ruotsinkielisinä, vaikka joidenkin oikeudessa esiintyneiden, ainoastaan suomea hallinneiden henkilöiden osalta on ilmiselvää, että he itse käyttivät itsestään suomenkielisiä nimiä. Historiantutkijan tehtävä ei kuitenkaan ole rakentaa kielellistä rajaviivaa aineistoon, josta sellaista ei yksiselitteisesti ja perustellusti voida osoittaa. Paikannimien osalta olen niin ikään tuonut esiin erilaiset käytetyt nimet, ja tilan hahmottamisen kannalta nimien moninaisuus on myös osa tutkimusasetelmaa.

Tutkimukseni näkökulma edellyttää tarkkaa lähdeaineistosta lainattujen aikalaiskäsitteiden, kielestä toiseen käännettyjen käsitteiden sekä argumentoitujen käsitteiden erotte-
lua. Olen ratkaissut tämän ongelman typografisesti kielitieteestä omaksutuun käytännöin merkitsemällä alkukieliset aikalaiskäsitteet kuten *allmän* kursiivilla ja toisesta kielestä kääntämäni aikalaiskäsitteet kuten 'yleinen' yksinkertaisin lainausmerkein.¹²⁹ Olen jättänyt kursiivilla merkityt aikalaiskäsitteet poikkeuksetta alkuperäisen, lähteessä esiintyvän kirjoitusasun mukaisiksi, sillä niiden systemaattinen kääntäminen nykyruotsiksi olisi toi-

127 KA, TKO 5.1.1775 §1, 1–5.

128 Kotilainen 2008, 91–93.

129 Vastaavasta merkintätavasta käsittehistoriallisessa tutkimuksessa ks. esim. Nurmiainen 2009; poikkeuksena tässä tutkimuksessa on alkukieliset käsitteet kirjoitettu alkuperäislähteessä esiintyvään muotoon.

sinaan aiheuttanut ongelmallisia merkityssiirtymiä. Pidemmät lainaukset ja ilmaisut olen merkinnyt kaksinkertaisin lainausmerkein.

Tutkimuseettiset kysymykset

Lainsäädäntö ei aseta rajoitteita tutkimuskohteenani olevia henkilöitä koskevien tietojen julkaisemiselle.¹³⁰ Siitä huolimatta historianantutkijalla on eettinen velvollisuus kunnioittaa menneisyyden ihmisiä ja pyrkiä ymmärtämään heitä heidän oman aikakautensa lähtökohdista. Historiantutkijan velvollisuudeksi voi katsoa lähteiden kertoman maailman esiin tuomisen kokonaisvaltaisesti, peittelemättä mutta myöskään korostamatta tarpeettomasti sellaisia yksityiskohtia, jotka omassa ajassamme ja mahdollisesti myös historiallisen ihmisen kokemusmaailmassa näyttäytyisivät tuomittavina ja häveliäinä. Yhtä lailla tutkijan on kyettävä tulkitsemaan syvällisesti asiakirjojen syntyprosessin ja sisällön välistä suhdetta siten, että eettisesti ongelmalliset ilmiöt taustoitetaan ja ymmärretään mahdollisimman herkästi ja syvällisesti.¹³¹

Olen pyrkinyt menneisyyden ihmisten edesottamuksia käsitellessäni noudattamaan hienotunteisuuden periaatetta, jossa taustoitin etenkin nykyajasta katsoen erikoisimmat rikokset seikkaperäisesti aikakauden lainsäädäntöön ja tapakulttuuriin. Teoksessa esiintyvien historiallisten henkilöiden sukutaustoja en myöskään ole tuonut esiin niin, että he olisivat helposti identifioitavissa nykyään elävien henkilöiden esivanhemmiksi. Olen kuitenkin nähnyt tärkeäksi, että 1700-luvun turkulaiset esiintyvät teoksessa omilla nimillään, vaikkakin valtaosa heistä jää vain ohimeneviksi, nimeltä mainituiksi häivähdyksiksi.

Tutkimuksen rakenne

Tutkimus käsittää viisi temaattista lukua, jotka valaisevat tilallisten käytäntöjen, käsitteiden ja kielenkäytön erilaisia ulottuvuuksia kaupungin arkielämässä. Nämä viisi lukua koskettelevat (1) tilallisen maailman kielenkäyttöä ja käsitteitä, (2) tilan ja vallan suhdetta kaupunkitilassa, (3) uudenlaisten julkisten käytäntöjen ja elämänmuotojen asettumista kaupunkitilaan, (4) tilan ja asuinyhteisöjen suhdetta sekä (5) äänimaiseman, pimeyden ja valon merkityksiä kaupunkitilassa.

Ensimmäisen pääluvun tehtävä on johdattaa lukija 1700-luvun Ruotsissa käytettyihin tilakäsitteisiin ja siihen, miten tilallista maailmaa on luonnehdittu tekstilähteisiin.

130 Henkilötietolaki 1999/523. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990523>. Haettu 27.6.2016.

131 Dever *et al.* 2009, 28–32.

Yksityisen ja julkisen käsitteet punoutuivat aikakauden kielenkäytössä useisiin erilaisiin sittemmin hävinneisiin ilmaisuihin, ja ensimmäinen tehtäväni on kartoittaa kielellisten käsitteiden ja tilallisuuden suhdetta. Luvun kaksi muuta keskeistä näkökulmaa perustuvat kysymykseen tilojen ja paikkojen kuvailun tavoista: millä tavoin kaupunkitilaa ja rakennusten tilallisuutta luonnehdittiin erilaisissa lähteissä ja mitä nämä tavat kertovat tilojen käyttötarkoituksista ja ihmisten toiminnasta tilassa?

Toisessa pääluvussa syvennyn kaupungin katuihin ja yleisiin tiloihin. Tarkastelen lähemmin vallan ja valvonnan merkitystä kaupunkitilan rajojen määrittäjinä sekä kaupunkitilan keskeisyyttä kuvaavaa kieltä. Kadun tilaan perehdyn etenkin yksityisen, yleisen ja julkisen rajapintojen lähtökohdasta, ja luvun päättää katsaus kaupungin rajaan sekä kaupunkiyhteisön kohtaamisiin ja tunnistamattomuuteen tilassa.

Kolmas pääluku käsittelee kaupungin julkisia paikkoja sekä uudenlaisten julkisuuden ilmiöiden – kahvihuoneiden, ravintoloiden, seuraelämän, teatterin ja musiikin – ilmaantumista turkulaiseen kaupunkitilaan ja kielenkäyttöön. Analysoin laajemmin krouvien tilaa yksityisen ja julkisen tilan rajapinnassa. Jälkimmäisten alalukujen kohdalla tarkastelen ennen kaikkea sitä, millä tavoin uudenlaisen julkisuuden ilmentyminä pidetyt yhteisö- ja seuraelämän muodot näyttäytyivät tilassa ja millaisia uusia fyysisiä kaupunkitiloja ja tilassa toimimisen käytäntöjä ne synnyttivät.

Neljännessä pääluvussa käänän katseeni etenkin rakennusten sisätilojen maailmaan sekä yksityisyyden, kotitalouden ja huonetilojen kieleen. Hahmottelen ensin, millainen muutos Turun rakennetussa ympäristössä ja asuinrakentamisessa tapahtui 1700-luvun kuluessa. Tämän jälkeen pohdin asuinyhteisöjen ja asutun tilan fyysisten rajojen välistä suhdetta, ja paneudun myös kysymykseen yksin asumisesta ja yhden hengen kotitalouksista 1700-luvun kaupunkiympäristössä. Luvun päättää katsaus kysymykseen yksityisyyden tilallisista reunaehdoista eri väestönosissa sekä kysymys intiimin yksityisyyden tiloista ja paikoista.

Viimeinen pääluku keskittyy aistikokemusten ja kaupunkitilan väliseen suhteeseen. Luvun lähtökohtana on aistien kulttuurihistoria, jonka kytken kysymykseen arjen tilakokemuksesta ja tiedonvälityksestä kaupunkiyhteisössä. Aluksi tarkastelen kaupungin äänimaisemaa tiedonvälityksen ja tilakokemuksen näkökulmasta. Tämän jälkeen paneudun näköaistin ja valon merkityksiin kaupungin arjessa ja juhlassa.

Turku nähtynä Aurajoen alajuoksulta Louis Bélanger'n etsauksessa vuodelta 1798. Kungliga biblioteket.

Ruotsin ajan lopun Turku

Vuosien 1740–1810 Turku oli Euroopan kaupunkien joukossa sekä tyypillinen että epätavallinen kaupunki. Eurooppalaisittain katsoen se oli keskikokoinen, tutkittuna ajanjaksona viidestä kymmeneen tuhanteen asukkaan yhteisö. Tämän kokoisissa tai pienemmissä kaupungeissa asui suuri osa 1700-luvun Euroopan kaupungistuneesta väestöstä.¹³² Noin sadan 1700-luvun lopun Ruotsin kaupungin joukossa Turkua voi kuitenkin pitää poikkeuksellisenä useastakin syystä. Se oli tutkittuna aikana asukasluvultaan Ruotsin kolmanneksi tai neljänneksi suurin kaupunki. Poikkeuksellista Turussa oli myös Ruotsin muihin suuriin kaupunkeihin verrattuna nopea väestönkasvu. Vuosina 1740–1810 Turun väestö kaksinkertaistui, ja tähän oli syynä kaupungin laajan elinkeinorakenteen siivittävä muuttoliike.¹³³ Lisäksi Turku oli Ruotsin ainoa kaupunki, jossa oli niin yliopisto, piispanistuin kuin hovioikeuskin. Jo ennen hetkellistä pääkaupunkiaikaa (1809–1819) Turku oli

132 Clark 1995, 1–2.

133 Turpeinen 1977; Vainio-Korhonen 1994, 35–37; Lilja 1995; Ylander 2003, 86.

Ruotsin ajan lopun kielenkäytössä ”Suomen pääkaupunki” (”Finlands hufwudstad”).¹³⁴ Taloudellisesta näkökulmasta Turku oli Suomen kotimaankaupan ja ulkomaankaupan keskus, jonka kauppalaivasto oli yksi Ruotsin suurimpia.¹³⁵ 1700-luvun Ruotsin suurista kaupungeista Turku oli ainoa kaksikielinen kaupunki. Tiettyjen oikeusistuinten ja maistraatin virkamiesten oli hallittava sekä suomea että ruotsia, ja 1700-luvun lopun Turun kaduilla molemmat kielet kuuluivat äänimaisemaan. Osa kaupunkilaisista hallitsi vain toista näistä kielistä.¹³⁶

Miltä Ruotsin ajan lopun Turku näytti? Kahden ja puolen vuosisadan takaiseen Turkuun maitse tai meritse saapuvan katse tavoitti ensin joko rapistuneen Turun linnan muurit tai taivaanrannasta esiin piirtyvän tuomiokirkon barokkityylisen tornihuipun. Pian sen jälkeen näköpiiriin ilmestyivät puuttomien kallioiden laella sijainneet kymmenet tuulimyllyt. Kaupunkiin saapuva kohtasi sitten meritullin tai maanteiden tulliporttien tarkastusmiehet, ennen kuin eteen aukesi kallioiden mäkien rajaamaan jokilaaksoon rakennettu tiheä kaupunki. Lautakattoisten puutalojen yläpuolelle kohosivat tuomiokirkon ja raatihuoneen tornit.

Turun 1700-luvun lopun rakennetusta ympäristöstä on enää jäljellä niin vähäisiä fragmentteja, että vain muutamassa kohtaa nyky-Turkua voi runsasta mielikuvitusta käyttäen loihtia mieleensä aikakauden kaupunkimaiseman. Keskiajalta periytyneen ydinkeskustan kapeita katuja reunustivat vielä Ruotsin ajan lopulla vuosisatojen takaa periytyvät, useaan kertaan uudistetut kivilatot. Lukuisat 1500- ja 1600-lukujen kaupunkipalot sekä isovihan tuhot olivat kuitenkin raivanneet pois lähes kaikki vanhemmat kerrostumat, ja 1700-luvun turkulaiset asuivat tavallisesti varsin uusissa, korkeintaan muutaman vuosikymmenen ikäisissä rakennuksissa.¹³⁷ Ydinkeskustan ulkopuolella kaupunki oli 1600-luvun puolivälistä lähtien rakennettu Ruotsin valtakunnassa tuolloin vallalla olleiden renessanssin kaupunki-ihanteiden mukaisesti säännölliseen ruutukaavaan.¹³⁸ Kaupunkinäköymä oli monella tapaa samankaltainen kuin muuallakin Euroopan vastaavan kokoisissa kaupungeissa. Ainoastaan Ruotsin kaupungeille tyypillinen puurakentaminen erotti kaupunkimaiseman eteläisemmän Euroopan mutta myös läheisen Tallinnan urbaanista maisemasta. Ruotsin ajan viimeisinä vuosikymmeninä kaupunki kasvoi nopeaan, ja sen kaduilla koettiin vähitellen samankaltaisia, joskin pienimuotoisempia liikenneuhkien

134 Esim. *Åbo Tidning* 1.2.1806.

135 Vainio-Korhonen 1994, 28.

136 Esim. KA, TKO 16.12.1760 §4; TKO 2.5.1775 §1; TKO 8.7.1775 §3.

137 Savolainen 2014a, 115–133.

138 Esim. Kostet 1995, 25–34; Laitinen & Lindström 2008; Kostet 2009; Lilius 2014, 152–203.

muodostamia ongelmia, jotka olivat jo kauan ennen olleet tavallisia eteläisemmän Euroopan kaupungeissa.¹³⁹

Turun yhteydet Tukholmaan olivat tiiviit. Kaupunkien välistä muuttoliikettä tapahtui kaikissa väestönosissa. Turun valtiopäivämiehet osallistuivat valtakunnan politiikkaan aktiivisesti, ja turkulaisen poliittisen lobbauksen tulosta oli esimerkiksi Ruotsin ensimmäisen valtakunnanlaajuisen palovakuutusyhtiön perustaminen.¹⁴⁰ Keskusvallan läsnäolo ja kuuluminen kuninkaallisen majesteetin alamaisuuteen konkretisoitui kaupungin arjessa etenkin kuninkaallisten vierailujen aikaan. Pitkän tauon jälkeen kuningas saapui vierailulle Suomeen alkukesällä 1775. Sitä varten Turun kaupunkikuvaa ehostettiin huolella, ja kaupungissa järjestettiin muun muassa ennennäkemätön juhlavalaistus. Kustaa III ratsasti Linnankentältä kaupunkiin kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin suunnitteleman kunniaportin läpi, ja kaupungin hallinnon voimavarat oli viritetty äärimmillen luomaan Turusta niin edustava vaikutelma kuin mahdollista.¹⁴¹

Turun hallinto muodostui kahdesta pormestarista, raatimiehistä sekä maistraatin viran- ja toimenhaltijoista. Valtaa kaupungissa käytti ennen kaikkea porvaristo, vaikka säätyrajojen merkitykset olivat jo 1700-luvun kaupungin päätöksenteossa jo vähitellen hälvenemässä. Hallinnossa toimi raatimiesten ja pormestareiden ohella niin kutsuttu kaupungin vanhimpien neuvosto (Stadens älldste), joka oli äänivaltaa käyttänyt neuvoa-antava elin.¹⁴² Turussa toimi toistakymmentä tuomioistuinta, joista kaupungin alaisia olivat raastuvanoikeus, kämnerinoikeus, halli- ja manufaktuurioikeus sekä aksiiioikeus. Kruunun alaisuudessa toiminut hovioikeus oli Suomen alueen ylin tuomioistuin. Tuomiovaltaa käyttivät myös Akatemian konsistori, jonka alaisuuteen kuuluivat kaikki akatemian virkamiehet, opiskelijat ja palkolliset, sekä kirkon alainen tuomiokapituli.¹⁴³

Oikeudenkäytön, vallan ja sivistyksen insitituutiot olivat näkyvä osa Turun katukuvaa ja kaupunkiyhteisöä, mutta tavallisin 1700-luvun turkulainen oli kuitenkin piika.¹⁴⁴ Turun säätyläistö, johon kuuluivat harvalukuinen kaupungissa asunut aateli, akatemian henkilökunta, korkeat virkamiehet, ylin porvaristo sekä kasvava joukko niin kutsuttujen vapaiden ammattien harjoittajia, muodosti talouksineen ainoastaan noin kymmenen prosenttia kaupungin väestöstä. Yhtä paljon kaupungissa asui pelkästään kirvesmiehiä.¹⁴⁵

139 Esim. Borsay 2013.

140 Dahlström 1930, 311–313.

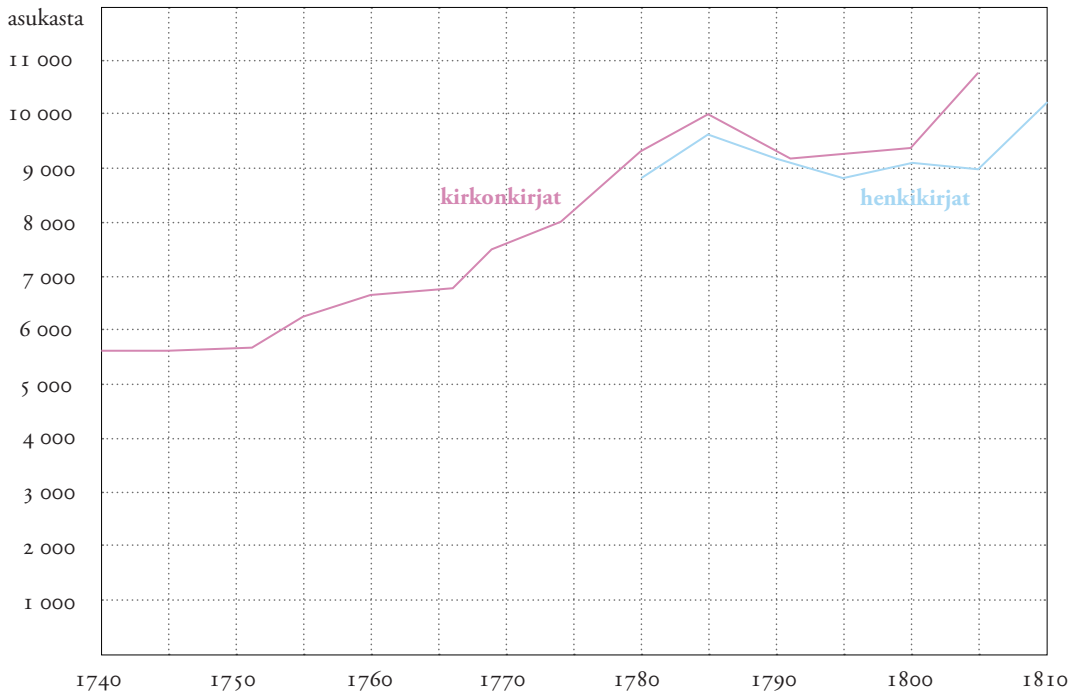
141 Dahlbäck 1988, 95–101.

142 Nikula 1970, 150–178, 204–205.

143 Nikula 1970, 194–204.

144 Vainio-Korhonen 2006, 112.

145 Fougstedt & Raivio 1953.

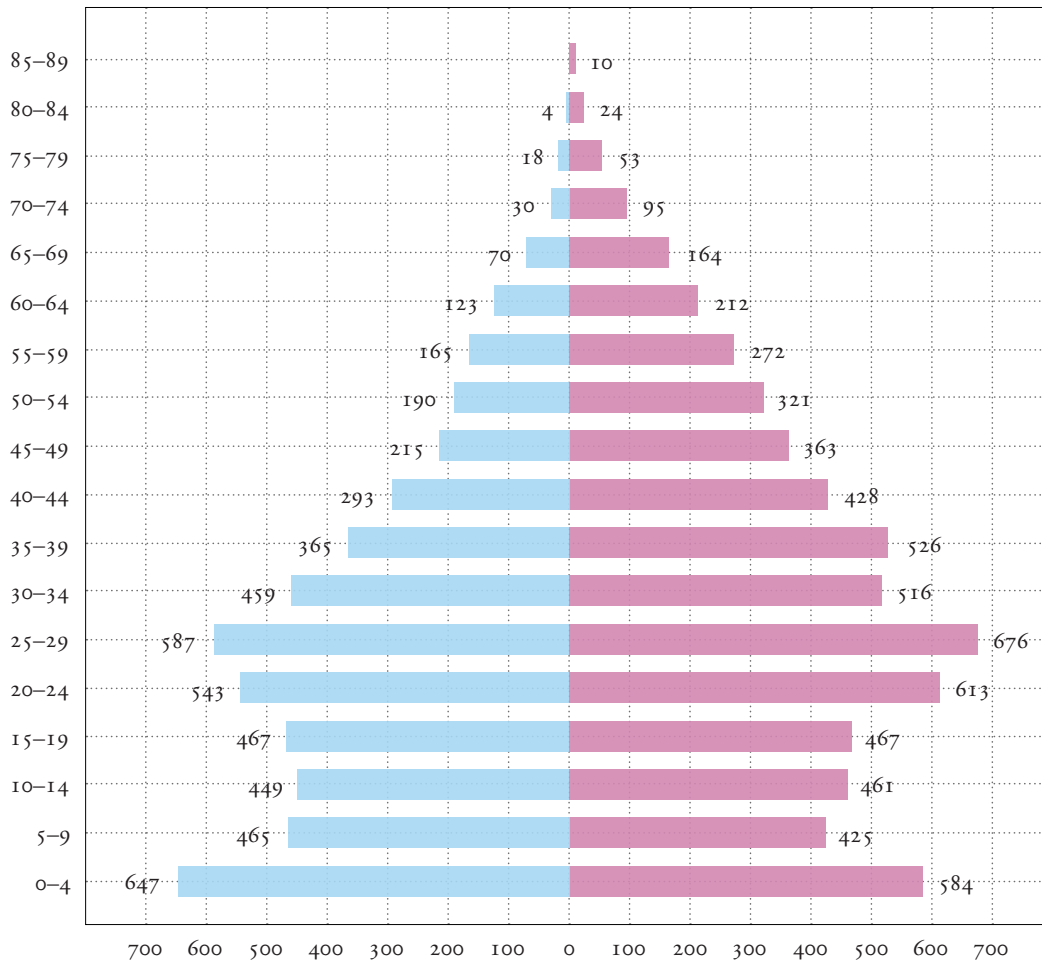

Turun väestökehitys 1740–1810. Lähde: Nikula 1970, 268–270.

Noin puolet kaupunkiväestöstä kuului porvaristolouksiin, pääosin käsityöläisiin tai kotimaan kauppaa käyneisiin pikkuporvareihin talouksineen. Pelkästään käsityöläisiä talouksineen oli noin neljännes kaupungin väestöstä. Valtaosa kaupungin kaakeliuuneista, kengistä, huonekaluista tai taskukelloista oli paikallisten käsityöläisten valmistamia. Kaupunkiyhteisöt olivat kuitenkin alkaneet erkaantua säätyrajojen sanelemasta maailmasta ja merkantilistisesta elinkeinojärjestelmästä. Kasvava joukko turkulaisista kuului Ruotsin ajan lopulla väestönosiin, joiden asumisen ja elinkeinot eivät enää mahtuneet säätyrajojen tai elinkeinoprivilegioiden tarkkoihin raameihin.¹⁴⁶ Varhaisteollisen tuotannon läpimurto näkyi kasvavana määränä manufaktuurien työntekijöitä, joita oli 1800-luvun alussa joitakin satoja.

Peräti neljänneksen kaupungin väestöstä muodostivat yksinelävät naiset. Heistä etenkin lesket harjoittivat monenlaista elinkeinotoimintaa krouvien pitämisestä kauppahuoneisiin. Privilegioidun elinkeinotoiminnan ohella käsityö oli ansioiden lähde hyvin

¹⁴⁶ Vainio-Korhonen 1998, 24–27.

Turun väestön ikärakenne vuonna 1805. Lähde: Kansallisarkisto, tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto, Turun väestötauluk 1805.

monille naisille.¹⁴⁷ Pelkästään yksineläviä piikoja kaupungissa oli vuoden 1805 väestölaskennan mukaan 1118 henkeä. Nopeasti kasvaneessa kaupunkiväestössä oli myös satoja köyhiksi ja irtolaisiksi luokiteltuja asukkaita.¹⁴⁸

Vuoden 1805 väestölaskennan mukaan kaupungin väestöstä 80 % oli alle 50-vuotiaita. Alle 15-vuotiaita eli alaikäisiä oli noin 30 % kaupunkilaisista. Ikärakenteessa näkyi selvästi voimakas nuoren aikuisväestön, etenkin 20–30-vuotiaiden naisten muuttoliike kaupunkiin. Verrattuna vastaavan ajan maaseutupitäjien ikärakenteeseen Turussa oli suhteellisesti vähän alle 5-vuotiaita lapsia, ja toisaalta poikkeuksellisen paljon nuorta aikuisväestöä.¹⁴⁹ Arjen kaupunkikuva oli siis ennen kaikkea nuorten aikuisten maailma.

Turkulaiset kuluttivat ja asuivat 1700-luvun lopulla varsin samaan tapaan kuin muuallakin vastaavan kokoisissa eurooppalaisissa kaupungeissa. Kaupunkiin tuotiin kulutustavaroita kaikkialta Euroopasta, ja turkulaisissa puodeissa saattoi ostella vaikkapa monenlaisia tuontikankaita.¹⁵⁰ Boolimaljoihinsa tai muihin tarkoituksiin turkulaiset kuluttivat vuosittain tuhansia tuoreita sitruunoita, ja kahvia kaupunkilaiset joivat 1700-luvun lopulla kymmeniä tonneja vuodessa.¹⁵¹ Portugalilaiset ja ranskalaiset viinit olivat tavanomaista juotavaa kaupungin kellareissa.¹⁵² Turkulaisissa kahvihuoneissa luettiin ainakin ruotsalaisia sanomalehtiä ja kaupungin neljä kirjakauppaa myivät aikakauden bestsellereitä, muun muassa matkakirjallisuutta.¹⁵³

Vaikka Turun historian yleisesityksissä ja paikallisessa historiakulttuurissa korostuvat etenkin akatemiat ja sen muutamat tunnetuimmat suurmiehet, Henric Gabriel Porthan tai Pehr Kalm, kohtaisi kaupunkiin saapuva aikamatkaaja ennen heitä satoja muita ihmisiä, vaikkapa kauppiaas Johan Foederin, piika Anna Johansdotterin, krouvinpitäjä Maria Rindawan, vahtikorpraali Jonas Palinin, naishenkilö Walborg Ericssonin, renki Thomas Jöranssonin tai kaupunginvahti Johan Sommarin. Tämä tutkimus kertoo ennen kaikkea heistä, koko kaupunkiyhteisöstä. Lähes kaikki heistä nousevat nyt ensimmäistä ja suurin osa luultavasti viimeistä kertaa historian tutkimuksen valokeilaan.

147 Vainio-Korhonen 1998.

148 Fougstedt & Raivio 1953.

149 KA, Tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto, Turun väkilukutaulut 1805. Vrt. esim. Kokemäen pitäjän väestörakenne, Viitaniemi 2016, 167.

150 KA, TKO 10.6.1790 §3, sp; Vainio-Korhonen 2009, 147.

151 Wuorinen 1966, 495, 497, 509.

152 Wuorinen 1966, 498; TKO 1.6.1760 §1.

153 Laine 2006, 219–222; Savolainen 2015, 122–123.

Käsitteet, kieli ja tila

Tässä luvussa paneudun tilakäsitteisiin ja tilaa kuvaavaan kielenkäyttöön 1700-luvun tekstien kielellisistä ja käsitteellisistä lähtökohdista. Julkista ja yksityistä tilaa käsittelevässä aiemmassa tutkimuksessa nämä käsitteet on tavallisesti sisällytetty tutkimusasetelmaan tekemättä selvää eroa siihen, mitä käsitteitä tutkitun aikakauden ihmiset itse käyttivät tilasta ja missä määrin käsitteissä on kysymys tutkimuskohteena olevaan maailmaan projisoidusta modernista erottelusta. Luon ensin katsauksen siihen, millaisia tilakäsitteitä käyttämissäni aineistoissa esiintyy ja pohdin, mitä sanat julkinen ja yksityinen merkitsivät aikakauden turkulaisessa ja ruotsalaisessa kielenkäytössä. Sen jälkeen tarkastelen kaupunkilaisten tapaa kerronnallistaa ja nimetä paikkoja, kaupunkitilan kuvantumista kieleksi. Tämän jälkeen analysoin kielellisten kuvausten tilallista logiikkaa, ja lopuksi paneudun huonetiloja kuvaavien sanojen ja huonetilojen käyttötarkoitusten väliseen yhteyteen.

Kuningattaren synnytyks

Julkisen ja yksityisen rajapinnat punoutuvat kiehtovasti 1700-luvun Ruotsin kuningasperheen yksityiselämään, jopa sen nykymaailmasta katsoen intiimiksi elämäntilaksi miellettyyn synnytykseen. Synnytyksen yksityisyys oli Tukholmassa turvattu vuodesta 1778 sallimalla naamioidut synnytykset Tukholman vastikään perustetussa synnytyslaitoksessa. Tämä Kustaa III:n antamaan asetukseen perustunut, aviottomien lasten äitien henkilöllisyyttä suojanut käytäntö ei luonnollisesti koskenut kuninkaallisia, joiden synnytys päinvastoin oli julkinen tapahtuma. Kuninkaallisia synnytyksiä olivat useissa varhaismodernin Euroopan hoveissa todistamassa valtakunnan poliittinen eliitti, niin myös Ruotsissa.¹⁵⁴

Kun kuningatar Sofia Magdalena synnytti onnistuneesti toisen lapsensa elokuussa 1782, Ruotsin kaupunkien, myös Turun, alkusyksyn ilta täyttyi valosta ja äänestä. Julkisten instituutioiden ohella myös yksityiset talonmestajat veloitettiin osallistumaan koko valtakuntaa kohdanneeseen ilonaiheeseen. Turun ainoa sanomalehti *Tidningar Utgifne*

¹⁵⁴ Vainio-Korhonen 2012, 80, 83–84, 140, Miettinen 2012, 166.

af ett Sällskap i Åbo kirjoitti, miten kuningattaren onnistunutta synnytystä juhlistettiin illalla 128 tykinlaukauksella ja valaisemalla kaupungin sekä julkiset että yksityiset talot.¹⁵⁵

Käsitteet 'julkinen' (*publik*) ja 'yksityinen' (*privat*) esiintyvät sanomalehden tekstissä miltei niiden moderneilta vaikuttavissa, kaupunkitilaa luonnehtivissa merkityksissään. Ensi lukemalta voisikin kuvitella, että 1700-luvun lopun ihmiselle kaupunkitilan julkinen ja yksityinen olemus oli selvä kahtiajako. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan käsitteillä oli monia muita, sittemmin kadonneita ja väistyneitä merkityksiä, joihin niillä ensisijaisesti viitattiin. Seuraavassa etsiydyn ruotsalaiseen ja turkulaiseen aikalaiskielenkäyttöön hahmottaakseni, millaisin tilaa kuvaavin sanoin ja käsittein 1700-luvun kaupunkitilaa tulisi pyrkiä ymmärtämään.

Publik, privat, allmän, enskild, offentlig, hemlig

Ruotsin 1700-luvun tilallisia käsitteitä on perusteltua lähteä jäljittämään aikakauden kenties keskeisimmästä profaanista tekstistä, vuoden 1734 laista. Koko valtakunnan laajuudessaan lainsäädäntö luo periaatteessa erinomaisen lähtökohdan 1700-luvun tilallisten käsitteiden tarkasteluun. Lisäksi lain suomenkielinen käännös vuodelta 1759 avaa poikkeuksellisen ikkunan käsitteiden erikielisten merkitysten kannalta olennaisiin aikalaiskäännöksiin. Vuoden 1734 laissa tilallisuutta luonnehditaan kuitenkin harvakseltaan. Havainnollisen esimerkin tilallisten seikkojen poikkeuksellisen laajasta ilmaisusta laissa tarjoo kirouksia ja sapattirikoksia käsittelevä lainkohta:

§1. Brister någor ut i eder och swordom [...] Sker thet af öfwerdåd, eller elak wana, i samqwem, krog eller källare, eller offenteliga på almänna gator och platsar; böte fem daler hwarje gång han therföre lagföres. [...] ¹⁵⁶

§1. Jos jocu puhke ulos waloihin ja kirouxijn [...] Jos se tapahtu ilkiwallaisudesta, eli pahasta tawasta, cocouxisa, krouwisa eli juomasiasa, eli julkisesti yhteisillä cujilla ja paicoilla; wetäkön sackoa wijsi talaria joca eräldä cuin händä sentähden Oikeudesä käytetän. [...] ¹⁵⁷

155 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 5.9.1782. Kuninkaallisten merkkipäivien yleinen käytäntö 1700-luvun Ruotsissa oli ampua 256 tykinlaukausta, ks. esim. myös *Inrikes Tidningar* 1.11.1784, 1.

156 *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiernings Balk, cap. III, §1.

157 *Ruotzin waldacunnan laci* 1734, Pahategon caari, cap. III, §1

Määräyksessä huomionarvoista on pyrkimys sisällyttää tekstiin kaikki erilaiset tilat, jossa rangaistavaksi määritelty kiroaminen saattoi tapahtua. Krouvit¹⁵⁸ ja kellarit¹⁵⁹ ovat ainoat laissa eriteltyt sisätilat, minkä lisäksi esiin nostetaan kokoukset ja illanvietot (*sam-qwem*) tilan olemusta määrittävänä tapahtumana. Tilan käsittämisen kannalta havainnollisin on *julkisesti* (*offenteliga*) tapahtuvaa kiroamista käsittelevä kohta, jossa ’yleistä’ tai ’yhteistä’ (*allmän*) kaupunkitilaa luonnehditaan sanoilla *cuja* (*gata*¹⁶⁰) ja *paicka* (*plats*¹⁶¹). Lain määritelmä tuo hyvin esiin sen, miten ’julkisen tilan’ kaltaisen yleisluontoisen käsitteen puuttuminen aikakauden kielestä edellytti yhtä useamman kuvailevan käsitteen käyttöä. Lain yleisin kaupunkitilaa luonnehtiva sana on *talon* (*hus*) ohella nimenomaan *katu* (myös *catu*), ja sana *paicka* (*plats*) esiintyy laissa vain kaksi kertaa.¹⁶² Sen sijaan fyysiin tilaulottuvuuksiin viittaava sana *utrymme* ei esiinny laissa kertaakaan.

Tilan käsitettä ei 1700-luvun länsimaisissa kielissä ollut olemassa yhtäaikaista fyysistä ja koettua ympäristöä tarkoittavassa merkityksessään.¹⁶³ Ruotsin kielessä sanaa *rum* käytettiin ainoastaan puhuttaessa yleisesti rakennuksen tai seinien rajaamasta sisätilasta tai tilasta käytettävissä olleena alueena tai ulottuvuutena.¹⁶⁴ Sana *utrymme* taas löytyy aikakauden teksteistä mutta ainoastaan tarkoittaen avaraa aluetta tai fyysistä ulottuvuutta.¹⁶⁵ Vastaavan ajan suomenkielisistä lähteistä sanaa *tila* on yhtä lailla turha etsiä sen modernissa merkityksessä. Parhaan vastineen ruotsin sanoille *rum* tai *utrymme* tarjoaa sana *sija*,

158 Eli ruotsiksi *krog*, alemman kategorian anniskelupaikka, jonka omistajalla ei tarvinnut olla porvarioikeuksia.

159 Eli *källare*, suomeksi *juomasija* lain käännöksestä. Paremman tason anniskelupaikka, jonka elinkeinonharjoittajat kuuluivat tavallisesti ylimpään porvaristoon eli kauppiasiin (*handelsman*).

160 Fornsvensk lexikalisk databas, hakusana ’gata’. Haettu 24.2.2016. Sana on germaaninen laina ja esiintyy kaikissa pohjoismaisissa kielissä katua tarkoittavana sanana jo keskiaikana.

161 Fornsvensk lexikalisk databas, hakusanat ’platz, pladz’. Haettu 24.2.2016. Sana on peräisin kreikan πλατεῖα-sanasta, mistä sen latinankielinen laina *platea* on kulkeutunut Ruotsin kieleen viimeistään 1400-luvulla.

162 *Swea Rikets Lag* 1734, Handels Balk, cap VII, §3; Missgiernings Balk, cap. III, §1.

163 Svenska Akademiens ordbok, Fornsvensk lexikalisk databas, hakusanat ’rum’, ’utrymme’. Haettu 24.2.2016. Vrt. muiden kielten osalta Brewer 2004.

164 Esim. KA, TKO 4.9.1760 §4, 1363.

165 Esim. *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 3.7.1772 s. 216. ”Spermanske Gården 562 på Linwäfware gatan, bestående af 9 eldrum [...] port-lider inom gården, som har godt utrymme, och brunn [...]” *Åbo Tidningar* 15.4.1774, s. 53. ”[...] Och wore önskeligt, at en slit sammanbyggnad af flere publique hus, såsom minst kostsam, kunde anställas, hälst dertil wid det gamla Hospitalet finnes tilräckeligt utrymme.” vrt. Brewer 2004, 176–179.

joka esiintyy useissa aikakauden käännöksissä näiden sanojen vastineena.¹⁶⁶ Tilaa sellaisena kuin se merkitsee koettua ja merkityksellistettyä ympäristöä, täytyykin varoa tulkitsemasta liian yksioikoisesti 1700-luvun teksteihin.

Vuoden 1734 laissa esiintyy kaksi lainsäädännön kannalta keskeistä tilallista käsitettä: *yhteinen* (*allmän*) ja *julkisesti* (*offentligt*, *offenteliga*). Käsitteistä jälkimmäinen toistuu laissa peräti 33 kertaa mutta pelkästään adverbialina¹⁶⁷, ja se merkitsee kaikissa lainkohdissa toiminnan luonnetta. Käsitettä *offentlig* saatettiin käyttää jo 1600-luvulla kadusta ja seuraavalla vuosisadalla kaikille avoimesta jumalanpalveluksesta tai laitoksesta, esimerkiksi sairaalasta.¹⁶⁸ Kaikille avoimeen paikkaan tai tilaan viittaavana yleisluontoisena käsitteenä se tuli kuitenkin käyttöön vasta 1800-luvulla.¹⁶⁹ Sen sijaan käsitteistä toinen, *allmän*, esiintyy vuoden 1734 laissa tilaan liittyvässä merkityksessä 17 kertaa, ja se on 1700-luvun Ruotsin lainsäädännön keskeisin tilallinen käsite.¹⁷⁰ Tämä käsite löytyy esimerkiksi vuoden 1734 lain maa- ja tierauhaa koskevassa kappaleessa, jossa säädettiin muun muassa yleisillä teillä, kaduilla ja kujilla tapahtuvien väkivallanteekojen ja liiallisen äänenkäytön rangaistuksista.¹⁷¹ Valtaosa kaduilla tapahtuneista rikoksista tuomittiin tämän lainkohdan mukaan. *Allmän* esiintyy vuoden 1759 lakikäänöksessä muodossa *yhteinen*. Tässä tutkimuksessa käytän kuitenkin käsitettä 'yleinen', joka esiintyi sanan *allmän* toisen käännöksen *yhteinen* rinnalla jo 1700-luvun kielessä ja jossa muodossa käsite on periytynyt moderniin kielenkäyttöön.

Allmän eli 'yleinen' esiintyi tiheästi myös oikeudenkäytön toisella laidalla, tuomio-
kirjoissa. Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa tämä käsite viittaa lähes aina katuun. Vaikka vuoden 1734 laissa puhutaan myös yleisistä paikoista (*allmänna platser*), tuomio-
kirjoissa tapahtumien paikat kuvataan usein niin yksityiskohtaisesti, ettei niiden kohdetta tavallisesti tarvinnut täydentää tilan luonnetta ilmaisevilla adjektiiveilla. Elokuussa 1760 kruunun laivamiehet Zachris Hammar ja Eric Lång saivat sakkoja maattuaan 'yleisellä kadulla' sijainnutta aitaa vasten niin juovuksissa, etteivät kyenneet itse kävelemään

166 *Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus, Yhteisestä Wahingo-Walkian Palkitsemisesta*. Sana sija on esiintynyt suomen kielessä Agricolasta alkaen ja on alkuaan Germaaninen laina, Häkkinen 2011, 1148.

167 Vuoden 1734 laissa adverbialia kirjoitetaan lähes yksinomaan historiallisessa kirjoitusmuodossaan *offenteliga*.

168 Ks. esim. *Åbo Tidningar* 21.9.1795, ”Offentligt sjukhus”

169 Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'offentlig'. Haettu 24.2.2016.

170 *Swea Rikets Lag* 1734, Jorda Balk, cap. IV, §1; Byggninga Balk cap. XVIII, §2; cap. XXV, §7; §10; cap. XXVI, §6; cap. XXVIII, §1, §2, §8; Missgiernings Balk, cap. III, §1; §3; cap. XVIII, §9; cap. XXI, §7, §8, §9; cap. XXVIII, §1. Ks myös Nurmiainen 2009, 69.

171 *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiernings Balk, cap. XXI, §7, §8.

päävartion (*Corps de garde*) putkaan, vaan kaupunginvahti joutui kantamaan heidät sinne. Tuomio tuli 'yleisillä kaduilla ja paikoilla' kiroamisesta säätävän lainkohdan perusteella.¹⁷² Näin ollen sana *allmän* esiintyy tuomiokirjoissa tavallisesti rinnastuen lainkohdan sanamuotoon. Oikeuslähteiden tilakäsitteiden tulkinnassa onkin huomioitava ja erotettava lainkohdan ilmauksista juontuvat ja toisaalta kirjurin vapaasti muotoilemat tilallisuuden kuvaukset ja kertomukset.¹⁷³

Sanomalehtien ilmoituksissa 'yleisen kadun' merkitys tulee esiin kaupunkitilan käytäntöjen näkökulmasta. *Åbo Tidningarissa* vuonna 1794 julkaistussa ilmoituksessa, jossa maistraatti velvoitti talonmistajat huolehtimaan katuränneistä, tämä käsite ilmaisi kadun keskeisyyttä ja julkisuusastetta. Maistraatti oli päätyneet siihen, että kaduilta vettä johtavat rännit olisi laitettava kaupungin suuremmille ja yleisemmille kaduille, missä liikkui ja ajoi paljon väkeä.¹⁷⁴ Absoluuttisessa komparatiivissa oleva sanamuoto "suuremmista ja yleisemmistä kaduista" ("större och allmännare gator") kertoo käsitteen merkityksestä katutilan luonnetta kuvaavana adjektiivina. Kadun 'yleisyyttä' määrittä se, kuinka paljon ihmisiä sillä liikkui ja kuinka keskeinen se oli kaupungin katujen joukossa.

Tilallisten käsitteiden merkityksiä voidaan lähestyä myös tarkastelemalla niiden välisiä suhteita. Etenkin viranomaislähteet avaavat tällä kohdin uudenlaisten tulkintojen ja luku- tapojen mahdollisuuksia. Esimerkiksi turkulaisessa palovakuutuksessa todettiin vuonna 1795, että vakuutettavan tontin läheisyydessä sijaitsi 'yleinen kaivo' (*allmän brunn*), kun taas hieman kauempana tontista oli useita 'julkisia kaivoja' (*publika brunnar*).¹⁷⁵ Asiakirjassa hahmottuu havainnollisesti 'yleisen' ja 'julkisen' välinen ero, joka tässä tapauksessa liittyi kaivojen omistussuhteisiin. 'Julkisia kaivoja' ylläpiti kaupunki, kun taas 'yleiset kaivot' olivat lähialueen talonmistajien yhdessä ylläpitämiä. Vuonna 1782 *Åbo Tidningar* taas kirjoitti Turun osittain 'yksityisistä' (*enskilda*) ja osittain 'yleisistä' (*allmänna*) kaivoista, joista jälkimmäisistä kuusi kappaletta oli kaupungin 'julkisen' ylläpidon alaisena.¹⁷⁶ Tässä kuvauksessa esiintyy vanha käsitepari *allmän-enskild*, joka tunnetaan myös muissa eurooppalaisissa kielissä (esim. ransk. *commun-particulier*).¹⁷⁷ Helsingörien

172 KA, TKO 26.8.1760 §1, 1285–1288. Ks. myös esim. TKO 23.1.1760 §1, 99; TKO 30.3.1775 §5, 208. *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiernings Balk, cap. III, §1.

173 Käsitteiden oikeuspöytäkirjan tilallisen kuvailun muotoiluja lähemmin seuraavassa alaluvussa *Paikkojen nimeäminen ja kerronta*.

174 *Åbo Tidningar* 3.3.1794 n:o 9, s. 4.

175 Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797) 1.9.1795, 561–561v.

176 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 7.11.1782, 354–355. "[...] Utom åtskilliga dels allmänna dels enskilda brunnar, som borgerskapet i vissa trakter underhåller, hållas 6 st. allmänna brunnar, med stadens publike medel wid makt."

177 Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'enskild'. Haettu 7.9.2015.

oloja käsittelevässä sanomalehtiartikkelissa vuonna 1801 kaupungin kaivot taas jaettiin 'julkisiin' (*publik*) ja 'yksityisiin' (*privat*).¹⁷⁸ Kaivoja koskevat esimerkit valaisevat, miten käsiteparit *publik–privat* ja *allmän–enskild* olivat 1700-luvun kielessä merkityksiltään rinnasteisia ja tarkoittivat ennen kaikkea omistussuhteita. Sanaa 'julkinen' (*publik*) alettiin kuitenkin käyttää ruotsin kielessä 1700-luvun lopulla merkitsemään myös kaikille avointa tilaa tai paikkaa.¹⁷⁹

Käsitteen 'julkinen' tilallistumisesta kielivät myös 1700-luvun lopun Turussa laaditut tekstit. *Åbo Tidningarin* ilmoituksesta vuodelta 1798 löytyy esimerkki tämän käsitteen (*publik, publique*) tilallista saavutettavuutta tarkoittavasta käytöstä. Maistraatti kylästy vuonna 1798 nuorison ja vanhojen miesten tapaan kerääntyä kaupungin kaduille ja kujille sekä jokirantaan pelaamaan ja meluamaan. Se määräsi tällaisesta asiattomasta kokoontumisesta ja häiriön aiheuttamisesta sakkoihin tai pakkotyöhön kaupungin keuruuhuoneelle. Ilmoituksessa kaupungin kaduista, toreista ja jokipenkereestä puhuttiin 'julkisina paikkoina' (*publique ställen*).¹⁸⁰ Tiedotuksen sanamuoto viittaa siinä yksilöityihin paikkoihin kaikille avoimena ja saavutettavana tilana. Sanan 'julkinen' vastaava saavutettavuuden merkitys ei kuitenkaan nouse esiin missään muussa tutkitun aikakauden turkulaisia kaupunkitiloja koskevassa tekstissä. Sen sijaan konserttien, teatteriesitysten ja taidenäyttelyiden julkisesta tai yksityisestä olemuksesta käytettiin yleisesti 1700-luvun ruotsissa sanoja *publik* ja *privat*. Uudenlaisten julkisuuden areenoiden syntyminen 1700-luvun lopun Ruotsissa vaikutti osaltaan myös siihen, että nämä sanat taipuivat 1700-luvun lopun ruotsissa uudenlaisiin merkityksiin.¹⁸¹

Ruotsinkielisistä 1700-luvun käsitteistä on nostettava esiin myös toistensa vastakohtina esiintyneet *offentlig* ja *hemlig*, joista ensin mainittu alkoi 1800-luvun kuluessa merkitä toiminnan ja puhunnan ohella myös *tilallista* julkisuutta. Varhaismoderni käsite 'salainen' (*hemlig*) taas vastasi lähinnä englannin käsitteen *private* 1800-lukua edeltävää, salaista tai henkilökohtaista asiaa osoittavaa merkitystä.¹⁸² Julkisen ja yksityisen tilan kahtiajaosta lähtevä käsitteellinen asetelma kietoutui 1700-luvun ruotsin kielessä siten yhteensä kolmeen käsitepariin: *allmän–enskild*, *publik–privat* ja *offentlig–hemlig*. Millä tavalla nämä

178 *Åbo Tidning* 4.4.1801, s.1. "[...] Från en högd utom staden ledes watten till 5 publika och 40 privata brunnar. [...]"

179 Svenska akademiens ordbok, hakusana 'publik'. Haettu 16.11.2015.

180 *Åbo Tidningar* 30.5.1798.

181 Esim. *Göteborgs vecko-lista* 23.1.1758, 1, "[...] publique concert på wanligit ställe [...]" ; Ahnlund 2015.

182 Esim. Kaartinen 2002, 91; Ågren 2006; Sennefelt 2010, 217–218.

suhteutuivat yleiseurooppalaisiin vastineisiinsa, ja millaisia tilallisia merkityksiä näillä käsitteillä oli varhaismodernissa maailmassa?

Euroopan eri kielialueiden historiantutkijoiden ajatukset 'julkisen' ja 'yksityisen' käsitteiden tilallisista merkityksistä eivät ole yhteneviä. Yleisesti voi todeta, että pohjoiseurooppalaisissa, lähinnä englannin-, saksan- ja ruotsinkielisiin aineistoihin perustuvissa tutkimuksissa korostuu käsitteistön aineeton, tiedollinen ja laajalti myös sukupuolten elämänpiiriin liittyvä ulottuvuus. Romaanisten kielialueiden tutkimuksissa näkökulma taas painottuu myös antiikkiin ja keskiaikaan sekä keskittyy laajemmin käsitteiden tilallisiin merkityksiin. Etenkin englanninkielisiin lähdeaineistoihin perustuvat tutkimukset käsittelevät useammin uutta aikaa, ja niissä näkyy varautuneisuus näiden käsitteiden tilallisiin tulkintoihin.¹⁸³

Käsitteen 'yleinen' tilaan viittaava merkitys periytyy myöhäiskeskiajan filosofiaan (*summum bonum, communia*).¹⁸⁴ Käsite esiintyi myös keskiajan ruotsissa tilaan viittaavissa yhteyksissä.¹⁸⁵ Sen erikieliset vastineet (lat. *communis*, it. *commune*, ransk. *commun*, eng. *common*) merkitsivät ruotsin tapaan yhteisessä käytössä olevaa tai yhteisesti ylläpidettyä hyödykettä.

Eteläeurooppalaisissa, esimerkiksi Bolognan, Pariisin, Lyonin ja Montpellierin myöhäiskeskiajan kaupunkitilaa koskevissa tutkimuksissa todetaan jaon 'julkisiin' ja 'yksityisiin paikkoihin' (*locus publicus, locus privatus*) olleen olemassa jo myöhäiskeskiajan latinankielisissä lähteissä.¹⁸⁶ Lyonin ja Montpellierin kaupunkitiloja koskevissa tutkimuksissa perustellaan tilojen toimintoihin liittyvin esimerkein, että 'julkisella paikalla' tarkoitettiin kaupunkitilan *saavutettavuutta*. Näissä kummassakin myös korostetaan käsitteiden *publicus* ja *communis* rinnasteisuutta.¹⁸⁷

Keskiajan Etelä-Euroopan käsitteiden *communis* ja *publicus* kaupunkitilaan liittyvät merkitykset eivät tutkimuskirjallisuuden perusteella näytä olevan rinnastettavissa ruotsin

183 Esim. Meldrum 1999; Harding 2002; McKeon 2005; Longfellow 2006; Orlin 2007, 96–105; Purcell 2015.

184 Esim. Kempshall 1999; ks. myös Tassin 1991.

185 Fornsvenska lexikalisk databas, hakusana 'almän', jolloin sana (*alment, allmänningis* jne.) voi viitata esim. taloon (hus) tai katuun (gatur). Haettu 23.1.2016. Ks. myös Laitinen & Lindström 2008, 261–262.

186 Esim. Heers 1984; Leyte 1996; Weidenfeld 1996; Reyerson 1997; Maslakovic 2000. Ks. myös englannin kielen osalta vastaava rinnasteisuus sanojen *public* ja *common* suhteen, Oxford English Dictionary: hakusana 'public house'. Haettu 24.1.2016.

187 Reyerson 1997, 17–18; Maslakovic 2000, 71–83. Tutkimusten latinankieliset sitaatit ovat kuitenkin liian niukkoja, jotta lukija pystyisi alkuperäislähdettä näkemättä ymmärtämään, millaisissa yhteyksissä käsitteitä *publicus* ja *communis* käytettiin.

käsitteiden *allmän* ja *publik* erotteluun 'yleisestä' ja 'julkisesta', valtion tai kaupungin omistamasta. Latinasta periytyvistä käsittepareista ensin mainittu (*almän–enskylt*) esiintyi keskiajan ruotsissa siinä, missä jälkimmäinen (*publik–privat*) tuli käyttöön vasta uuden ajan alussa.¹⁸⁸

Ranskalaisissa 1700-luvun sanakirjoissa 'julkisen paikan' (*lieu public*) tai 'julkisen kadun' (*rue publique*) käsite tarkoitti kaikille avointa paikkaa. Antoine Furetièren sanakirjassa vuodelta 1727 käsitteelle julkinen oli annettu myös tilallinen määritelmä, jossa todettiin, että "julkiseksi sanotaan myös paikkaa, johon kaikilla on oikeus mennä, joka ei kuulu erityisesti kenellekään. Kirkot, torit, markkinat ja promenadit ovat julkisia paikkoja. Kaikissa kaupungeissa on julkisia aukioita, julkisia paikkoja, joihin voi mennä kävelemään ja huvittelemaan".¹⁸⁹ Samassa teoksessa käsite 'yksityinen' (*privé*) todettiin julkisen vastakohtaksi, mutta sille ei kuitenkaan kuvattu tilaa tarkoittavaa merkitystä.¹⁹⁰ Vastaava sanan 'julkinen' (*public*) tilalliseen saavutettavuuteen liittyvä merkitys löytyy englannin 1700-luvun sanakirjoista.

Julkisuuden ja yksityisyyden tilalliset maailmat näyttäytyivät 1700-luvun ruotsalaisessa ja turkulaisessa kielenkäytössä monin erilaisin ilmaisuin. Jo sen perusteella mitä tilallisia käsitteitä aikakauden oikeudenkäytön lähteistä ja sanomalehdistä paljastuu, on ilmeistä, että sanoja 'julkinen' (*publik*) ja 'yksityinen' (*privat*) käytettiin 1700-luvun maailmassa vain poikkeuksellisesti kuvaamaan kaupunkitilan kaksijakoista olemusta saavutettavana tai yksityisen ihmisen omakohtaisena tilana. Niiden väliset merkityssuhteet ja toisaalta käsitteiden saman ajankohdan kielessä vaihtelevat merkitykset avaavat näkymiä käsitteiden ja aineellisen maailman ristiriitaisiin ja moniselitteisiin yhteyksiin. Tämän voi rinnastaa Quentin Skinnerin esiin nostamaan, poliittisten puheaktien lähitarkastelussa olennaiseen käsitteiden hetkelliseen ja intentionaaliseen käyttöön. Skinnerin mukaan kulttuurisesti keskeisten käsitteiden läpimurtoa edeltävät usein vähitellen esiin piirtyvät tapauskohtaiset merkitykset, jotka selittyvät kielellisin käsittein tapahtuvalla vallankäytöllä.¹⁹¹ Nimenomaan tällainen intentionaalinen vallankäyttö on tunnistettavissa esimerkiksi siitä, millä

188 Fornsvenska lexikalisk databas, Svenska Akademiens ordbok, hakusanat 'almän', 'enskylt', 'publik' ja 'privat'.

189 Furetière 1727, hakusana 'public'. "Public, se dit aussi d'un lieu où tout le monde a droit d'aller, qui n'appartient à personne en particulier. Les Eglises, les marchez, les foires, les promenades sont des lieux publics. En toutes les villes il y a des places publiques, des lieux publics, où l'on se peut aller promener & divertir." Haettu 29.1.2016.

190 Ibid. hakusana 'privé'. Haettu 29.1.2016.

191 Skinner 1969, 36–40.

tavoin käsite ’julkinen paikka’ (*publique ställe*) ilmestyi kaupunkitilan valvontaan tähtäävässä merkityksessä turkulaiseen sanomalehteen vuonna 1798.

Kuten myös aiemmissa tutkimuksissa on todettu, käsitteellinen jako julkiseen ja yksityiseen on esisijaisesti moderni konstruktio, ja sen tulkitseminen ja lukeminen varhaismodernin maailman käsitteistöjen merkityksiin on ongelmallista. Siitä huolimatta varhaismoderni kaupunkitila ei ollut määrittymätöntä tai epäselvää, alati muuttuvien valtasuhteiden näyttämöä. Sen sijaan, että taivuttaisiin tulkitsemaan tilallisuuden historiaa omassa ajassamme määritellyin käsittein, on ennemminkin annettava ääni 1700-luvun kielenkäyttäjille ja ymmärrettävä tilallista maailmaa heidän käyttämänsä kielen välityksellä. Aikalaiskäsitteistä esiin piirtyvät kaupunkitilat rakentuivat yksityisen ja julkisen kahtiajaon sijaan lähinnä toisenlaisten kielellisten ja käsitteellisten rakennelmien varaan.

Edellä analysoidut tilakäsitteet muodostavat tämän tutkimuksen ja seuraavassa esitävien tulkintojen perustan. Ne eivät kuitenkaan kerro tapauskohtaisista tavoista kuvailla arkipäivän kaupunkitilan paikkoja. Tilallisen hahmottamisen ja sen kielellisen ja kerronnallisen olomuodon kartoittamiseksi paneudun seuraavassa tilojen, paikkojen ja reittien nimeämiseen ja tilallisiin kertomuksiin.

Paikkojen nimeäminen ja kerronta

Lokakuun 1775 kolmannen päivän vastaisena yönä joku murtautui hovioikeudenneuvos Gustaf Idmanin taloon.¹⁹² Varas tuli sisään Luostarinkatua eli Kuninkaankatua reunustavan leivintuvan ikkunasta ja vei mukanaan siellä pyykinpesun jälkeen kuivumassa olleita vaatteita yhteensä 151 kuparitaalarin arvosta. Seuraavana aamuna kahdeksan aikaan Luostarinmäellä asunut merimies Lindströmin tytär Maria näki hänelle ennestään tutun Walborg Ericssonin -nimisen naisen noutavan aita vasten nojanneen oven alta kaksi kangasnyyttiä ja lähtevän kapeaa kujaa pitkin kohti Luostarinmäkeä.¹⁹³ Maria ja hänen äitinsä Anna pyysivät naapureitaan, akatemian vahtimies Orrströmiä, renki Thomas Jöranssonia sekä alaikäistä poikaa Gustav Lakea ottamaan Walborgin kiinni, sillä he epäilivät tätä varkaudesta. Orrström antoi kiinniotosta seikkaperäisen todistuksen, jota hallitsevat tilallinen kerronta.

Oikeuspöytäkirjan mukaan Orrström kuvaili, miten maanantaina ennen keskipäivää perämies Lindströmin vaimo Anna Ericssonin ja hänen tyttärensä Maria tulivat hänen

192 Idman asui osoitteessa Luostarikortteli 386 aivan Luostarinkadun eli Kuninkaankadun itäpäässä, (Turun henkikirja 1775) KA 7686, 850.

193 KA, TKO 7.10.1775 §2, 541–543.

luoksensa. He kertoivat nähneensä tupakankehräjä Sarinin vaimo Walborg Ericssonin kantaneen kahta nyyttiä ylös Luostarinmäelle ja uskoivat nyyteissä olleen varastettua tavaraa. Orrström otti mukaansa talossaan asuneen renki Thomas Jöranssonin sekä Gustav Lake -nimisen pojan, ja he lähtivät Luostarinmäelle Walborgin perään. Pian he näkivät Walborgin kapuavan kaupungin tulliaidan ylitse ja menevän edesmenneen kauppiaan Collinin pellolla olevaan riiheen. Orrström itse meni kiertotietä saavuttaakseen Walborgin, mikäli tämä olisi ollut aikeissa paeta, kun taas muut Orrströmin seurueesta seurasivat Walborgia. Walborg pysähtyi riihelle, ja kun Orrström seurueineen ehti paikalle, oli Walborg jo tarkastelemassa esille levittämiään vaatteita. Kun Orrström yllätti hänet tiedustelemalla, mistä omaisuudesta oikein oli kyse, vastasi Walborg, että tavara oli kaikei varastettua ja väitti vain löytäneensä ne riihen alta. Orrström aikoi viedä Walborgin saaliineen kaupunginvahdeille selvittääkseen tavaran alkuperän. Monet Luostarinkadulla vastaan tulleista kertoivat kuitenkin hovioikeudenneuvos Idmanin luona yöllä tapahtuneesta varkaudesta, ja Orrström veikin Walborgin nyytteineen suoraan Idmanin taloon, missä tavarat tunnistettiin.¹⁹⁴

Orrströmin todistus muodostui kaupunkitilassa kuljetusta reitistä, jonka ympärille varkauden paljastumiseen johtava kertomus rakentui. Yksityiskohtaisuudessaan kertomus antaa mahdollisuudet sijoittaa tapahtumat tarkalleen aikakauden kaupunkikartalle.¹⁹⁵ Tilan fyysisiä ulottuvuuksia ja paikkojen identifiointia olennaisempaa on tässä yhteydessä

194 KA, TKO 12.10.1775 §4, 564. Todistus on kirjattu seuraavasti: ”At denna månad kl. 9 före middagen, har båt styrman hustru Anna Ericsson dotter och hennes dotter Maria, kommit til witnet, och berättat huruledes tobaksspinnaren Sarins hustru Walborg Ericsson dotter burit twänne knyten upåt Klöster backen, hwari de trodt wara tiufwa gods, hwarföre de bedt witnet taga knyten ifrån henne. I anledning häraf, har witnet med sig tagit drengen Thomas Jöransson, hwilken bor i witnets gård, samt gåssen Lake, och gått upåt Klöster backen til Walborg tagit wägen, och som de kort derpå blifwit warse, det Walborg klifwit öfwer Staqwettet, samt gåt åt en ria belägen i afledne handelsman Collins åker, så har Orrström tagit en omwäg i tanke at möta Walborg, om hon ämnade sig ut ifrån åkeren, men de öfrige Orrströms följeslagare hafwa följt Walborg på spårren. Walborg har stadnat wid rian och enär witnet jemte Thomas Jöransson och Lake hunnit dit har hon redan haft kläderne utbredd och dem besedt; och när hon af witnet blifwit tilspord, hwad det wore för egendom? har hon swarat: hwad är det annat än tiufwagods, och har hon på witnets ytterligare fråga förgifwit sig hafwa det samma derstädes under rian hittat. Witnet har warit sinnad, såwida han ej kunnat weta hwems egendom det warit genast föra Walborg med sitt rof til Stadswackten, men som flere hwilcka å Klöster gatan mödt honom berättadt, det stöld natten förut hos hlr. hofrätts rådet Idman blifwit föröfwad, så har witnet fördt Walborg och knyten til herr hofrätts Rådet hwarest egendomen blifwit igenkänd, tädan Walborg sedan blifwit i häckte inmant.”

195 Kartta tämän teoksen sivuilla 236–237.

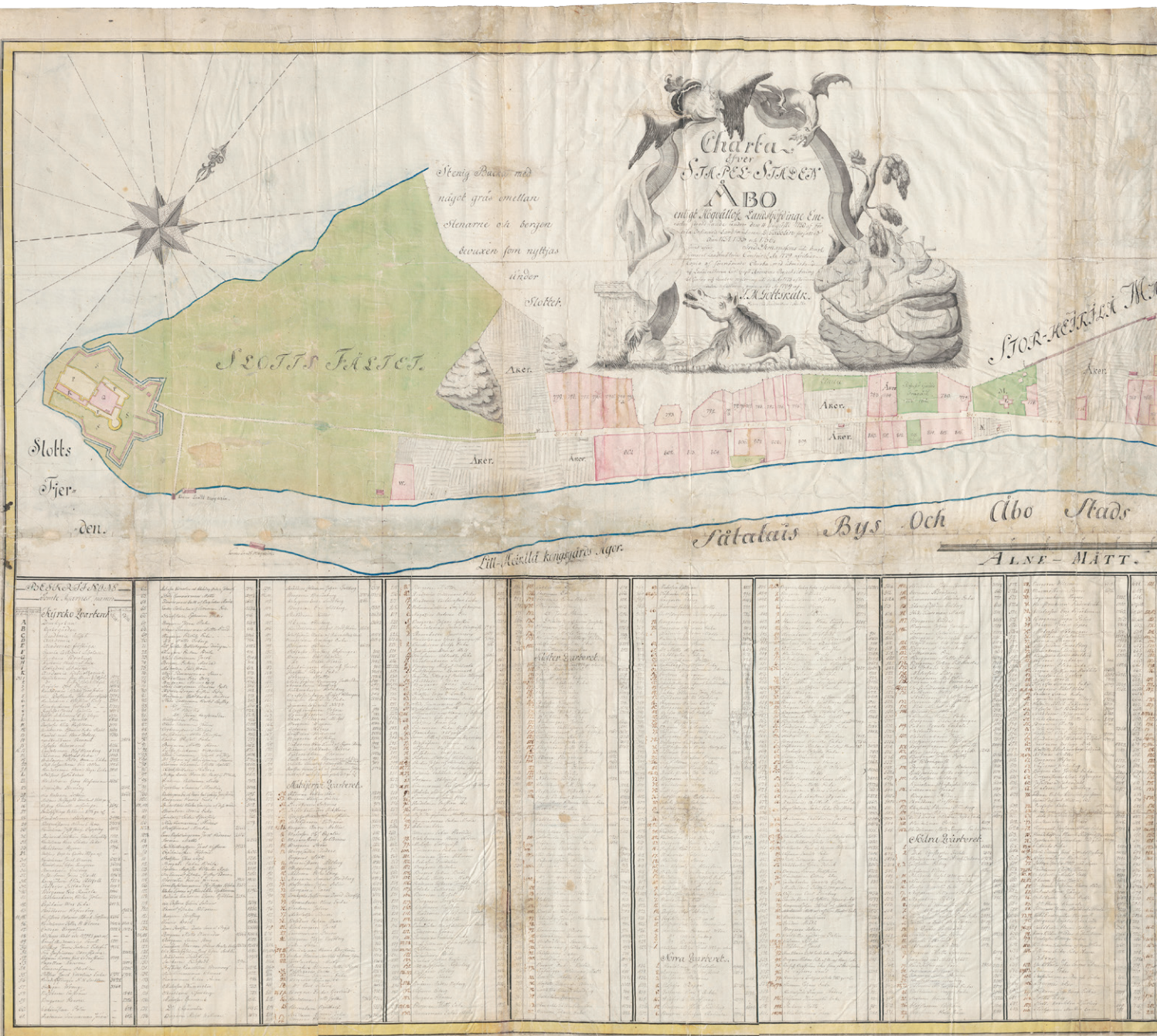
kuitenkin todistuksen rakenne. Kertomus paikantui tilaan niin erisnimien, henkilöihin viittaavien paikkojen kuin maamerkkienkin välityksellä, kaikilla kolmella tavalla, joilla ihmisten on kielitieteellisessä nimistötutkimuksessa todettu luonnehtivan paikkoja.¹⁹⁶ Pöytäkirjaan kirjatun todistuksen perusteella Orrström nimitti Luostarimäkeä ja Luostarinkatua erisnimin mutta valtaosaa paikoista muilla tavoin. Riihen sijainnin hän hahmotti pellon entisen omistajan, kauppias Collinin mukaan, ja varkauden kohteena olleen talon hän yhdisti hovioikeudenneuvoksen henkilöön. Kaupungin raatihuoneella sijainnutta kaupunginvartiota Orrström kuvasi vain mainitsemalla Walborgin viemisestä kaupunginvahdeille. Mäelle, tulliaidan yli, alas pellolle sekä sieltä Luostarinkadulle hän taas hahmotti tapahtunutta maamerkein ja etäisyyksin.

Kämnerioikeuden pöytäkirjoihin kirjatusta todistajanlausunnoista muodostuu monipuolinen käsitys siitä, miten 1700-luvun Turun asukkaat hahmottivat ja kuvasivat kaupunkitilan paikkoja. Pöytäkirjaan kirjattuun on kuitenkin suhtauduttava tietyllä varauksella, sillä on toisinaan epäselvää, kenen kertomuksista ne rakentuvat. Todistukset olivat aina oikeuden kirjurin muotoilemia, eikä niiden avulla pääse käsiksi alkuperäisiin puhkielisiin tilan luonnehdintoihin. Turussa ylöskirjatut todistukset olivat kaiken lisäksi usein käännöksiä puhutusta suomesta kirjoitettuun ruotsiin. Pöytäkirjaan kirjattu oli kiteytys todistajan sanoista, joita lienee vielä puhtaaksikirjoitusvaiheessa selkeytetty ja kenties myös täydennetty. Näin ollen on ilmeistä, että teksteissä sekoittuvat todistajan ääni ja koherenttiin lopputulokseen pyrkineen kirjurin muotoilut. Siksi oikeuspöytäkirjojen käyttöön arkielämän ja kielenkäytön heijastelijana on suhtauduttava erityisellä varauksella.

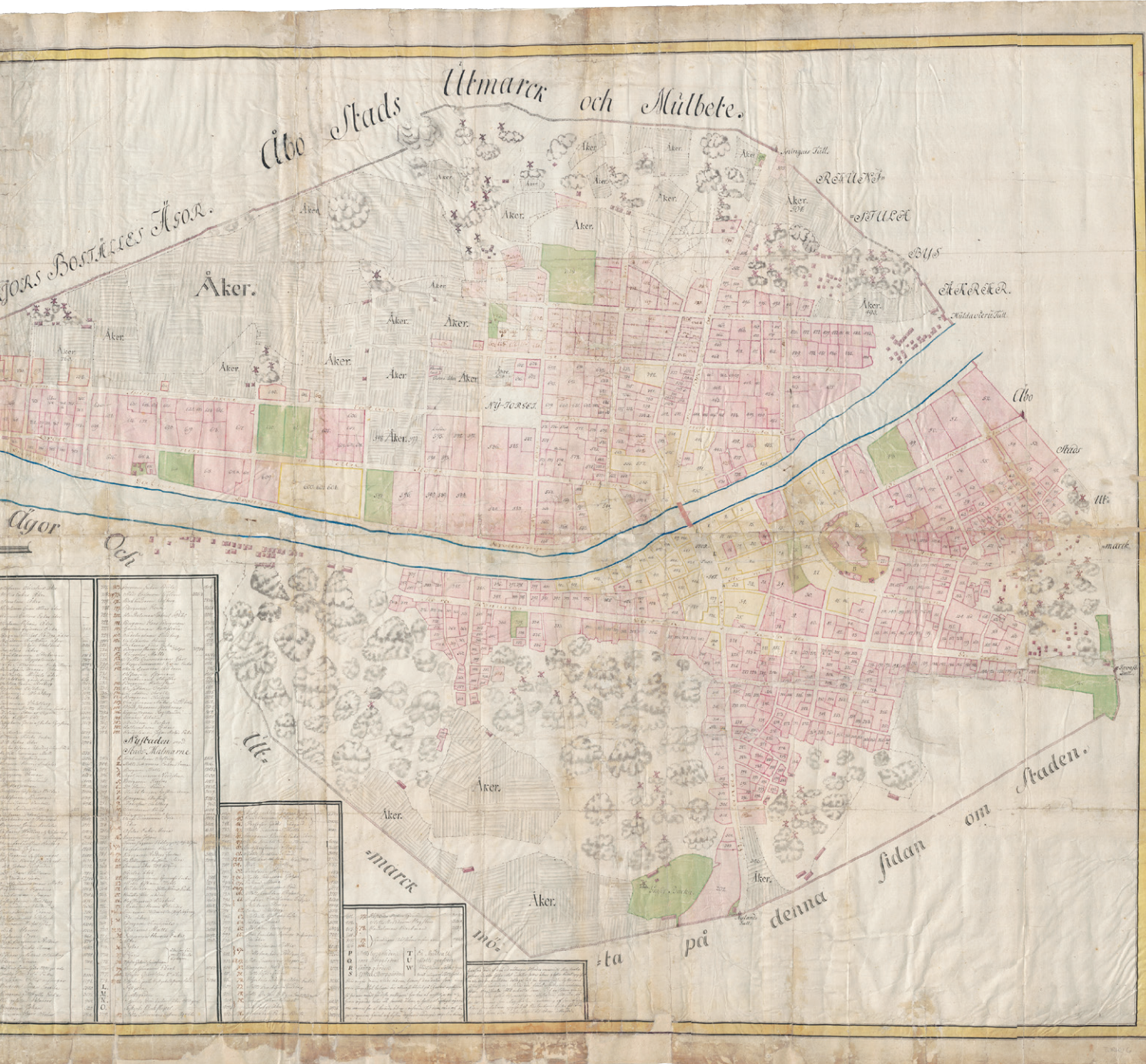
Tätä suodattuneen tiedon ongelmaa kuitenkin lieventää se, että todistajat ja kirjuri osaltaan jakoivat saman kaupunkiympäristön, sen kielellisen, ajallisen ja sosiaalisen todellisuuden.¹⁹⁷ He kuuluivat samaan kaupunkiyhteisöön, joka hahmotti tilaa tiettyjen yhteisesti tunnettujen paikannimien ja nimeämisen käytäntöjen lähtökohdasta. Oikeudelliset lähteet ovatkin näistä ongelmista huolimatta siinä mielessä erityisiä, että tapahtumien sijainti oli oikeuskäsittelyssä hahmotettava mahdollisimman tarkkaan. Tämän vuoksi todistusten ylöskirjatut kuvailut olivat tavallisesti niin yksityiskohtaisia, että oikeuden käsittelyssä kerrotut ja kirjatut tapahtumat ovat niiden perusteella paikannettavissa tarkoin 1700-luvun kaupunkikartalle, pihoihin, rakennuksiin tai tietyille kaduille tai kujille.

196 Esim. Schegloff 1972.

197 Kämnerioikeuden todistuksia annettiin sekä suomeksi että ruotsiksi, mutta oikeutta johtaneen kaupunginviskaalin sekä luonnollisesti kirjurin oli hallittava molempia kieliä, ks. Ruskeeniemi 2006, 4–5.

Daniel Gadolinin laatima Turun kaupunkimittaus vuodelta 1756. Kansallisarkisto.

Henkilökohtaisiin kuvailuihin pohjautuvia nimistötutkimuksia on laadittu lähinnä modernin aikakauden tätä tarkoitusta varten kerätyistä haastatteluaineistoista. Niissä tehdään usein ero virallisten ja epävirallisten paikannimien välille. Tässä näkökulmassa mielenkiinto kohdistuu ihmisten tapaan luonnehtia paikkoja epävirallisilla nimillä ja ilmaisuihin, virallisen paikannimistön rinnalle muotoutuneeseen nimistöön.¹⁹⁸ Virallisen ja epävirallisen nimistön erottelu ei kuitenkaan ole sovellettavissa 1700-luvun Turkuun tai yleensä kukaan aikakauden kaupunkiin, joissa nimistön virallisuutta ei modernissa mielessä ollut olemassa. Varhaismodernin kaupungin nimistö voidaan ymmärtää ennemminkin jatkumona vakiintuneista paikannimistä tapauskohtaisesti muotoiltuihin paikan kuvailuihin.

Nimistön häilyvää olemusta kuvastaa oikeuspöytäkirjoissa yleinen sanamuoto ”så kallade”, jolla toisinaan oheistettiin vakiintuneetkin paikannimet. Kun Maria Johansdotteria syytettiin keväällä 1775 aviorikoksesta, hän yritti pelastaa synnyttämänsä aviottoman lapsen isäksi epäillyn Jacob Flodmarkin väittämällä olleensa yhdynnässä tuntemattomaksi jääneen miehen kanssa niin kutsutulla Ryssänmäellä erään tuulimyllyn vieressä noin kolme viikkoa pääsiäisen jälkeen.¹⁹⁹ Ryssänmäki (Ryss Backen) oli epävirallisuuteen liittyvästä muotoilusta huolimatta vakiintunut paikannimi, sillä se esiintyi aikakauden eri asiakirjatyypeissä, myös kartoissa.

Turkulaisista 1700-luvun lopun paikannimistä harvat, ja kämnerinoikeuden aineistoissa esiintyvistä nimistöistä sitäkin harvemmat, edustavat vallan henkilöitä ja tapahtumia, joihin nimistötutkimuksen perinteinen valtavirta on keskittynyt. Turun kaupunkimittaukset vuosilta 1756 ja 1808 (1818) tarjoavat kurkistusaukon nimistön vakiintuneimpaan kerrostumaan. Vuoden 1756 mittauksessa eli niin sanotussa Gadolinin kartassa nimistöä on harvakseltaan: Suurtori (Stor Torg) ja Uusitori (Ny Torg) on nimetty, mutta valtaosa kaduista on nimeämättömiä.²⁰⁰ Viisikymmentä vuotta myöhemmässä kaupunkimittauksessa vuodelta 1808, niin sanotussa Tillbergin kartassa, nimistöä on huomattavasti enemmän. Yhteensä 22 kadun ohella myös kaupunkia ympäröivät mäet on nimetty.²⁰¹

Vuoden 1808 kartan paikannimissä näyttäytyy 1800-luvun kansallisten ja valtiollisten nimistöjen vyöryä edeltävä maailma. Ainoastaan Kuninkaankatu (Konungs gatan) ja Kuningattarenkatu (Drottninge gatan) sekä Brahenkatu (Brahe gatan) viittaavat vallan

198 Esim. Ainiala 2015.

199 KA, TKO 4.5.1775 §3, 272. Ryssänmäen nimen alkuperästä ks. esim. Ruuth 1909, 31; Nikula & Nikula 1987, 96.

200 Kansallisarkisto, maanmittaushallituksen uudistusarkisto, kaupunkikartat Itu 6, Charta öfver Stapel Staden Åbo (1756). Ks. tämän teoksen sivut 62–63.

201 Kansallisarkisto, maanmittaushallituksen uudistusarkisto, kaupunkikartat Itu 37, Charta öfver Åbo stad (1818). Ks. tämän teoksen sivut 66–67.

läsnäoloon. Ne kaikki periytyivät 1600-luvun puolivälin kaupunki uudistuksiin, jolloin Ruotsin kaupunkeihin linjattiin uusia, viivasuoria katuja nimettiin itsevaltiuden ajan suurkaupunkien esimerkkien mukaisesti.²⁰² Kuninkaan- ja Kuningattarenkadun kohdalla epäviralliset nimet Linnankatu (Slotts gatan) ja Luostarinkatu (Klöster gatan) kuitenkin säilyivät rinnakkaisina paikanniminä. Kämnerinoikeuden asiakirjoissa käytettiin yleensä molempia nimiä ja todistajanlausunnoissa useimmin pelkkää epävirallista nimeä Luostarinkatu.²⁰³ Myös Pienen Brahenkadun (Lilla Brahe gatan) sekä Brahen poikkikatujen (Brahe twär gator) nimen rinnalla käytettiin yhä keskiajalta periytyvää nimeä Aninkais-tenkatu (Aningaisgatan).²⁰⁴

Valtaosa kaupungin pienemmistä kaduista ja kujista yksilöitiin oikeuden todistajanlausunnoissa niiden varrella olleiden talojen tai asukkaiden nimellä. Tällaisia talonomitajien mukaan nimettyjä kujia olivat muiden muassa Naulasen kuja (Naulanens gränd), Bremerin kuja (Bremers gränd) ja Seipellin kuja (Seipells gränd).²⁰⁵ Suurimmalla osalla kujista ei kuitenkaan ollut yleisesti vakiintuneita nimiä, sillä oikeuden kirjuri luonnehti niitä maamerkkien, suuntien ja sijainnin avulla. Esimerkiksi ravintoloitsija Seipelliltä varastettua tavaraa löytyi maaliskuussa 1775 ”lukkoseppä Teleenin talon viereiseltä kadulta tai kujalta”.²⁰⁶

Kämnerinoikeuden kuvauksista löytyy myös vakiintuneesti käytettyjä kadunnimiä, joita kaikki kaupunkilaiset eivät tunteneet. Tuomiokirkon ja Suurtorin välissä sijainnutta kujaa, jolta löytyi varastettua tavaraa keväällä 1775, kirjuri luonnehti oikeustapauksen aloittavassa esittelystä ”joelle viettäväksi, niin sanotuksi Kroopinkujaksi”.²⁰⁷ Kujan nimi oli vakiintunut Kroopinkujaksi jo aiemmin. Sen sijaan tapauksen todistajanlausunnoissa sama kuja oli muun muassa ”Postitarkastaja Allénin talolle johtava pieni kuja” ja ”joelle johtava pieni kuja”.²⁰⁸ Koska samaa kujaa luonnehdittiin yhdessä oikeustapauksessa niin monin eri tavoin, on todennäköistä, että kirjurin erilaiset muotoilut perustuivat nimen-omaan todistajien erilaisiin tapoihin kuvata yhtä ja samaa kujaa. Hyvin yksityiskohtaisesti

202 Väisänen 2007.

203 Esim. KA, TKO 26.8.1760 §1, 1286; 6.12.1760 §2, 1779; 12.10.1775 §4, 564.

204 Esim. KA, TKO 20.1.1775 §1, 32; 17.8.1775 §4, 462; 19.2.1790 §5, sp.

205 KA, TKO 17.1.1760, 51 (Naulanens gränd); TKO 26.1.1775, 51 (Bremers gränd); TKO 1.6.1760, 991–992 (Seipells gränd). Seipellin kuja on vuoden 1808 kartassa nimellä Dirickala gatan (Tiirikkalankatu), jota käytettiin kadunnimenä ”Seipellin kujan” rinnalla jo 1700-luvun jälkipuoliskolla, ks. Dahlströmin kortisto, topografinen hakemisto, hakusana ”Dirickala gatan”.

206 KA, TKO 11.3.1775 §6, 173. ”[...] å gatan eller i gränden wid klen smeden Telenii gård.”

207 KA, TKO 16.3.1775 §2, 181. ”[...] den till ån löpande, så kallade grop gränden [...]”

208 KA, TKO 23.3.1775 §4, 198. ”[...] små gränden till Påst Inspector Alléns gård [...]”; TKO 30.3.1775 §4, 208. ”[...] i den till ån löpande gränd [...]”.

luonnehdittiin myös toista pientä joelle johtanutta kujaa, jolta löytyi huhtikuussa 1775 varastettua tavaraa sisältänyt lipas. Oikeuden kirjuri muotoili lippaan löytyneen ”joen partaalta edesmenneen tukkukauppiaan Baerin talon vieritse kulkevan kujan kohdalta”.²⁰⁹

Kaupunkilaisten oikeuden pöytäkirjaan kirjatun perusteella näyttäytyvä tapa hahmottaa paikkoja suhteessa henkilöihin tulee esiin myös maaliskuun alussa 1775 käsitellyssä oikeusjutussa. Joukko oppipoikia heitti lumipalloilla pormestari Ignatiuksen piikkaa Eva Hasselinia ja tämän toruttua heitä kaatoi Hasselinin maahan. Tapaus sattui Brahen keskimmäisen poikkikadun ja Ison Brahenkadun kulmauksessa, mutta pöytäkirjan mukaan paikan yksilöintiin ei käytetty kadunnimiä, vaan kaikki todistajat kutsuivat paikkaa ”kauppias Lundgreenin kulmaksi”.²¹⁰

Vastaava talonomistajiin perustuva paikkojen hahmottaminen näyttäytyy 1790-luvulta alkaen sanomalehtien ilmoituksissa. Niissä tonttinumeroiden ilmoittaminen omistajan ohella tosin oli yleistä, tosin kuin oikeuspöytäkirjoissa, joissa paikkoja ei koskaan yksilöity tonttinumeroin. Suomalaista erikoisuutta, tonttien nimiä, ei sanomalehdissä tai oikeuden asiakirjoissa sen sijaan esiinny lainkaan. Henkikirjoissa tontit oli numeron ohella merkitty myös nimin, ja tonttien nimet olivat käytössä myös kaupunkiyhteisön kielenkäytössä. Tätä Pohjanlahden toisella puolella tuntematonta käytäntöä Turkuun opiskelemaan tullut uumajalainen Pehr Stenberg ihmetteli vuonna 1779. Hän kuvasi muistelmakäsikirjoituksessaan vuokrahuoneen hankkimista ja kertoi saaneensa huoneen eräältä leskeltä, jonka talon nimi oli Jakola. Stenberg lisäsi tarkennukseksi, että Suomessa on tapana sekä maalla että kaupungeissa antaa taloille nimet, jotka säilyvät omistajavaihdosten yli.²¹¹ Stenbergin kuvaus osoittaa, että tonttinnimet esiintyivät kaupunkiyhteisön kielenkäytössä, mutta mitä ilmeisimmin ne eivät olleet samalla tavalla kollektiivisen tilallisen hahmottamisen solmukohtia kuin talonomistajat. Kaupunkitila ja sen paikat hahmottuivat Stenbergin muistelmassa lähes aina joko talonomistajien mukaan tai suhteessa maamerkkeihin. Vain harvoille paikoille oli yleisiä vakiintuneita nimiä, jotka olivat kartoilla ja oikeuden pöytäkirjoista kuvastuvassa kaupunkiyhteisön kielessä yhteneviä, kuten Luostarimäki (Klöster Backen) tai Hämeenkatu (Tawast gatan).

Paikkoja yksilöivät kertomukset ja paikannimet olivat oikeusprosessin kannalta olennaisia. Esimerkiksi varastetun tavaran löytöpaikat, laittomia tapahtumia koskevat silminnäkijähavainnot tai rikostapaukset oli pystyttävä kuvaamaan pöytäkirjaan yhteisesti

209 KA, TKO 20.4.1775 §3, 242. ”[...] på ån gient emot en gränd som löper förbi afleden gross handlaren Baers hus ...”

210 KA, TKO 7.3.1775 §3, 157. ”[...] handelsman Lundgreens hörn [...]”. TKO 9.3.1775 §2, 159–160.

211 Stenberg 2014 (1779), 225.

ymmärretyllä ja ristiriidattomalla tavalla. Pöytäkirjojen tilalliset luonnehdinnat ja kertomukset paljastavat, millä tavoin keskikokokoisen eurooppalaisen kaupunkiyhteisön kollektiivinen tilan ja paikan maailma rakentui henkilöiden asuinpaikoista ja maamerkkeihin perustuvista sijainneista. Henkikirjoissa, kauppakirjoissa ja monissa muissa viranomaisasiakirjoissa kaupunkitilaa kuvattiin jo 1700-luvun alkupuoliskolta lähtien tonttinumeroiden ja kadunnimien mukaan. Sen sijaan oikeuden asiakirjoissa kaupungin yleiset kadut ja paikat – käyttäen sanamuotoa joka 1700-luvun turkulaisille olisi ehkä kiteytyymin avannut ’julkisen tilan’ idean – näyttäytyivät nimien ja maamerkkien hallitsemana miellekarttana.²¹²

Rakennusten kuvaukset

Rakennetun kaupungin yksityiskohtien maailma avautuu 1700-luvun teksteissä käsin kosketeltavana. Havainnollisimman aineiston tähän tarjoavat Turussa tonttien ja rakennusten katselmusasiakirjat. Turun kaupunginarkistossa säilytettävät kahdeksan kiinteistöjä koskevaa nidettä sisältävät tuhansia mittaus- ja katselmuskirjoja vuosilta 1721–1809, ja niistä vajaa viisisataa vuosilta 1753–1809 sisältää seikkaperäisen kirjallisen kuvauksen kohteena olleen tontin tiedoista ja rakennuskannasta. Analysoin seuraavassa tässä aineistossa esiintyviä tilallisen kuvailun ja kerronnan piirteitä.

Vuosina 1753–1809 katselmusasiakirjoja laati 23–25 eri kirjuria, ja ainakin yksi kirjureista toimi kaikkiaan kolmella vuosikymmenellä.²¹³ Samaan aikaan toimineista kirjureista huomaa varsin nopeasti heidän persoonallisen tyylinsä: toiset olivat ylimalkaisempia ja toiset toivat laajemmin esiin vaikkapa rakennusten kuntoa ja ikkunoiden yksityiskohtia. Huolimatta kirjureiden tyylieroista kehityksessä on nähtävissä selkeä yhtenäinen suunta. Alkuvaiheessa maistraatin viranomaisten tottumattomuus katselmusten laaditaan toirakennetun ympäristön esiin kaikessa monivivahteisuudessaan, joka sittemmin väistyi, kun katselmusten laadintaan muotoutui kaavamainen käytäntö. Ensimmäisistä muutamasta kymmenestä katselmuksesta havaitsee selkeästi, miten niiden tyyli vähitellen muuttui laiveasta ja subjektiivisesta kuvailusta kohti kaavamaisempaa muotoa. Pian muotoutui käytäntö, jossa huoneet numeroitiin ja niiden huutokaupan tai asiakirjan muun tarkoituksen kannalta olennaiset piirteet kuvailtiin vakiintuneella säännönmukaisuudella. Katselmusasiakirjojen kokonaisuus 1750-luvulta Ruotsin ajan loppuun tarjoaa kiinnostavan näkökulman asiakirjatyyppien vakiintumiseen kaupungin hallinnossa.

²¹² Ks. myös Lynch 1960.

²¹³ TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), Syne- och Mätning Instrument K7–K10 (1776–1809).

500 metriä

Eri vuosikymmenillä katselmoidut tontit. Kartassa ei ole mukana palovakuutuskatselmuksia
Lähteet: Turun kaupunginarkisto, Mättnings, Faste och Köpebref K6, Syne och Mättnings Instrument K7–K10.

Rakennetun ympäristön yksityiskohdat avautuvat seikkaperäisimmin varhaisimmissa katselmusasiakirjoissa. Ensimmäisissä pihamaita ja rakennuksia yksilöivissä asiakirjoissa kuvailu oli huomattavasti värikkäämpää kuin myöhemmin. Yksi varhaisimmista katselmuksista kuvaa Piispankadun varrella sijainnutta Kirkkokorttelin tonttia 113 vuonna 1753. Siinä kerrotaan, miten portin oikealla puolen suurta katua vasten on sali ja kaksi kamaria, vasemmalla puolella keittiö, jota käytetään myös leivintupana. Sen takana kamari sekä eteinen, jossa on laudoista tehty komero, ja tämän jälkeen vielä kaksi peräjälkeen sijaitsevaa kamaria. Kaikkien rakennusten mainitaan olevan hyvässä kunnossa hyvin pidetyn turvekaton alla ja sivellyn punamullalla parempaa säilymistä silmällä pitäen. Lisäksi katselmuksessa mainitaan, että tontti on osittain aidattu puutarhaksi, jossa on nuoria omenapuita ja kaunis huvimaja sekä vähäisempään vedentarpeeseen kelpaava kaivo. Lopuksi kerrotaan, että tontti on vuonna 1749 myyty 3000 kuparitaalarilla, mutta että sille on sittemmin rakennettu lisäksi sali, kaksi kamaria ja sauna sekä tehty muitakin parannuksia.²¹⁴

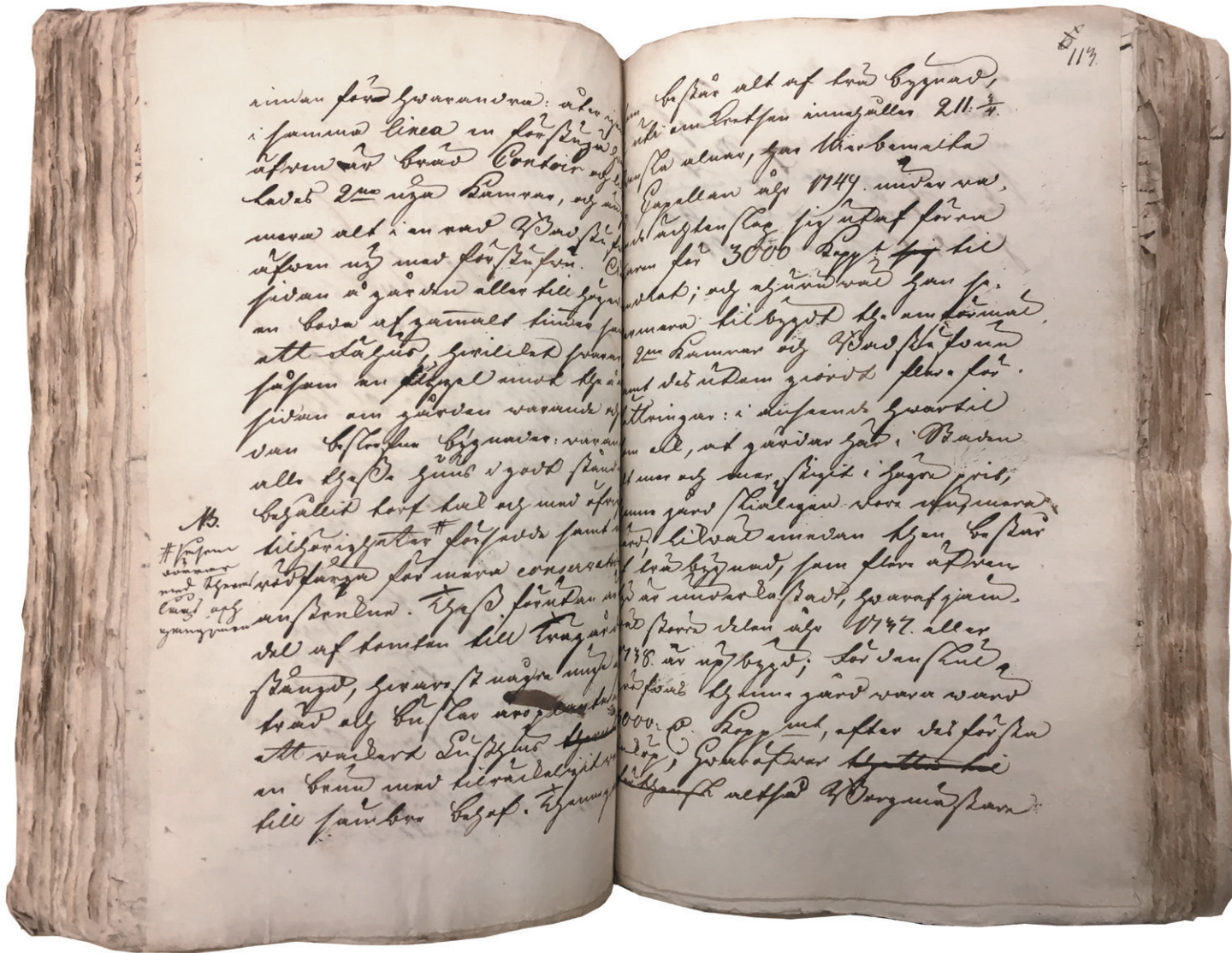
Kuvauksessa huomio kiinnittyy tulkitsevaan kerrontaan, jossa huvimajaa luonnehdittiin ”kauniiksi” ja kaivon veden määrää arvioitiin. Lopussa hinta-arviolle esitettiin pitkä perustelu, jossa verrattiin aiempaa kauppahintaa, rakennusten ikää ja vuosien saatossa tehtyjä parannuksia. Varsin nopeasti, 1760-luvulta alkaen, esteettiset luonnehdinnat katosivat ja arvioiden perustelut tyypistyivät. Myös hinta-arviot annettiin 1760-luvulta alkaen ilman eriteltyjä perusteita.

Toisinaan katselmusasiakirjojen laatijat kirjasivat tarkoin jopa tonttien puuston. Maa-liskuussa 1769 katselmoidun, Pohjoiskortteli 473:ssa sijainneen, korpraalin lesken Maria Simonsdotterin talon pihalla kasvoi kolme omenapuuta. Poikkeuksellisesti Maria pyysi katselmusmiehiä arvioimaan myös omenapuunsa, joista kaksi suurempaa määriteltiin kumpikin 30 ja pienempi 12 kuparitaalerin arvoiseksi. Tontin ja sen rakennuskannan – tuvan, kamarin ja saunan – arvo oli kokonaisuutena 250 kuparitaaleria, joten omenapuut muodostivat noin neljänneksen tontin arvosta.²¹⁵

Suurin osa katselmuksissa kuvatuista tonteista edustaa kaupungin väestön valtaosan tai alempien väestönosien omistamia tontteja. Kesäkuussa 1772 kirvesmies Willanderin lesken Maria Henricsdotterin omistama tontti Kerttulinmäellä asetettiin pakkohuuto-kaupattavaksi velkojen panttina. Huutokauppaa varten kaupungin katselmusmiehet kävivät paikan päällä arvioimassa tontin ja sen rakennusten arvon. Asiakirja, jonka perusteella tontti arvioitiin 400 riikintaalerin arvoiseksi, on huomattavasti kaavamaisempi kuin

214 TKA, Mättnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 15.12.1753, 112–112 v.

215 TKA, Mättnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 14.3.1769.

Kirkkokortteli 113:n katselmusasiakirja vuodelta 1753. Turun kaupunginarkisto, Mättings, Faste- och Köpebref K6, 15.12.1753.

aiemmin kuvattu Kirkkokortteli 113:n katselmus vuodelta 1753. Maria Henricsdotterin tontista todetaan, että sillä on portin vasemmalla puolella tupa, jossa on takka, leivinuuni, kaksi ikkunaa, lattia ja välikatto. Vieressä mainitaan yhden ikkunan ja takan käsittävä kamari ja edempänä, osana samaa rakennusta, on toinen vastaavanlainen kamari. Näiden tilojen edessä sijaitsee eteinen ja huoneiden yläpuolella jokseenkin matala vintti. Lisäksi rakennuksen vieressä puutarhuri Fastin tonttia vasten mainitaan vanha laudoista rakennettu halkovaja ja pihan toisella puolella on käymälä.²¹⁶

Tämän tontin katselmuksessa on tilallisen ulottuvuuden lisäksi myös ajallinen rakenne. Kuvaus alkaa menneellä aikamuodolla, aivan kuin katselmusmies saapuisi kuvauksen alkaessa paikalle, ja siirtyy sitten presenssiin, kun kuvataan miten rakennukset sijoittuvat tontille. Katselmuksiakirjoja voisikin kuvata juonettomiksi kertomuksiksi, joilla on tapahtumapaikka ja ajallinen rakenne, mutta ei inhimillisiä toimijoita tai juonellista sisältöä.

Monet katselmuksukset ovat kuin kuvitteellisia kierroksia tonteille: niiden perusteella voi vaivatta piirtää mieleensä, millaisessa järjestyksessä rakennukset sijaitsivat tontilla. Todennäköisesti katselmusmiehet kiersivätkin tontit tietystä järjestyksessä laatiessaan puhtaaksikirjoitetun katselmuksiakirjan pohjana ollutta muistiinpanoa. Vajaan viidensadan Turusta säilyneen katselmuksiakirjan joukossa on vain muutamia, joissa tontin rakennukset ja huonetilat esitettiin luettelona ilman tietoa siitä, miten ne sijaitsivat suhteessa toisiinsa tai suhteessa tontilla olleeseen havaitseen.

Rakennettuun ympäristöön tiiviisti kietoutuvia kertomuksia löytyy jonkin verran myös kämnerioikeuden pöytäkirjoista. Kaupunkiympäristön pienimpien yksityiskohtien maailma avautuu niissä silloin, kun tilallinen ja esineellinen ympäristö limittyy oikeuden tutkinnan kohteena olleisiin tapahtumiin. Kuvaavan esimerkin tarjoaa marraskuussa 1790 sattunut varkaus. Kaupunginvahti pidätti illalla 16. marraskuuta kello seitsemän aikaan linnannihti Jacob Olinin postimestari Allénin talousrakennuksen katolta, jonne Allénin talonväki oli saartanut Olinin vahtikoiran reagoitua tunkeilijaan. Vahti löysi pidätyksen yhteydessä räystästä roikkuneen hamppuköyden, johon oli kiinnitetty patakoukku. Löydösten perusteella kämnerioikeuden pöytäkirjaan kirjatussa kuvauksessa pääteltiin, miten Jacob Olin oli päässyt nousemaan matalamman rakennuksen katolle postimestarin talon takaa kulkevalta kujalta, käyttäen apunaan pystyyn nostettua kattoränniä sekä usean sylin mittaista patakoukulla varustettua hamppuköyttä. Sieltä hän oli murtautunut sisään viereisen kaksikerroksisen aitan vintille luukusta, joka oli sisältäpäin lukittu kaksinkertaisella purjelangalla.²¹⁷ Jacob Olinin tapauksen kuvailussa huomio kiinnittyy

216 TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 17.6.1772 (Mätäjärvenkortteli 862).

217 KA, TKO 16.11.1790 §5, sp.

7
På Högra handen af denne forrige
emot Storfløjtskifte.

Nam. 2. En Linnearum um $7\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, $5\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 3. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 4. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 5. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 6. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 7. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 8. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

Nam. 9. En Linnearum med $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
Bard us $5\frac{1}{4}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
ut gættan us $1\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
en med $2\frac{1}{2}$ u^o i Cuyd, med $2\frac{1}{2}$ u^o i
fløjtskifter ved Cuyd og
Bredvid denne Linnearum er i hornet
gatorne.

esineellisiin yksityiskohtiin, jotka toimivat tarinan johtolankoina ja kiintopisteinä. Fyysinen tila ja tapahtuma muotoutuvat kertomuksessa toisiinsa kytkeytyviksi syiden ja seurausten ketjuksi. Tämä tuo esiin samankaltaisen tilallis-tapahtumallisen yhteyden, josta filosofi Alfred North Whitehead ja arkeologi Gavin Lucas ovat puhuneet esineiden ja tapahtumien ontologisena vastaavuutena.²¹⁸

Joissain katselmusasiakirjoissa esiintyvät rakennusten ja huoneiden mitat tuovat historiallisiin teksteihin tilallisesti palautettavissa olevan kolmiulotteisen logiikan. Tätä havainnollistavat muutamat varhaiset katselmuksot, joissa mainitaan myös huonetilojen kaikki ulottuvuudet sekä kuvaillaan jokaisen huoneen osalta, miten ne sijaitsevat suhteessa edellä kuvattuun huoneeseen ja tonttialueeseen. Kauppias Henric Rungeenin leskelle Catharina Niskalle kuulunut Kirkkokorttelin tontti 35 Torikadun (Torg gatan) ja Hämeenkadun (Tawast gatan) kulmauksessa katselmoitiin vuonna 1760. Sen vuonna 1723 valmistuneen suuren kivitalon kaikki mitat tulevat esiin katselmuksessa. Ensin kuvataan, miten talo on Torikatua vasten 56 kyynärää pitkä ja Hämeenkatua vasten 19 ½ kyynärää pitkä sekä räystääseen mitattuna 8 kyynärää korkea. Myös muurien paksuudet kerrotaan, ja ne ovat osin 4 ½ ja osin 3 ½ korttelia paksuja. Rakennuksen huonetilojen mitat kerrotaan huonekohtaisesti. Pihan puoleiselta sisäänkäynniltä lähtien luetellaan jokaisen huonetilan korkeus, leveys ja pituus.²¹⁹

Kaikkiaan 14 huonetta käsittävän kivitalon kuvaava teksti on mittoineen ja huoneiden sijainteja luonnehtivine tietoineen niin yksityiskohtainen, että sen perusteella on mahdollista rekonstruoida rakennuksen huonejako ja sisustus mittatarkaksi malliksi. Katselmusasiakirjoihin kätkeytyykin järjestys, jolla on kielellinen muoto ja tilallinen logiikka. Tämän tilallisen järjestyksen rekonstruointi kertoo myös asioita, joita kuvauksessa ei eksplisiittisesti ilmaista mutta jotka ovat välillisesti pääteltävissä. Tällaisia seikkoja ovat tiettyjen huonetilojen ikkunoiden aukeamissuunta, huoneiden väliset yhteydet sekä tiettyjen tilojen vierekkäisyys. Sanat piirtyvät tilaksi ja kielen lineaarisen logiikan taustalta paljastuu kolmiulotteinen maailma.

218 Whitehead 1920, 165; Lucas 2012, 25.

219 TKA, Mättings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 13.6.1760, 176–177.

Catharina Niskalle kuuluneen Kirkkokortteli 35:n katselmusasiakirja vuodelta 1760. Turun kaupunginarkisto, Mättings, Faste och Köpebref K6, 13.6.1760.

Turkulaisten 1700-luvun katselmusmiesten tilakuvaukset muistuttavat newyorkilais-ten koehenkilöiden kaksisataa vuotta myöhemmin laatimia kertomuksia asunnoistaan. Kun 1970-luvun alussa toteutettuun tutkimukseen osallistuneita henkilöitä pyydettiin kuvailemaan kotejaan, 95 prosenttia heistä teki kuvitteellisen kierroksen asuntoonsa.²²⁰ Tilaa koskevien sanallisten kuvausten onkin todettu noudattavan useimmin jotain valittua reittiä tilassa. Kieli on luonteeltaan lineaarista, ja kolmiulotteisen tilan kuvaaminen kielellä edellyttää sen pelkistämistä yksiulotteiseksi, tilan läpi kulkevaksi reitiksi.²²¹ Kuvausten logiikka noudattaa silloin joko objektikeskeistä kuvailua, joissa huonetilojen sijaintia suhteutetaan toisiinsa, tai havaintolähtöistä kuvailutapaa, jossa katselmuksen laatija sijoittaa itsensä johonkin pisteeseen ja kuvaa siitä käsin mitä hänen ympärillään näkyy.²²² Tämä tilallisen kertomuksen ilmeisen universaali rakenne hahmottuu miltei kaikissa 1700-luvun Turun rakennuskatselmuksissa.

Erityisen kiinnostavaa katselmuksissa on rakennusten ja huonetilojen keskinäisten sijaintien tarkka kielellinen luonnehdinta. Tekstien perusteella pystyy lähes poikkeuksetta hahmottelemaan rakennusten likimääräisen sijainnin ja keskinäisen järjestyksen piirroksiksi. Tällaisesta yksityiskohtaisuudesta ei ollut asiakirjojen alkuperäisen tarkoituksen näkökulmasta lisäarvoa, sillä niiden tehtävänä oli ainoastaan tonttien ja rakennusten arvonmääritys. Katselmusasiakirjojen joukossa, yhteensä kuudessa niteessä, on myös vajaat kymmenen pohjapiirrosta, joista muutama esittää rakennusten sisäisiä tilajärjestelyjä.²²³ Miltei aina tilallinen maailma kuitenkin puettiin pelkästään tilan rakennetta ilmaiseviksi kielellisiksi kuvauksiksi sen sijaan, että tilajärjestelyt olisi kuvattu yksinkertaisena viiva-
piirroksena. Voi hyvällä syyllä kysyä, miksi näin tehtiin?

Vastausta kysymykseen voi etsiä 1800- ja 1900-lukujen kuvallisuuden tulvaa edeltävän ajan kielellisen ilmaisuvoiman laajasta varannosta. Vaikka 1700-luvun arkkitehtuurissa, insinööritieteissä ja taiteessa projektiot, leikkaukset, pohjapiirotukset ja perspektiivipiirustukset olivat, digitaalisia esitystapoja lukuun ottamatta, aivan yhtä kehittyneitä kuin nykyään, teksti ja kieli olivat hallitsevia ilmaisukanavia katseelle ja tilallisille kokemuksille.

Katselmusasiakirjojen sisältöä voi tulkita myös ääneen luettuna tietona, kuvauksena kaupattavasta omaisuudesta, sillä suurin osa tonteista katselmoitiin julkista huutokauppaa

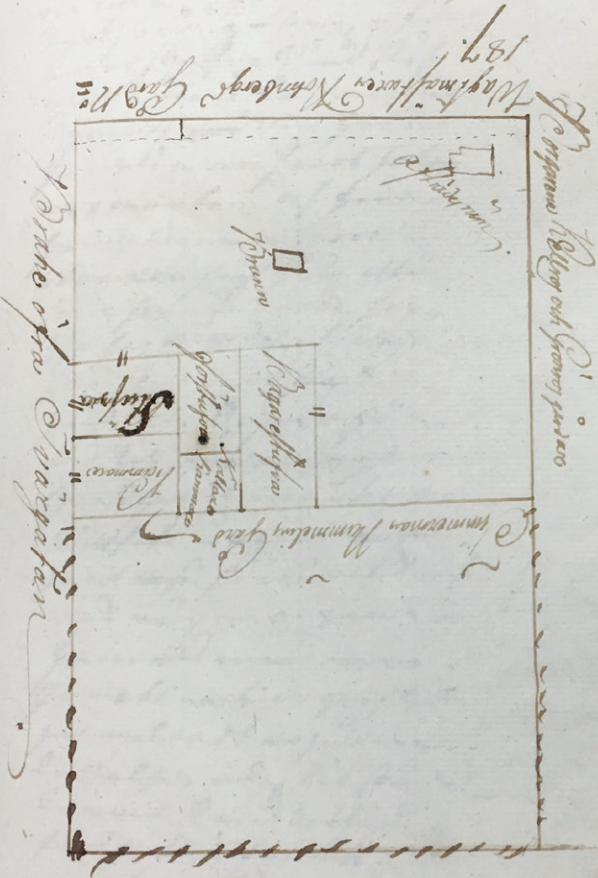
220 Linde & Labov 1975.

221 Levelt 1982.

222 Taylor & Tversky 1996.

223 TKA, Mättnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 415; Syne- och Mättnings Instrument K8 (1784–1793), 313; Syne- och Mättnings Instrument K9 (1794–1802), 128, 419, 420v, 433; Syne- och Mättnings Instrument K10 (1803–1809), 27.

Katselmusasiakirjan
kääntöpuolelle
tehty pohjapiirros
Eteläkorttelin tontista
188 vuodelta 1793.
Turun kaupunginarkisto,
Mättings, Faste och
Köpebref K8, 4.II.1793.

Faint handwritten text visible on the left page of the book, including words like "Sants", "Mummer", "Kolmber", "Wagnersbergens", and "Gård".

varten. Silloin myös katselmusten yksityiskohtainen, tilallista järjestelyä luonnehtiva sisältö on ymmärrettävissä paremmin. Asiakirjojen muotoilun tarkoitus saattoi liittyä siihen, että lukijan tai kuulijan oli pystyttävä niiden perusteella luonnehtimaan mieleensä asiakirjan kuvaama tilallinen maailma. Katselmusasiakirjojen tarkoitusta voi verrata Lauri Viinikkalan esiin nostamiin ajatuksiin Mynämäen suomenkielisistä pitäjänkokouksen pöytäkirjoista. Viinikkalan mukaan kirkkoherra Anders Lizeliuksen ideoima pöytäkirjojen laatiminen suomen kielellä 1750–1780-luvuilla pohjautui tiedon julkisuuteen ja tarkistettavuuteen: talonpoikien oli kyettävä mieltämään niissä esitetyt asiat mahdollisimman ristiriidattomasti, ja suomen kielen käyttö tehosti pitäjänhallinnon toimintaa.²²⁴ Samaan tapaan rakennusten katselmusasiakirjoille voi ajatella julkisen, ääneen luetun funktion. Niiden oli kuvattava tonttien rakennuskantaa mahdollisimman helposti kuviteltavin tavoin, vaikka katselmukset laadittiinkin Turussa poikkeuksetta ruotsiksi, jolloin kuulijan toki oli hallittava ruotsia niitä ymmärtääkseen.

Huonetilojen nimeäminen ja käyttö

Tammikuun 13. ja 14. päivän välisenä yönä 1792 Turun Kirkkokorttelissa tuhoutui tulipalossa yhdeksän tonttia. Kaupungissa ei ollut sattunut vastaavan laajuisia tulipaloja lähes kahteenkymmeneen vuoteen, ja tapahtumaa selosti laajasti myös sanomalehti *Åbo Tidningar*.²²⁵ Uudenmaan- ja Mätäjärvenkatujen kulmauksessa kolmikerroksisen kivitalon omistanut mamselli Christina Krook näki ikkunoistaan, miten toisella puolella katu sijainneet talot paloivat tuhkaksi parissa tunnissa. Turussa oli joitakin vuosia aiemmin käynnistynyt palovakuutustoiminta, ja ehkä naapurin tulipaloa pelästyttyään mamselli Krook vakuutti talonsa heti helmikuussa 1792 monien naapuriensa tapaan.²²⁶

Christina Krookin kirjoittamassa palovakuutusanomuksessa kivitalo herää henkiin sisustuksen pienimpine yksityiskohtineen poikkeuksellisen elävästi. Asiakirjassa Krook kuvaili asuntonsa huonetilat ja erilaisten rakennusosien mitat ja materiaalit tarkoin.²²⁷ Kuvauksen avulla voi loihtia mieleensä kuvitteellisen kierroksen tähän rakennukseen,

224 Viinikkala 2014.

225 *Åbo Tidningar* 16.1.1792.

226 Savolainen 2014b, 50–51.

227 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 11.10.1792, 155–161. Asiakirjan voi päätellä Krookin itse laatimaksi allekirjoituksen ja anomustekstin käsialaa vertaamalla sekä asiakirjan kielimuodoista, jotka viittaavat ”hänen” omaisuuteensa. Lisäksi anomuksen hyvin omintakeista ja persoonallista käsialaa ei esiinny missään muussa katselmusasiakirjassa, joita usein laativat muutamat asiakirjatyyppiin vihkiytyneet kirjurit tontinomistajien puolesta.

joka sittemmin tuhoutui Turun palossa 1827. Vakuutuksen teksti on ainoa todiste tästä kolmikerroksisesta kivitalosta, joka sijaitti vuosina 1769–1827 Itäkorttelin tontilla 57.²²⁸

Krookin koti edusti 1700-luvun lopun turkulaisen herrasväen asuinideaalia. Se käsitti ranskalaisen klassistisen asuntoarkkitehtuurin ihanteita noudattaneen huonesarjan, jossa toisiaan seurasivat Krookin anomuksessaan kuvaamat 'sali' (*sal*), 'förmaaki' (*förmak*), 'sänkykamari' (*säng kammare*), 'kabinetti' (*cabinett*) ja 'garderobi' (*garderob*).²²⁹ Kun Krook oli helmikuussa 1792 toimittanut anomuksensa maistraatille, saapui taloon kaksi maistraatin määräämää viranomaista sekä lasi- ja muurarimestari tarkastamaan vakuutusanomuksen tietojen oikeellisuutta. He laativat rakennuksesta oman katselmuksensa ja tarkistivat Krookin laatiman anomuksen, jotta talon vakuutusarvo saatettiin määrittää.²³⁰ Krookin anomus ja maistraatin arviointi ovat erilaisesta muotoilustaan huolimatta sisällöiltään yhtenäiset. Huomio kuitenkin kiinnittyy yhteen seikkaan: katselmuspöytäkirjan laatija ei nimennyt kaikkia huonetiloja Krookin tavoin. Hän luetteli toisen kerroksen huoneista 'salin' ja 'förmaakin', mutta merkitsi 'sänkykamarin', 'garderobin' ja 'kabinetin' 'kama-reiksi' (*kammare*).²³¹ Kaupungin eliitin asuntokulttuurin kohdalla ei välttämättä ole ihmetyttävää, ettei katselmusmies osannut – tai katsonut tarpeelliseksi – kuvata Krookin vakuutusanomuksen hienostunutta huonejakoa. Vastaavia tapauksia löytyy Turun vakuutusten joukosta muitakin. Tilojen nimeämisen ongelma ei kuitenkaan rajoitu säätyläistön monihuoneisten asuntojen poikkeuksellisiin huoneiden nimiin.

Varhaismoderneja rakennuksia on monesti pidetty käyttötarkoitukseltaan ja hierarkialtaan staattisina kokonaisuuksina. Pohjapiirroksiin perustuvassa tutkimusperinteessä huonetilojen nimien ja käyttötarkoitusten välille on toisinaan oletettu suhteellisen yksiselitteinen vastaavuus.²³² Menneisyyden todellisuus on kuitenkin ollut monimutkaisempi, mikä tulee esiin myös monissa viimeaikaisissa tutkimuksissa.²³³ Analysoin seuraavassa turkulaisten katselmusasiakirjojen ristiriitaisia huoneiden nimeämisiä ja pohdin huonetilojen nimen ja käyttötarkoituksen yhteyttä.

228 Talossa toimi 1770-luvulla yksi Turun ensimmäisistä kahvihuoneista, ks. tämän teoksen sivu 182.

229 TKA, Brandförsäkrings Instrument KI6 (1785–1797), II.10.1792, 160. Ranskalaisesta ideaalista ks. esim. Scott 1995, 105; Figeac 2006. Ruotsin ja Suomen osalta ks. esim. Selling 1991; Lehtonen 1996, 80–81; Ilmakunnas 2011, 232–236; Koskinen 2012, 56–63.

230 *Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus, Yhteisestä Wabingo-Walkian Palkitsemisesta*.

231 TKA, Brandförsäkrings Instrument KI6 (1785–1797), II.10.1792, 156–158.

232 Esim. Brown 1986.

233 Esim. Meldrum 1999, 30–31; Overton *et al.* 2004, 121–136; Auslander 2005, 1035–1044; Flathery 2007, 73–74; Barker & Hamlett 2010, 313–317; Ilmakunnas 2014.

Parhaan lähtökohdan huoneiden nimien tarkasteluun tarjoavat kaksi samasta kohteesta suunnilleen samaan aikaan, mielellään eri tarkoituksiin tehtyä katselmusta. Aikakauden asuntojen tilat olivat nykyajan tapaan jossain määrin normatiivisia, mutta huoneiden käyttö riippui tietysti myös asukkaiden muuttuvista tilantarpeista. Tämän asukkaasta johtuvan tekijän ohella on olennaista pystyä yksilöimään kahdesta eri asiakirjasta varmuudella yksi ja sama huonetila. Turusta löytyy muutamia kymmeniä taloja, joihin tehtiin lyhyen ajan sisään katselmus sekä muussa tarkoituksessa että palovakuutusta varten. Niiden vertailu paljastaa, että huoneiden nimeäminen oli omistajavaihdostenkin ylitse suhteellisen vakiintunutta. Toisaalta nimeämisten ristiriidat tuovat esiin sekä asiakirjan tarkoituksen että subjektiivisen havaitsijan vaikutuksen lähteen sisältöön.

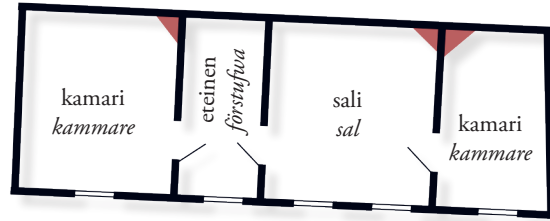
Kirkkokortteli 20:ssa Pienen Kirkkokadun varrella sijainnut ikivanha kivitalo piharakennuksineen katselmoitiin huutokauppaa varten marraskuussa 1789 ja palovakuutusta varten marraskuussa 1796. Kuvaukset ovat kamareita, keittiöitä, saleja, förmaakeja ja sänkykamareita sekä talusrakennuksia myöten yhtenevät, mutta pihan kaksikerroksisen puurakennuksen alakerran kohdalla ilmenee kiintoisa ristiriita. Vuoden 1789 katselmuksessa leivintuvan vieressä oli sauna (badstugu), kun taas palovakuutuksessa samainen tila määriteltiin kamariksi (kammare).²³⁴ Oliko tilan käyttötarkoitus muuttunut, vai oliko huoneen nimen muutoksella jokin muu syy?

Selitys löytyy todennäköisesti muualta kuin tilan käyttötarkoituksen muutoksesta. Huutokauppatarkasteluissa saunoja esiintyi vielä 1790-luvulla, kun taas palovakuutuksissa ne miltei loistavat poissaolollaan. On mahdollista, että Turussa palovaarallisia saunoja haluttiin vakuutusasiakirjoissa pimittää nimeämällä ne muutoin kuin saunoiksi. Palovakuutuskatselmuksissa esiintyy vuosina 1785–1809 yksi ainoa 'sauna' (*badstuga*, *badstugu*, *badstufwa*, *badare stuga*), kun taas muissa katselmuksissa niitä on yhteensä 120.²³⁵ Siitä, että tämä nimenomainen sauna Kirkkokortteli 20:ssa oli tosiaan käytössä kylpemiseen, löytyy harvinainen omaelämäkerrallinen kuvaus loppuvuodelta 1779. Siinä Uumajasta Turkuun opiskelemaan muuttanut Pehr Stenberg kertoo ensimmäisestä saunomiskokemuksestaan setänsä tullilylitarkastaja Callmeijerin saunassa, tässä nimenomaisessa saunassa tai kamarissa, joka tulee esiin myös katselmusasiakirjassa ja tontin palovakuutuksessa.²³⁶

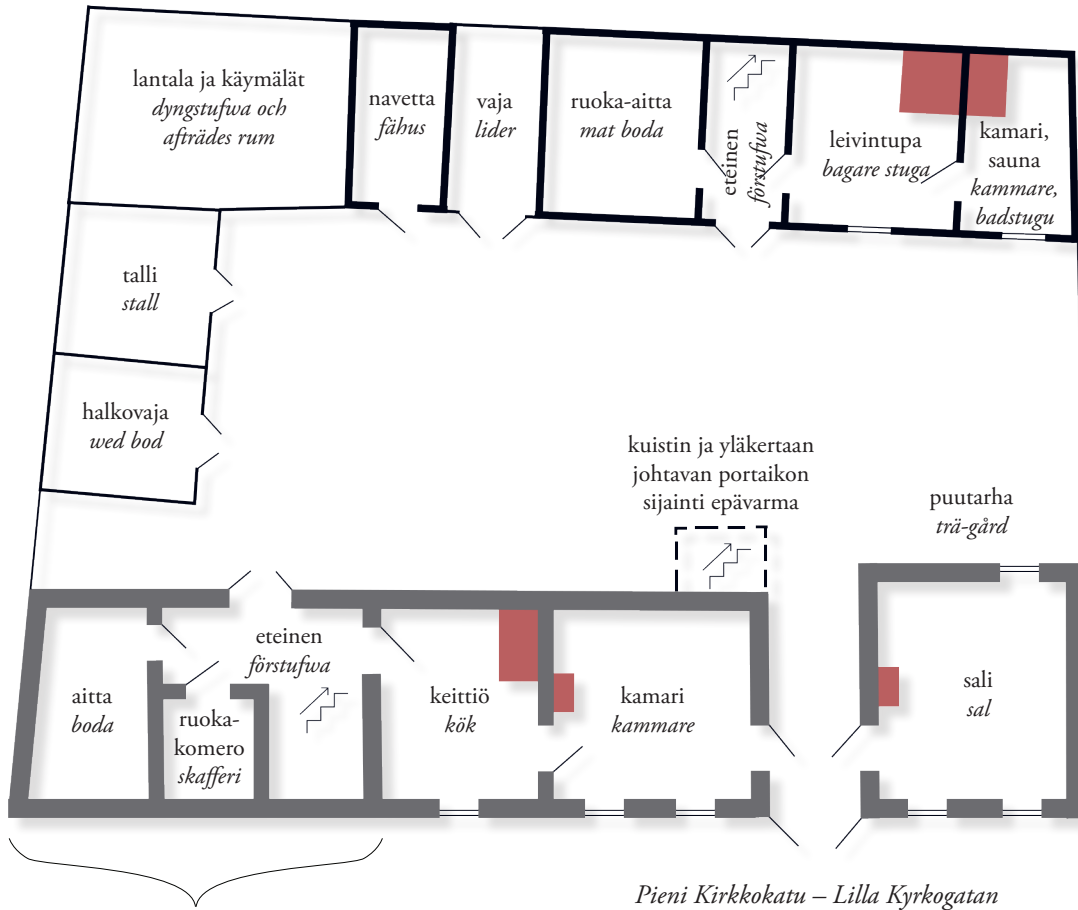
234 TKA, Syne- och Mättings Instrument K8 (1784–1793), 2.11.1789; Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 28.11.1796.

235 TKA, Mättings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), Syne- och Mättings Instrument K7–K10 (1776–1809); Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807).

236 Stenberg 2014 (1780), 239–240. Tämä on pääteltävissä siitä, että Callmeijer talouksineen on henkikirjoitettu tälle tontille vuoden 1780 henkikirjassa, (Turun henkikirja 1780) KA 7711,

2. kerros

huoneiden järjestys epävarma

Pieni Kirkkokatu – Lilla Kyrkogatan

Kirkkokortteli 20 vuonna 1796 palovakuutusasiakirjan perusteella ennallistettuna. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument KI6, 28.11.1796. Mittakaava 1:200.

Vuotta myöhemmin Stenberg kuvaili iltapäiväistä keskustelutuokiotaan serkkujensa kanssa samaisessa Callmeijerin saunassa. Tässä yhteydessä hän luonnehti kyseistä saunaa huoneeksi, joka hyvin kelpaisi siistiksi kamariksi.²³⁷

Saunojen tilaratkaisujen lähempi tutkiminen paljastaa, miten 'saunan' (*badstuga, badstugu, badstufwa, badare stuga*) käsite piti sisällään laajan kirjon erilaisia huonetiloja. Mikäli jätetään pois palovakuutukset ja tarkastellaan vain muista syistä laadittuja katselmuksia, saunoja oli kaikkiaan 120:llä aineiston 217 tontista.²³⁸ Saunaksi nimitettiin syyskuussa 1773 Eteläkorttelin tontilla 758 Pellavankutojankadun varrella sijainnutta huonetilaa, joka käsitti salista ja salikamarista koostuvan parituvan toisen puoliskon. Tässä saunassa oli kaksi ikkunaa, takka sekä uuni.²³⁹ Luostarikorttelin tontilla 362 helmikuussa 1776 katselmoidussa saunassa oli peräti kolme ikkunaa, joista kaksi oli pihalle ja yksi kadulle. Saunassa oli sekä kiuas (*badstugu ugn*) että pieni takka (*spisel*), ja saunan ovi oli varustettu säpillä.²⁴⁰ Syyskuussa 1776 katselmoidulla, luutnantti Brusellin omistamalla tontilla Hämeenkadulla katselmusmies näki erikseen tarpeeksi mainita, ettei tontin saunassa ollut ikkunaa.²⁴¹ Lisäksi useissa saunoissa oli kaakeliuuneja, ja yhdessä leivintuvassa mainitaan leivinuunin ohella myös saunan kiuas (*badstugu ugn*).²⁴² Porvari Anders Pohjalaisen talossa Pohjoiskortteli 472:ssa taas oli vuonna 1771 huone, jota käytettiin niin viinanpolttimona, leivintupana kuin saunanakin.²⁴³ Kaupungista löytyi myös navetoiksi muutettuja saunoja.²⁴⁴

Muista lähteistä taas selviää, että saunat olivat toisinaan tavallisia asuinhuoneita, joita saatettiin asua ja vuokrata kuin mitä tahansa muitakin huoneita.²⁴⁵ Lisäksi saunoja käytettiin arkiaskareisiin. Esimerkiksi vuonna 1760 hovioikeudenneuvos Carl Jacob Dobbinin rengin kerrottiin oikeuspöytäkirjan todistajanlausunnossa olleen saunassa

885. Tontin tilajärjestelyt taas selviävät vuosina 1789 ja 1796 olevista katselmusasiakirjasta ja palovakuutuksesta, myös se että kyseinen piharakennus oli olemassa jo kuutta vuotta aiemmin.

237 Stenberg 2014 (1780), 305. ”[...] badstugan, ett rum som wäl kunde passera för en snygg kammare.”

238 TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6; Syne- och Mättnings Instrument K7–K10.

239 TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6 (1742–1775), 4.9.1773, 484.

240 TKA, Syne- och Mättnings Instrument K7 (1776–1785), 5.2.1776, 23.

241 TKA, Syne- och Mättnings Instrument K7 (1776–1785), 23.7.1776, 71.

242 Esim. TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6 (1742–1775), 11.6.1772, 448 (kaakeliuunillinen sauna); 25.2.1767, 340 (saunan kiuas leivintuvassa).

243 TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6 (1742–1775), 18.9.1771, 384.

244 TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6 (1742–1775), 8.7.1773, 464.

245 Ks. myös tämän teoksen luku *Omassa huoneessa*.

”kotiaskareisiinsa paneutuneena” (”i sina hussyslor begrepen”).²⁴⁶ Saunan ja pirtin eli savuhormittoman tuvan vaikeasti määritettävä ero tuleeekin esiin myös toisessa hyvin erilaisessa aikalaislähteessä, Pehr Kalmin presidioimassa ja Erik Herkepaueuksen puolustamassa Hauhon paikalliskuvauksessa vuodelta 1756.²⁴⁷

Turun 1700-luvun saunoja voi tietyin edellytyksin verrata kansatieteilijä Ilmar Talven tutkimiin 1800-luvun jälkipuoliskon ruotsalaisiin ja suomalaisiin saunoihin. Saunoja käytettiin 1800-luvun lopun Ruotsissa hyvin monenlaiseen kotitaloustuotantoon mutta myös tilapäisinä asuntoina.²⁴⁸ Turkulaisissa lähteissä usein ilmenevä saunoissa asuminen vaikuttaa kuitenkin huomattavasti pysyvämmältä kuin sata vuotta myöhemmin Ruotsin maaseudulla. Talve käsittelee jonkin verran myös 1600- ja 1700-lukujen kaupunkisaunoja, mutta selvästikin Ruotsin kaupungeissa ja myös Suomen osalta Talven käyttämissä lähteissä saunat eivät nouse samalla tavalla esiin kuin Turun katselmuksissa ja kämmenrinoikeuden pöytäkirjoissa.²⁴⁹ ’Saunan’ (*badstuga*) käsite oli 1700-luvun Turussa paljon väljempi kuin seuraavalla vuosisadalla ja nykymaailmassa. Saunaksi kutsuttiin varsin monenlaisia, ikkunallisia ja kaakeliuunillisiakin tiloja, ja niillä oli muitakin käyttötarkoituksia kuin kylpeminen ja peseytyminen, yhtenä asuminen.

Vastaava nimeämisen ristiriita näyttäytyy myös ’kamarin’, ’tuvan’ ja ’salin’ välillä. Erästä Eteläkortteli 188:ssa sijainnutta huonetilaa kutsuttiin vuonna 1793 ’tuvaksi’ (*stufwa*) huutokaupakatselmuksessa.²⁵⁰ Katselmukseen sattuu liittymään myös harvinaislaatuinen piirustus,²⁵¹ johon samaisen huoneen kohdalle on ensin kirjoitettu ’kamari’ (*kam-mare*) ja sittemmin korjattu ’tupa’ (*stufwa*). Kaksi vuotta myöhemmin, lokakuussa 1795, sama huone taas esiintyi palovakuutusasiakirjassa ’salina’ (*sal*).²⁵² Muiden tonttien vastaavat esimerkit osoittavat selvästi, että tuvan ja salin ero oli veteen piirretty viiva, havaitsijan tekemä tulkinta. Vuonna 1779 katselmoidulla Eteläkorttelin tontilla 702 katselmuksien kirjoitti huonetilan olevan ”joko sali tai tuppa” (”sal eller stufwa”).²⁵³ Palovakuutusten pe-

246 KA, TKO 5.1.1760 §2, 10–11.

247 Kalm 1756, 67. ”En någorlunda förmögen bondegård består härstedes merendels af följande hus. Flere Pörten eller Rökhus med sina förstugor; en liten stuga med fönster, til hwilka en och hwar redan börja lägga sig, emedan de dock äro wida bättre än Pörten, hwilcka sidstnämnde här byggas som badstufwor, allenast med ett tak, försedde med 3 à 4 gluggar, hwilcka med brädlappar igenslutats, och ugn utan korstens pipa [...]”

248 Talve 1960, 110–111.

249 Talve 1960, 206–207.

250 TKA Syne- och Mättings Instrument K8 (1784–1793), 4.11.1793, 313.

251 Piirustusten yleisyydestä katselmuksiasiakirjoissa ks. lähemmin tämän teoksen sivut 78–79.

252 TKA Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1798), 3.10.1795, 584–589v.

253 TKA, Syne- och Mättings Instrument K7 (1776–1785), 9.4.1779, 215–222.

rusteella näyttää kuitenkin siltä, että huonetilan koolla oli merkitsevä vaikutus siihen, nimitettiinkö sitä 'kamariksi' tai 'saliksi'.

Varhaisimmista katselmusasiakirjoista tilojen monikäyttöisyys paljastuu myös tilojen käyttöä luonnehtivista kuvauksista. Sillan korvassa Eteläkorttelin tontilla 546, Aurajoen itärannalla sijainnut Samuel Richterin talo katselmoitiin vuonna 1753, ja sen huoneiden käyttötarkoitukset olivat vaihtuneet useaan. Katselmus kertoo, että pihan puolella olevaa, takalla varustettua huonetta oli ennen käytetty pyykkitupana ja viinanpolttimona, ja nykyinen omistaja käytti sitä verstaana. Lisäksi rakennuksessa oli keittiö, joka oli aiemmin kuulunut talonomistajan huoneistoon mutta jota nyt käyttivät rakennuksen vuokralaiset.²⁵⁴

Huoneen nimeämisen ja käyttötarkoituksen yhteyttä ei tule nähdä suoraviivaisena, ja nimeäminen näyttäytyy edellä käsiteltyjen esimerkkien valossa asiakirjan laatimisen ja tapauskohtaisten käytänteiden sanelemana kysymyksenä, kuten rakennushistoriallisessa kansatieteessä on aiemminkin todettu.²⁵⁵ Kirjallisista lähteistä paljastuvat nimeämisen riskitiedat ja muutokset luovat asumisen arjen käytännöistä ja tilojen monikäyttöisyydestä yksityiskohtaisemman ja rikkaamman kuvan kuin materiaalisen kulttuurin ja rakennuskulttuurin jättämät ei-kielelliset jäljet. Arkeologiassa korostuu tilan viimeinen käyttötarkoitus, ja säilyneissä kohteissa jäljellä oleva todellisuus on usein museoinnin ja restauroinnin tuottama kokonaisuus.²⁵⁶

Arkkitehtuurin historiassa rakennukset tai niitä kuvaavat lähteet esiintyvät usein vailla niissä aikanaan eläneitä ihmisiä, ja toisaalta historiantutkimuksessa aineellinen ympäristö ja tilan sosiaalinen ulottuvuus harvoin kohtaavat yksityiskohtaisella tasolla.²⁵⁷ Edellä kuvatut tapaukset tuovat esiin, miten lähdeaineistoista tulkittavaa tilaa ei voida pelkistää yksin fyysiseksi, sosiaaliseksi tai kokemukselliseksi ilmiöksi. Luokittelun ja typologioiden sijaan ainakin kaupunkien rakennuskulttuurissa tulisi kiinnittää enemmän huomiota joustaviin tilaratkaisuihin ja tilakäsitteisiin. Tilallisuus on yksi erottamaton jatkumo, jossa fyysinen maailma, siihen merkityksiä ammentanut menneisyyden ihminen ja hänen laatimansa teksti punoutuvat toisiinsa.

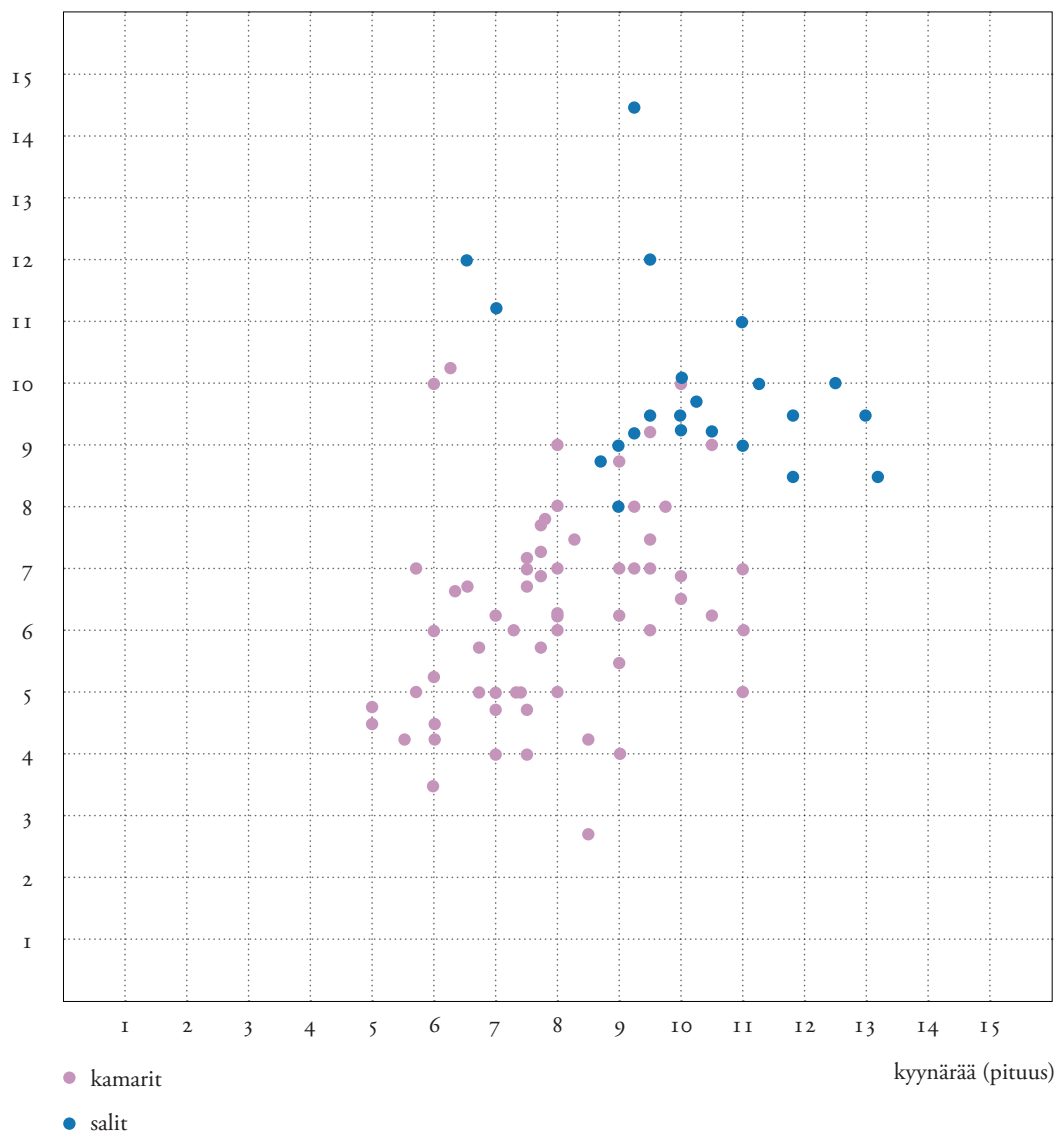
254 TKA, Mättnings, Faste och Köpebref K6 (1742–1775), 11.8.1753, 110–111.

255 Esim. Sappinen 1985, 49–50.

256 Esimerkiksi Turussa museoituihin ja voimakkaasti restauroituihin kohteisiin kuuluvat Luostarinmäen kaupunginosa sekä Qwenselin talo Aurajokirannassa, ks. Viitaharju 1987 ja Viitaharju 1991.

257 Tutkimuksia, joissa yhdistyvät fyysisen ja sosiaalinen tai tapahtumallinen näkökulma tilaan ks. esim. Earle 1989, 206–218; Barker & Hamlett 2010. Vastaavasta asetelmasta myöhempää aikakautta kuvaavissa tutkimuksissa ks. Lawrence 1992.

kyynärää (leveys)

Salien ja kamarien mitat palovakuusasiakirjoissa vuosina 1787–1792. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument KI6.

Kieleen kätkeytyvä tilallisuus

Kielellisen kuvauksen taakse kätkeytyvän kaupungin tarkastelu on tehtävä kielen ehdoilla, eläytyen ja asemoituen niin lähelle 1700-luvun käsitteiden merkityksiä kuin mahdollista. Kaupunkitilan piirtyminen kieleen on tulkittavissa Quentin Skinnerin kehittämän aikalaiskäsitteiden kontekstuoinnin lähtökohdasta. Skinner on korostanut herkkyyttä tunnistaa historiallisten käsitteiden erilaisia esiintymisympäristöjä ja tekstien ja sanojen taakse kätkeytyvää vallankäyttöä ja toimintaa, käsitteiden intentionaalisuutta.²⁵⁸ Tässä näkökulmassa korostuu sanojen ja käsitteiden *merkityksen* asemasta niiden *esiintyminen* ja *käyttö*.

Sanat 'julkinen' ja 'yksityinen' olivat olemassa 1700-luvun turkulaisessa ja ruotsalaisessa kielenkäytössä, mutta kaupunkitilan olemus ei kiteytynyt näiden käsitteiden vastakkaisuuteen. Kaupunkitilaa kuvattiin lähinnä muiden sanojen ja käsitteiden välityksellä, ennen kaikkea 'yleisenä' tai 'yhteisenä' (*allmän*), sittemmin harvinaistuneella ilmaisulla. Ruotsissa ja Turussa 1700-luvulla laaditut tekstit paljastavat tilaa kuvaavista ilmaisista useiden rinnakkaisten, päällekkäisten ja vastakkaisten käsitteiden kirjon. Varhaismodernia kaupunkitilaa ei silti tule ymmärtää epätasällisena, liukuvien rajapintojen sumeana kudelmana, vaan sanojen tapauskohtainen käyttö oli usein yksiselitteistä ja täsmällistä. Se, ettei tilaa jäsennetty kielessä 'yksityisen' ja 'julkisen' kaltaisiin sanoihin, ei merkitse, että kaupunki katuineen ja rakennuksineen olisi ollut 1700-luvun ihmisille määritymäntöntä tai sen rajat huokoisia.

Kaupunkitilaa luotaavat kerronnalliset rakenteet ja paikkojen nimeämisen tavat havainnollistavat kaupunkiyhteisön tapaa kerronnallistaa tilaa. Kaupunkitila hahmotettiin maamerkkien ja asukkaiden määrittämänä miellekarttana, eräänlaisena *toponymioiden topologiiana*. Paikkojen nimeämisen ja tilallisen kerronnan konventioissa on ymmärrettävissä yksityisen ja yleisen tiedon välinen ero. 'Yleistä' kaupunkitilaa koskevista kuvauksista näyttäytyvät kaupunkilaisten yhteisesti tuntemat paikannimet ja luonnehdinnat. Kun siirrytään yksityisiin tonttimaihin, rakennuksiin tai kaupunkitilan pienipiirteisiin tilallisiin yksityiskohtiin, kuvailun tapa muuttuu, ja siinä korostuu fyysisen ympäristön esineellinen ja tilallinen logiikka.

Yksityisten tonttien ja yksityisen tilan kuvauksissa kiinnostavimmat piirteet avautuvat ristiriidoista, jotka koskevat samoja paikkoja ja tiloja luonnehtivia käsitteitä. Rakennusten käytön ja kaupunkitilan käytänteiden ja arkielämän ymmärtämiseksi on kyseenalaistettava normatiiviset oletukset staattisista tilaa merkitsevistä käsitteistä. Arkielämän ja tilallisuuden näkökulmiin soveltamani, tilallisten käsitteiden analyysi näyttäytyy

258 Skinner 1969, 36–39.

hedelmällisimmillään etenkin huonetilojen nimeämisen kaltaisissa ongelmissa, joissa päästään yhtäaikaaisesti fyysisen tilan, toiminnan ja käsitteiden äärelle. Sanojen ja käytäntöjen väliset ristiriidat tuovat esiin kielellisten kuvausten takana olleen tilannekohtaisten havaintojen ja kielen käsitteiden suhteen.

Julkinen kaupunkitila?

Tässä luvussa selvitän, voidaanko 1700-luvun kaupungista hahmottaa julkisen tilan kaltaisen fyysisen ympäristön, käytäntöjen ja käsitteiden määrittämä maailma. Tarkastelen Turun katuja, toreja ja jokirantoja vallan, kontrollin, keskeisyyden ja kaupungin rajojen näkökulmasta. Käsittelen aluksi julkisen vallan roolia kaupunkitilan valvonnassa ja tutkin, missä määrin julkisen vallan valvomasta kaupungista erottuu oma rajattu ympäristönsä. Käsittelen sen jälkeen kaupunkitilan keskeisyyttä, hierarkian mielikuvien, arvostusten ja taloudellisten intressien paikantumista tilaan. Keskeisyyden käsitettä ei nykyisessä sanamuodossaan ollut olemassa 1700-luvun maailmassa, joten selvitän, millä tavoin kaupunkitilan 'keskeisyydestä' puhuttiin ja miten paikan keskeisyys määrittäi kaupunkitilaa. Syvennyn sen jälkeen katujen tilalliseen luonteeseen ja analysoin kadun ristiriitaista luonnetta 'yksityisenä', 'yleisenä' ja 'julkisena' – materiaalisena, toiminnallisena ja omaisuuden määrittämänä tilana. Luvun päättää katsaus kaupungin rajan merkitykseen ja kaupungissa oleskelleiden henkilöiden oikeuteen toimia ja liikkua kaupungissa. Samalla pohdin tunnistamattomuuden ja tuntemisen merkitystä kaupunkitilassa.

Valaiseva makkarakattila

Syyskuussa 1760 matruusi Eric Birckman kutsuttiin kuultavaksi Turun kämnerinoikeuteen. Hänen väitettiin solvanneen edeltävänä iltana Suurtorin poikki kulkiessaan kaupunginvahteja ”makkaratikuiksi” (”at the wore korf stickor”). Birckman kiisti syyllistyneensä solvaukseen ja väitti vain sanoneensa, ettei vahdeilla ollut päävartiossa muuta tekemistä kuin makkaratikkujen vuoleminen. Tapauksessa kuultiin todistajina kahta kaupunginvahtia, Eric Lindiä ja Henric Lindmania. Lind kertoi Birckmanin sanoneen seurassaan olleelle henkilölle, että ”makkarakattilassa on yhä tuli” (”i korf kittelen är än eld”), kun taas Lindman oli kuullut hänen tokaisseen, että ”makkarakattilassa tuli valaisee yhä” (”än lyser elden i korf kittelen”). Kumpikin mainitsi myös, ettei ollut kuullut mitään mainintaa

Aurajoki, rantalaiturit ja silta olivat 1700-luvun Turkua esittävien maisemakuvien suosituin aihe. Kuvalliset lähteet aavaavat ikkunoita vain harvoihin aikakauden Turun kaupunkitiloihin. Silkkinen tulivarjostin 1700-luvun lopulta. Turun museokeskus. Kuva: Martti Puhakka.

makkaratikuista. Oikeus tuomitsi matruusi Birckmanin kymmenen hopeataalarin sakkoon kuninkaan käskynhaltijan halventamisesta, sillä hän oli kutsunut päävartiota eli kaupunginvahtien asemapaikkaa makkarakattilaksi.²⁵⁹

Tapauksesta tekee huvittavan ainoastaan ajallinen etäisyys. Makkarakattila ei käsitteenä ollut aikalaisille mitenkään epäselvä: se oli saanut nimensä 'makkarosta'. Ruotsin valtakunnassa kaupunginvahdeista näet käytettiin tätä halventavaa nimitystä *korf* tai *korf-knekt* jo 1600-luvulla.²⁶⁰ Viimeistään seuraavalla vuosisadalla heidän päävartiensa oli solvaavassa arkikielessä vakiintunut 'makkarakattilaksi'. Nimitys oli mahdollisesti syntynyt päävartion ranskankielisen lainasanan *corps de guardet* kansanomaisesti lausutusta väännöksestä.²⁶¹ Tukholmassa päävartio oli arkikielessä vääntynyt muotoon *kortegal*.²⁶² Nimitys 'makkarakattila' saattoi juontua myös siitä, että pimeyden laskeuduttua päävartio loisti päreiden ja lyhtyjen valossa kaupungin muutoin sysipimeillä kaduilla. Turussa kaupungin julkisista rakennuksista ainoastaan raatihuoneen pohjakerros oli 1760-luvulla valaistu lyhdyin, joten siellä sijainnut päävartio erottui yöllisessä kaupunkimaisemassa selkeästi.²⁶³

Kysymys 'julkisesta kaupunkitilasta' kytkeytyy useastakin näkökulmasta matruusi Birckmanin oikeustapaukseen. Birckmanin rikos tapahtui 'yleisellä paikalla', ja hän halvensi julkista valtaa, jonka tehtävänä oli kaupunkitilan valvonta ja järjestyksen ylläpito. Vahtien työsarkaa olivat kaupungin yleiset kadut, torit, jokirannat, krouvit ja kellarit, joskus harvoin myös kaupapuodit. Asuintaloihin he astuivat harvemmin, yleensä poistamaan tai pidättämään kotirauhanrikkojia. Lähes aina heidän toimintansa tapahtui kuitenkin siinä tilallisessa maailmassa, josta nykyään puhuttaisiin 'julkisena kaupunkitilana'.

Kaupunkitilan valvonta

Käsite 'julkinen' (*publik*) kytkeytyi 1700-luvun Ruotsin kaupungeissa ennen kaikkea valtan instituutioihin siinä, missä sen tilaan viittaavaa merkitystä tuskin tunnettiin. Kun fyysinen kaupunkiympäristö ja – lukuun ottamatta kaupunkien keskeisimpiä alueita – myös katu oli yksityisten tontinomistajien vastuulla, kaupunkitilan valvonta ja järjestys oli Ruotsin suurimmissa kaupungeissa jo 1700-luvun lopulla järjestetty julkisin keinoin.

259 KA, TKO 4.9.1760, 1361–1362. *Swea Rikets Lag* 1734, Utsöknings balk, cap. I, §6.

260 Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'korv-knekt'. Ks. myös 'korv-kapten'. Haettu 19.11.2016.

261 Ordbok över Finlands Svenska folkmål, hakusana 'korv-kittel'. Haettu 21.2.2015.

262 Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'korvkittel'. Haettu 21.2.2015.

263 TKA, TMP 14.12.1765, 973.

Kaupunkitilan 'julkisuutta' luotaava analyysi on siten luontevaa aloittaa kaupunginvah-
tien eli 'makkaroiden' työkentästä, julkisen vallan tilallisesta läsnäolosta ja valvonnassa.
'Julkista tilaa' koskeva yhteiskunnallinen keskustelu on viime vuosikymmeninä tarttunut
yhä useammin valvonnan käytäntöihin ja teknologioihin.²⁶⁴ Seuraavassa tarkastelen, mil-
laisia tulkintoja valvonnan näkökulma antaa 1700-luvun Turun kaupunkitilaan. Miten
vuorokaudenaika, ihmisten sosiaalinen tausta tai lainsäädäntö rakensi kaupunkitilan jul-
kisuuden rajoja? Entä tavoittaako valvonnan tarkastelu tilaa rajaavia ja jäsentäviä käsit-
teellisiä kategorioita?

Maistraatti ja maaherra perustivat Turkuun Tukholman esimerkin mukaan kaupungin
varoin toimineen kaupunginvartioston 1720-luvun lopulla.²⁶⁵ Sitä edelsi talonmistajien
jaettuun velvollisuuteen perustunut järjestely, joka maaherran aloitteesta ja porvariston
yksimielisellä kannatuksella muutettiin vuonna 1728 kaupungin palkkaamien 30 vahti-
miehen, kolmen korpraalin, kolmen luutnantin ja kolmen rummunlyöjän vartiostoksi.²⁶⁶
Maaherra laati kaupunginvartiostolle ohjeistuksen 1720-luvun lopulla, ja valtaosa ohjeis-
ta koski illan ja yön velvollisuuksia. Vahdit seisoivat päävartion edessä tunnin vuoroissa,
ja kahdentoista tunnin mittaisen työvuoron vaihto tapahtui kesäisin viideltä ja talvisin
seitsemältä aamulla. Illalla yhdeksältä rummunlyöjät soittivat iltasoiton, minkä jälkeen
kahdeksan vahdin partio lähti tarkastamaan krouveja mahdollisten yliaikaa istuneiden
vieraiden varalta. Toinen partio oli ohjeiden mukaan lähetettävä liikkeelle tuntia myö-
hemmin. Lisäksi vahdit olivat velvoitettuja reagoimaan tulipaloihin sekä havaitsemiinsa
järjestyshäiriöihin läpi yön. Heidän velvollisuuksiinsa kuului myös noutaa yksityistalois-
sa häiriköineet henkilöt putkaan.²⁶⁷ Vastaava kehitys, jossa järjestys ja valvonta siirtyivät
vähitellen kaupunkiyhteisön kollektiivisesta velvollisuudesta kohti julkisesti järjestettyjä
poliisivoimia, tapahtui 1600–1700-luvuilla monissa Euroopan suurissa ja keskikokoisissa
kaupungeissa.²⁶⁸

264 Kaupunkitilan valvonnasta historiallisena tutkimuskohteena ks. esim. Griffiths *et al.* (eds.)
1996; Croll 1999; Hallenberg & Linnarsson 2014. Valvonnan ja tilallisuuden suhteesta
nykyhetken kaupunkitilaa käsittelevässä tieteellisessä keskustelussa ks. esim. Koskela 2000,
243–244, 256–257, 259–260 ja Koskela 2009. Tilan, vallan ja valvonnan suhdetta koskeva
keskustelu pohjautuu laajalti Michel Foucault'n teokseen *Surveiller et punir* (1975, suom.
Tarkkailla ja rangaista, 1980), ks. myös Foucault'n haastatteluteoksen luku "The eye of power"
(1980).

265 von Sydow 1897, 253–264; Nikula 1970, 212–214; Ruskeeniemi 2006, 23–24.

266 Wasström 1749, 16; Hülphers 1760, 14.

267 KA, Stådernas acta, kaupunkien asiakirjoja, asiakirjat ja valitukset, 4 Turku; Nikula 1970, 213–
214.

268 Esim. Zeller 2005, 190; Rau 2007, 110–111; Barreiros 2008, 227–229.

Esivallan ja maistraatin kaupunginvartiostoille säätämien ohjeiden ohella kaupunkitilan valvontaa määrittivät ennen kaikkea lainsäädäntö ja kuninkaalliset asetukset. Etenkin, kun ’julkista tilaa’ tarkastellaan historiallisena ilmiönä, on välttämätöntä taustoittaa lähteissä esiintyvät tapaukset aikakauden lainsäädäntöön. Hyvän esimerkin lakien ja asetusten vaikutuksesta syntyneen ja säilyneen lähdeaineiston luonteeseen tarjoaa muurarikisälli Michael Laitelinin tapaus marraskuulta 1760. Laitelin aiheutti häiriötä makaamalla ’yleisellä kadulla’ erään porvari Fontéenin portin edessä. Lisäksi hän huusi ja kiroili. Kämnerinoikeus piti todennäköisenä, että Laitelinin käytös johtui voimakkaasta humalatilasta, ja oikeudessa kuultiin kahta todistajaa, jotka vahvistivat tuomioistuimen olettamuksen. Laitelinin seurassa kyseisenä iltana ollut Jacob Tammelin todisti, että Laitelin oli umpijuovuksissa ja katuun kaaduttuaan jäi paikalleen makaamaan. Laitelin itse taas selitti oikeudessa, ettei hän ollut humalassa vaan makasi kadulla ainoastaan jalkavaivojensa tähden. Oikeus ei kuitenkaan uskonut selitystä ja tuomitsi Laitelinin viiden hopeataalarin sakkoon juopumuksesta ’yleisellä paikalla’ (*allmänt ställe*).²⁶⁹ Tuomio perustui vuonna 1733 annettuun kuninkaalliseen asetukseen, jossa voimakas juopumustila kriminalisoitiin.²⁷⁰ ’Yleisellä kadulla’ makaamisessa ei sinänsä ollut mitään lain perusteella tuomittavaa.

Juopumusasetukseen perustuneet pidätykset ja syytteet ovat yleisin kaupunkitilaan liittyvä tapausten joukko Turun 1700-luvun jälkipuoliskon oikeuslähteissä. Asetus ja siihen perustuneet oikeustapaukset tuovat esiin kaksi toisiinsa kytkeytyvää seikkaa. Ensinnäkin ne muistuttavat siitä, ettei ’julkista tilaa’ voi ymmärtää aikakauden laeista, tavoista ja ihanteista riippumattomana, kaupunkitilan yleisluontoisena ominaisuutena. Toiseksi ne nostavat esiin valvonnan ja lakien vaikutuksen siihen, millaisia tilallisuuden piirteitä säilyneistä lähdeaineistoista on mahdollista tavoittaa.

Samaan juopumuksen vastaiseen asetukseen perustuen vahtimiehet ratsasivat kaupungin krouveja iltaisin kello yhdeksän, kesällä kello kymmenen jälkeen, sillä asetus, kuten vaihtelevin tavoin sen edeltäjätkin, kielsi tämän kellonlyönnin jälkeen tapahtuneen aniskelun. Vuoden 1733 asetuksen perusteella krouvit olivat talvisin yhdeksään ja kesäisin kymmeneen asti illalla kaikille avointa tilaa, minkä jälkeen etenkin vähävaraisten väestöosien pitämät krouvituvat muuttuivat krouvinpitäjän talouden ainoaksi asuintuvaksi.²⁷¹ Asetuksesta oli 1730-luvulla seurannut huomattavia muutoksia kaupunkitilan valvontaan ja sitä kautta myös katujen, muiden yleisten paikkojen sekä krouvien olemukseen, vaikka

269 KA, TKO 6.11.1760 §2, 1627–1628.

270 *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap* 1733.

271 Ks. Keski-Euroopan osalta esim. Rau 2007, 103–104; Kumin 2005.

kontrolli ei ollut mikään 1700-luvun uutuus.²⁷² Vuosisadan jälkipuoliskolla asetuksen vaatimuksiin oli kuitenkin jo totuttu, vaikka ne työllistivätkin kaupunginvahteja ja kämnerinoikeutta niin usein, että Turun kämnerinoikeuden puheenjohtaja kirjelmöi maistraatille asetuksen oikeudelle aiheuttamasta kohtuuttomasta työtaakasta vuonna 1767.²⁷³

Kaupunginvahtien oma-aloitteinen valvonta ulottui vain Suurtorin välittömään ympäristöön. Toisinaan vartiosto kaduilla partioidessaan kuitenkin sattui keskelle järjestyshäiriöitä kauempanakin torilta. Oikeuden käsiteltäväksi päätyi tällöin tapauksia, jotka olisi muutoin saatettu sopia osapuolten kesken ilman oikeuskäsittelyä. Esimerkiksi syyskuun lopussa 1775 vahdit tapasivat pellavankutojamestarit Simon Stenlundin ja Anders Rosenbladin kadulta tappelemasta. Kaupunginvahtien päällikkö, korpraali Sigfrid Kydenius kertoi oikeudessa, että partio lähti tavanomaiseen tapaan liikkeelle yhdeksän aikaan illalla. Vähän ennen kello kymmentä Itäkorttelissa porvari Pärän tontin kohdalla vahdit kuuluivat meteliä Vähä-Uudenmaankadulta. Kun he kääntyivät ja menivät katsomaan, mitä siellä oli tekeillä, havaitsi Kydenius pellavankutojamestarien retuuttavan toisiaan rinnuksista ja Stenlundin olevan ilman myssyä ja peruukkia, kasvot veressä. Stenlund kertoi oikeudessa, että hän tapasi Rosenbladin kadulla sattumalta, jolloin Rosenblad tönnäsi häntä leikillään. Humalassa olleen Rosenbladin töytäisy oli kuitenkin niin voimakas, että Stenlund kaatui katuun ja sai kasvoihinsa haavoja katukivistä.²⁷⁴ Sen jälkeen mestarit kävivät käsiksi toisiinsa. Tällä kohtaa on huomattavaa, että Rosenblad ja Stenlund tavattiin kuulemalla, ei näkemällä. Äänet, jotka varhaismodernin kaupungin meluttomassa hiljaisuudessa kantoivat kauas, olivat vahteille tärkein järjestyshäiriöistä kertova merkki, varsinkin etäämmällä päävartiolta eli Suurtorilla sijainneelta vahtien asemapaikalta.

Usein kaupunkitilan valvonnassa toteutui vahtien ja kaupunkilaisten välttämätön yhteistyö. Häirinnän tai rikoksen uhrin joutuivat tavallisesti keskeisimmilläänkin paikoilta lähtemään itse raatihuoneelle noutaakseen paikalle vahdin tai jopa itse taltuttamaan häiriköitä. Hämeenkadulla asunut räätälimestari Jonas Hiller nouti huhtikuussa 1760 vahdin pidättämään hänen talonsa edessä riehunutta hovioikeudenauskultantti Jubilaeus Stenmania. Vahtikorpraali Jonas Palin mainitsi oikeudessa, että samana iltana kun Hiller tuli myöhemmin yöllä noutamaan vahtia, oli Stenman poistunut kaupunginkellarista puolenyön aikaan. Kaksi tuntia myöhemmin vahdit pidättivät Stenmanin, jonka he löysivät hajottamasta Hillerin talon kadunpuoleisia ikkunaluukkuja. Lisäksi hän hakkasi porttia pistomiekillä niin, että se lähes särkyi. Päävartion putkassa Stenman sammui heti

272 Esim. Vilkuna 2015, 45–53.

273 Nikula 1971, 671.

274 KA, TKO 26.9.1775 §3, 525–527, 27.9.1775 §2, 529–532.

penkille.²⁷⁵ Vahtikorpraali Palin kertoi oikeudessa, että Stenman oli riehunut kaupungilla useaankin otteeseen kuluneena keväänä. Toisinaan vahdeilla oli selkeä tuntuma siihen, ketkä nimenomaiset yksilöt milloinkin aiheuttivat harmia ja järjestyshäiriöitä tuolloin noin seitsemän tuhannen asukkaan kaupunkiyhteisössä.

Kämnerinoikeuden syyttäjänä toiminut kaupunginviskaali saattoi jopa itse mennä tappelupukarien väliin. Tällainen tapaus sattui kesällä 1760, kun viskaali havahtui häävieraan ominaisuudessa kesken hääjuhlan talon ulkopuolella Hämeenkadulla alkaneeseen tappeluun. Häissä ollut puuseppä Johan Sipelius Uudestakaupungista kuvaili todistajanlausunnossaan, miten kadulta kuului yhtäkkiä hälinää. Viskaali Ephraim Stener juoksi oitis ulos kadulle, erotti toisistaan kadulla rähissee oppipojat ja toi heidät häätalon pihalle selvittämään asiaa. Toinen pojista, maalari Langin oppipoika Gabriel Bruchten, kirosi pihalla kolme kertaa, tarttui viskaalia rinnuksista ja todistajan mukaan oli silminnähdyn juovuksissa. Sillä aikaa, kun vahtia noudettiin paikalle, Bruchten yritti vältellä kiinniotta hyppäämällä halkopinon yli taloja erottaneeseen kapeaan välikköön (prång), mistä paikalle noudettu vahti pidätti hänet.²⁷⁶

Kaupunginvartioston velvollisuuksiin kuului myös – oman aikamme ilmaisua käyttäen – julkisten sisätilojen valvonta. Turun kokoisessa ja kaltaisessa kaupungissa valvontaa edellyttäviä tiloja olivat lähinnä krouvit, joita Turussa oli 1700-luvun jälkipuoliskolla viidestäkymmenestä sataanviiteenkymmeneen.²⁷⁷ Krouvien lukuisat järjestyshäiriöt antavat kattavan käsityksen niiden luonteesta julkisina sisätiloina eli vuoden 1734 lain termein *yhteisinä paickoina*, sillä oikeuslähteisiin on tallentunut paljon myös järjestyshäiriöitä ympäröinyttä elämää.

Valvonnan näkökulmasta oma erityistapauksensa on kaupunginkellari, jonka viereisessä huoneessa sijaitsi kaupunginvahtien päävartio ja jonka yläkerrassa raastuvanoikeus ja kämnerinoikeus pitivät istuntojaan. Raatihuoneen katutasossa sijainnutta kaupunginkellaria ympäröineet valvovat silmät ja korvat saattoivat ehkäistä häiriökäyttäytymistä, sillä kaupungin anniskelupaikkojen joukossa se ei nouse juurikaan esiin. Kaupunginkellariin sijoittuvien harvojen järjestyshäiriöiden joukossa tavataan kuitenkin pääasiassa säätyläistöön kuuluneita häiriköitä. Kuvaava tapaus sattui juhannusta 1760 edeltävällä viikolla. Kesäkuisena torstai-iltapäivänä nimismies Jacob Frisk vieraili vaimonsa ja kahden muun henkilön kanssa kaupunginkellarissa. Seurue oli niin vauhdikkaalla päällä, että Frisk päätettiin pidettäväksi. Kellarimestari Toenander kertoi oikeudessa, että vähän ennen puoli

275 KA, TKO 6.5.1760 §3, 699–704.

276 KA, TKO 26.6.1760 §5, 960–967.

277 Ks. tämän teoksen luku *Krouwissa vai kotona?*.

kuutta illalla kaupunginkellariin tuli neljä henkilöä, heidän joukossaan Frisk, joka otti tuopin viiniä. Kellon lyötyä kuusi Toenander muistutti Friskiä poistumisesta, mutta tämä vastasi ettei lähtisi pois ennen yhdeksää, sillä matkustavaisilla oli siihen asti oikeus istua kellareissa. Seuraavaksi kellariin saapui kaupunginviskaali, joka kehotti kohteliaasti Friskiä seurueineen poistumaan kellarista. Tähän Frisk ei kuitenkaan suostunut vaan kirosi, otti esiin pistomiekkansa ja uhkaili sillä viskaalia. Tämän jälkeen kaupunginviskaali nouti kaupunginvahdin pidättämään Friskin. Kysymykseen, oliko Frisk juovuksissa, Toenander vastasi, ettei tämä ollut erityisen juopunut muttei myöskään selvä. Lisäksi hän kertoi, että muu seurue ilmoitti Friskin olevan kruunun nimismies, millä he ilmeisesti pyrkivät vetoamaan Toenanderiin ja vahteihin, ettei häntä olisi pidätetty.²⁷⁸

Tapauksesta ilmenee vuoden 1733 juopumusasetuksessa esiintynyt säätyläistön kohtelias kehottaminen. Ylempiä väestönosia oli ensin kehotettava poistumaan kohteliaasti, ja heidät sai pidättää vain itsepäisen tai uhkaavan käytöksen vuoksi.²⁷⁹ Lähes kaikissa krouvien valvontaan liittyvissä tapauksissa pidätetyt olivat kuitenkin kisällejä, työväestöä, sotilaita tai ylioppilaita, jotka vahdit saattoivat pidättää yliaikaisesta krouvissa istumisesta ilman eri varoitusta. Monia väestöryhmiä varten kaupungit asettivat myös omia tapauskohtaisia rajoituksiaan krouvissa oleskelun aikarajoista.²⁸⁰ Ylioppilaat olivat akatemian jurisdiktion alaisia, ja heillä oli oikeus joutua pidätetyiksi akatemian putkaan ja saada asiansa käsitellyksi akatemian konsistorissa kämnerinoikeuden sijaan.²⁸¹

Hyvän esimerkin alempien väestönosien valvonnalle alttiimmasta asemasta tarjoaa laivatelakan sepän Johan Grönlundin pidätys maaliskuussa 1775. Vahtien partio löysi Grönlundin istumasta kirvesmies Matts Sanderin krouvista Ryssänmäeltä kello kymmenen aikaan illalla ja pidätti tämän. Kun asiaa vajaan viikon kuluttua käsiteltiin kämnerinoikeudessa, Grönlund yritti vedota siihen, ettei hän nauttinut krouvissa muuta kuin kotikaljaa ja oli pistäytymässä Sanderin talossa ennemminkin naapurin ominaisuudessa. Oikeus päätyi kuitenkin siihen, että Grönlund oli istunut krouvissa yliaikaa ja siten rikkonut vuoden 1733 juopumusasetusta. Raskauttavaksi katsottiin, että hän oli kaksi kertaa aiemmin syyllistynyt vastaavaan rikokseen.²⁸² Koska Sander harjoitti krouvielinkeinoa, hänen talonsa katsottiin olevan krouvin tilaa, jossa Grönlund oli istunut asiakkaana. Krouveissa julkinen valta, aika ja paikka yhdessä määrittivät tilan luonteen.²⁸³

278 KA, TKO 21.6.1760 67, 933–934.

279 *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap* 1733.

280 Ruskeeniemi 2006, 70.

281 Esim. KA, TKO 12.8.1760 §4, 1194–1197; Klinge *et al.* 1988, 111–112.

282 KA, TKO 11.3.1775 §3, 170–171.

283 Ks. myös Kumin 2007.

Vallan läsnäolo kaupunkitilassa tulee esiin Karin Sennefeltin tutkimuksessa *Politikens hjärta*, jossa 1700-luvun Ruotsin valtiopäivät näyttäytyvät Tukholman kaupunkitilan, seuraelämän ja arjen tapahtumien lähtökohdista. Valtiopäivien aikaan Tukholma muuttui ”politiikan sydämeksi”, jossa valtiopäiväedustajien poliittinen kompetenssi syntyi Sennefeltin mukaan heidän kyvystään liikkua ja toimia oikeissa paikoissa, tuntea Tukholma kaupunkitilana läpikotaisin. Tietyt krouvit ja kahvihuoneet keräsivät omat seurapiirinsä, paikat saivat hetkeksi poliittisen värin, ja tilojen ja yhteisöjen välille kohosi tilapäisiä rajoja mutta myös avautui hetkellisiä ikkunoita, saman krouvituvan tai kahvihuoneen seuraelämän mahdollistamia madonreikiä vallan areenoille. Pääkaupungin poikkeuksellinen tapahtuma muodosti kaupunkiin joukon väliaikaisia tilallisia käytäntöjä ja rajoja, jotka lakkasivat olemasta tai vaimenivat edustajien poistuttua kaupungista.²⁸⁴ Sennefeltin tutkimus näyttää tilan joustavuuden ja muuntautumisen äärimmäisessä olomuodossaan, johon vallan hetkellinen läsnäolo loi edellytykset. Myös Magnus Linnarssonin ja Mats Hallenbergin toimittamassa teoksessa *Politiska rum* pohditaan laajasti tilallisuuden merkitystä politiikan ja vallan muotoutumisessa etenkin 1500- ja 1600-lukujen Ruotsissa. Myös tässä teoksessa tilan ja vallan suhde hahmottuu ennen kaikkea esivallan, manifestaatioiden ja poikkeuksellisten tapahtumien lähtökohdasta.²⁸⁵

Olen edellä käsitellyt kaupunkitilan valtasuhteita toisenlaisesta, jokapäiväisen arjen jatkuvuuden näkökulmasta.²⁸⁶ Silloin vallan olemus hahmottuu toisenlaisena kuin poikkeuksellisina ja hetkellisinä ajankohtina. Kun tutkitaan vallan jatkuvuutta, esiin nousevat pysyvät ja toistuvat käytännöt. Kaupungin katujen, torien, jokirannan ja krouvien valvonta avaa näkökulman ’julkisen tilan’ rakentumiseen arkielämän käytännöissä.

Vaikka ’julkista tilaa’ ei sanaliittona esiinnykään 1700-luvun lopun Ruotsin ja Turun kontekstissa, voidaan valvonnan ja järjestyksen tilallisista ulottuvuuksista hahmottaa jokseenkin selkeä jako ’julkisesti’ valvottuun tilaan sekä ’yksityisiin’ tiloihin, joihin vahdit tulivat vain eri kutsusta. Kaupunginvartiostolla oli lakien, kuninkaallisten asetusten ja maistraatin asettamien sääntöjen nojalla velvollisuus puuttua katujen ja krouvien elämään. Vahdit eivät yhdessäkään tämän tutkimuksen aineistossa olevassa tapauksessa kuitenkaan puuttuneet muunlaisissa tiloissa tapahtuneisiin häiriöihin, ja vain yhdessä tapauksessa heidän kuvataan kutsusta astuneen ’yksityisten’ talojen porteista sisään noustamaan häiriköitä.²⁸⁷ Valvonnan periaatteissa on siten selkeästi nähtävissä katujen, torien

284 Sennefelt 2010, 270–271, 276–277.

285 Hallenberg & Linnarsson 2014 (red.).

286 Griffiths *et al.* 1996.

287 KA, TKO 30.12.1775 §1, 676–681.

ja julkisten sisätilojen muodostama tilallinen maailma, jolle voidaan hahmotella selkeät fyysiset ja ajalliset rajapinnat. Samankaltainen erottelu valvonnan alaisiin ja sen ulkopuolella oleviin tiloihin oli esimerkiksi 1700-luvun alun Lyonissa, vaikka Ranskassa eri instituutioiden poliisivoimat ja muut kaupunkien julkisesta vallan toimeenpanosta vastanneet tahot muodostivatkin paljon Turun ja Ruotsin kaupunkeja monimutkaisemman, myös sotilaallisen valvonnan kudelman.²⁸⁸

Tällä kohtaa on kuitenkin olennaista hahmottaa ero valvonnan säännöksistä nousevien periaatteiden ja tilallisten tapahtumien todellisuuden välille. Kaupunginvartioston parinkymmenen vahdin silmien ja korvien ohitse meni valtaosa kaupungin keskimäärin sadan krouvin yliaikaisista istumisista, kisällien ja ylioppilaiden tappeluista ja kaduilla tapahtuneista varkauksista tai ylinopeutta ajaneista ratsastajista. Kaupunkitilan valtasuhteita ja valvontaa määrittä tilallisessa mielessä sijainnin keskeisyys – valvonnan näkökulmasta etenkin etäisyys Suurtorilta.

Varhaismodernissa kaupungissa etäisyydet olivat moderneja kaupunkeja olennaisempi tilaa muovannut tekijä. Kun liikkuminen perustui ihmisten tai hevosten lihasvoimaan, ajan ja etäisyyden yhteys oli suoraviivainen. Lontoota 1700-luvun lopussa kuvanneen James Boswellin kokemukset erilaisista maailmoista yhden kaupungin sisällä syntyivät todennäköisesti myös siitä, että varhaismodernin suurkaupungin etäisyydet rajoittivat tavallisesti liikkumisen tietyille reiteille ja tiettyihin kaupunginosiin moderneja kaupunkeja voimakkaammin.²⁸⁹ Vaikka Turku oli pinta-alaltaan ja asukasluvultaan lähes sata kertaa Lontoota pienempi kaupunki, etäisyyksien ja keskeisyyden merkitys määrittä merkittävästi myös Turussa kaupunkitilan luonnetta, niin fyysisen ympäristön, sosiaalisen rakenteen kuin talouden ja arjenkin ilmiöissä.

Kaupunkitilan keskeisyys

Moderniin julkiseen kaupunkitilaan kytkeytyy erottamattomasti keskeisyyden idea. Keskeisyys on yhtäaikaisesti yksilöllisiä ja kollektiivisia tilallisen hierarkian mielikuvia, toimintaa ja liikettä, taloudellisten intressien ja arvostusten paikantumista – kokonaisuus josta yhtä osaa ei voi irrottaa toisen seuraamatta mukana. 'Keskustan' ja 'keskeisen paikan' käsite on modernissa kaupungissa niin väistämätön ja ilmeinen, että sen olettaa helposti universaaliksi, joka on ollut läsnä kaikkien aikakausien kaupungistuneessa maailmassa.

288 Denys 2002; Rau 2007, 111.

289 James Boswellin 1700-luvun Lontoon suuruuden kokemusmaailmoista ks. Kekäläinen 2012, 64.

Varhaismodernin Euroopan kaupungeissa ei kuitenkaan puhuttu 'keskustoista' tai 'keskeisyydestä'. Latinan keskipistettä tai keskusta merkitsevästä sanasta *centrum* johdetut käsitteet yleistyivät kaupunkien ydinalueen merkityksessä vasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.²⁹⁰ Keskeistä aluetta kuvaavan käsitteen puuttuminen ei kuitenkaan merkinnyt, että kaupungit olisivat olleet tilallisesti hierarkiattomia. Keskeisyyden ideaa voi pyrkiä paikantamaan aikalaisten kielenkäytöstä tarkastelemalla, millaisin käsittein he itse kuvasivat ja ymmärsivät kaupungin tilallista jäsentymistä keskeisiin ja etäisiin paikkoihin ja alueisiin. Tässä alaluvussa tarkastelen viiden esimerkin valossa keskeisyyden käsitettä ja ideaa 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa. Analyysini kohdistuu sekä aikalaisten keskeisyyttä ilmaiseviin kuvauksiin että kaupunkimaantieteessä keskeisyyttä ilmentäviin tilallisiin tekijöihin.

Kaupunkien keskeisyyteen liittyviä kysymyksiä ei voi käsitellä mainitsematta saksalaista maantieteilijää Walter Christalleria. Hänen vuonna 1933 esittämänsä keskuspaikkateoriaan (*System der zentralen Orte*) palautuvat keskuksia ja periferioita koskeva tutkimusperinne.²⁹¹ Christallerin teoria kuvasi kaupunkien verkostoja ja vähintään kahden kaupungin välistä vuorovaikutusta. Sittemmin keskeisyyttä on tutkittu myös yksittäisten kaupunkien sisäisen hierarkian ja rakenteen ominaisuutena. Kaupunkimaantieteessä keskeisyyttä on tarkasteltu laajasti myös laadullisena ja kokemuksellisenä ilmiönä, ja tässä merkityksessä sitä ovat lähestyneet myös aiheeseen vihkiytyneet historiantutkijat. Keskeisyyteen liittyviä kysymyksiä on pohdittu kaupunkihistoriallisessa maantieteessä sosiaalipografisesta näkökulmasta, joissa etenkin sijainteihin liittyvä arvostus ja sosiaalinen merkitys on ollut useiden tutkimusten kohteena.²⁹² Saksalaisen Hans-Heinrich Blotevogelin 1700-luvun loppuun ja 1800-luvun alkuun kohdistuvissa tutkimuksissa kaupungin ja maaseudun välistä vuorovaikutusta ja tilallista keskeisyyttä on lähestytty myös mitattavana ilmiönä.²⁹³

Keskeisyyden historiallisuuden tutkiminen *käsitteiden* lähtökohdasta edellyttää nykyhetken kaupunkien maantieteellisestä tutkimuksesta poikkeavaa lähestymistapaa. Lyonin

290 Oxford English Dictionary, hakusana 'city centre'. Haettu 11.12.2015. Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'centrum'. Haettu 14.11.2016. Myöskään Ranskan kielessä keskeisyys tai keskusta ei merkinnyt taajaman tai kaupunkiympäristön keskeisyyttä, ks. *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des arts et des métiers*, tome second, 1751, 822–828.

291 Christaller 1933.

292 Carter 1988; Denecke 1988, 30–31; Saunier 1998; Monnet 2000; Lamberg 2001, 139–165; Reculin 2013. Keskeisyyden ja maan arvon suhdetta käsittelevistä tutkimuksista kokoavasti ks. esim. Mills 2015 (1969), 237–241.

293 Blotevogel 1978.

1800-luvun kaupunki uudistuksia ja keskeisyyden merkityksiä tutkinut Pierre-Yves Saunier on nostanut esiin keskuksen ja keskeisyyden käsitteen ongelmallisuuden historiallisena tutkimuskohteena.²⁹⁴ Maantieteissä ja sosiaalitieteissä modernia maailmaa varten luotua käsitteistöä ei voi soveltaa kaikkiin aikakausiin. Jälleen on käännettävä katse 1700-luvun aikalaiskäsitteiden ja kaupunkitilan väliseen suhteeseen.

Aloitin tarkasteluni vuoden 1777 Turusta, missä kaupungin satakunta krouvia aiheuttivat järjestyshäiriöidensä ohella maistraatille päänvaivaa myös verotuskysymyksissä. Kaupungin krouvit olivat aiemmin maksaneet saman määrän veroa riippumatta asiakasmäärästä, sijainnista tai muista vastaavista myyntiin vaikuttavista seikoista. Juotavien hintatasoa säänneltiin valtion taholta, joten huonommalla liikepaikalla sijaitsevat krouvarit eivät saattaneet houkuttaa asiakkaita alemmilla hinnoilla ainakaan laillisesti.²⁹⁵ Toukokuussa 1777 porvariston neuvoo-antava elin, kaupungin vanhimpien neuvosto (Stadens älldste), päätti uudistaa krouvien verotuksen. Kaupunginvanhimmat katsoivat, että verotuksessa tulisi kiinnittää huomiota krouvia pitävien talojen sijaintiin, sillä toisilla niistä oli suurempi menekki kadun sijainnista ja mukavuudesta johtuen. Neuvosto esitti, että krouvinpitäjiä tulisi verottaa neljässä erillisessä luokassa. Vähiten mukavalla paikalla sijaitsevat krouvit maksaisivat veroa kolme kuparikillinkiä kuukaudessa, näitä paremmalla paikalla olevat kuusi kuparikillinkiä, edellisiä mukavammalla paikalla sijaitsevat yhdeksän kuparikillinkiä sekä kaikkein parhaimmilla paikoilla sijaitsevat kaksitoista kuparikillinkiä.²⁹⁶

Muotoilussa ilmenee kiinnostavasti liikepaikan keskeisyyden idea, joka on puettu sanoiksi pääosin adjektiivilla 'mukava' (*beqwämlig*). Hyödyn ajan muotisanana sen merkitys taipui moneksi. Ilmaisuu krouvia pitävien talojen 'sijainnista' (*belägenhet*²⁹⁷) tuo yksiselitteisesti ilmi, että verotuksessa viitattiin sijainnin edullisuuteen. Onko tämä sijainnin ominaisuus ymmärrettävissä modernien kaupunkien kaltaisena keskeisyytenä? Valitettavasti maistraatin pöytäkirjasta ei ilmene, miten krouvien jako neljään kategoriaan käytännössä toteutettiin. Kaikkiaan 106 krouvia käsittävä luettelo, josta ilmenevät luokitus ja tonttinumero, on kuitenkin piirrettävissä kaupungin kartalle.²⁹⁸

294 Saunier 1998, 436.

295 Wuorinen 1966, 417.

296 TKA, TMP 30.5.1777 §1, 570.

297 Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'belägenhet'. Haettu 14.1.2016. Ilmaisuu on tulkittavissa nimenomaan sijaintia tarkoittavaksi vuoden 1777 taksoitusluettelossa.

298 Krouvit on asiakirjassa luetteloitu siten, että sekä tonttinumero että talon- eli krouvinomistajan nimi ilmoitetaan. Olen tarkastanut krouvinpitäjien nimien perusteella, että luettelon numerointi vastaa henkikirjan ja karttojen vastaavaa numerointia.

Krouvien tilallinen jakauma antaa aihetta useisiin huomioihin ja kysymyksiin. Siitä hahmottuu ensinnäkin, miten krouvit puuttuivat kokonaan Suurtoria ympäröiviltä alueilta. Tässä on toki huomioitava, että kartassa eivät näy kellarit ja ravintolat eli paremman tason juomapaikat, jotka sijoituivat pääosin juuri Suurtorin ympäristöön.²⁹⁹ Alempien väestönsien anniskelupaikkoina toimineet krouvit sijaitsivat kaupungin keskeisimmän osan laidoilla mutta harvoin aivan kaupungin reunoilla. Krouvien sijaintia sanelikin selvästi kohtuullinen etäisyys parempien anniskelupaikkojen täyttämästä Suurtorin ympäristöstä, mutta toisaalta krouvelinkeinon harjoittaminen kaupungin laidoilla ei näytä olleen kyllin tuottoisaa. Tilalliseen jakaumaan vaikutti voimakkaasti myös kaupungin sosiaalinen topografia. Krouveja pitivät sivuelinkeinonaan ennen kaikkea käsityöläiset ja ainoastaan kotimaankauppaan oikeutettu ”suomalainen” porvaristo. He omistivat tontteja etenkin niillä alueilla, missä myös krouveja oli tiheimmin.³⁰⁰ Kohti jokisuuta Linnankadun varrella sijainnut krouvien keskittymä on niin ikään kiintoisa, sillä se lienee syntynyt läheisen sataman ja meritullin alueelle painottuneen liikenteen ja toiminnan seurauksena. Krouvien näin voimakas paikallinen kerääntyminen yhdelle alueelle heijastelee kaupungin toimintojen ja ehkä krouvienkin tilallista erikoistumista.

Krouvien tilallisessa jakaumassa hämmäntävin seikka on maistraatin pöytäkirjan paikan mukavuutta ilmaisevan sanamuodon ja krouvien tilallisen jakauman välinen yhteys. Kun aineisto piirretään kartalle, käy ilmi, että jopa viereiset talot saatettiin määrittää täysin päinvastaisiin veroluokkiin, ja miltei kaikkien katujen varsilla on vähintään kolmen eri luokan krouveja. Koska verotus muutettiin vuonna 1778 kolmiportaiseksi ja krouvien luokitus arvioitiin uudelleen, antaa vuodessa tapahtunut muutos mahdollisuuden analysoida verotuskäytännön johdonmukaisuutta. Vuoden 1778 luettelossa suurin osa krouveista oli luokiteltu edeltävän vuoden tapaan, mutta viidenneksen kohdalla luokituksista oli muutettu merkittävästi. Tässä ryhmässä oli etenkin vuonna 1777 parhaimman luokituksen saaneita krouveja.³⁰¹ Porvarinleski Collinin omistama krouvi Brahen keskisellä poikkikadulla Aninkaistenkatujen välillä siirrettiin korkeimmasta alimpaan luokkaan. Maistraatti teki vastaavan muutoksen muiden muassa porvari Henric Brunnerin ja porvari Anders Cajanderin krouvien kohdalla.³⁰² Käytettävissä olevan aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että johdonmukaiselta näyttävän periaatteen toteutus muotoutui lopulta

299 Tämän teoksen sivut 152–153.

300 Ranta 1975, 187.

301 TKA, TMP 27.11.1778 §4, 112.

302 Luokitus oli muuttunut päinvastaiseen tai lähes päinvastaiseen (2 tai 3 pykälää) seuraavilla tonteilla: Kirkkokortteli 101, Kirkkokortteli 149, Itäkortteli 200, Luostarikortteli 322, Pohjoiskortteli 544, Eteläkortteli 696.

Jan 30. 1777

ultra h[un]ta halla calaque
 Lic. 12. p[er] m[er]it[us] Kopar[us] i p[er]m[iss]o
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]
 p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us] ad. p[er] m[er]it[us]

Agudio quarteret

140. Wenguan Henrii Burman	6.
101. Ditto Henrici Burman	17.
174. Ditto Anders Ostling	6.
136. Ditto Thomas Ekman	9.
151. Ditto Carl Thalin	3.
149. Ditto Mattis Augusten	12.
152. Ditto Mattis Rosell	6.
142. Ditto Eric Sillberg	6.
75. Ditto Anders Erik Jander	6.
163. Simonius Mattis Jander	9.
161. Wenguan Eric Iskolius	9.
155. Wenguan Mattis Dyffler	3.
91. Ditto Mattis Cajlin	6.
172. Ditto Wenguan Eric Iskolius	6.
67. Wenguan Wenguan Eric Iskolius	6.
173. Ditto Thomas Grossmark	6.

Kalajoeksi quarteret

177. Wenguan Henrii Wenguan	9.
160. Ditto Michael Ahlroth	6.
181. Ditto Mattis Iskolius	6.
177. Ditto Jacob Iskolius	17.
201. Ditto Simon Iskolius	9.
210. Ditto Carl Schone	6.
216. Ditto Michael Ahlroth	3.
252. Ditto Michael Ahlroth	9.
247. Ditto Michael Wahlstrom	3.
216. Ditto Mattis Iskolius	3.

Jan 30. 1777

200. Wenguan Jacob Iskolius	9.
205. Wenguan Michael Ahlroth	3.
171. Wenguan Simon Iskolius	17.
182. Wenguan Simon Iskolius	6.
183. Wenguan Simon Iskolius	3.
184. Wenguan Simon Iskolius	6.
185. Wenguan Simon Iskolius	3.
186. Wenguan Simon Iskolius	3.
187. Wenguan Simon Iskolius	3.
188. Wenguan Simon Iskolius	3.
189. Wenguan Simon Iskolius	3.
190. Wenguan Simon Iskolius	3.
191. Wenguan Simon Iskolius	3.
192. Wenguan Simon Iskolius	3.
193. Wenguan Simon Iskolius	3.
194. Wenguan Simon Iskolius	3.
195. Wenguan Simon Iskolius	3.
196. Wenguan Simon Iskolius	3.
197. Wenguan Simon Iskolius	3.
198. Wenguan Simon Iskolius	3.
199. Wenguan Simon Iskolius	3.

Kalajoeksi quarteret

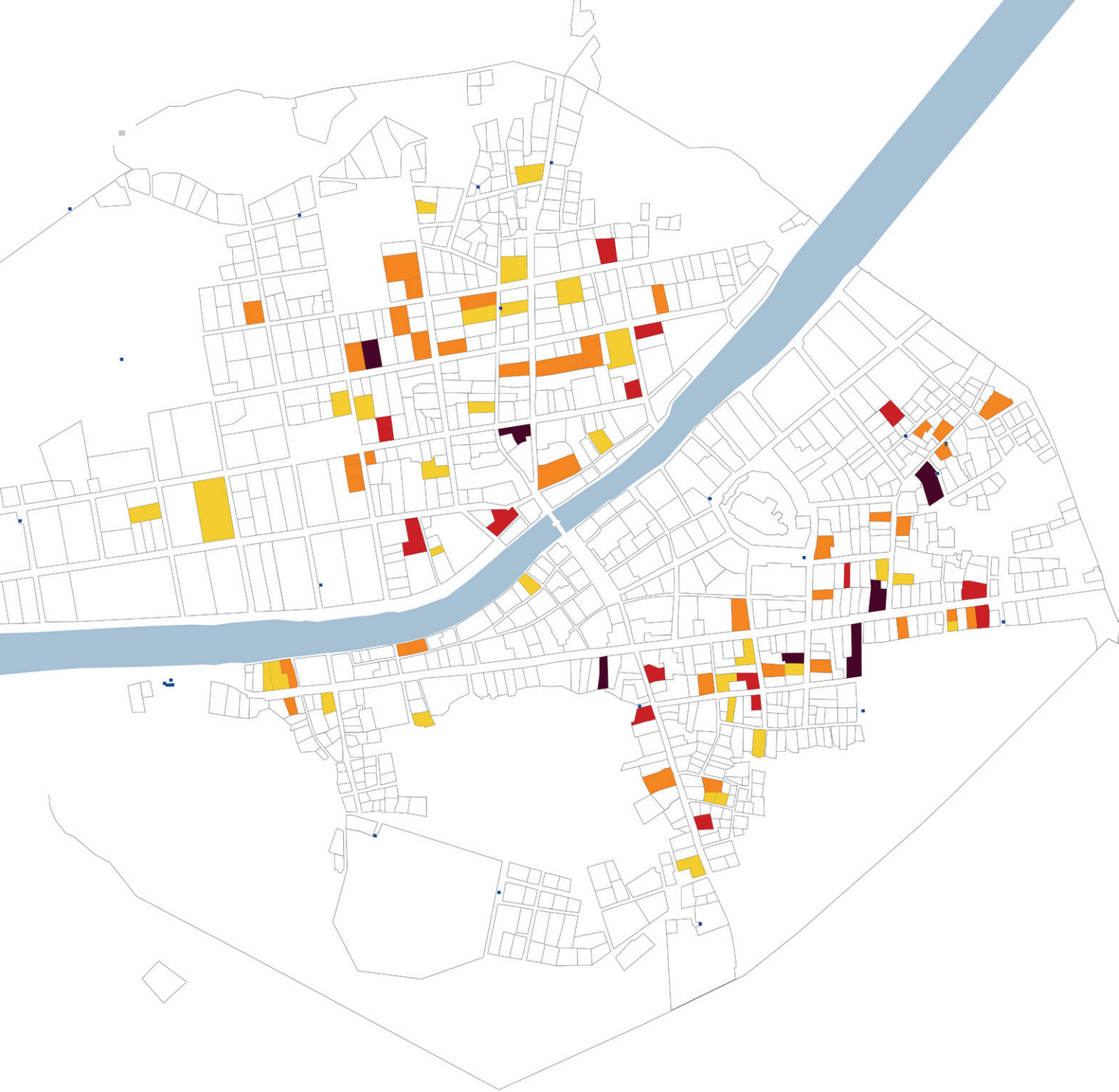
200. Wenguan Jacob Iskolius	9.
205. Wenguan Michael Ahlroth	3.
171. Wenguan Simon Iskolius	17.
182. Wenguan Simon Iskolius	6.
183. Wenguan Simon Iskolius	3.
184. Wenguan Simon Iskolius	6.
185. Wenguan Simon Iskolius	3.
186. Wenguan Simon Iskolius	3.
187. Wenguan Simon Iskolius	3.
188. Wenguan Simon Iskolius	3.
189. Wenguan Simon Iskolius	3.
190. Wenguan Simon Iskolius	3.
191. Wenguan Simon Iskolius	3.
192. Wenguan Simon Iskolius	3.
193. Wenguan Simon Iskolius	3.
194. Wenguan Simon Iskolius	3.
195. Wenguan Simon Iskolius	3.
196. Wenguan Simon Iskolius	3.
197. Wenguan Simon Iskolius	3.
198. Wenguan Simon Iskolius	3.
199. Wenguan Simon Iskolius	3.
200. Wenguan Simon Iskolius	3.
201. Wenguan Simon Iskolius	3.
202. Wenguan Simon Iskolius	3.
203. Wenguan Simon Iskolius	3.
204. Wenguan Simon Iskolius	3.
205. Wenguan Simon Iskolius	3.
206. Wenguan Simon Iskolius	3.
207. Wenguan Simon Iskolius	3.
208. Wenguan Simon Iskolius	3.
209. Wenguan Simon Iskolius	3.
210. Wenguan Simon Iskolius	3.
211. Wenguan Simon Iskolius	3.
212. Wenguan Simon Iskolius	3.
213. Wenguan Simon Iskolius	3.
214. Wenguan Simon Iskolius	3.
215. Wenguan Simon Iskolius	3.
216. Wenguan Simon Iskolius	3.
217. Wenguan Simon Iskolius	3.
218. Wenguan Simon Iskolius	3.
219. Wenguan Simon Iskolius	3.
220. Wenguan Simon Iskolius	3.
221. Wenguan Simon Iskolius	3.
222. Wenguan Simon Iskolius	3.
223. Wenguan Simon Iskolius	3.
224. Wenguan Simon Iskolius	3.
225. Wenguan Simon Iskolius	3.
226. Wenguan Simon Iskolius	3.
227. Wenguan Simon Iskolius	3.
228. Wenguan Simon Iskolius	3.
229. Wenguan Simon Iskolius	3.
230. Wenguan Simon Iskolius	3.
231. Wenguan Simon Iskolius	3.
232. Wenguan Simon Iskolius	3.
233. Wenguan Simon Iskolius	3.
234. Wenguan Simon Iskolius	3.
235. Wenguan Simon Iskolius	3.
236. Wenguan Simon Iskolius	3.
237. Wenguan Simon Iskolius	3.
238. Wenguan Simon Iskolius	3.
239. Wenguan Simon Iskolius	3.
240. Wenguan Simon Iskolius	3.
241. Wenguan Simon Iskolius	3.
242. Wenguan Simon Iskolius	3.
243. Wenguan Simon Iskolius	3.
244. Wenguan Simon Iskolius	3.
245. Wenguan Simon Iskolius	3.
246. Wenguan Simon Iskolius	3.
247. Wenguan Simon Iskolius	3.
248. Wenguan Simon Iskolius	3.
249. Wenguan Simon Iskolius	3.
250. Wenguan Simon Iskolius	3.
251. Wenguan Simon Iskolius	3.
252. Wenguan Simon Iskolius	3.
253. Wenguan Simon Iskolius	3.
254. Wenguan Simon Iskolius	3.
255. Wenguan Simon Iskolius	3.
256. Wenguan Simon Iskolius	3.
257. Wenguan Simon Iskolius	3.
258. Wenguan Simon Iskolius	3.
259. Wenguan Simon Iskolius	3.
260. Wenguan Simon Iskolius	3.
261. Wenguan Simon Iskolius	3.
262. Wenguan Simon Iskolius	3.
263. Wenguan Simon Iskolius	3.
264. Wenguan Simon Iskolius	3.
265. Wenguan Simon Iskolius	3.
266. Wenguan Simon Iskolius	3.
267. Wenguan Simon Iskolius	3.
268. Wenguan Simon Iskolius	3.
269. Wenguan Simon Iskolius	3.
270. Wenguan Simon Iskolius	3.
271. Wenguan Simon Iskolius	3.
272. Wenguan Simon Iskolius	3.
273. Wenguan Simon Iskolius	3.
274. Wenguan Simon Iskolius	3.
275. Wenguan Simon Iskolius	3.
276. Wenguan Simon Iskolius	3.
277. Wenguan Simon Iskolius	3.
278. Wenguan Simon Iskolius	3.
279. Wenguan Simon Iskolius	3.
280. Wenguan Simon Iskolius	3.
281. Wenguan Simon Iskolius	3.
282. Wenguan Simon Iskolius	3.
283. Wenguan Simon Iskolius	3.
284. Wenguan Simon Iskolius	3.
285. Wenguan Simon Iskolius	3.
286. Wenguan Simon Iskolius	3.
287. Wenguan Simon Iskolius	3.
288. Wenguan Simon Iskolius	3.
289. Wenguan Simon Iskolius	3.
290. Wenguan Simon Iskolius	3.
291. Wenguan Simon Iskolius	3.
292. Wenguan Simon Iskolius	3.
293. Wenguan Simon Iskolius	3.
294. Wenguan Simon Iskolius	3.
295. Wenguan Simon Iskolius	3.
296. Wenguan Simon Iskolius	3.
297. Wenguan Simon Iskolius	3.
298. Wenguan Simon Iskolius	3.
299. Wenguan Simon Iskolius	3.
300. Wenguan Simon Iskolius	3.

- 1. luokan krouvit (parhailla paikoilla, vero 12 kuparikillinkiä), 7 krouvia
- 2. luokan krouvit (vero 9 kuparikillinkiä), 16 krouvia
- 3. luokan krouvit (vero 6 kuparikillinkiä), 42 krouvia
- 4. luokan krouvit (huonoimmilla paikoilla, vero 6 kuparikillinkiä), 41 krouvia

500 metriä

Krouvien sijainnit vuoden 1777 veroluettelon mukaan. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Maistraatin pöytäkirja 30.5.1777.

tapauskohtaisten sopimusten ja tulkintojen kudelmaksiksi. Maistraatilla ei ollut yksiselitteistä keinoa määritellä tontin sijainnin 'mukavuutta' (*beqwämlighet*). Siitä huolimatta pyrkimys kuvastaa hyvin sitä, millä tavoin ja millaisin käsittein 'keskeisyyden' idea oli esillä 1700-luvun turkulaisessa kielenkäytössä.

Krouvien jakauman heijastelemaa monikeskuksista keskeisyyttä voi tietyiltä osin peilata Marko Lambergin esittämiin ajatuksiin myöhäiskeskiajan Tukholman kaupunkitilan keskeisyydestä. Tukholman raatimiesten asuinpaikkoja tutkinut Lamberg havaitsi asuinpaikkojen kuvastaman keskeisyyden jakautuneen vanhankaupungin torien ja muun muassa satamien mukaisesti kolmeen eri paikkaan. Tällainen usean keskuksen hierarkia hahmottuu tietyssä määrin myös Turun krouvien tilallisessa jakaumassa, vaikka aika, paikka ja kartallistamisen perustana oleva ilmiö ja aineisto ovatkin toisenlaisia.³⁰³

Keskeisyyden merkitys nousee hieman toisella tavalla esiin sanomalehtien vuokrailmoituksissa. Niissä käytettiin toisinaan ilmaisua 'varsinaisen kadun' (*reel gata*) varrella. Käsitteellä saatettiin viitata yhtä lailla hyvässä kaupunginosassa sijaitsevaan kuin komeiden talojenkin reunustamaan katuun.³⁰⁴ Vuonna 1798 nimetön lehti-ilmoittaja etsi Turusta vuokra-asuntoa, jossa olisi kahdesta kolmeen kohtuullista kalustamatonta huonetta, keittiö ja jokunen ulkorakennus varsinaisen kadun varrelta kohtuullista vuokraa vastaan. Ilmoittaja pyysi jättämään yhteydenotot kirjallisesti *Boklådaniin* eli sillalla sijainneeseen kirjakauppaan.³⁰⁵

Ilmaisua *reel gata* käytettiin asunnon sijainnista ainoastaan vuokranhakuilmoituksissa sekä silloin, kun vuokranantaja syystä tai toisesta ei halunnut ilmoittaa julkisesti vuokralle tarjotun asunnon sijaintia. Tässä tapauksessa lehdessä ilmoitettiin, kenen luota asuntoa tuli tiedustella.³⁰⁶ Vuokrailmoituksissa korostuu luonnollisesti tarve markkinoida asuntoja, mutta erityisesti vuokranhakuilmoituksissa ilmaisu kuvaa asumispreferenssejä. Turun kokoisessa kaupungissa vuokra-asuntoa ei yhdessäkään tapauksessa etsitty tämän täsmällisemmällä sijainnilla, vaan ilmaisu *reel gata* riitti ilmaisemaan tavoitellun alueellisen kriteerin.³⁰⁷

303 Lamberg 2001, 144–147.

304 Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'reell': "[...] om gata: pampig o. kantad med vackra l. präktiga hus o. d., som ligger i en förnäm stadsdel l. som hör till de bättre." Haettu 3.2.2016.

305 *Åbo Tidningar* 12.3.1798.

306 Esim. *Åbo Tidningar* 11.6.1792.

307 Ks. hakeutumisesta kaupungin keskeisille alueille myös jo edellä kuvattu Lamberg 2001, 147 sekä Keskinen 2012, 209.

2 à 3 anständiga rum wid veel gata utan meubler, Stof och något utrus, äfunda at is från nåsta Marie så bebos emot flätig hyra; swar begäres uti Billet til M. som kan intånnas uppå Hoffådan.

Vuokranhakuilmoitus *Åbo Tidningarissa* 12.3.1798.

Kaupunkitilan keskeisyyttä voi aikalaiskäsitteiden rinnalla pyrkiä jäljittämään tilallisen logiikan käsittävien numeeristen lähdeaineistojen perusteella. Tällainen näkökulma avautuu Ruotsissa vuosina 1800–1803 verotuksellisista syistä laaditusta omaisuudenarvioinnista, johon merkittiin erikseen kiinteistöjen arvot.³⁰⁸ Turun osalta arviointi laadittiin vuonna 1800, ja sen perusteella on mahdollista piirtää kartalle kiinteistöjen arvo tonteittain. Kartasta havaitsee ensi silmäyksellä keskeisyyteen perustuvan kiinteistöjen arvon jakauman.³⁰⁹ Kiinteistöjen arvon näkökulmasta kaupungin keskus oli Suurtorin välittömässä ympäristössä sekä joen toisella puolella Brahenkadun alkupäässä. Myös jokirantaa reunustaneet kiinteistöt voi rahallisen arvonsa perusteella katsoa samaan tapaan keskeiseksi. Kaupungista ulos johtaneiden katujen varsia eivät kuitenkaan reunustaneet arvokkaampien tonttien nauhat, vaan tonttien arvo laski varsin tasaisesti suhteessa etäisyyteen Suurtorilta. Joen suulla näkyvät yli 2000 riikintaalerin kiinteistöt olivat laivatelakoita, ja suuren pinta-alansa ja laajan rakennuskantansa tähden ne vääristävät kartan antamaa vaikutelmaa asuinkäytössä olleiden kiinteistöjen jakauman kannalta. Sen sijaan tontin korkeusaseman ja kiinteistön arvon välillä oli huomattava korrelaatio, sillä sijainti mäen rinteellä alensi kiinteistön arvoa. Turun tapauksessa tämä yhteys selittyyne kuljettavuudella mutta myös luultavasti pelkästään sillä, että monin paikoin kaupungin reuna-alueet sijaitsivat mäkien rinteillä.

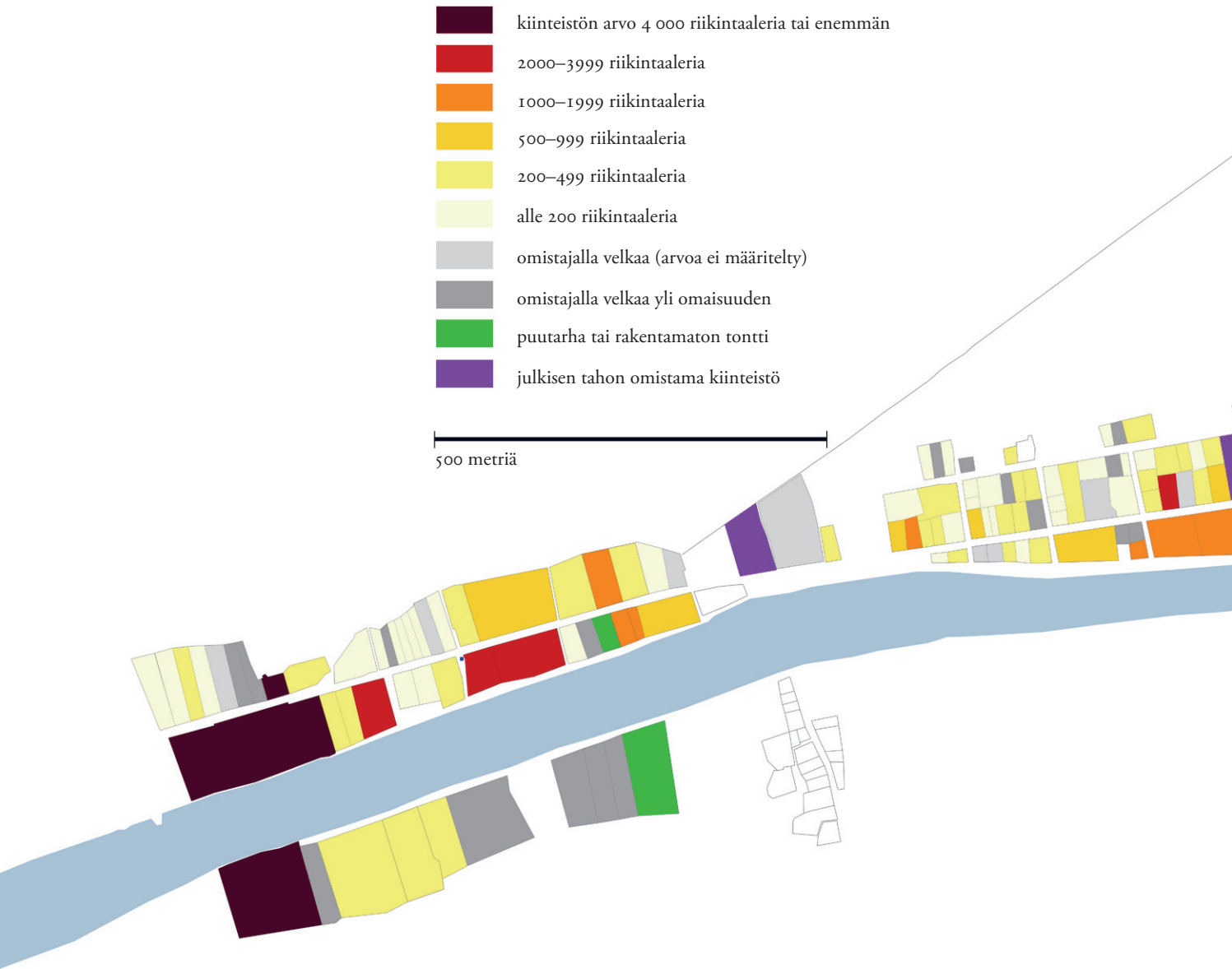
Kartasta voi myös havaita mahdollisia ajallisten tekijöiden vaikutuksia. Lähes kaikki yli 1000 riikintaalerin arvoiset kiinteistöt sijaitsivat 1600-luvun alkupuoliskolle mennessä rakennetulla kaupunkialueella. Poikkeuksena oli vain 1650-luvulla eliitin asuinalueeksi joen pohjoisrannalle kaavoitettu Herrainkulma.

Kartta tuo esiin kiinteistöjen ja maan arvon sekä keskeisyyden välisen suhteen, joka näyttäytyi vuoden 1800 Turussa samankaltaisena käänteisenä etäisyyden funktiona kuin moderneissa kaupungeissa.³¹⁰ Maanarvon ja kiinteistöjen arvon jakaumassa on luonnollisesti eroja, minkä vuoksi vuoden 1800 Turun tilannetta ei ole tässä yhteydessä tarkasteltu kvantitatiivisesti ja suhteutettu moderneihin esimerkkeihin. Turun kiinteistöjen arvossa heijastuu joka tapauksessa samanlainen toria ja pääkatujen kulmia korostanut sosiaalinen

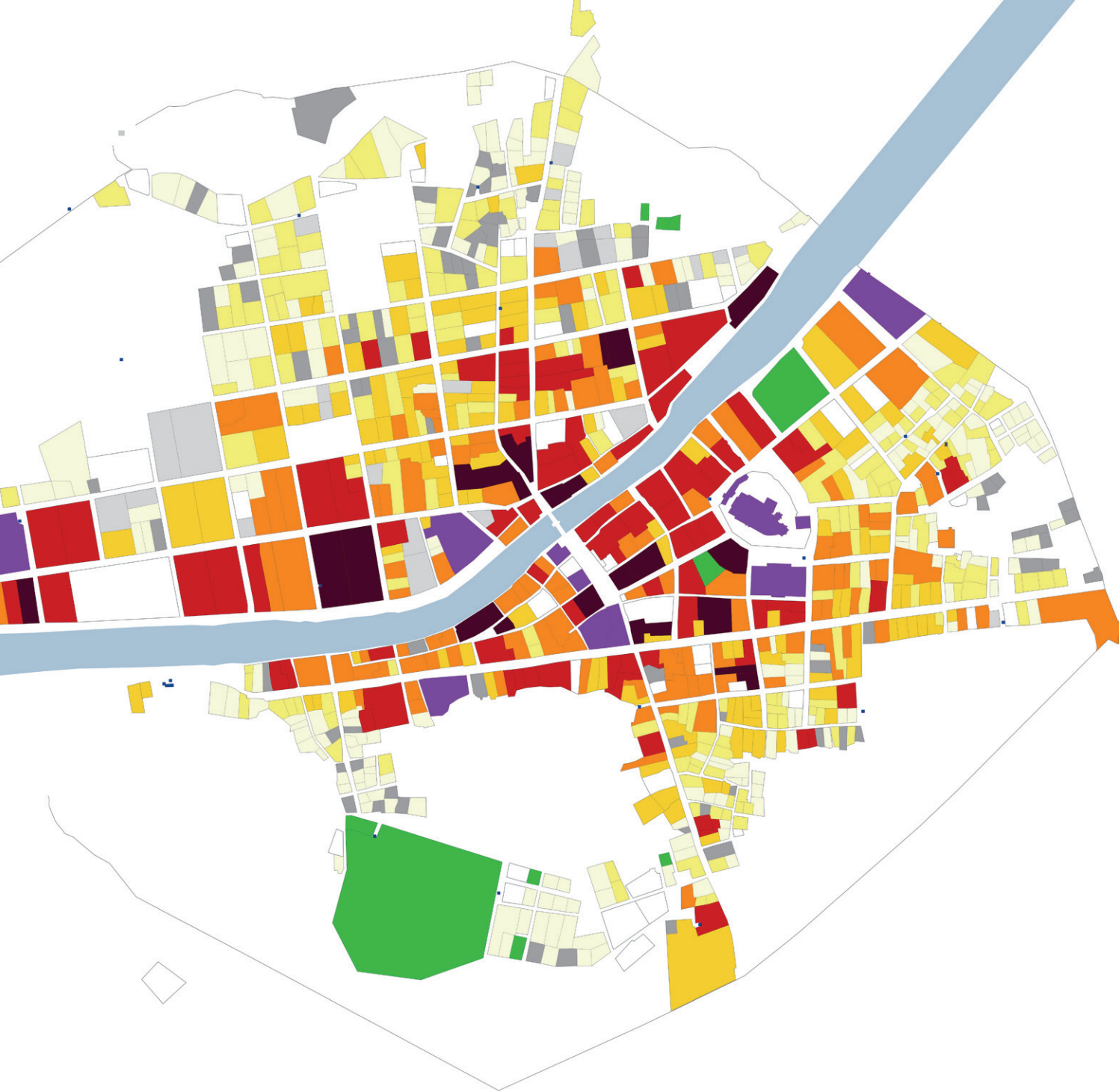
308 Riksarkivet, Stockholm, Landsfödingernes skrifwelser till KM, Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803. ks. myös Jutikkala 1949.

309 Tähän liittyvä samansisältöinen kartta on aiemmin julkaistu artikkelissa Savolainen 2014b.

310 Seyfried 1963; Mills 2015 (1969).

Kiinteistöjen arvojen jakauma vuoden 1800 omaisuudenarvioinnin mukaan. Lähde: Riksarkivet, Stockholm, Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Åbo.

hierarkia, jollainen on aiemmin löydetty monissa Euroopan kaupunkeja luodanneissa sosiaalitopografisissa tutkimuksissa.³¹¹ Turussa tosin merkittävä ero on siinä, etteivät porteilte johtaneiden katujen varret erottuneet kiinteistöjen arvossa vastaavalla etäisyydellä sijaitseviin muihin tontteihin nähden.

OmaisuuDENARvioinnin ohella kaupunkitilan keskeisyyttä voi lähestyä Turussa vuonna 1805 alkaneen katuvalaistuksen näkökulmasta. Muualta Euroopasta tiedetään, että 1700-luvun kuluessa yleistyneet ensimmäiset katuvalot tulivat ensiksi keskeisimpiin ja vauraimpiin kaupunginosiin.³¹² Näin oli myös Turussa, missä valaistus sanomalehti *Åbo Tidningarin* mukaan koski kaupungin ”suuria katuja” (”stora gator”). Valitettavasti maistraatin pöytäkirjat vuosilta 1788–1807 ovat kadonneet, eikä niistä siten saada lähempää tietoa tontinomistajien vastuulla olleiden katulyhtyjien sijainneista. Vuosien 1807, 1809 ja 1810 katulyhtyjien syyttämisen ja valvonnan yli 60 laiminlyönnistä voidaan kuitenkin koostaa suhteellisen kattava kartta kaduista, jotka oli varustettu lyhdyin.³¹³

Kartan jakauma on varsin epätasainen, ja laiminlyönnit kasautuvat keskustan reuna-alueille, etenkin joen itäpuolelle Hämeenkadun ympäristöön. Kartta ei kerro lyhtyjien yleisestä jakaumasta, vaan siinä korostuvat laiminlyönteihin syyllistyneet talonomistajat. Jakauma saattaa selittyä sillä, että laiminlyönnistä annettujen sakkojen pelotevaikutus tehoi Suurtorin välittömässä ympäristössä, mutta hieman kauempana, missä kaupunginvahdit eivät liikkuneet ja valvonta oli vähäisempää, lyhdyt jätettiin herkemmin syyttämättä ja valvomatta. Katulyhdyn syyttämisen laiminlyönnistä annettu sakko oli 40 killinkiä, ja aiemmin illalla syytetyn mutta sittemmin sammuneen lyhdyn tapauksessa 16 killinkiä. Saman verran maksoi vuonna 1795 pääsylippu Turun soitannollisen seuran konserttiin.³¹⁴ Kun poliisikivalteri toisinaan teki säännönmukaisia pistotarkastuksia kaikille kaupunkiin, hän löysi syyttämättömiä lyhtyjä eniten keskustan reunoilta. Kaupungin äärialueet taas oli vapautettu lyhtyjienpidosta, ja jopa toinen pääkatu Linnankatu oli kauempana keskustasta kokonaan vailla katulyhtyjä.

Valvonnan ja keskeisyyden suhde nousee katulyhtyjien ohella esiin kämnerinoikeuden pöytäkirjaan kirjattujen järjestyshäiriöiden sijainnissa. Kaupunginvartioston valvovat korvat ja silmät eivät ulottuneet kovin kauas raatihuoneelta. Vuosina 1760, 1775 ja 1790 sattuneet oikeuteen asti päätyneet järjestyshäiriöt, joihin vahdit joutuivat puuttumaan, tapahtuivat korkeintaan noin puolen kilometrin säteellä vahtien asemapaikalta, Suurtorin

311 Esim. Lestocquoy 1945, 122, Geremek 1991, 68–77; Lamberg 2001, 147, 151–152.

312 Schivelbusch 1987, 62–63; Reculin 2013, 92–95.

313 Savolainen 2015; Savolainen 2016b. Kartta tämän teoksen sivuilla 274–275.

314 *Åbo Tidningar* 16.2.1795; *Åbo Tidning* 12.12.1807.

päässä sijainneelta raatihuoneelta. Vahdit pystyivät oma-aloitteisesti puuttumaan vain harvoihin rikoksiin. Lähes aina vahti joko kutsuttiin paikalle huutamalla tai noudettiin menemällä päävartioon. Näin tapahtui tammikuisena yönä vuonna 1775, kun vahtimiehet kuuluivat Suurtorin päässä olevalta sillalta avunhuutoja. Sillalla heitä odotti palvelija Adam Nordgreen. Hän kertoi oikeudessa olleensa matkalla porvari Pyttin krouvista palvelija Eric Wallinin kanssa tämän yöpaikkaan Uudelletorille, kun he törmäsivät Aninkaistenkadulla useisiin uhkaavasti käyttäytyneisiin miehiin. Yksi heistä antoi Wallinille korvapuustin. Nordgreen kertoi heti lähteneensä huutamaaan vahteja lähellä sijainneelle sillalle. Sillalta paikalle saapuneet vahdit ja Nordgreen menivät yhdessä kauppias Dahlin kulmalle Aninkaistenkadulle, missä he näkivät Wallinin ja erään Fredric Flodmanin painivan kadulla ja taistelevan lyömäaseena toimineesta kepeistä.³¹⁵

Tapaus tuo hyvin esiin kaupunginvartioston valvonnan rajalliset toimintamahdollisuudet. Vielä muutaman sadan metrin päässä päävartiosta vahtien hälyttäminen oli mahdollista, mutta silloinkin jonkun oli juostava sillalle kutsumaan vahteja huutamalla.³¹⁶ Ääni ja etäisyys säätelivät pitkälti sitä, mihin vahdit pystyivät puuttumaan. On kuvaavaa, että kaupungin syrjäisemmistä osista ei ole tapauksia, joissa vahdit olisivat ehtineet paikalle. Näillä alueilla osissa järjestys ja valvonta olivat paljolti kaupunkiyhteisön vastuulla, ja pidätyksiä saattoivat hoitaa yksityishenkilöt viemällä epäillyn päävartioon vahtien haltuun.³¹⁷ Kaupungin kaduilla sattuneiden järjestyshäiriöiden tilallinen jakauma kertookin ennen kaikkea siitä, mitä alueita vahdit valvoivat ja mihin heillä oli mahdollisuus puuttua. Keskeisyys hahmottui myös kaupunkitilan valvonnan tasolla.

Kadun tila – yksityinen, yhteinen ja julkinen

Monet historioitsijat ovat aiemmin tuoneet esiin sen, että historiantutkimuksessa aineellinen ympäristö on usein jätetty taka-alalle alistuen se toimeksi kulliseksi.³¹⁸ Aineellisen maailman synnyttämiä rajoja ja niiden vaikutusta ihmisen toimintaan ei ole kuitenkaan syytä työntää sivuun toimijoiden tieltä, vaan tilaa ja toimijoita on tarkoituksenmukaista tulkita yhtäaikaista. Seuraavassa tarkastelen kadun tilaa ja analysoin, millä tavoin valtasuhteet, tilakäsitteet ja fyysinen kaupunkitila punoutuivat yhteen.

315 Ka, TKO 20.1.1775 §4, 33–34.

316 Ks. myös Ruskeeniemi 2006, 26.

317 Esim. KA, TKO 12.10.1775 §4, 564; 8.4.1775 §3, 221–222.

318 Arnade *et al.* 2002, 515; Laitinen & Cohen 2008, 197.

- Vahtien oma-aloitteinen puuttuminen järjestyshäiriöön ulkona kadulla tai aukiolla
- Vahtien oma-aloitteisesti tarkastamat krouvit, joista löydyntä yliaikaa istuneita asiakkaita
- Vahti/vahdit noudettu paikalle Suurtorin päävartiosta
- Vahti/vahdit saatu paikalle huutamalla

Kaupunginvahhtien puuttuminen järjestyshäiriöihin vuosina 1760, 1775 ja 1790. Kartassa ovat mukana vain tapaukset, jotka on pystytty paikantamaan kaupunkitilaan. Lähde: Kansallisarkisto, Turun kämmerioikeuden tuomiokirjat. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Stadens Åker

Biskops Åker

18.4.1775

27.3.1760

29.4.1760

15.4.1775

21.2.1775

5.1.1775

21.1.1775

11.3.1775

1.7.1760

16.11.1790

1.7.1760

18.9.1790

16.9.1760

8.6.1775

28.3.1775

30.12.1775

21.6.1760

6.5.1760

15.7.1760

26.6.1760

21.10.1760

20.11.1760

9.12.1760

24.3.1760

2.10.1760

9.6.1760

20.11.1760

26.9.1775

Wård Berget

Finnska kyrkohörens Åker

Profesor Gadolins Trädgård

Stadens Åker

Stadens Åker

Taistelu hiekasta ja katukivistä, kadun materiasta, kuvastaa käsinkosketeltavasti 'yksityisen', 'julkisen' ja 'yleisen' rajapinnassa ollutta kadun tilaa. Lainsäädännössä ja kaupungin hallinnon kielessä kadut olivat 'yhteisiä' tai 'yleisiä', mutta maistraatti ja esivalta valvoivat ja ohjasivat niiden ylläpitoa ja kunnostusta, joista taas olivat vastuussa yksityiset talonmistajat.³¹⁹ Turun raastuvanoikeuden ja maistraatin pöytäkirjoissa on pelkästään 1700-luvun jälkipuoliskolla satoja tapauksia, joissa osapuolet kiistelivät katujen kiveämisen ja kunnossapidon vastuiden jakautumisesta.³²⁰

Euroopan kaupunkien ulkomuoto kohentui merkittävästi 1700-luvulla. Ilmiö kosketti ennen kaikkea keskikokoisia ja pieniä kaupunkeja, joissa uuden ajan alun kaupunkisuunnittelun uudet tuulet eivät olleet vielä päässeet toteutuksen asteelle niin kuin maanosan suurissa keskuksissa. Englannin kielen käsitteeseen *improvement*, johon tiivistyy pitkän 1700-luvun jälkipuoliskon urbaani edistysajattelu, liittyi kiinteästi myös kaupunkien julkisten tilojen ja infrastruktuurien parantaminen.³²¹ Uudistukset vaikuttivat merkittävästi katutilan olemukseen. Katujen ulkomuotoon ja kuljettavuuteen ei kiinnitetty huomiota pelkästään käytännöllisistä näkökohdista. Kadut olivat kaupungin julkisivu ja näyteikkuna, josta muualta saapuneet loivat ensivaikutelmansa. Kaduista puhuttiin myös keholisin vertauskuvin, kun niitä kutsuttiin kaupungin 'verisuoniksi' (*artery*), joiden terveys heijastui koko kaupungin 'poliittiseen kehoon' (*political corpse*).³²² Vuoden 1755 tuhoisan maanjäristyksen jälkeen uudelleen rakennettu Lissabon uusine ruutukaavoineen, systemaattisine asuintaloineen ja kehittyneine viemärijärjestelmineen tuo kaikessa täyteläisyydessään esiin vuosisadan jälkipuoliskon uudistusten hengen.³²³ Miltei kaikkialla muualla uudistukset oli kuitenkin sovittava olemassa olleeseen kaupunkirakenteeseen, jolloin ne näyttäytyivät siellä täällä, vähittäisinä edistysaskeleina. Näin tapahtui Turussakin.

Turun kadut muodostivat 1700-luvulla huomattavan monimuotoisen kokonaisuuden, sillä katuverkko oli osin peräisin 1300–1400-luvuilta, osin taas 1600-luvun puolivälin reguloinnin tulosta.³²⁴ Kaduista avarimmat, Kuninkaankatu eli Hämeenkatu ja Kuningattarenkatu eli Linnankatu, olivat yli 20 kyynärän levyisiä, kun kapeimmat keskiaikaisperäiset kadut olivat leveydeltään alle 8 kyynärää.³²⁵ Kapeimmat kadut sijaitsivat Suurtorin ympärillä, sillä vuosisatoja samoilla sijoilla seisonet kivialot eivät hevin väistyneet

319 Nikula 1970, 102–106; ks myös Balgård 1997.

320 TMA, Dahlströmin kortisto, aiheenmukainen hakemisto, hakusanat 'gata', 'gator', 'gränder'.

321 Esim. Borsay 1989; Girouard 1990; Sweet 1999.

322 Esim. Sweet 1999, 76.

323 Barreiros 2008, 215–227.

324 Väisänen 2007; Laitinen & Lindström 2008; Seppänen 2012; 903–938.

325 Dahlström 1930, 196; Nikula 1970, 103–104.

kaupunki uudistusten tieltä.³²⁶ Vastaavat uudistukset onnistuivat esimerkiksi Viipurissa paremmin, joskin myös siellä kivitalot määrättivät asemakaavan säännönmukaistamisen reunaehdoiksi.³²⁷ Yksi Turun kapeimmista kaduista oli Suurtorilta tuomiokirkolle johtanut, sijainniltaan keskeinen Pieni Kirkkokatu, jota reunustivat keskiaikaisia rakenteita sisältäneet kivitalot. Kadun ahtauteen voi miltei eläytyä teologian ylioppilas Pehr Stenbergin omaelämäkerran kuvauksessa, jossa hän kertoo ensimmäisistä illoistaan uudessa kotikaupungissaan Turussa joulukuussa 1779. Samaan aikaan, kun osa seurueesta joi olutta traktööri Riedellin ravintolassa, eräät Stenbergin uusista ystäväistä veivät hänet kierrokselle kaupunkiin. Heidän palatessaan Riedellille ”pientä ja ahdasta Kirkkokatua” (”lilla trånga Kyrkogatan”) pitkin oli vastaan tullut muutama nuori mies. Vastaantulijat ja Stenbergin ystävät olivat molemmat tahoillaan ryhmittyneet riviin, niin monta kuin heitä mahtui kapealle kadulle, ja alkanee nahistella.³²⁸

Kapeita keskiaikaisperäisiä katuja oli 1700-luvun kaupungissa jäljellä enää kourallinen. Vaikka 1600-luvun asemakaava oli luonut puitteet uusille avarille kaduille, kaupunkitilan kohentamiseen tähdänneet hankkeet alkoivat Turussa kantaa hedelmää vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla. Isonvihan jälkeen kaupunki oli ollut rappiotilassa, ja maistraatti oli jo 1720-luvulla kiinnittänyt toistuvaa huomiota katujen kiveämiseen ja viemärien rakentamiseen. Uudistukset pääsivät kunnolla vauhtiin 1750-luvulta alkaen, ja katujen kiveäminen oli aktiivisimmillaan 1760-luvulla. Katujen kunnossapitoa käsiteltiin sadoissa yhteyksissä Turun raastuvanoikeuden ja maistraatin pöytäkirjoissa ajalla 1740–1810.³²⁹

Merkittävä vaikutus oli Turun ja Porin läänin maaherra Jeremias Wallénilla, joka edisti aktiivisesti asiaa koko virkakautensa (1757–1769) ajan. Maistraatin pöytäkirjoista on yksityiskohtaisesti seurattavissa, miten katujen kiveäminen eteni eri osissa kaupunkia ja millaisia riitoja tämä valtaosaltaan yksityisten talonmistajien harteilla ollut taakka aiheutti. Julkisin varoin kivettiin ainoastaan torit sekä kruunun ja kaupungin omistamien rakennusten editse kulkeneet kadut. Tällä kohtaa etenkin kuninkaan vuoden 1775 vierailun valmistelu muodostui käännekohtaksi, jolloin muun muassa Suurtori kivettiin uudelleen tekemällä torin pintaan ruudutukset Tukholman esimerkin mukaan.³³⁰

Vaikka vastuu katujen kiveämisestä lankesi lähes pelkästään yksityisille talonmistajille, työ oli teetettävä kadunlaskijoilla, ammattimaisilla kiveäjillä, joita oli Turussa

326 Ranta 1975, 29–38.

327 Katajala 2016, 51–59.

328 Stenberg 2014 (1779), 232.

329 Dahlströmin kortisto, hakusanat ’gata’, ’gator’, ’gränder’. Yli puolet kortiston vajaasta 400 katuun liittyvästä viitteestä ajoittuu 1700-luvun osalta juuri tälle vuosikymmenelle.

330 Dahlbäck 1988, 95–99.

Luostarin jokikadun 1700-luvun katukiveys Aboa Vetus & Ars Nova -museon pihalla kesällä 2016. Oikealla Luostarikortteli 17:ssa sijainneen kivitalon raunio.

1700-luvun jälkipuoliskolla jo kymmenkunta.³³¹ Kysymyksessä oli yksityinen velvollisuus, mutta siihen ei saanut ryhtyä ennen maistraatin tekemää katselmusta, ja joissain tapauksissa edellytettiin myös selvitystä kiveämisen tavasta.³³² Näissä vaatimuksissa ilmeni maistraatin pyrkimys kaupungin kaunistamiseen, ja samalla kiinnitettiin huomiota myös esimerkiksi kaduille keväisin kertyvän jään hakkaamiseen ja poiskuljettamiseen. Keväällä

331 Nikula 1970, 44–46, 102–106.

332 TKA, TRP 30.8.1731 §1, 1159; 16.6.1759 §10, 656.

1780 kaupungin katuja peitti paksu jääkansi vielä huhtikuun lopulla, ja siksi maistraatti näki parhaaksi laatia jään poistamiseen velvoittavan kuulutuksen.³³³

Maistraatin kuulutukset ja kehotukset kertovat siitä, ettei katujen todellisuus vastannut varsinkaan aikakauden ihanteita saati edes maistraatin ja maaherran pyrkimyksiä. Katuja käytettiin etenkin syrjäisemmissä kaupunginosissa yksityisen omaisuuden säilyttämiseen. Tästä kertovia tapauksia on käyttämässäni lähdeaineistossa siinä määrin, että niistä olisi kvantitatiivisen tutkimuksen aineistoksi.³³⁴ Pääsiäispyhien aikaan huhtikuussa 1760 piika Sophia Mattsdotter kertoi laittomaan kapakointiin liittyneessä oikeudenkäynnissä, että kirvesmies Jöran Pentin luona juomassa ja pelaamassa käyneet koulupojat levittelivät ympäriinsä hänen isännälleen, maisteri Weloniukselle kuuluneita hirsiiä, jotka olivat säilytyksessä Ryssänmäen laella sijainneella kadulla.³³⁵ Vuonna 1763 useilla joelle johtavilla kujilla ja kaduilla taas säilytettiin tukkeja ja halkoja, jotka maistraatti ohjeisti tontinomistajia siivoamaan pois.³³⁶ Niin kutsutulla Kroopinkujalla Postitalon vieressä oli talvella 1775 nurinpäin käännetty vene, jonka alle Walborg Ericsson kätki varastamiaan kanoja sekä muita elintarvikkeita.³³⁷ Yksityisen omaisuuden ohella katuja täyttivät talvisin lumikasat ja ympäri vuoden lantakasat, joiden poiskuljettamisesta maistraatti toisinaan muistutti kaupunkilaisia.³³⁸ Vaikka katujen puhtaus kohentui merkittävästi vuosisadan jälkipuoliskon kuluessa ja kaduille avautuneet sontaluukut kävivät yhä epätavallisemmiksi, akatemian opiskelija Daniel Bong sai vielä vuonna 1808 maistraatilta huomautuksen kadulla säilyttämästään lantakasasta.³³⁹ Yleisen kadun ja yksityisen tontin raja oli kaupunkilaisten arjen toiminnassa liukuva. Katua ei kuitenkaan voi tarkastella tasalaatuisena tilallisena kategoriana, sillä valtaosassa edellä kuvatuista tapauksista oli kyse toissijaisista kaduista tai umpikujista. Kaupungin valtaväylillä kyseinen ongelma ei ainakaan viranomaisasiakirjoissa nouse esiin samalla tavalla.

'Kadun' (*gata*) ja 'kujan' (*gränd*) välillä ei ollut selkeää käsitteellistä rajaa, sillä asiakirjoissa käytetään monesti ilmaisua "katu tai kuja" ("*gata eller gränd*").³⁴⁰ Tietyn liuku-

333 TKA, TMP 29.4.1780 §9, 282.

334 Ks. aiemmassa tutkimuksessa vastaavasta ilmiöstä Ruskeeniemi 2006, 18–23; Nikula 1970, 114–116.

335 KA, TKO 29.4.1760 §5, 675.

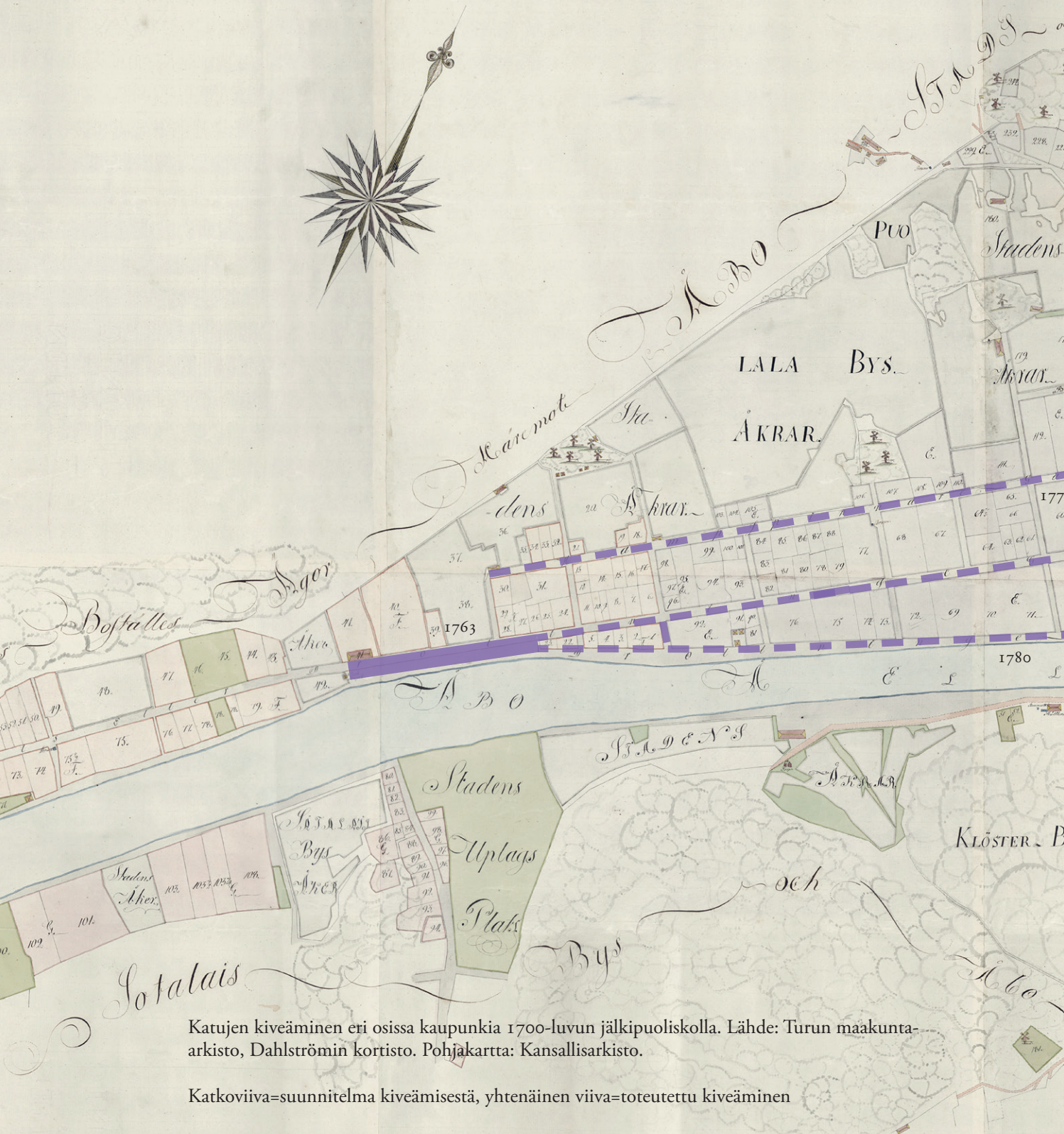
336 TKA, TMP 26.10.1763 §6, 867–868.

337 KA, TKO 23.3.1775 §4, 197–198. Ks. veneiden talvisäilytyksestä kaduilla myös *Åbo Tidningar* 17.12.1792 ja *Åbo Tidningar* 14.12.1795.

338 TKA, TMP 21.4.1770, 446. *Åbo Tidningar* 24.12.1792.

339 TKA, TMP 16.1.1808 §4, 44.

340 Esim. TKA, TRP 15.5.1738 §3, 368.

Katujen kiveäminen eri osissa kaupunkia 1700-luvun jälkipuoliskolla. Lähde: Turun maakuntaarkisto, Dahlströmin kortisto. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Katkoviiva=suunnitelma kiveämisestä, yhtenäinen viiva=toteutettu kiveäminen

Puolalla Bys

Ågor

Stadens

Ågor 1771

1764

1759

NY TORGET

1768

1763

1759

1774

1766

Biskops Åker

1771

Dom Kyrka

1744

Baker

Åker

1757

1763

1777

1779

Finska Rike köherdens Åker

Sida

BERGET:

WARD BERGET

1763

Profesor Gadolins Trädgård

Stads Ågor

Stads Ågor

Ågor

van eron huomaa siinä, että kujien käyttö oli katuihin verrattuna vapaammin yhteisesti sovittavissa. Vuonna 1732 ilmoitettiin, että hovioikeudentalon takana kulkenut, Luostarin Välikadulta Jokikadulle johtanut kuja avattaisiin uudelleen käyttöön, ja sen takia jouduttiin kujalla sijainnut halkoliiteri siirtämään pois tieltä.³⁴¹ Talonomistajat saattoivat myös ostaa kujia yksityisen tonttimaan jatkoksi maistraatin luvalla.³⁴² Aina kujien omistuksesta ei ollut sopimusta, ja toisinaan lähteissä tulee esiin tapauksia, joissa raja yleisen kulkuväylän ja yksityisen tonttimaan välillä näyttää hämärtyneen. Vuonna 1763 maistraatti käsitteli kauppias Lindegrenin luvatta haltuunsa ottaman kujan palauttamista yleiseksi kulkuväyläksi.³⁴³ Vaikka tonttien rajojen noudattamista valvottiin 1700-luvun Ruotsin kaupungeissa suhteellisen tarkkaan, rakennukset pystytettiin toisinaan osin kadun tai naapurin puolelle. Nimimerkki *Publicola* paheksui *Åbo Tidningar* -lehdessä kaupunkia rumentanutta epätarkkaa rakennustapaa vielä vuonna 1799, joskin hän luultavasti höysti puheenvuoronsa liioittelun tehokeinoin.³⁴⁴ Kadun ja tontin raja oli laeissa, määräyksissä ja ideaaleissa yksiselitteinen mutta käytännössä se osoittautui liukuvaksi ja tulkinnanvaraiseksi. Arkkitehtuurihistorioitsija Spiro Kostofin kuvaama varhaismoderni katutila ”yksityisen ja julkisen rajapintana” on kuitenkin liian yksinkertaistava ilmaisu kuvaamaan kadun olemuksessa hahmottuvaa aikakauden käsitteiden ja käytäntöjen moniäänisyyttä: yksityisten, yleisten ja julkisten intressien sekoittumista.³⁴⁵

Katuun verrattavana tilana voidaan tarkastella myös Aurajokea. Kesäisin kaupunkilaiset ja etenkin muualta tulleet liikkuiivat joella venein. Varsinkin markkina-aikoina jokeen saattoi syntyä liikenneuhkia, kun veneistä tuotteitaan myyneet markkinavieraat kiinnittivät aluksensa jokivarteen jopa useisiin riveihin.³⁴⁶ Talvella jäänyt joki toimi yleisenä kulkuväylänä, ja maistraatti antoi joella liikkumisesta ja pyykinpesuun tehdyistä avannoista samankaltaisia määräyksiä kuin kaduista.³⁴⁷ Aurajoen tärkeyttä kulkuväylänä kuvastaa se, miten liikenne siirtyi jäälle heti, kun se kantoi. Ylioppilas Pehr Stenberg kuvaa muistelmissaan, miten kaupunkilaiset liikkuiivat jopa vaarallisen heikoilla jäillä. Kerran hän joutui huutamaan rantaan joen jäällä reellä liikkuneen hovioikeudenneuvos von Glahnin.³⁴⁸

341 TKA, TRP 13.9.1732, 743.

342 TKA, TRP 15.5.1738 §3, 368.

343 TKA, TMP 17.11.1763 §8, 927–928.

344 *Åbo Tidningar* 1.7.1799.

345 Kostof 1992, 191.

346 Wuorinen 1966, 357–358.

347 Ruskeeniemi 2006.

348 Stenberg 2014, 501–502.

Kadun ihanne 1700-luvun Euroopassa ja Turussa kuvastui muun muassa ’hyödyn’ (*nytta*), ’rauhan’ (*fred*), ’vapauden’ (*frihet*), ’kunniallisuuden’ (*hederlighet*) ja ’mukavuuden’ (*beqwämlighet*) käsitteissä.³⁴⁹ Nämä eivät kohdistuneet yksinomaan kadun fyysisiin ja esteettisiin ominaisuuksiin, vaan yhtä lailla kunnioitetuksi tulemisen oikeutukseen. Yksilön maine rakentui ’julkisesti’ yhteisön edessä, vaikka 1700-luvun kuluessa ääneen lausuttujen julkisten loukkausten oikeuskäsittelyt vähenivät merkittävästi ainakin Euroopan suurissa keskuksissa.³⁵⁰

1700-luvun Ruotsissa kadun tilan julkisuusaste määrittyi myös kunnianloukkauksia koskevassa lainsäädännössä ja lainkäytössä. Kadulla lausuttu loukkaus oli merkityksiltään painavampi kuin yksityisesti suljettujen ovien takana lausuttu sana ainoastaan, mikäli kadulla oli runsaasti ihmisiä kuulemassa. Kesällä 1760 Turun kämnerinoikeudessa käsiteltiin tapausta, jossa vahtimies Huiskarin leski Caisa Sigfredsdotter oli loukannut piika Walborg Henricsdotterin kunniaa. Solvaus sattui yhdellä kaupungin pääkaduista, Suurella Aninkaistenkadulla eli Brahenkadulla, joka johti Aninkaisten tulliportilta Suurtorille. Tapauksessa todistanut porvari Henric Fonteenin piika Maria Grelsdotter kertoi, että Walborg oli ikkunassa ja Caisa kadulla, ja heillä oli jotain riitaa. Maria kuuli leski Caisan kutsuvan Walborgia kaupungin yleiseksi huoraksi ja sanovan, että tämä oli mennyt huorataloon töihin. Oikeus tiedusteli Marialta kadulla olleista ihmisistä, ja Maria kertoi, että ympärillä oli paljon väkeä pysähtyneenä ja ohikulkijoina kuulemassa.³⁵¹

Caisan saama sakkotuomio oli vuoden 1734 lain perusteella kaksinkertainen tavanomaiseen kunnianloukkaukseen nähden, sillä tapaus oli sattunut ’yleisellä kadulla’ ja väkijoukossa.³⁵² Tämän vuoksi oikeus myös tiedusteli jokaiselta todistajalta, oliko kadulla ollut paljon väkeä. Lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä kadun tila rinnastui runsasväkisiin kokouksiin. Tuomion perusteissa olennaista oli kuitenkin väenpaljous, sillä pelkkä kadulla tapahtunut loukkaus ei johtanut kaksinkertaisiin sakkoihin. Tyhjät kadut rinnastuivat kunnianloukkaustapauksissa puoteihin, pihamaihin tai sisätiloihin. Kaduilla häiriköinnistä, joka ei kohdistunut kehenkään nimenomaiseen henkilöön vaan yleiseen katurauhaan, taas tuomittiin maantie- ja katurauhan pykälän mukaan.³⁵³

Kaduilla sallitun toiminnan rajoista kertoo yksityiskohtaisesti sanomalehti *Åbo Tidningarin* vuonna 1798 julkaisema maistraatin ilmoitus, jossa kiinnitettiin huomiota ”julkisilla paikoilla, kaduilla ja jokirannassa” tapahtuvaan pelaamiseen. Maistraatti paheksui

349 *Åbo Tidningar* 1.7.1799; Ogborn 1998, 75–79.

350 Shoemaker 2000.

351 KA, TKO 29.7.1760 §5, 1141–1142.

352 KA, TKO 29.7.1760 §5, 1143; *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiörnings Balk, cap. LX, §6.

353 *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiörnings Balk, cap. XXI, §8

sitä, että poikalasten ja nuorukaisten ohella myös vanhat miehet kokoontuvat kaduille, kujille ja Aurajokea reunustavalla kiveykselle, meluamaan ja pelaamaan seinäkillinkiä³⁵⁴ kolikoilla ja kivillä aitoja ja talojen seiiniä vasten. Ilmoituksessa todettiin, että toiminta häiritsi talonomistajien ja kadulla liikkujien rauhaa. Maistraatti ilmoitti asettaneensa kolmen ja puolen riikintaalerin sakon kaduilla, toreilla, jokipenkereellä sekä kaupungin muilla julkisilla paikoilla (*publique ställen*) pelaamisesta ja heittelystä.³⁵⁵

Määräyksestä käy poikkeuksellisen selvästi ilmi katutilan ideaali, 'rauhallisuus' (*ro och frid*) sekä ajatus 'julkisista' tiloista ja paikoista, jotka vielä tarkoin yksilöidään. Ilmoituksessa viitataan myös vuoden 1734 lain pykälään, jossa kiellettiin kaduilla meluaminen, mutta mitä ilmeisimmin tämä ei riittänyt lailliseksi perusteeksi nostaa haastetta kaduilla tapahtuneesta pelaamisesta.³⁵⁶ Pelaamisen kieltäminen julkisessa tilassa ei toki ollut mikään erikoisuus, ja vastaavaan ilmiöön puututtiin 1700-luvun lopulla tehostetusti myös muualla Euroopassa, esimerkiksi Lissabonissa.³⁵⁷

Siinä missä ihmisten käyttämään katutilaan kietoutuu vaikeasti määrittäviä aineellisen omaisuuden, kuljettavuuden, kommunikaation ja toiminnan kudelma, eläinten liikkumiseen kohdistetut rajoitukset ja rangaistukset antavat kiinnostavan näkökulman kadun tilan valtasuhteisiin. Eläimet rinnastuivat (kuten yhä rinnastuvat) yksityisomaisuuteen lainsäädännössä ja oikeuden ja järjestyksenpidon käytännöissä. Vielä 1700-luvun alussa eläimet olivat vaeltaneet kaupungin kaduilla vapaammin, vaikka maistraatti oli isonvihan jälkeen alkanut puuttua tehostetusti erityisesti sikojen läsnäoloon kaduilla.³⁵⁸ Samoihin aikoihin 1750-luvulla, kun kaupungin katujen kunnostamiseen alettiin kiinnittää korostettua huomiota, tuli myös kysymys eläimistä kadunkäyttäjinä entistä ajankohtaisemmaksi. Yksityishenkilöiden ja julkisen vallan ristiriitaiset intressit ja näkemykset katutilan käytöstä joutuivat tässä huomattavasti pahemmalle törmäyskurssille kuin aiemmin sivutun, kaduilla säilytetyn elottoman omaisuuden suhteen.

Koirat eivät maistraatin ja maaherran silmissä olleet haitallisimpien eläinten joukossa, mutta toisinaan ne aiheuttivat oikeuteen asti päätynyttä harmia. Tammikuisena iltana vuonna 1760 hovioikeudennotaari Carl Jacob Dobbin oli kello seitsemän maissa huoneessaan, kun hän kuuli kadulta lapsen huutoa. Mentyyään ulos hän havaitsi portin olevan auki kadulle ja koiransa juoksevan vapaana kadulla. Tapaus päättyi oikeuteen siitä syystä,

354 Svenska akademiens Ordbok, hakusana 'kronwägg'. Seinäkillinki tarkoitti peliä, jossa kolikko heitettiin vasten seinää, ja arvattiin miten päin se päätyy. Haettu 3.3.2016.

355 *Åbo Tidningar* 30.5.1798.

356 *Ruotzin Waldakunnan laci* 1734, Pahategon caari, cap. XXI, §8.

357 Barreiros 2008, 229.

358 Nikula 1970, 116; Ruskeeniemi 2006, 21–22.

tion icke måtte falla weberbrände utur minnet, eller ofömnighet därom förebråas, har Magis-
traten härigenom ytterligare skolat antyda dem af Stadens Inneboare, som til skvenerys kum-
na hafwa något krusförråd i förwar, eller det til affalu i sine gårdar och bodar, utom Kongl.
Maj:ts Befallningshafwandes och Magistratens därtill utwärlade särskilde tillätselse hållit, at
wid merberörde 50 b:te. Ermits wite och warans confiscation, sist inom åtta dagar härefter,
låta ifrån sine gårdar, hus och bodar transporterera och på andre, af Magistraten på skende an-
mälan, utskafade ställen, uplägga samma krusförråd. Af de här förutskunde böter, som efter-
nämrande myntmärke utgå med 16 R: d. 32 s., tillfaller angifwaren en tredjedel, och utom det
hwar och en äger rättighet at wara angifware, tillkommer det skwen i spennerhet Stadens Fi-
scaler och Uppsyningsmän at hafwa noga tillsyn däröfver, det förenämnde författning warder es-
terleswad, samt den brottfällige tilltal och til ansvar befordrad. Åbo Rådhus d. 9 Maji 1798.
Borgmästare och Råd.

Som den oseb tagit öfverhanden, at icke allenast gäsebarn och yuglingar, utan och ofta
Åldre karlar samla sig å gator och gränder, samt uppå det inwid Stadens Å warande påtwerk,
och därstädes under skri, strål och swordomar, spela eller kasta det så kallade kronwägg eller
grundwal med penningar och stenar, emot plant och husväggar, hwarunder de jemwål föröfwa
andre oordentligheter, som icke allenast är oansändigt, utan och förskräcker den, ro och frid, hus-
ägaren samt de sårbande å gatorne hafwa rättighet at fordra; asthå har Magistraten härigenom
skolat wid Tre och enrebedels Riksdalers böter, som tillsalla angifwaren, förbjuda alla i ge-
men, samt hwar och en i spennerhet, at uppå Torg, gator och gränder, samt inwid påtwerket
af den eller andra publice ställen, utöfwa och besatta sig med spel eller kastning; hwarat om de
särskilde för skri och sorl å gator och allmänna ställen blifwa med den i Lagen utskafade pift an-
sebbe. De minderårige gäskar, som härmed beträdas, warda med ris i en tillsförordnad Rät-
tens Betjents närwaro agade, eller ock på tjenlig tid å til arbete å publice Spinhuset insatte;
föröfrit är Stadswagten anbefald, at genast gripa de brottfällige, för at dem til laga ansvar
ställa. Öfwaudes weberbrände Fiscaler och Uppsyningsmän noga tillsyn deröfver hafwa, at denne
Författning warder efterleswad, samt den brottfällige tilltal och til ansvar befordrad. Åbo Råds-
hus den 21 Maji 1798.

Borgmästare och Råd.

De som hafwa at fordra eller weta sig något vara skyldig hos afledne HandelsBokhållaren,
Collmeen, behagade sådant anmäla i ansende til snart skende uppteckning hos.

And. Nystedt jun. & Simon Granberg.

De som weta sig vara skyldige eller hafwa at fordra uti afledne Handelsmannen Simon
Granbergs Sterbhus, warda härmed annodade, at derom, innan nästkommande Julii månads
utgång, i Sterbhuset liwidera, de förskännde så framt de wilja utgå Lagskning; som i:sta
gången tillkännagifwes.

I fall någon yugling i Staden, men hållt från landet, om 14 a. 15 års ålder, wille es-
mottaga en så kallad ungarls drängetienst, så kan derom anmälan göras der dese Tidningar
utgifwas, då ock närmare underrättelse om tjenstens besaffenhet meddesas.

På Musikaliska Sällskapets Concert den 20 Maji uphittades en Nälbeck, til hvars åters-
skände gifwes underrättelse på Boktryckeriet.

En stilla yugling åstundar tjenst antiugen som Skrifware eller Inspector wid någon Säg-
 eller annat wark. Swar öfwaktas på Boktryckeriet.

Uti mitt elände, har jag med största glädje erfarit, at då nöden är störst, så kommer
Herren med hjälpen; ty uti sissledne April månad, bleswo mig per postu tillskickade 10 R: d. ifrån
en som hedrar mig med at kalla sig min ungdomswän och allierad. Herren den högste belö-
ne honom i tid och ewighet, för denne harmhertighets gerning!
G. F. Wellingk.

Uti gården N:o 42 wid Lawastegatan är nu genast en Kammare at uthyras til nåste
Mikaeli, på wacka eller månad, med eller utan meubler.

Maistraatin ilmoitus julkisilla paikoilla pelaamisesta ja meluamisesta määrättävistä
rangaistuksista. Åbo Tidningar 30.5.1798.

että Dobbin tuli myös painineeksi pihalla lumihangessa renkinsä kanssa, sillä hän epäili rengin jättäneen portin auki irrotettuaan koiran kahleesta.³⁵⁹ Lokakuun lopussa 1760 muurarikisällin vaimo Christina Henricsdotter ilmoitti kämnerinoikeudessa, että aamulla hänen ollessaan matkalla suomalaisen jumalanpalvelukseen notaari Dobbinin koira puri häntä jalkaan Suurella Kirkkokadulla. Kaupunginviskaali totesi, että kyseinen kaduilla vapaana liikkunut koira oli ennenkin aiheuttanut harmia, mistä syystä Dobbin nyt kutsuttiin kuultavaksi.³⁶⁰ Viikkoa myöhemmin Dobbin kertoi kämnerinoikeudessa, että vika oli hänen palvelusväessään, joka toistuvasti jätti koiran vapaaksi. Oikeus tyytyi antamaan varoituksen sillä ehdolla, että koira pidettäisiin vastedes huolellisesti kiinnitettynä.³⁶¹ Kyseinen tapaus on ainoa, jossa kämnerinoikeus joutui puuttumaan koiran liikkeisiin ja omistajan vastuuseen vuosien 1760, 1775 ja 1790 pöytäkirjoissa.

Paljon vaikeampiin tilanteisiin jouduttiin sikojen kohdalla. Maaherran ja maistraatin ideoimassa asetuksessa kadulla vapaana kulkeneen sian löytäjä sai jakaa eläimen puoliksi kaupungin hospitaalin kanssa.³⁶² Tässä vaiheessa enää harvoissa kaupungin taloissa oli sikaloita.³⁶³ Kaupunkilaiset eivät palkkionkaan avulla alkaneet ottamaan sikoja kiinni. Tehtävään määrätty kaupunginpalvelijat taas joutuivat velvollisuutta suorittaessaan rai-vostuneiden sianomistajien pahoinpitelemiksi.³⁶⁴ Kaupunkilaisten oikeudentunto pitää sikoja vapaina kaduilla saavutti sikäli poikkeukselliset mittasuhteet, että 1700-luvulla yksityishenkilöt olivat valmiita nousemaan julkista valtaa vastaan väkivaltaisain elkein harvoissa kysymyksissä. Sikojen läsnäolo kaduilla jatkui vuosisadan jälkipuoliskollakin, sillä kielto sikojen päästämisestä kadulle oli sisällytettävä maistraatin kuulutukseen Kustaa III:n vuoden 1775 vierailun järjestelyistä.³⁶⁵ Vielä vuonna 1815 maistraatti tiedotti sanomalehdessä kaduilla vapaana kulkevien sikojen omistajille langetettavasta sakosta.³⁶⁶

Ajurien ja ratsain liikkuneiden osalta katutilaa 1700-luvun lopulla kohdannut muutos ilmeni maistraatin 9.12.1758 antamassa asetuksessa, jossa laukka kaupungin kaduilla

359 KA, TKO 5.1.1760 §2, 9–18.

360 KA, TKO 23.10.1760 §6, 1606–1607.

361 KA, TKO 30.10.1760 §1, 1607–1608.

362 Nikula 1970, 116.

363 Vuosina 1753–1809 katselmoiduista tonteista noin 10 % käsitti sikalan. TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), Syne- och Mätning Instrument K7–K10 (1776–1809); Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807).

364 TKA, TRP 22.11.1758; 7.9.1761; 21.8.1762.

365 Dahlbäck 1988, 97.

366 *Åbo Almänna Tidning* 3.3.1815.

kiellettiin kymmenen hopearahan sakon uhalla.³⁶⁷ Tämä rikos ei ole kämnerinoikeuden aineistoissa erityisen yleinen, joskin jälleen syyksi voi arvailla valvonnan kohdistumisen vain Suurtorin välittömään ympäristöön, erityisesti ahtaalle sillalle, jolle talvisaikaa lukuun ottamatta pakkautui kaikki joen yli kulkenut liikenne. Varsin tyypillinen tapaus sattui lääninkamreeri Gadolinin renki Anders Palmanille, joka huhtikuun 14. päivän iltana 1760 ajoi kahdella hevosella laukkaa sillan yli ja Suurtorin halki. Päävartion edessä seissyt kaupunginvahti yritti turhaan pysäyttää Palmania. Hän itse kiisti syyllisyytensä, ja selitti oikeudessa, että toinen hevosista kävi levottomaksi, ja hän joutui siksi lyömään sitä piiskalla. Hevonen hermostui ja juoksi torille, ja Palman lähti sen perään. Hän kuitenkin kiisti hevosten laukanneen. Todistajana kuultu kauppias Haveman kertoi nähneensä hevosten nousseen laukkaan, ja Palman sai asetuksen mukaiset kymmenen hopearahan sakot.³⁶⁸

Tapaus, jossa jalankulkija sai osuman mutta ajuri jäi tuomiotta, sattui talvella 1775 Hämeenkadulla. Muurarimestari Simon Solander kertoi olleensa menossa korjaamaan kaakeliuunia manttaalikomissaari Gummeruksen taloon, kun hän kertomansa mukaan joutui kauppias Trappin peltorenki Henric Silfverbergin yliajamaksi. Entinen kaupunginpalvelija Michel Söderström, joka tuli Hämeenkadulle Bremerin kujalta, näki koko tapauksen. Hänen mukaansa Silfverbergin ohjastaman hevosen aisa töytäisi Solanderia, joka kaatui lumihankeen mutta nousi välittömästi ylös. Oikeus totesi Silfverbergin syyttömäksi, sillä vastikään oli satanut paljon lunta, jota talonomistajat eivät olleet ehtineet viemään pois, ja siksi kadulla oli vain kapea kulkuväylä. Oikeuden mukaan Silfverbergin oli kuitenkin maksettava Solanderin oikeudenkäyntikulut, sillä hänen ohjastamansa hevosen aisa aiheutti kaatumisen.³⁶⁹ Tapaukset tuovat esiin 1700-luvun Turun katujen jalankulkijoiden ja ajurien jakaman tilan, jota ei vielä ollut erotettu eri kulkumuodoille kuten Euroopan suurissa keskuksissa, missä jalkakäytävät olivat jo 1700-luvulla yleisiä.³⁷⁰ Eri kulkumuodot kuitenkin sovittautuivat kaduille varsin sopusointuisesti, sillä henkilövahinkoja aiheuttaneita törmäyksiä ei tullut kämnerinoikeuden käsiteltäväksi välttämättä edes vuosittain.³⁷¹ 1700-luvun Turkuä tutkineen Tuula Ruskeeniemen esiin nostamat

367 Esim. KA, TKO 29.4.1760 §4, 670. Alkuperäinen kuulutus ei ole säilynyt, mutta siihen viitataan oikeuden pöytäkirjoissa.

368 KA, TKO 29.4.1760 §4, 668–671. ks myös TKO 19.7.1760 §1, 1111–1113. Ks. myös Ruskeeniemi 2006, 28 ja TKO 29.10.1793, §1, sp.

369 KA, TKO 26.1.1775 §1, 50–52.

370 Ogborn 1998, 76; Sweet 1999, 79–80; Borsay 2013, 101–108.

371 KA, kämnerinoikeuden tuomiokirjojen lopussa olevat sakkoluettelot 1760–1790 (osa sakkoluetteloista puuttuu). Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa sakkoluetteloihin kirjattiin

useat ylinopeustuomiot vuodelta 1793 viittaavat kuitenkin siihen, että 1700-luvun nopea väestönkasvu aiheutti katujen ruuhkautumista ja lisäsi hevosten ja jalankulkijoiden törmäyksiä.³⁷²

Maistraatin ja kämnerinoikeuden pöytäkirjoista sekä sanomalehdistä ilmenee hyvin 1700-luvun jälkipuoliskon Turun kaduilla tapahtunut muutos. Katujen kuntoon kiinnitettiin 1750-luvulta alkaen jatkuvaa huomiota, ja samalla vuosikymmenellä myös kadun vastaisten julkisivujen rakentamisesta annettiin kaupungin ilmeen parantamiseen tähdänneitä määräyksiä.³⁷³ Ensimmäinen liikennettä säädellyt maistraatin asetus vuodelta 1758 liittyy niin ikään tähän vuosisadan puolivälin uudistusten joukkoon. Liikenne kaduilla lisääntyi 1700-luvun jälkipuoliskon kuluessa merkittävästi pelkästään siitä syystä, että kaupungin väestö kaksinkertaistui vuosien 1750 ja 1808 välillä.³⁷⁴ Samaan aikaan kaupunkialue ei kuitenkaan laajentunut merkittävästi eikä uusia katuja puhkottu tai olemassa olevia kulkuväyliä levennetty, suunnitelmista huolimatta.³⁷⁵

Englannin kaupungeissa 1700-luku toi mukanaan laajoja fyysisen kaupunkiympäristön uudistuksia.³⁷⁶ Tilan muutos ei kuitenkaan ollut pelkästään materiaalista, vaan siihen punoutui katutilassa sallitun toiminnan vähitellen etenevä rajaaminen ja valvonta. Kadut ja aukiot, joilla kaupunkiyhteisö oli aiemmin juhlinut, muuttuivat 1700-luvun kuluessa yhä enemmän ensisijaisesti liikenteelle ja kaupankäynnille varatuiksi paikoiksi.³⁷⁷ Saman ilmiön toista ulottuvuutta kuvastaa kaduilla lausuttujen julkisten kunnianloukkausten väheneminen vastaavana aikana.³⁷⁸ Kadun olemus yhteisön tilana kaventui.

Turun kaduilla vastaavaa kulttuurista muutosta, joka kohdistui yhtäaikaisesti niin katukiviin, julkisivuihin kuin kadulla sallittuun elämään, kuvastaa etenkin vuoden 1798 maistraatin asetus, jossa kiellettiin vanhojen ja nuorten miesten kokoontuminen kaduille sekä niin sanotun seinäkruunan eli seinäkillingin pelaaminen. Nopeasti kasvaneen kaupungin kaduilla liikenteen sujumuuden ja rauhallisuuden takaaminen oli yhä tärkeämpää. Kaduilla yksityiset, yhteiset ja julkiset intressit kohdistuivat yhteen ja samaan fyysiseen tilaan. Vaikka katu oli 1700-luvun kielenkäytössä 'yhteinen' ja 'yleinen', siihen ulottuivat myös julkiset ja yksityiset velvollisuudet ja intressit. Tässä mielessä 'yleisen kadun' käsite

henkilö, rikoksen laji sekä usein myös lainkohta tai asetus, johon sakko perustui.

372 Ruskeeniemi 2006, 28.

373 Dahlström 1930, 224–225.

374 Wuorinen 1959, 397–398; Nikula 1970, 268–269. Ks. myös tämän teoksen sivu 48.

375 Dahlström 1930, 169–199; Kostet 1996.

376 Borsay 1989, 60–79; Sweet 1999.

377 Esim. Griffin 2002.

378 Shoemaker 2000.

ei merkinnyt yhteisön oma-aloitteista kollektiivista huolenpitoa, vaan yhteistä ja yleistä käyttöä ja kuljettavuutta.

Kaupungin raja ja tuntemattomien kohtaaminen

Kesäkuussa 1756 Lisa Jacobsdotter synnytti aviottoman poikalapsen. Lapsen isäksi isäksi hän ilmoitti erään matruusi Anders Jacobssonin. Koska esiaviollinen yhdyntä oli 1700-luvun Ruotsissa rikos – nimeltään salavuoteus³⁷⁹ – tapaus päättyi Turun kämnerinoikeuden käsiteltäväksi. Anders Jacobsson ehti kuitenkin lähteä merille ennen lapsen syntymää, ja vasta neljän vuoden kuluttua hänen palattuaan syytettä päästiin käsittelemään oikeudessa. Lisa oli jo kesällä 1756 kertonut tunnustuksessaan, että hän oli ollut Andersin kanssa yhdynnässä Raision ja Ruskon niityillä heinänteko aikaan vuonna 1755 sekä vielä elokuussa sadonkorjuu aikaan Puolalan kylän pellolla. Lopulta oikeuden eteen jouduttuaan Anders kiisti Lisan kertoman ja sanoi, ettei Lisalla ollut asiasta todistajia. Näytön puuttuessa Anders vapautettiin syytteistä, kun taas Lisa joutui varattomana suorittamaan sakkojen asemasta vankeusrangaistuksen.³⁸⁰

Oikeuskäsittelyssä nousee esiin yksi huomiota herättävä seikka: tapaus käsiteltiin ja tuomittiin Turun kämnerinoikeudessa siitä syystä, että sen katsottiin kuuluneen kaupungin oikeusistuinten tuomiovaltaan. Oikeus näet lasi lapsen syntymän ajankohdan perusteella, että sikiäminen oli tapahtunut elokuisesta yhdynnästä, joka oli sattunut Turun kaupungin tulliaidan sisäpuolisella Puolalan kylän pellolla – eli Turun kaupungin rajan sisäpuolella.³⁸¹

Kaupungin raja sääteli merkittävästi oikeudenkäyttöä ja taloutta sekä ihmisten ja materian liikettä. Vuodesta 1734 lähtien maaseudun ja kaupunkien asukkaisiin oli Ruotsissa sovellettu yhtä ja samaa lainsäädäntöä, mutta erilaiset tuomioistuimet ja oikeudenkäytön muodot säilyivät kuitenkin lakiuudistuksessa miltei muuttumattomina. Oikeudenkäyttöä ehkä merkittävämpi vaikutus kaupungin rajalla oli kauppaan ja tavaran liikkeeseen. Vuonna 1622 Ruotsissa säädettiin niin kutsuttu pikkutulli. Syynä tähän oli kruununun tarve kerätä veroja maaseudulta kaupunkiin myytäväksi tuodusta kauppatavarasta. Vuoden 1622 lopulla valmistuneissa asetuksissa määrättiin varsin tarkkaan pikkutullin toimeenpanosta. Valtakunnan kaupungit ja markkinapaikat oli ympäröitävä tulliaitauksella, joissa oli tarpeellinen määrä tulliporotteja. Niiden kautta tuli kulkea kaiken liikenteen

379 *Swea Rikets Lag* 1734, Missgiernings Balk, cap. LIII.

380 KA, TKO 3.7.1760 §3, 1012–1016.

381 Ibid. 1014–1015.

kaupunkiin. Lisäksi porteille oli rakennettava tullihuoneet, joissa tulijat tekivät ilmoituksen kaupunkiin tuomistaan tavaroista.³⁸² Turussa kulkua kaupunkiin valvottiin kolmella tulliportilla sekä jokisuulla ja yläjuoksulla Multavierussa sijainneilla puomeilla.

Kauppatavaran ja omaisuuden ohella rajan vaikutus ulottui myös ihmisten oleskeluun kaupungissa. Kaikkien kaupungeissa pysyvästi oleskelleiden henkilöiden oli ansaittava elantonsa kaupungissa tai kuuluttava kaupungissa asuvan edusmiehen kotitalouteen. Käytännössä tämä merkitsi kirjoittautumista henkikirjaan, josta puuttuvilla henkilöillä ei ollut oikeutta oleskella kaupungin rajojen sisäpuolella.³⁸³ Periaatteelliselta vaikuttava käytäntö toteutui myös kirjaimellisesti, sillä maistraatti saattoi puuttua kaupungin kaduilta tavattuihin henkilöihin, joita ei ollut merkitty henkikirjaan ja jotka eivät muutoin pystyneet selittämään kaupungissa oleskelunsa syytä. Huhtikuun alussa 1775 vahtien partio pidatti yhdeksän jälkeen illalla kadulta tavatun 18-vuotiaan pojan (gässe) Eric Nyströmin, joka ei ollut henkikirjoittautunut. Vahdit veivät Ericin yöksi päävartion putkaan, ja seuraavan aamun kuulusteluissa hän puolustautui kertomalla ensin syntyneensä kaupungissa. Kun oikeus tiedusteli, miksi Eric ei ollut henkikirjoittautunut, hän kertoi oleskelleensa syysmarkkinoiden aikaan maalla ja pyytäneensä lankoaan, pakkaaja Granroosia, ilmoittamaan hänet henkikirjaan. Jostain syystä Granroos ei koskaan tehnyt ilmoitusta. Lisäksi Eric mainitsi värväytyneensä armeijaan, minkä vuoksi kämnerinoikeus katsoi välttämättömäksi tutkia asiaa tarkemmin. Seuraavassa istunnossa paljastui, että Nyström olisi halunnut armeijaan, mutta häntä ei pienikokoisena ja heiveröisenä haluttu värvätä. Näin ollen hänet tuomittiin sakkoihin irtolaisuudesta vuoden 1693 henkikirjoitusohjesäännön nojalla.³⁸⁴

Kaupungin rajoihin ja kaupunkitilaan kietoutuu myös kysymys tunnistamisesta ja tunnistamattomuudesta. Ainakin kaupungin kaduilla liikkua naamiotuminen tunnistamattomuuden verhoon oli vaikeaa. Yksinäistä juomahetkeä kaivannut ylioppilas Pehr Stenberg kuvailee muistelmissaan, miten hän joutui ilta-aikaan kesällä 1784 käyttämään epätavallista reittiä ollakseen törmäämättä tuttuihin matkalla kotoaan eräaseen jokirannassa sijainneeseen krouviin. Stenberg halusi juoda hieman olutta, mutta halusi tehdä sen yksin. Hän kulki ylioppilaiden tuolloin suosimaan Ekrothin krouviin, lempinimeltään Moster, sellaista katua, jolla ei todennäköisesti kohtaisi ketään. Jokirannassa krouvin eteen kiinnitetty sluuppi ihmetytti Stenbergiä, mutta hän päätti silti mennä sisään.

382 Kerkkonen 1945, 163–166. Ks. myös Ranta 1975, 110–115.

383 Esim. Nikula 1970, 297–298; Vainio-Korhonen 1998, 28; Rahikainen 2006, 10–11.

384 KA, TKO 4.4.1775 §5, 214, 11.4.1775 §1, 223–224. Irtolaisuuden käsitteen muutoksista 1600-luvulta 1800-luvulle ks. esim. Nygård 1985, 11–12 ja Miettinen 2012, 81.

Krouvin eteisessä istui kaksi miestä ompelemassa purjeita, ja he käskivät äreästi Stenbergiä pyytämään olutta krouvin palkollisilta. Stenberg tunnisti heidät ylioppilaiksi, jotka ilmeisesti olivat hankkineet sluurpin pitääkseen hauskaa. Stenberg tulkitsi, että hekin yrittivät tekeytyä tunnistamattomiksi krouvin pimeässä eteisessä, sillä heitä harmitti tulla nähdyksi sellaisissa askareissa kuin purjeiden ompelu. Kun Stenberg myöhemmin poistui krouvista, ylioppilaat olivat juuri nostamassa purjeita.³⁸⁵

Kertomus kuvastaa jopa huvittavasti sitä, miten molemmat osapuolet olisivat tahtoneet piiloutua kaupungin väestömassan suojiin sen ollessa ilmeisen vaikeaa. Siitä huolimatta torien ja katujen olemukseen kuului Turun kokoisessa kaupungissa – ainoana 1700-luvun Suomen kaupungeista – jatkuva toisilleen vieraiden ihmisten kohtaaminen. Katoaminen tai eksyminen yhteisön valtavan massan tunnistamattomuuteen ei vaikkapa sata kertaa suuremman Lontoon tapaan ollut mahdollista, mutta siltikin vajaan kymmenen tuhannen asukkaan yhteisössä ihmiset kohtasivat kadulla jatkuvasti henkilöitä, joita he eivät olleet aiemmin tavanneet.

Kämnerinoikeuden todistajanlausunnoista on luotavissa kuva siitä, miten usein paikalle sattuneet todistajat tunnistivat rikoksen osapuolia. Suuressa osassa krouveissa ja kaduilla sattuneita rikoksia kuvailevissa todistajanlausunnoissa oli osallisia, joita todistaja luonnehti (hänelle ennestään) ”tuntemattomiksi” (”okända”).³⁸⁶ Kämnerinoikeuden aineistoista ilmenee usein, että ihmisten oletettiin tuntevan vertaisyhteisönsä jäsenet. Tätä kuvastaa esimerkiksi juhannukseen 1758 ajoittuva todistus. Joukko nuoria, lähinnä piikoja ja kisällejä, oli viettänyt juhannusyötä Skanssilla.³⁸⁷ Paikalla oli ollut myös pellavan-kutojakisälli Anders Blomgreen, jota oikeus kuuli lähes kaksi vuotta myöhemmin keväällä 1760. Jutussa oli kyse piika Lisa Mattsdotterista. Lisaan kohdistuneeseen avioliittolupausten rikkomiseen liittyen oikeus halusi selvittää, oliko Lisa nähty samaisissa Skanssin juhannusjuhlissa miestenvaatteisiin pukeutuneena. Blomgreen kertoi nähneensä mäellä kolme naista miestenvaatteissa, mutta ei osannut sanoa, oliko näistä yksi Lisa Mattsdotter. On mahdollista, että Anders Blomgreen ei halunnut sekaantua tapaukseen ja vetosi sen tähden muistamattomuuteen. Hän joutui kuitenkin perustelemaan tunnistamattomuutta sillä, että oli tuolloin muuttanut vastikään Tukholmasta, mistä syystä väki oli hänelle jokseenkin tuntematonta.³⁸⁸

385 Stenberg 2014 (1784), 524–525.

386 esim. KA, TKO 7.1.1775 §1, 8; 20.1.1775 §1, 32; 27.4.1775 §1, 253; 3.8.1775 §4, 440; 19.2.1790 §2, sp; 21.6.1790 §1, sp.

387 Skanssi (Skantzen) eli Skanssinmäki, harju noin kolme kilometriä kaupungista lounaaseen Helsingintien varrella.

388 KA, TKO 4.3.1760 §3, 371–372.

Markkina-aikoina kaupungissa oleskeli jopa tuhansia ulkopuolisia.³⁸⁹ Valtaosassa markkinoilla sattuneista välikohtauksista nouseekin esiin useita todistajille tai jommallekummalle osapuolelle tuntemattomia henkilöitä, huomattavasti useammin kuin muulloin.³⁹⁰ Markkinoiden aikaan katujen luonne muuttui merkittävästi, sillä valvontaa tehostettiin ja markkinavieraiden isäntiä muistutettiin velvollisuuksista sulkea portit iltaisin ja ohjeistaa vieraitaan siitä, että pimeällä kaikki kaduilla kulkijat olivat velvoitettuja kantamaan käsilyhtyä.³⁹¹ Kaupungin öisillä kaduilla markkina-aika johti joskus verisiinkin järjestyshäiriöihin.³⁹²

Ruotsin mittakaavassa suuren kaupunkiyhteisön tunnistamattomuuden suojiin piiloutumista näyttää oikeuden aineistojen perusteella toisinaan yritetyn. Vuonna 1790 kämnerinoikeus käsitteli renki Simon Gröndahlin ja piika Elisabeth Mattsdotterin välisen avioliittolupauksen purkamista. Simon, jonka Lisa oli haastanut oikeuteen, vetosi siihen, ettei hänen nimensä ollut Simon Gröndahl vaan Simon Mickelsson, eikä hän ollut antanut Lisalle avioliittolupausta tai sormusta. Lukuisat Simonin tunteneet todistajat luonnollisesti tekivät tyhjäksi mahdollisen pyrkimyksen kätkeytyä toiseen henkilöllisyyteen.³⁹³

Tunnistamattomuutta valitteli myös Turussa 1780-luvulla opiskellut Pehr Stenberg. Hän kertoo, että vuonna 1780, kun häntä ”ei vielä tunnettu kaupungissa kovinkaan”, hankkineensa teatterilipun Turussa tuolloin toimineeseen Seijerlingin³⁹⁴ teatteriin. Ovela lippua väitettiin kuitenkin väärennetyksi ja se mitätöitiin. Kun Stenberg reklamoi asiasta ystäviensä avulla, itse johtaja Seijerling toimitti hänelle uuden lipun ja pahoitteli tapahtunutta.³⁹⁵

Englannin pieniä ja keskikokoisia kaupungeja koskeissa tutkimuksissa on korostettu maaseudun ja kaupungin välille 1700-luvun kuluessa voimistunutta kulttuurista eroa, itsenäisen kaupunkikulttuurin syntyä.³⁹⁶ Vastaavan aikakauden Ruotsissa kaupungistumisaste oli huomattavasti matalampi, mutta kaupunkien ja maaseudun välinen ero oli samaan tapaan huomattava. Etenkin kaupungin elinkeinoja ja kaupankäyntiä, mutta myös seuraelämää ja kulttuurielämää, määrittä jo pelkästään tulliaidan muodostama taloudellinen ja juridinen raja. Kaupunkitilan markkina-aikaiset poikkeussäännöt kuvasta-

389 Nikula 1971, 414.

390 Esim. KA, TKO 18.9.1790 §3, sp.

391 Esim. *Åbo Tidning* 12.2.1806.

392 Esim. KA, TKO 20.2.1760 §1, 252–258.

393 KA, TKO 26.1.1790 §1, sp.

394 nimi kirjoitetaan yleisemmin muodossa Seuerling, mutta Stenberg käyttää muotoa Seijerling.

395 Stenberg 2014 (1780), 301.

396 Sweet 1999, 228–231.

vat hyvin 1700-luvun kaupunkiyhteisön tilallisen elämän herkästi järkkynyttä tasapainoa. Elinkeinolliset, kaupalliset, sosiaaliset ja kulttuurielämän piirteet palautuivat aina jollain tavalla kaupungin rajan sisäpuolelle pakkautuneeseen ja suuntautuneeseen materiaan ja toimintaan.

Muuttuvat käsitteet, selvärajainen kaupunkitila

On aika palata tämän luvun alussa esitettyyn kysymykseen: oliko 1700-luvun kaupungeissa ’julkista tilaa’, vai onko käsitteen viljely tässä aikakontekstissa presentistinen anakronismi? Mitä Turun esimerkki kertoo 1700-luvun kaupunkitilan uudistumisesta, joka ulottui niin Euroopan metropoleihin kuin pikkukaupunkeihinkin ja jota usein pidetään modernin ’julkisen kaupunkitilan’ lähtökohtana?

Lontoon 1700-luvun modernisaatiota ja tilallisia uudistuksia on toisinaan tulkittu nimenomaan ’julkisen tilan’ (*public space*) ja ’julkisuuspiirin’ (*public sphere*) ilmentyminä. Esimerkiksi historioitsija Miles Ogborn suhtautuu kriittisesti Habermasin teorioiden pohjalta luotuihin yksioikosiin tilallisiin tulkintoihin – katuun ja kahvihuoneisiin ’julkisena tilana’. Siitä huolimatta hän yhdistää David Humen ja Bernard Mandevillen ajattelun, Jürgen Habermasin ’julkisuuspiirin’ ja Lontoon katujen kiveämisen toisiinsa. Ogborn hahmottelee ’julkisen tilan’ muotoutumisen nimenoman aatehistoriallisista lähtökohdista, vaikka hänen analyysinsä keskittyy ennen kaikkea arjen käytänteisiin. Lisäksi on huomattava, että Ogbornin käyttämässä lähteessä ei mainita sanaliittoa ’julkinen tila’ (*public space*), jonka varaan koko hänen muotoilemansa argumentti kuitenkin rakentuu.³⁹⁷

Tässä luvussa olen pyrkinyt rakentamaan käsitystä julkisesta tilasta toisenlaisista lähtökohdista: keskikokoisen kaupungin arkipäivän tilallisten käytäntöjen ja kielen lähtökohdista. Sana ’julkinen’ (*publik, publique*) nousee vuosien 1740–1810 turkulaisissa aineistoissa esiin paikkaa tai tilaa tarkoittaen vain kerran. Vuonna 1798 kaupungin kadut, torit ja jokipenkereet rinnastettiin käsitteeseen ’julkinen paikka’ (*publique ställe*).³⁹⁸ Tällä käsitteellä ei tarkoitettu valtion tai kaupungin *omistamia* vaan kaupungin yleisesti saavutettavia paikkoja. Olennaista on, että ilmaisu esiintyy sanomalehdessä julkaistussa asetuksessa, jonka tavoitteena oli sakon uhalla kieltää kaduilla meluaminen, häiritsevä kokoon-tuminen ja pelaaminen. Julkisen vallan voimistuva ote kaupungin kaduista, jotka piti puhdistaa tavarasta, liasta, eläimistä ja epämääräiseksi katsotuista ihmisjoukoista, ilmeni

397 Ogborn 1998, 75–115.

398 *Åbo Tidningar* 30.5.1798.

näin ollen myös kielellisenä vallankäyttönä. Sana *publik* alkoi muovautua tilaa tarkoittaviin merkityksiin.

Vastaavia yleisluontoisia ilmaisuja kaupunkitilan julkisesta luonteesta on kuitenkin turha etsiä muualta 1700-luvun Turku koskevista lähteistä. Keskeisyyttä tai kadun tilaa tarkasteltaessa kaupunkitila piirtyy esiin lähinnä tapauskohtaisina ilmauksina, joissa yleisluontoiset tilan olemusta kuvaavat käsitteet loistavat poissaolollaan. Kun kaupunginvaltiot ehdottivat verotuksen uudistamista, pöytäkirjaan kirjoitettiin, että tietyt krouvit sijaitsivat 'mukavammalla' (*beqwämlig*) paikalla kuin toiset.

Merkitseekö 1700-luvun kaupunkitilaa kuvaavien sanojen ja ilmaisujen vaihtelevuus ja tapauskohtaisuus myös sitä, ettei aikakauden kaupunkitilasta voida hahmottaa yleispäteviä ajallisia ja tilallisia, 'julkisen tilan' kaltaisia rajapintoja? Väitän, että ei merkitse. Tutkimalla tilan käytänteitä – ihmisten tapoja toimia tilassa ja lainsäädännön ja asetusten tilallista johdonmukaisuutta – kaupunkitilasta nousee esiin yksiselitteisiä ja selkeitä rajoja. Tällainen rajapinta oli olemassa esimerkiksi julkisen vallan toteuttaman valvonnan periaatteissa. Vaikkapa krouvien tilan suhteen oikeudessa ei kuin poikkeustapauksissa ollut epäselvyyttä siitä, missä krouvin seinät ja kellonajoista johtuneet rajat kulkivat. Samaan tapaan kaupunginvahtien toimivalta ei ulottunut yksityishenkilöiden tonteille muuta kuin asukkaiden pyynnöstä. Sama yksiselitteisyys on nähtävissä katujen fyysisen ympäristön tapauksessa. Vaikka katujen ja kujien puhtaanapito ja hallinta aiheutti toisinaan kiistoja, tontin ja kadun raja oli rikkomuksen tultua käsittelyyn periaatteen tasolla yksiselitteinen. Kun tontinomistajat, maistraatti ja maaherra kiistelivät katujen kiveämisestä, erimielisyydet eivät koskeneet kadun tilan epämääräisiä ja epäselviä omistussuhteita, vaan siihen sisältyneiden velvollisuuksien intressiristiriitoja.

Tilallisten aikalaiskäsitteiden analyysi luo vaihtoehdon kaupunkitilan moderneista projisoinneista lähtevälle historialliselle tarkastelulle. Varhaismodernia kaupunkitilaa koskevissa tutkimuksissa on toisinaan päädytty oletamaan, että 'yksityisen' ja 'julkisen' (tilan) rajapinta oli määrittämätön, joustava, epäselvä tai huokoinen.³⁹⁹ Tulokseen on usein päädytty sovittamalla – tietoisesti tai tiedostamatta – menneisyyden ihmisen tilakokemukseen omasta ajastamme lainattu dikotomia 'julkisesta' ja 'yksityisestä' tilasta. Kun kaupunkitilaa tutkitaan ja tulkitaan laajasti erilaisten tekstien välityksellä, näyttäytyvät sen hahmotustavat ja käytännöt tätä aiempaa käsitystä täsmällisempinä ja monisyisempinä. Tilan kuvaamiseen käytettiin yleisluontoisia käsitteitä ja kahtiajakoja vain harvoin, ja sen sijaan tilan määrittäminen ja kokeminen näyttäytyy tapauskohtaisina, hyvinkin täs-

399 Esim. Castan 1986, 413; Tétreault 1998; Coole 2000; Sheller & Ury 2003, 114–117; Flathery 2007, 53; Bálint 2008, 241.

mällisinä luonnehdintoina. Vaikka 'julkinen tila' on 1700-luvun kaupungista puhuttaessa ilmeinen käsitteellinen anakronismi, sen ei tarvitse merkitä, että kaikkien saavutettavissa ollut kaupunkitila olisi ollut aikakauden ihmisten toiminnassa ja kokemuksissa määrittämätöntä tai epäselvää.

Julkisuuspiiri tilassa

Tässä luvussa analysoin kaupunkitilaa 'julkisen' ja 'yksityisen' rajapintaa 1700-luvun uudenlaisten seurallisuuden muotojen ja tilojen näkökulmasta. Kysymyksenasetteluni pohjautuu Jürgen Habermasin muotoileman 'julkisuuspiirin' idean tilallisiin ilmenemis-
muotoihin ja etenkin sen tarkasteluun keskikokoisen kaupungin kontekstissa. 'Julkisen' ja 'yksityisen' käsitteiden modernien merkitysten juuret paikannetaan usein 1700-luvulle. Kaupunkitilan ja sen käyttötapojen muutoksiin liittyi aikakauden Euroopassa niin konkreettisia tiloja ja esineitä – jalkakäytäviä, katulyhtyjä ja kahvihuoneita – kuin kokonaisia käsitteitäkin, kuten *improvement* tai *nocturnité*, joihin osaltaan kiteytyy valistuksen vuosisadan kaupunkikulttuurin henki. Tämä ylijajainen, kieli- ja valtionrajoja ylittänyt muutos näyttäytyi Euroopan kaupungeissa myös hyvin paikallisina ilmiöinä.

Tarkastelen aluksi etenkin alempien väestönsien suosimien krouvien tilaa. Ne edustivat Turussa vuosisatojen kuluessa muotoutunutta seurustelun tilaa, johon 1700-luvun loppupuolisko ei tuonut merkittävää muutosta. Krouvien tilassa kuitenkin hahmottuu hyvin julkisluontoisen, kaikille avoimen tilan ja yksityisen asunnon rajapinta, ja ennen kaikkea krouvit olivat kaupunkiyhteisön valtaosalle tärkeä kohtaustapa. Kaupungin kellareita ja ravintoloita kartoitan vajaan kymmenen esimerkin valossa. Selvitän, millä tavoin 1750- ja 1760-luvuilta alkaen yleistynyt ravintolatoiminta sovitautui turkulaisten tonttien ja rakennusten tilajärjestelyihin. Kahvihuoneita koskevassa osiossa luotaan tämän 1700-luvun Euroopan kaupunkien keskeisen uutuuden ilmestymistä Turkuun. Etenkin kahvihuoneiden kohdalla tarkastelen kysymystä paikallisen ilmiön limittymisestä laajempiin uudensosiiaalisiin elämän muotoihin, julkisuuteen ja kahvihuoneinstituutioon. Tämän jälkeen siirryn uusiin kulttuuri- ja seuraelämän muotoihin – teatteriin, konsertteihin ja assembléihin. Selvitän, millä tavoin ne sijoittuivat kaupungin topografiaan ja olemassa olleisiin rakennuksiin ja toisaalta muovasivat fyysisistä kaupunkitilaa ja kaupunkitilan kokemista. Lopuksi käsittelen kaupankäynnin ja kuluttamisen tiloja, ja pohdin niiden yhteyttä 1700-luvun julkisen tilan muutokseen.

Wilhelm Petter Gelhardin kahvihuoneen eli Eteläkorttelin tontin 612 rakennukset. Venäläisten pikkuvihan aikana laatiman mittauksen mukaan tontilla oli tuolloin yksi kivijalallinen puutalo Kuningattaren jokikadun varrella sekä kivijalalle perustamattomia rakennuksia tontin sisäosissa. Nykyään paikalla sijaitsee hotelli Marina Palace. Alfred Hackmanin vuonna 1887 laatima akvarellikopio alkuperäisestä mittauksesta. Museoviraston kuva-arkisto ja Aboa Vetus & Ars Nova.

Epäilyttävä kahvihuone

Maaliskuussa 1743 Turun maistraatti paheksui ankaraan sävyyn säämiskäntekijämestari Wilhelm Petter Gelhardin pitämää kahvihuonetta. Gelhard kutsuttiin maistraatin kuultavaksi, sillä etenkin suomalaisen osakunnan ylioppilaat olivat harrastaneet kahvihuoneella yökaudet kepeämielistä napanheittoa ja pelanneet korttia, vieläpä sellaisia pelejä, jotka olivat laissa kiellettyjä. Maistraatti kehotti Gelhardia sakon uhalla olemaan suvaitsematta pelaamista, ja hän lupasikin noudattaa vaatimuksia vastedes. Gelhard kertoi, että raskas-soutuiset yölliset pelit olivat häirinneet häntä itseäänkin, kun pelaajat vielä polttivat niin paljon kynttilöitä ja veivät hänen yöllisen rauhansa.⁴⁰⁰

Turun ensimmäinen kahvihuone oli aloittanut toimintansa helmikuussa 1743, vain muutamia viikkoja ennen, kuin Gelhard jo kutsuttiin kuultavaksi. Tukholmasta muutaneen säämiskämestarin kahvihuone ei enää tämän jälkeen esiinny asiakirjoissa, ja luultavasti sen toiminta loppui lyhyeen. Seuraavana vuonna hän näet vannoi porvarinvalan säämiskäntekijänä.⁴⁰¹

400 TKA, TRP 7.3.1743 §1, 152–153.

401 TKA, TRP 7.3.1743 §1, 152–153; TRP 24.10.1744 §8, 1279.

Kaupungin keskustasta katsoen syrjässä, noin kilometri Suurtorilta alajuoksulle sijainnut kahvihuone herättää kysymään, mitä tämä 1700-uudenlaisen ’julkisuuspiirin’ ilmentymänä pidetty instituutio merkitsi Turussa? Kahvihuoneet ovat Habermasin *Julkisuuden rakennemuutoksen* yksi keskeinen areena, ja sittemmin kahvihuoneet on nähty yhtenä 1700-luvun julkisen kaupunkitilan uutuutena.⁴⁰² Vääläys turkulaisen kahvihuoneen epäilyttävästä yöelämästä rakentuu Turun arkielämän paikallisessa hetkellisyydessä, mutta siihen kiteytyy myös laajempia kysymyksiä. Millä tavoin Gelhardin kahvihuone oikeastaan erosi kaupungin lukuisista krouveista, ja mikä oli sen yhteys Lähi-idästä Eurooppaan 1600-luvulla tuotuun ja uusia seurallisuuden muotoja luoneeseen kahvihuoneinstituiotioon? Kysymystä on lähdettävä jäljittämään paikallisesta lähtökohdasta, ja tarkastelen sen vuoksi ensin Turun krouveja ja niiden tilaa.

Krouvissa vai kotona?

Krouvit pilkahtelevat esiin miltei kaikkialla 1700-luvun Turku koskevissa lähdeaineistoissa. Ne olivat kaupungin tavallisimpia yhteisöllisiä tiloja, joiden elämänmeno päätyi suhteellisesti useimmin myös oikeusistuinten ruodittavaksi. Toisaalta esivalta ja maistraatti kantoivat huolta krouvien säätelystä ja valvonnasta, ja tämä hallinnollisten auktoriteettien näkökulma on säilyneissä lähteissä taajaan esillä. Turun ja Suomen etenkin alempien väestönosien kostea seuraelämä on nostettu esiin useissa aikaisemmissa ja aivan viimeaikaisissakin tutkimuksissa.⁴⁰³ Sen sijaan krouvien tilallista maailmaa – kysymystä siitä, miten krouvit sijaitsivat kaupungissa, tonteilla ja rakennuksissa ja millaisia fyysisiä ja toiminnallisia rajoja niihin liittyi – ei ole aiemmin käsitelty seikkaperäisesti 1700-luvun Ruotsin kaupunkien osalta.⁴⁰⁴

Kuten aiemmassa tutkimuksessa on todettu, krouvin tilaa ja toimintaa on vaikea rajata yksiselitteisesti.⁴⁰⁵ Alimpien väestönosien suosimina ja ylläpitäminä anniskelupaikkoina niiden kohdalla oli tyyppillistä, että krouvin tila limittyi elinkeinonharjoittajan asuin-

402 Borsay 1989, 144–146; Habermas 2004, 64–67; Cowan 2005, 1–4; Sennefelt 2010, 138–141, 167–176.

403 1700-luvun Turun osalta aiempia tutkimuksia esim. Wuorinen 1966, 412–432; Nikula 1971, 657–671; Vainio-Korhonen 2002, 36–37, 48–51; Ruskeenieniemi 2006, 67–73; viimeaikaisista tutkimuksista Suomessa ks. etenkin Lares 2013 ja Vilkkuna 2015.

404 Tukholman kellareista ks. Lundin 1903 sekä krouveista Ehnmark 1947; Rehnberg 1955; Eriksson 2003; Mansén 2011, 253–259. Näiden teosten tilaan liittyvät huomiot jäävät kuitenkin vähäisiksi. Riitta Laitinen käsittelee 1600-luvun kodin tilaa koskevassa artikkelissaan myös kysymystä krouvien tilasta, ks. Laitinen 2014, 26–27.

405 Kūmin 2005; Rau 2007, 103–104; Laitinen 2014, 26–27.

huoneisiin. Tästä syystä myös Turun krouvien määrää on mahdoton määrittää tarkoin: veroluetteloiden sinänsä tarkat luvut ilmaisevat vain laillisten ja veroa maksaneiden krouvien lukumäärän.⁴⁰⁶ Ruotsin 1700-luvun jälkipuoliskon kaupungeissa voi joka tapauksessa todeta olleen suunnilleen yksi laillinen krouvi noin sataa asukasta kohden. Pääkaupungissa Tukholmassa oli koko vuosisadan jälkipuoliskon ajan noin seitsemänsataa krouvia, kun kaupungin asukasluku oli 60–70 tuhatta.⁴⁰⁷ Krouvien virallinen määrä kuitenkin vaihteli suuresti esivallan ja maistraatin asettamien elinkeinolupien rajoitusten mukaan. Sääntelyn jatkuva muuttuminen johtui talouspolitiikasta mutta myös katovuosista ja alkoholiin liittyneistä ideologioista ja vallankäytöstä.⁴⁰⁸

Krouvien pitäminen ei ollut oma elinkeinonalansa siinä mielessä, että useille krouvareille se oli vain sivuelinkeino. Krouveja pitivät monet käsityöläiset ja porvarit, hyvin usein myös naiset. 1700-luvun lopulla oluenmyyntiveroa maksaneista naisia oli neljännes. Usein kysymyksessä oli leski, joka perusti krouvin perimäänsä kaupunkitaloon.⁴⁰⁹

Turussa krouvien määrä vakiintui 1770-luvulla sadan ja sadanviidenkymmenen välille. Vuonna 1777 kaupungissa oli 106 krouvia ja noin kahdeksan tuhatta asukasta, joten asukkaita oli yhtä krouvia kohden vajaat 80, mukaan lukien alaikäiset.⁴¹⁰ Krouvien väestöön suhteutettu lukumäärä oli Turussa siis samaa luokkaa kuin Tukholmassa.⁴¹¹ Suuresta krouvitiheydestä huolimatta turkulaiset ilmeisesti riittivät täyttämään kaupunkinsa krouvit, sillä Pehr Kalm kuvailee kirjeissään Carl Fredrik Mennanderille, miten syvästi vihatun maaherra Christopher Rappen hautajaispäivänä syksyllä 1776 Turun krouvit olivat täpötäynnä.⁴¹² Vaikka ruokatarjoilut tulevat esiin vain yhdessä tämän tutkimuksen aineiston tapauksessa, on ilmeistä, että krouveissa tarjoiitiin myös ruokaa.⁴¹³ Ainakin krouvipiika saattoi asiakkaan pyynnöstä noutaa ruokaa krouviin.⁴¹⁴

406 Krouvien verotuksesta Turussa ks. Wuorinen 1966, 412–413.

407 Tabellverket-tietokanta: <http://rystad.ddb.umu.se:8080/Tabellverket/Tabverk>. Tukholman väkilukutaulut, joista ilmenee myös krouvien määrä.

408 Krouveja koskevista määräyksistä ja krouvien määrän muutoksista Turussa ks. Wuorinen 1959, 412–418 sekä Nikula 1971, 658–666, 669–671. 1700-luvulla tiukentuneista ja kasvaneista alkoholi- ja juopumusasetuksista yleisesti ks. esim. Vilkkuna 2015, 33–41.

409 Vainio-Korhonen 2002, 48–51; ks. 1600-luvun Turun osalta Toropainen 2016, 236–248. Ks. myös Flathery 2007, 45.

410 (Vuoden 1777 taksoitusluettelo) TKA, TMP 30.5.1777 §1, 570. Turun väkiluku vuonna 1777, ks. Nikula 1970, 269–271.

411 Suomen kaupunkien krouvien määrästä yleisesti ks. Vilkkuna 2015, 134–141.

412 Dahlström 1930, 273.

413 Wuorinen 1966, 451; Vainio-Korhonen 1998, 39; Vainio-Korhonen 2002, 48–51; Ruskeenieniemi 2006, 67, 70; Ilmakunnas 2015, 463.

414 KA, TKO 12.8.1760 §2, 1186–1193.

Krouvien tilallinen jakauma osoittaa, että Turun kokoisessa kaupungissa tapahtui kaupunkirakenteen sisäistä erikoistumista – krouvit keskittyivät tiettyihin kaupunginosiin kuten myös Tukholmassa.⁴¹⁵ Turun reilun sadan krouvin joukossa näkyi myös mukavuusasteeseen ja sosiaalisen asemaan perustunutta erikoistumista. Tämä ilmenee jo yksin krouvien verotuksesta, jossa ne jaettiin neljään luokkaan. Lisäksi on ilmeistä, että eri krouveilla oli oma valikoitunut asiakaskuntansa, joka saattoi saapua paikalle toiseltakin puolelta kaupunkia. Esimerkiksi vuonna 1760 porvarin leski Maria Michaelsdotter Rindawan krouvissa Luostarikorttelissa yliaikaa istuneet tupakankehrääjät Jacob Cajander, Michael Ahlström ja Eric Randelin asuivat Uudentorin varrella Eteläkorttelissa, Mätäjärvenkorttelissa sekä Kirkkokorttelissa. Kaikki saapuivat Rindawan krouviin aivan eri puolilta Turku.⁴¹⁶

Krouvien tilan luonteesta kertoo paljon se, mitä voidaan päätellä sanan 'krouvitupa' (*krogare stuga*, *krog stufwa*) käytöstä. Kämnerinoikeuden asiakirjoissa tämä sana esiintyy vuosina 1760, 1775 ja 1790 useita kymmeniä kertoja, suurimmassa osassa krouveja koskevista tapauksista. Sen sijaan lähes viidessäsadassa tämän tutkimuksen aineistona olevassa katselmusasiakirjassa sana 'krouvitupa' mainitaan vain kaksi kertaa. Vuonna 1767 Kirkkokorttelin tontilla neljä sijaitsi 'krouvitupa', jossa oli tiiliuuni ja kaksi ikkunaa pihalle. Krouvituvasta oli lisäksi käynti kahteen sen takaiseen kamariin, ja tuvan vieressä kasvoi kesäisin ehkä ulkoilmaravintolana toiminut puutarha.⁴¹⁷ Vuonna 1802 Itäkorttelin tonteilla 18 & 21 mainitaan pihan puolella uuden puurakennuksen takana ”suurempi huone, tai niin kutsuttu krouvitupa”.⁴¹⁸ Muutoin 'krouvitupina' toimineet huoneet piiloutuvat katselmusasiakirjoissa tavallisten tupien, salien ja kamareiden nimien taakse. Myöskään krouvia pitäneiden tonttien tilajärjestelyissä ei ilmene mitään tonttien tavanomaisista asuinrakennuksista poikkeavaa. Rakennetun tilan näkökulmasta krouvit eivät erottuneet asuinrakennuksista, vaan krouvin tila sisustettiin elinkeinotoiminnan aloittaneen henkilön omistamiin asuinhuoneisiin.

Pohjoiskortteli 437:ssä Tiirikkalankadun varrella asuneen ja krouvia pitäneen porvari Johan Palinin tontilla sijaitsi kadun varressa portin vasemmalla puolella paritupa, jossa oli eteinen, kellarikamari, tupa ja leivintupa. Kauempana tontilla oli erillinen kamari ja sen vieressä vanha sauna. Portista oikealla sijaitsi vanha tupa, kellarikamari ja halkoliiteri.

415 Kartta tämän teoksen sivuilla 104–105; Lundin 1903, 38.

416 KA, TKO 11.12.1760 §1, 1785–1791.

417 TKA, Mättnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 25.2.1767, 340. Kesäravintoloista Ruotsin ajan lopun Turussa ks. esim. KA 7579, 5855 ja Dahlström 1934.

418 Syne-och Mättnings Instrument K9 (1794–1802), 15.12.1802, 450. ”[...] ett större rum, eller så kallad krogstufwa.”

Niiden jälkeen oli salin ja kamarin käsittänyt rakennus ja pihan perällä tallina käytetty vaja, vanha aitta, käymälä, navetta sekä pieni sikala.⁴¹⁹ Vuoden 1777 lopussa tontilla asui kolme taloutta – Johan Palin, hänen vaimonsa Lisa, piikansa Walborg sekä kolme lasta, tontin entinen omistaja Abram Randala ja hänen vaimonsa sekä rykmentin puhallinsoittaja (hautboisten) Eric Söderberg, hänen vaimonsa Maria ja heidän neljä lastaan.⁴²⁰ Yhteensä kuudessa lämmitettävässä huoneessa asui siis seitsemän aikuista ja seitsemän lasta. Lisäksi talossa toimi Palinin krouvi. Krouvi oli sekä vuonna 1777 että 1778 arvioitu alimpaan veroluokkaan eli se sijaitsi ”vähiten mukavalla paikalla suhteessa katuun ja menekkiin”.⁴²¹

Brahen alisen poikkikadun varrella lähellä Uttatoria Eteläkorttelin tontilla 680 taas sijaitsi porvari Emanuel Wahlbergin lesken Helenan pitämä krouvi. Tontin rakennuskanta käsitti 1780-luvun alussa portin vasemmalla puolella tuvan ja kahden kamarin rakennuksen ja portin oikealla puolella kaksi tapetoitua kamaria ja vinttikamarin käsittäneen rakennuksen. Kauempana tontilla oli kellari, aitta, halkovaja, kolmen pilttuun talli, navetta, lato, huonokuntoinen aitta, käymälä, kaksi sikalaa ja vaja. Näiden rakennusten lisäksi tontin perällä oli paritupa, joka käsitti pyykkituvan ja saunan. Tontilla oli myös kaivo sekä ajokaluliiteri. Porvari Öhmanin tonttia vasten sijaitsi vielä kaksikerroksinen rakennus, jossa oli yhteensä neljä kamaria eteisineen.⁴²² Rakennuksista viimeksi mainittu oli tyypillinen usean asunnon vuokratalo, jollaisia rakennettiin monien turkulaistonttien takapihoille kaupungin väestön kasvaessa nopeasti 1700-luvun jälkipuoliskolla.⁴²³ Tällä tontilla asui loppuvuonna 1777 leskirouva Helena, jonka talouteen kuuluivat lapset Peter, Johan, Emanuel ja Fredrik, renki Gustaf sekä piiat Brita ja Lisa. Piikojen vastuulla lienee ollut myös Wahlbergin krouvin pitäminen. Vuokralaistalouksia tontilla oli neljä: mamselli Caisa Mårt, nuori neito Hedwig, kirvesmiesapulainen Wahlstedt ja hänen vaimonsa Maria sekä naishenkilö Walborg yksine lapsineen.⁴²⁴ Krouvi oli vuonna 1777 arvioitu neliportaisen asteikon toiseksi parhaaseen, yhdeksän killinkiä veroa maksaneeseen luokkaan ja seuraavana vuonna kolmiportaisen asteikon keskimmäiseen veroluokkaan.⁴²⁵

Kummankin edellä kuvatun krouvin tapauksessa on vaikea arvela rakennuskannan perusteella, millä tavalla talonomistajan ja vuokralaisten asuintilat sekä krouvin tila oli

419 TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 21.10.1773, 493.

420 (Turun henkikirja 1778) KA 7701, 840.

421 TKA, TMP 30.5.1777 §1, 570–572. Krouvien veroluokista ks. tämän teoksen sivut 102–105.

422 TKA, Syne och Mätning Instrument K7 (1776–1785), 9.4.1782, 311.

423 Savolainen 2014a, 60–63.

424 (Turun henkikirja 1778) KA 7701, 858.

425 TKA, TMP 30.5.1777 §1, 570–572; TMP 27.11.1778 §4, 1112–1114.

yytetyt ja missä määrin ne limittyivät toisiinsa. Tavanomaiset, yksinomaan olutta anniskelleet krouvit eivät välttämättä erottuneet katukuvassa millään tavoin. Sen sijaan paloviihnan myyntiin oikeutetut krouvit olivat kaupunkikuvassa näkyvämpiä. Näiden harvojen erioikeutettujen krouvielinkeinon harjoittajien – joita kaupungissa oli 1700-luvun jälkipuoliskolla korkeintaan muutama kymmenen – oli vuodesta 1777 lähtien kiinnitettävä kadun varteen erioikeudesta kertova kilpi. Lisäksi kuukausittain vaihtuva hinnasto oli kiinnitettävä näkyville krouviin.⁴²⁶

Krouvin toimintaa ja tilaa määritti esineellisen kulttuurin näkökulmasta velvoite tarjoilla juotavat kruunatuista tina- tai puutuopeista. Rikkomukset saattoivat johtaa oikeustoimiin. Esimerkiksi tammikuussa 1775 porvari Johan Fogelbergin krouvipiika Lisa Ericsson haastettiin oikeuteen, sillä hän oli tarjoillut eräälle Johan Timgreenille kannullisen olutta lasipullost. Piika kertoi oikeudessa mitanneensa kannullisen tinatuoppiin mutta kaataneensa oluen sitten lasipulloon. Samassa krouvissa oli vierailut muitakin, jotka olivat saaneet oluensa lasipullossa, ja Timgreenin onnistui hankkia oikeuteen kaikkiaan neljä todistajaa. Yksi heistä oli havainnut, että piika jätti tuopin pohjalle hieman olutta kaataessaan sitä pulloon, ilmeisesti tarkoituksena laittaa olutta vähitellen sivuun virallisen myynnin ohi.⁴²⁷ Leimattujen juoma-astioiden tarkoituksena oli varmistaa, että tarjoillut mittayksiköt pitivät varmasti paikkansa.⁴²⁸

Jos rakennuskantaa kuvaavat lähteet eivät juuri koskaan paljasta krouvielinkeinon käytettyjä huoneita, oikeuden pöytäkirjat ovat tällä kohtaa monisanaisempia. Kun kaupunginvahdit kiersivät tarkastamassa krouveja iltayhdeksän jälkeen, oli olennaista erottaa krouvissa istujat saman tontin asukkaista ja heidän vieraistaan. Havainnollinen tapaus sattui porvarinleski Maria Paulinin talossa Luostarikorrteli 383:ssa Hämeenkadun varrella joulukuun 7. ja 8. päivän välisenä yönä vuonna 1760. Vahtien partio pidatti Paulinin krouvista yhden ja kahden välillä yöllä suutarikisällit Anders Krusin, Johan Granrothin, Henric Forsmanin, puuseppäkisällit Petter Dübolin ja Olof Sarleenin, napintekijä Bollfrasin kisällin, sotilas Johan Brandtin, värjärikisälli Bartolomeus Wissorin, seppäkisälli Ahlbomin, asessori Neumanin renki Johan Ingmarckin ja vielä akatemian opiskelija Johan Talbergin. Kaupunginviskaali Stener esitti, että kaikki mukaan lukien krouvielinkeinonharjoittaja Maria Paulin oli asetettava syytteeseen siitä, että heidät oli yhdeksän jälkeen illalla löydetty ”avoimesta krouvista” (”öppet krog”).⁴²⁹

426 Wuorinen 1959, 426.

427 KA, TKO 26.1.1775 §3, 50–57.

428 Ks. myös Toropainen 2016, 246.

429 KA, TKO 9.12.1760 §1, 1780–1784. Talbergin osalta käsittely siirrettiin akatemian konsistoriin, jonka tuomiovallan alle ylioppilaat kuuluivat.

Syytetyistä oikeuden istuntoon saapuneet myönsivät vierailun Paulinin talossa mutta kielsivät Pauliniin viitaten olleensa hänen huoneessaan eli krouvituvassa ja kertoivat ai-noastaan istuneensa samassa talossa asuvan rykmentin satulaseppä Gynterin luona. He myös kielsivät nauttineensa muuta kuin kotikaljaa (swagdricka).⁴³⁰ Maria Paulin kertoi, että osa syytetyistä oli mainittuna iltana hänen krouvissaan. Hän sanoi kuitenkin pois-taneensa heidät ennen kello yhdeksää ja menneensä itse sen jälkeen makuulle. Samalla tontilla asunut satulantekijä Gynter todisti, että osa syytetyistä oli hänen huoneessaan yöllä ja korosti samassa yhteydessä, etteivät he nauttineet siellä mitään juotavia. Lähes-tyvien joulunpyhien ja oikeuteen saapumatta jättäneiden syytettyjen tähden kämneri-noikeus päätti lykätä käsittelyä siihen, kunnes kaikki saataisiin oikeuden eteen. Jatkoa ei kuitenkaan löydy oikeuspöytäkirjasta vuoden 1761 puolelta, eikä oikeuden ratkaisuun näin ollen pääse käsiksi. Tapaus kertoo silti havainnollisesti krouvin tilan rajoista. Sekä Paulinille että hänen asiakkailleen ja samaisen tontin asukkaille oli selvää, että krouvi rajautui tiettyyn tontin huonetilaan, kuvauksessa yksilöityyn krouvitupaan. Viskaalin mukaan syytetyt kuitenkin löydettiin sulkemisajan jälkeen ”avoimesta krouvista”, ja jää epäselväksi, tehtiinkö kiinniotto nimenomaisessa krouvituvassa. Ainakin osa syytetyistä oli tässä vaiheessa samassa talossa asuneen satulantekijä Gynterin huoneessa. Krouvin tilan jonkinasteisesta tulkinnanvaraisuudesta kielii se, että Gynter mainitsi erikseen, ettei hänen luonaan nautittu juotavia. Myös muut syytetyt kokivat olennaiseksi kertoa oikeu-
dessa, että he joivat Gynterin luona vain kotikaljaa.⁴³¹

Käsite ’krouvitupa’ nousee esiin lukuisissa oikeustapauksissa, ja kerran puhutaan myös ’krouvihuoneesta’ (*krogrummet*).⁴³² Oikeuspöytäkirjojen kielessä krouvin tila onkin sel-västi näkyvillä, toisin kuin katselmusasiakirjoissa. Krouvien tilan näkymättömyys kat-selmusasiakirjoissa ja toisaalta korostuminen kämnerinoikeuden tapauksissa johtuneet krouvitupien monikäyttöisyydestä ja limittymisestä asuintiloihin. Vain harvat krouvituvat varattiin yksinomaan tähän vilkasliikkeeseen elinkeinotoimintaan, ja valtaosassa niistä myös asuttiin. Krouvitupien monikäyttöisistä olemuksesta kertovat niiden muuhun kuin krouvielinkeinoon viittaavat kalusteet. Hyvin yleisten pöytien ohella krouvien tilassa mai-nitaan useita kertoja sänky ja kerran myös pulpetti tai lukupöytä (pulpet), jota vasten tappelun osapuoli löi päänsä.⁴³³

430 KA, TKO 9.12.1760 §1, 1781–1782.

431 Ibid.

432 Krouvihuoneesta ks. KA, TKO 16.1.1790 §2, sp; krouvituvasta ks. esim. 12.8.1760 §2, 1189; 21.2.1775 §4, 135; 8.4.1775 §3, 221.

433 KA, TKO 9.11.1775 §2, 606.

- Ympäriuvotiset paloviinan anniskeluluvat
- Kesäaikaiset paloviinan anniskeluluvat

Paloviinan anniskeluun oikeutetut krouvit vuonna 1753. Lähde: KA 7579, 5853–5855. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Tukholmassa krouvit ja kellarit olivat pääsääntöisesti pieniä, joskaan kaupungin 1700-luvun krouvien tiloista ei ole juurikaan tutkimuksiin pohjautuvaa tietoa.⁴³⁴ Satiirisessa lehtisessä *Stockholms oordentligheter* todettiin 1770-luvun alussa, että vain harvat kellarimestarit ovat varanneet asiakkaidensa käyttöön riittävää määrää huoneita, jotta erilliset seurueet voisivat olla keskenään.⁴³⁵ Tässäkin on syytä huomioida, että kirjoittaja puhui kellareista, jotka olivat krouveja huomattavasti korkeatasoisempia anniskelupaikkoja. Turussa ilmaisu 'krouvitupa' viittaa myös siihen, että valtaosa krouveista käsitti vain yhden anniskeluun tarkoitettun huonetilan. Ainakin toisinaan krouvin tilaan kuitenkin lukeutui myös kamari tai konttori.

Varsin hyvä käsitys tuvan ja konttorin käsittäneestä krouvin tilasta saadaan eräästä kesällä 1760 sattuneesta tapauksesta. Elokuun helteillä lukkoseppämestari Henric Leinmarck pistäytyi Brahen alimmalla poikkikadulla sijainneeseen kauppias Jacob Collinin krouviin ja tilasi krouvipiika Caisa Michaelsdotterilta puolikkaan tuopin juotavaa. Hän myös pyysi piikaa noutamaan torilla myynnissä ollutta lohta. Leinmarck maksoi ostoksensa yhdeksän taalarin pankkisetelillä, tai ainakin muisti maksaneensa. Sen jälkeen hän meni juomineen krouvituvan pöytään istumaan ja alkoi pelata tammea raatihuoneen vaihtimestari Salomon Palinin kanssa. Mitään lohta tai vaihtorahoja ei kuitenkaan ilmestynyt. Vähän tämän jälkeen krouvin asiakkaana ollut matruusi Gabriel Cajalin havaitsi – sillä krouvituvan ja tuvan takana sijainneen konttorin ovi oli auki – että konttorin pöydän alla leijaili seteli, minne avoimesta ikkunasta tullut tuulenpuuska oli sen puhaltanut. Cajalin meni konttoriin, poimi setelin, näytti sitä läsnäolijoille ja kysyi, kenelle se kuului. Juuri sillä hetkellä krouvitupaan palannut krouvipiika Caisa totesi, että ellei hänen hallussaan ollut samanarvoista seteliä, täytyi sen olla sama seteli, jolla rykmentin puhallinsoittaja Spondahlin piikatyttö oli äskettäin maksanut noutamiaan oluita. Cajalin luovutti siten setelin Caisalle, eikä samassa krouvituvassa olleella Leinmarckilla ollut tähän mitään huomauttamista. Hän tuli kuitenkin myöhemmin toisiin ajatuksiin ja haastoi Caisan oikeuteen setelin anastamisesta.⁴³⁶ Selvästikään konttorin ja krouvituvan välillä ei ollut erityistä

434 Aiemmistä tutkimuksista ks. Lundin 1903; Ehnmark 1947; Rehnberg 1955, Eriksson 2003; Mansén 2011, 253–258.

435 Rehnberg 1955, 38.

436 KA, TKO 12.8.1760 §2, 1186–1193; 19.8.1760 §8, 1228. Leinmarck ei ilmaantunut tapaukseen toiseen käsittelyyn ja oli kaupunginpalvelijan välityksellä ilmoittanut oikeudelle, että hän oli estynyt hovioikeudenpresidentin talossa toteutettavan katselmuksen tähden. Oikeus päätti, että juttu otettaisiin jälleen käsittelyyn Leinmarckin ilmoituksesta, jota hän ei koskaan tehnyt.

rajaa, sillä krouviipiika saattoi jättää tuvan ja konttorin välisen oven auki lähtiessään hetkeksi muualle.

Konttorista tai kamareista puhutaan myös muiden krouvien kohdalla, ja ainakin porvari Fogelbergin krouvissa siellä säilytettiin juotavia ja tuoppeja.⁴³⁷ Koska kaupungin yleisin rakennustyyppi oli paritupa tai yksi tai kaksi tupakamaria käsittänyt yksinäistupa, krouvin tila saattoi helposti laajeta tupakamariin⁴³⁸ tai eteisen toisella puolella sijainneeseen tupaan tai kamariin.

Krouvin tilaan kuului ainakin tupa ja kaksi kamaria, kuten esimerkiksi Ryssänmäellä sijainneessa kirvesmies Matts Sanderin krouvissa Kirkkokorttelin tontilla 63. Helmikuun lopulla 1775 sattuneen pahoinpitelyn oikeuskäsittelystä saadaan jokseenkin kattava kuva sunnuntaisen alkuillan talvisesta krouvielämästä. Krouvin asiakkaina oli paljon väkeä – puuseppäkisällejä ja -oppipoikia, tullitarkastajia, sotilashenkilöitä ja katedraalikoulun oppilas.⁴³⁹ Oikeudessa todistanut hanslankari Matts Dahl kertoi, että krouvissa oli todella paljon väkeä, jota hän ei tuntenut.⁴⁴⁰ Kengänpaikkaaja Jacob Grönlund kertoi istuneensa ”sisempänä sijainneessa kamarissa” (”där inres belägne kammare”) kuullessaan pihalta tappelun ääniä. Tapauksen lukuisista asianosaisista hän kertoi nähneensä ainoastaan lukkari Wijkmanin, joka käväisi nopeasti ”krouvitupaa vastapäätä sijainneessa kamarissa” (”gent emot krog stufwan belägne kammare”). Hetkeä myöhemmin Grönlund kertoi menneensä krouvitupaan, missä hän näki pahoinpidellyn luutnantti Kockin vuotavan runsaasti verta.⁴⁴¹

Kuvauksesta voidaan hahmottaa, että krouvi sijaitsi parituvassa, joka käsitti pääasialliseksi krouvin tilaksi ilmenevän tuvan ohella sitä vastapäätä eteisen toisella puolella sijainneen kamarin sekä vielä sisemmän kamarin – joko rakennuksen päädyssä tai keskellä – jossa Grönlund istui tappelun alkaessa. Sanderin krouvin kuvauksista hahmottuu selvästi, miten koko kolmihuoneinen paritupa oli krouvin vieraiden käytössä ollutta avointa tilaa. Rakennuskulttuurin näkökulmasta katsoen Sanderin krouvi oli kuitenkin tavallinen asuinrakennus umpikujan päässä, korttelin sisäosissa, ja krouvin eteisestä avautui ovi talon pihamaalle.⁴⁴² Vaikka krouvien tilat olivat yleisölle avoimia vain talvisin yhdeksään

437 KA, TKO 26.1.1775 §3, 55.

438 Tupakamarilla tarkoitetaan paritupatyypin rakennuksen keskellä eteisen vierellä sijaitsevaa kamaria, johon on käynti ainoastaan tuvasta.

439 KA, TKO 21–22.2.1775 §4, 135–141; 25.2.1775 §1, 143–146; 27.2.1775 §1, 148–150.

440 KA, TKO 22.2.1775 §1, 140.

441 KA, TKO 22.2.1775 §1, 140–141.

442 Tämä voidaan päätellä sekä krouvin sijainnista korttelin keskiosassa että tapauksen todistajanlausunnoista, joissa kuvattiin eteisestä mentävän pihalle ja vasta sieltä ulos kadulle.

ja kesäisin kymmeneen asti illalla, ne eivät senkään jälkeen muuttuneet täysin asuintiloiksi. Krouvarin oli varottava päästävästä samaisiin huoneisiin muita kuin oman talouden jäseniä, sillä vahdit tulkitsivat nämä muut ihmiset helposti krouvin asiakkaiksi. Näin kävi laivatelakan sepälle Johan Grönlundille, joka pidätettiin Sanderin krouvista vain paria viikkoa edellä kuvatun tappelun jälkeen, vaikka hän kertoi olleensa paikalla yksinomaan naapurin ominaisuudessa.⁴⁴³

Lontoon 1600-luvun lopun kodin tiloja tutkinut Jennifer Melville on todennut krouvien ja majatalojen (*public house*) sijoittuneen tiloihin, joissa yksittäisiä huoneita saatettiin tapauskohtaisesti ottaa vieraiden käyttöön tai sulkea takaisin osaksi asuntoa.⁴⁴⁴ Turun krouveissa on nähtävissä samankaltainen tilallinen joustavuus, joskin krouvien tilat määrittivät viranomaisten näkökulmasta rajatumminkin. Kaupunginvahtien ja kaupunkilaisten välillä on esille tuotujen tapausten perusteella joskus erimielisyyksiä siitä, olivatko he olleet krouvissa vai samassa talossa sijaitsevassa kodissa. Krouvin tila ei ainakaan valvonnan näkökulmasta muuttunut täysin asunnoksi krouvien sulkeuduttua iltasoiton aikaan.

Kuten krouvi- ja majataloelinkeinon historiaa tutkineet Beat Kümin ja B. Ann Tlusty ovat todenneet, anniskelupaikkojen tilallisuus on olemuksellisesti myös kielellisiin käsitteisiin punoutuva kysymys.⁴⁴⁵ Englannin kielen käsitteestä *public(k) house* ilmenee kiinnostavasti krouvin tilan julkinen luonne. Käsite ilmestyi englanttiin 1500-luvun lopulla, joskin krouvia tai majataloa sillä alettiin tarkoittaa vasta 1600-luvulla. Alkuaan *public house* merkitsi yhteisessä käytössä ollutta tai julkisesti omistettua rakennusta, ja tämä yleisluontoisempi merkitys säilyi anniskelupaikkaan viittaavan merkityksen rinnalla ainakin 1700-luvun loppuun. Vuonna 1766 julkaistussa ”synonyymeiksi luultuja” englannin kielen sanoja käsittelevässä ensyklopediassa määritellään yksiselitteinen ero käsitteiden *ale-house* ja *public-house* välille:

Mikään ei ole yleisempää, kuin näiden termien yleisluontoinen käyttö, ilmaisemaan yhtä ja samaa asiaa, mutta [se on] epäsoviva: vaikka jokainen oluttupa (*ale-house*) on, ehdottomasti, julkinen talo (*public house*); siitä ei seuraa, että jokainen julkinen talo, olisi oluttupa. Julkinen talo on yleisluontoisempi ilmaisu, tarkoittaen taloa, [joka on] avoinna yleisön ajanvietteelle; kun taas oluttupa on rajatumpi, merkiten erityistä julkisten talojen tyyppiä, joka on varattu oluen myyntiin. Näin ollen tavernat, kahvihuoneet, jne. ovat julkisia taloja, mutta eivät oluttupia. Herasmiehet vierailevat säännöllisesti monissa julkisissa taloissa, ilman minkäänlaista

443 KA, TKO 11.3.1775 §3, 170.

444 Melville 1999.

445 Kümin & Tlusty 2002, 6.

kunniattomuuden häivää, mutta aina alentaa heidän mainettaan tulla nähdyksi oluttuvassa.⁴⁴⁶

Toisin kuin englannin kielessä, jossa anniskelupaikkaa tarkoittava sana *pub(lic house)* muotoutui julkisessa käytössä olevaa rakennusta alkuaan merkinneestä yläkäsitteestä, ruotsin *krog* ja Suomen *krouvi* juontuvat keskialasaksan ruukkua merkitsevästä sanasta *kruche*.⁴⁴⁷ Tämä termin esineeseen juontuva alkuperä kielii siitä, miten krouvin olemus piili ennemminkin siirreltävässä tarjoiluastioissa ja sosiaalisessa todellisuudessa kuin tiettyyn käyttötarkoitukseen varatussa tilassa.

Krouvit olivat 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa vuosisatojen taakse periytyvä elinkeinonharjoittamisen muoto. Ne myös limittyivät varsin saumattomasti kaupungin talojen erilaisiin tiloihin, eikä vielä 1700-luvun Turussa ollut omintakeisia, krouveille räätälöityjä tilaratkaisuja. Tilanne oli silti jokseenkin erilainen kuin vielä edeltävällä vuosisadalla. Riitta Laitisen tutkimusten mukaan 1600-luvun Turussa voidaan puhua jopa asunnon ja krouvin rajan puuttumisesta.⁴⁴⁸ Vuonna 1733 annettu juopumuksen vastainen asetus vaikutti merkittävästi krouvien tilaan, kun anniskelun aikarajat muuttuivat aiempaa yksiselitteisemmiksi.⁴⁴⁹ Lisäksi etenkin 1760-luvulla uudistunut verotus, krouvien viralliset kilvet ja leimatut tuopit institutionalisoivat elinkeinoa myös tilallisesti, vaikka usein krouvitupa olikin sulkemisaikoina osa kodin tilaa.⁴⁵⁰ Krouvit olivat kaupungin yleisimpiä anniskelupaikkoja, mutta vuosisadan jälkipuoliskolla Turkuun kuitenkin perustettiin myös aivan uusia anniskelun ja seuraelämän paikkoja: kahvihuoneita ja ravintoloita. Tarkastelen seuraavassa, miten nämä etenkin kahvihuoneen kohdalla 1700-luvun uudenlaisen julkisen elämänpiirin esiinmarssiin liitetyt ilmiöt näyttäytyivät turkulaisessa kielenkäytössä ja kaupunkitilassa.

446 *The Difference, Between Words, esteemed Synonymous, in the English Language...* 1766, 266. "Ale-house, Public-house. Nothing is more common, than the general use of these terms, to express one and the same thing, but, with great impropriety: though every ale-house is, undoubtedly, a public-house; it does not follow, that every public-house, is an ale-house. Public-house, is a more extensive expression, implying a house, open for the entertainment of the public; whereas, ale-house, is more limited, denoting, a particular species of public-houses, that, which is appropriated to the sale of beer. Thus, taverns, coffee-houses, &c. are public-houses; but, not ale-houses. Gentlemen frequent many public-houses, without any sort of disgrace; but, it, always, lessens their character, to be seen in an ale-house."

447 Häkkinen 2011, 494–495; Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'krog'. Haettu 4.3.2016.

448 Laitinen 2014, 26; Laitinen 2017.

449 Vilkuna 2015, 127–128; *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap* 1733.

450 ks. myös Flathery 2007, 43.

Kellarit ja ravintolat

Ravitsemusliikkeet ja niiden pitäjät muodostivat monipuolisen elinkeinonharjoittajien joukon 1700-luvun lopun Turussa. Kaupungissa oli 'kellareita' (*källare*), 'ravintoloitsijoi-ta' (*tracteur*), 'ruokalan' (*spisqwareret*) pitäjiä, 'viinikauppiaita' (*wijnhandlare*) ja 'kahvinkeittäjiä' (*kaffekokare*).⁴⁵¹ Liikkeiden tai niiden pitäjien välillä ei kuitenkaan ollut yksiselitteisiä eroja, ja nimityksiä *winhandlare*, *tracteur*, *källarmästare* ja *handelsman* saatettiin käyttää lyhyen ajan sisällä yhdestä ja samasta henkilöstä.⁴⁵² Olennaista – ja ratkaiseva ero krouvelinkeinon harjoittajiin – oli kuitenkin kellareiden tai ravintoloiden pitäjien kuuluminen, lukuun ottamatta kahvihuoneiden ja ruokaloiden pitäjiä, joko ulkomaan-tai kotimaankauppaa käyvään porvarisluokkaan.⁴⁵³ Lisäksi näiden ravitsemusliikkeiden asiakaskunta muodostui ylemmistä sosiaaliryhmistä, ylemmästä porvaristosta, kaupungin ja kruunun virkamiehistä sekä akatemian virkakunnasta. Tästä saadaan hyvä käsitys trak-tööri Erland Carlströmin ravintolassa kesällä 1790 sattuneen varkauden oikeuskäsittelys-tä, jossa lueteltiin ravintolassa paikalla olleet henkilöt. He olivat postimestari Hagström, katedraalikoulun apologista Hans Henric Björckbom⁴⁵⁴, nimismies Hans Henric Boije, porvari Anders Enqwist, tuntematon nainen joka seiso i oven vieressä varkauden sattu-essa, ravintoloitsija Carlström, hänen vaimonsa, Carlströmin appi Abraham Nordman, kaupunginvouti Lars Sacklén sekä hovioikeuden varanotaari Adolf Fredric Baer.⁴⁵⁵ Ero edeltävässä luvussa kuvattuun krouvien asiakaskuntaan oli siis huomattava.

Vuonna 1749 Turussa oli Niclas Wasströmin paikalliskuvauksen mukaan kaksi ravin-toloitsijaa ja kuusi viinin vähittäiskauppiasta.⁴⁵⁶ Vuoden 1783 kaupunkikuvauksessa kau-pungissa taas mainittiin olevan 94 krouvin ohella kaksi (viini)kellaria, neljä kahvihuonet-ta ja kolme ruokalaa.⁴⁵⁷ Kauppakollegiolle lähetetyssä kirjeessä vuonna 1788 mainittiin kaupungissa olevan kaksi kellarimestaria, kolme kahvihuoneen pitäjää ja viisi ruokalan-pitäjää. Seitsemän vuotta myöhemmin vastaava kirje taas mainitsi neljä kellarimestaria ja kahdeksan ruokalanpitäjää, joihin lukeutuivat kahvikiellon vuoksi myös kahvihuoneen

451 Esim. *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 13.2.1783, §77; Wuorinen 1959, 162–63.

452 Ruotsin kielessä käsitteet *källare* ja *traktera* liittyivät anniskelu- ja ravitsemusliikkeisiin ainakin 1500-luvulta lähtien, Svenska Akademiens ordbok, hakusanat 'källare', 'traktera', 'tracteur'. Haettu 1.2.2016.

453 Vainio-Korhonen 2002, 25–28, 48–51.

454 Ammattinimike perustuu ylioppilasmatrikkelin tietoihin: <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9643>. Haettu 21.11.2016.

455 Esim. KA, TKO 19.6.1790 §2, sp; TKO 21.6.1790 §1, sp.

456 Wasström 1749, §18, 39.

457 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 13.2.1783, §77

pitäjät.⁴⁵⁸ Vuosisadan loppupuoliskolla kaupungin ravintoloiden määrä siis nousi mutta myös vaihteli taajaan.

Turun Ruotsin ajan lopun muutamien kymmenien kellareiden ja ravintoloiden vaihteita on kuvattu useissa aikaisemmissa tutkimuksissa.⁴⁵⁹ Kellareiden ja ravintoloiden tilallista maailmaa ei sen sijaan ole aiemmin juuri analysoitu, ja tässä yhteydessä tarkoitukseni on keskittyä siihen, millaisissa tiloissa kellarit ja ravintolat toimivat ja millaisia rajapintoja asunnon ja julkisluontoisen ravintolatoiminnan välillä vallitsi. Turun kymmenistä kellareista perehdyn seuraavassa ainoastaan muutamaan lähteiden ja näkökulman kannalta havainnolliseen esimerkkiin.

Turun 1700-luvun kellareista ainoa, jonka juuret ulottuivat edeltäville vuosisadalle, oli raatihuoneenkellari. Raatihuoneen katutasossa sijaitsi viimeistään 1600-luvulta alkupuolelta lähtien kaupungin omistama anniskelupaikka, josta raati huolehti itse tai jonka se toisinaan vuokrasi nimetylle porvarille määrääjäksi.⁴⁶⁰ Tukholmassa tällaisia kaupunginkellareita oli kaikkiaan kolme, sillä vanhankaupungin ohella Norrmalmilla ja Södermalmilla oli omansa.⁴⁶¹ Niiden ohella Tukholmassa toimi 1700-luvun jälkipuoliskolla noin kaksisataa yksityisomisteista kellarina. Suuri osa niistä sijaitsi rakennusten toisessa kerroksessa tai jopa ylemmissä kerroksissa.⁴⁶² Sanan maanalaiseen varastohuoneeseen viittaava merkitys juontuu ilmeisesti ravintolatoiminnan elintarvikkeiden varastointiin käytetyistä kellareista.⁴⁶³ Epäterveellisten ja pimeiden maanalaisten säilytystilojen käyttö ravintolotoimintaan on lähinnä moderni, 1900-luvulla yleistynyt ilmiö.

Turussa kaupunginkellari toimi vuodesta 1738 alkaen Samuel Bernerin suunnittelemassa barokkityylisessä raatihuoneessa, missä kellarin käytössä olleet huonetilat ovat yhä jäljellä.⁴⁶⁴ Kaupunginkellari sijaitsi raatihuoneen katutasossa, kaupungin paraatipaikalla, ja sen ikkunat antoivat Suurtorille ja Uudenmaankadulle. Kellarin käytössä olleista kahdesta kellarisalista, kamarista, keittiöaitasta ja eteisestä saadaan hyvä käsitys vuonna 1787 laaditusta katselmuksesta. Tuolloin kellarioikeudet vuokrannut ravintoloitsija Conrad Hüttner vaati tiloihin katselmuksen, sillä hän katsoi niiden vaativan kunnostusta. Holvatun eteisen oikealla puolella oli suuri sali eli kellarisali, kooltaan 11 x 9,5 kynnärää.

458 Wuorinen 1959, 162–63.

459 Dahlström 1997 (1954), 135–144; Soini 1963, 191–201, 205–232; Nikula 1971, 673–678; Vainio-Korhonen 1999; Vainio-Korhonen 2002, 25–28; Vainio-Korhonen 2009, 183–189.

460 Dahlström 1997, 140; Nikula 1971, 673.

461 Lundin 1903, 39–40.

462 Lundin 1903, 42–44, 47.

463 Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'källare'. Haettu 2.2.2016.

464 Raatihuoneen arkkitehtuurista ks. Järventausta 1959.

Ravintolat ja kellarit:

8. Kaupunginkellari (useita)
9. Johan Reinhold Seipell, 1753–
10. Erland Carlström, –1794–
11. Jacob Laurén 1780-luku–1795
11. Laurénin leski 1795–
12. Ernst Carlström, –1787–1800–
13. Johan Cawén, –1785–1807–
14. Jacob Riedell, –1779–
15. Petter Bergström, 1791–1794
16. Anna Sofia Ahlstrand, –1796–1799
17. Thomas Rothsten, 1802–05
17. Ericsson, –1800–

17. Catharina Wahlund, 1812–13
18. Abraham Nordman, 1770-luku
18. Anna Sofia Ahlstrand, 1799–
18. Ewa Falck, 1800-luvun alku
19. Thomas Rothsten 1805–

Kahvihuoneet:

1. Wilhelm Petter Gelhard, 1743
2. Abraham Nordman, 1758–62
3. Abraham Nordman 1762–1765
3. Tammelin 1765–1775
3. Margareta Rose 1775–1780–
4. Abraham Nordman 1771–1776
5. Tammelin, 1775–1800–
6. Paulén, n. 1788–1791
7. Paulén 1791–

Biljardit

Turun kahvihuoneet ja kellarit 1700-luvun jälkipuoliskolla. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Puo L A L A Bys

Agor

STA. DEWA

AKRAR

Stadens Åker

Åker

Biskops Åker

Åker

Åker

Backe

Åker

Finska Nyreherdens Åker

Åker

WARD BERGET

Profesor Gadolin's Hagård

Stadens Denna

Stadens Åker

Agor

11

7

19

6

15

9

16

17

10

14

2

3

12

18

13

8

5

4

Tor

Dom Kyrkan

Åker

Åker

NY TORGET

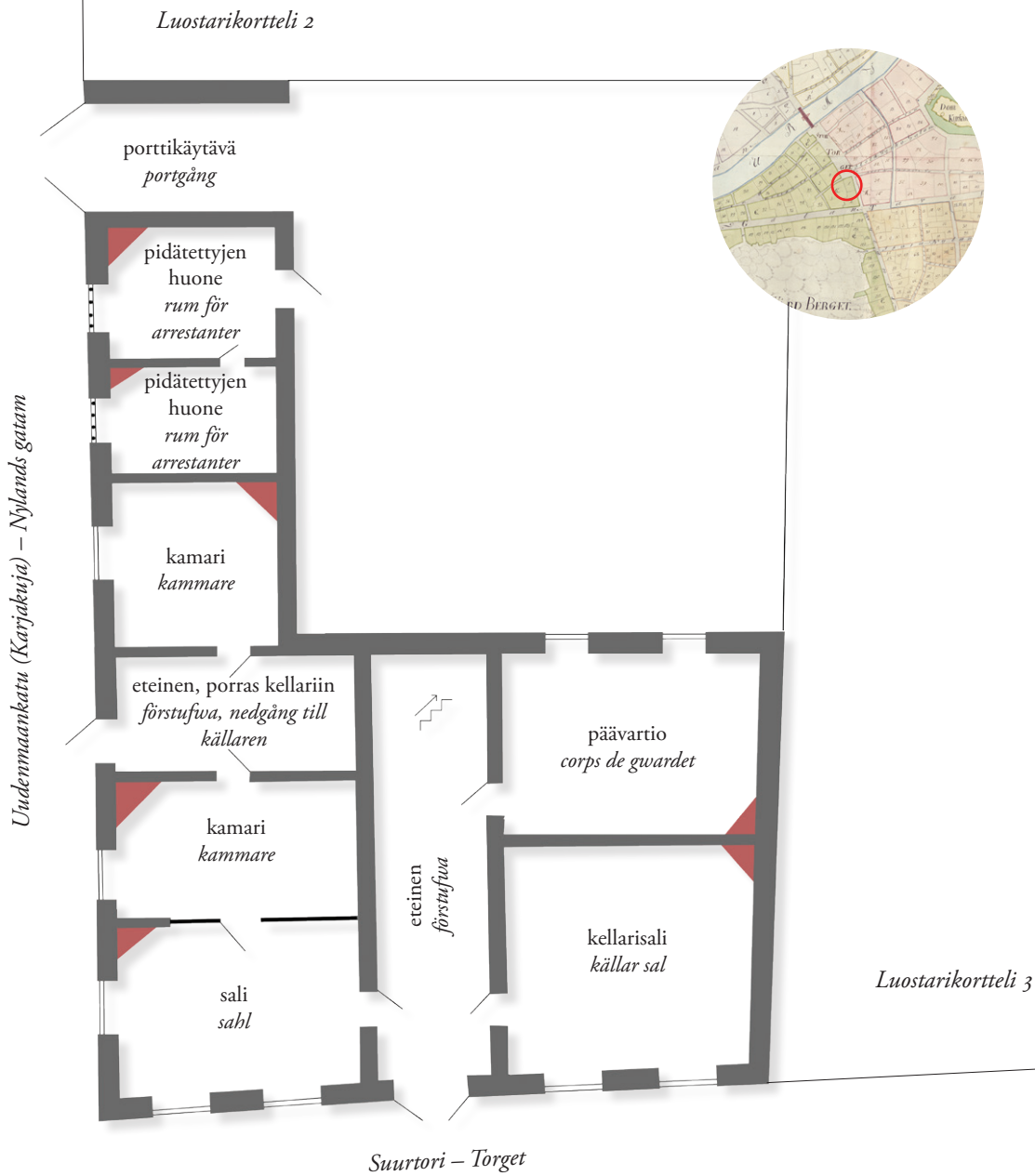
Åker

Stadens Åker

Turun vanha raatihuone nykyään. Pääoven oikeanpuoleiset ikkunat kuuluivat suureen kellarisaliin ja vasemmanpuoleiset pieneen kellarisaliin.

Sen seinät ja katto olivat katselmuksen perusteella niin mustana noesta, että ne oli kauttaaltaan valkaistava ja maalattava. Lisäksi kahden torille avautuneen lyijypuiteikkunan ruuduista kymmenen oli rikki ja ne oli uusittava. Myös salin lukko oli rikki. Eteisen vasemmalla puolella sijainneen pienemmän salin katto ja seinät olivat yhtä mustuneita kuin kellarisalissakin. Tämän huoneen molempien ovien lukot olivat rikki, osa kaakeliuunin kaakeleista lohkeillut irti ja pudonnut, ja viisi ikkunaruutua oli rikki. Lisäksi kaupunginkellariin kuului pienemmän salin takana ollut huone, joka oli luultavasti käytössä

Raatihuoneen pohjakerros vuonna 1792 palovakuutuksen perusteella ennallistettuna. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16, 25.9.1792. Mittakaava 1:200.

konttorina, ja lisäksi keittiöaitta.⁴⁶⁵ Kun raatihuone katselmoitiin palovakuutusta varten viisi vuotta myöhemmin, edellä mainitut huoneet oli nähtävästi korjattu. Vakuutuksesta käy ilmi, että pihan puolen huoneita lukuun ottamatta ikkunat olivat vuonna 1788 asennettuja kaksi kyynärää leveitä ja kolme kyynärää korkeita puupuitteisia ikkunoita. Niiden lävitse kellarin edustalla sijainneen Suurtorin vilinä näkyi paljon selkeämmin kuin entisistä pieniruutuisista lyijyypuiteikkunoista.⁴⁶⁶ Molemmissa kellarisaleissa oli nyt paneelikatot ja vihreät kaakeliuunit sekä maalatut lausalattiat ja täysranskalaiset ovet, joiden lukotkin oli maalattu.⁴⁶⁷

Raatihuoneenkellaria voi pitää siinä mielessä poikkeuksellisena 1700-luvun Turun sisätilana, että se oli jo alkuaan suunniteltu ravintolatoimintaa varten. Tavallisesti kaupungin krouvit, kellarit ja ravintolat sijaitsivat asuinrakennuksissa. Myös raatihuoneella kellaritoiminta kuitenkin limittyi jossain määrin rakennuksen muuhun toimintaan. Samasta eteisestä, josta kuljettiin kellarisaleihin, oli näet kulku suuren kellarisalin takana sijainneeseen kaupunginvahtien huoneeseen. Tämä huone oli kooltaan 11 x 8,5 kyynärää, ja sieltä oli kaksi lyijyypuiteikkunaa pihalle. Huoneessa oli myös penkkejä, joihin pidätetyjä voitiin kiinnittää. Lisäksi pihan puolella oli kaksi huonetta lisää pidätettyjä varten.⁴⁶⁸

Kaupunginvahtien ja kaupunginkellarin toiminnan tiivis yhteiselo on arvaittavissa jo pohjapiirrosta vilkaisemalla, ja se ilmenee myös kämnerinoikeuden tuomiokirjojen sivuilta. Marraskuussa 1760 kaupunginvahtit pidättivät leski Maria Rindawan krouvista sulkeamisajan jälkeen kisällejä, jotka he veivät raatihuoneelle putkaan. Kisällit valittivat vahdeille olleensa janoisia ja tarvitsevansa valoa. Vahtimies Johan Sommar toimitti heille lyhdyn ja haki kaupunginkellarista kaksi ämpärillistä kotikaljaa, jota vahtit ja pidätetyt joivat yhdessä. Sommar korosti oikeudessa todistaessaan, etteivät kisällit olleet juovuksissa, ja että hänen hakemansa olut oli ainoastaan ”tavanomaista olutta” (”ordinairt öhl”) eikä kukaan läsnäolijoista juopunut siitä.⁴⁶⁹ Kaupunginvahtien huoneen ja kaupunginkellarin rajat olivat ilmeisen häilyviä, sillä samaisena yönä kello neljän aikaan yksi pidätetyistä, puuseppäkisälli Olof Sarleen, kävi istumassa kaupunginkellarissa oikeuden pöytäkirjan kuvauksessa tuntemattomaksi jääneen, Wechterin manufaktuurissa työskennelleen sotilaan kanssa. Mukaan kellariin tuli myös vahtien ajuri Henric Kappström, joka tosin kertoi juoneensa ainoastaan yhden lasin viiniä ja jättäneensä sitten Sarleenin ja sotilaan sinne istumaan. Tapauksessa todistajana ollut vahtimies Michael Bastberg kertoi, että sotilaalla

465 TKA, Syne och mättings instrument K8 (1784–1793), 63.

466 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 25.9.1792, 128.

467 Ibidem, 132–133.

468 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 25.9.1792, 132–133.

469 KA, TKO 20.11.1760 §2, 1665–1670.

Raatihuoneenkellarin suuri kellarisali nykytilassaan taidegalleriana. Vasemmalla näkyvä tila on entinen kaupunginvahtien huone eli päävartio, ja sinne johtava kaariaukko on puhkaistu myöhemmin.

oli Sarleenille asiaa värväysrahoista, jotka Sarleenin oli palautettava, ja selitti yöllisen keskeytyksen johtuneen tästä.⁴⁷⁰ Kaupunginkellarin luonne kaupungin omistamana anniskelupaikkana oli poikkeuksellinen. Sen toimintaa säätelivät samat, muun muassa aukioloaikoja rajoittaneet asetukset kuin muidenkin kellareiden kohdalla, mutta käytännössä samoissa tiloissa toiminut valvova silmä vaikutti ilmeisen löyhentävästi anniskelupaikan tilaan ja sen rajoihin.

470 KA, TKO 27.11.1760 §3, 1702–1707.

Kaupunginkellari oli myös fyysisenä tilana erilainen kuin kellarimestarien yksityistaloissaan pitämät anniskelupaikat ja ravintolat. Beat Kümin on nykyisen Saksan alueen varhaismoderneja anniskelupaikkoja tutkiessaan todennut, etteivät kellarit ja tavernat olleet yksiselitteisesti ’julkisia tiloja’, sillä ne olivat myös osa kellarimestarin talouden ’yksityistä’ asuintilaa.⁴⁷¹ Kaupunginkellariin tämä ajatus ei kuitenkaan ole sovellettavissa. Se ei muuttunut osaksi kellarimestarin taloa sulkemisajan jälkeen, vaan yksinomaan kellari-toiminnan käytössä olleet tilat olivat periaatteessa milloin tahansa yöllä avattavissa anniskelulle, kuten edellä kuvattu oikeustapaus tuo esiin. Julkinen omistus ja hallinta tekivät myös kellarin tilasta avoimempaa kuin mitä se oli yksityistaloissa sijaitsevilla kellareissa. Vaikka turkulaisissa lähteissä ei milloinkaan puhuta kaupunginkellarista ’julkisena’ (*publik* tai *offentlig*) tai ’yleisenä’ (*allmän*) tilana tai paikkana, se oli saavutettavuuden näkökulmasta tila, joka ei liittynyt kenenkään asuintiloihin ja johon kaikilla kaupunkilaisilla oli pääsy.⁴⁷² Tällä kohtaa on myös syytä huomioida, että krouveissa ja kellareissa kävivät myös naiset, vaikka heidän läsnäoloaan ei oikeuden pöytäkirjojen välityksellä useinkaan tavoiteltu.⁴⁷³

Turun 1700-luvun kellareista tunnetuin lienee Brahenkadun ja Tiirikkalankadun kulmassa sijainnut Seipellin kellari, joka toimi kahden sukupolven pitämänä miltei 70 vuotta. Tämän kellarin vaiheita on kuvattu lukuisissa paikallishistoriallisissa tutkimuksissa, jotka kuitenkin ovat keskittyneet ennen kaikkea kaupungin assembléiden ja konserttien keskipisteenä 1790-luvulla ja 1800-luvun alussa toimineeseen Seipellin saliin.⁴⁷⁴

Johan Seipellin kellari aloitti toimintansa Pohjoiskortteli 8:ssa vuonna 1753.⁴⁷⁵ Hän hankki asunnokseen ja liiketoimintaansa silmälläpitäen omistukseensa tämän keskeisellä paikalla sijainneen Pohjoiskorttelin tontin 441, jonka rakennuskantaan voidaan luoda poikkeuksellisen yksityiskohtainen silmäys vuonna 1767 laaditusta katselmusasiakirjasta. Seipell oli talon hankkiessaan sekä tämänkin jälkeen ottanut velkaa useilta henkilöiltä, ja pormestari Thure Hagertin karhutessa osuuksiaan Seipellin talo oli arvioitava mahdollista pakkohuutokauppaa varten. Seipellin talo katselmoitiin sittemmin useaan kertaan,

471 Kümin 2005.

472 Esim. Varna 2011.

473 Esim. KA, TKO 21.6.1760 67, 933–934; TKO 14.10.1775 §1, 566–568; Vainio-Korhonen 2002, 25.

474 Andersson 1940; Ringbom 1987; Kalpa–Junttila–Moberg 2011; Korhonen 2015.

475 Ensimmäinen kellarioikeusanomus TKA, TRP 3.6.1749, 830–831; ks. myös Kalpa–Junttila–Moberg 2011, 22.

ja 1830-luvun rakennuspiirustusten, nykyisyyteen säilyneiden fyysisten rakenteiden⁴⁷⁶ ja vuoden 1767 katselmuksen perusteella on mahdollista jäljittää yksityiskohtaisesti tontin rakennukset ja tilajärjestelyt.⁴⁷⁷

Seipellin talo on sikälikin kiintoisa kohde, että talo toimi yhtäaikaisesti Seipellin talouden asuntona, ravintolana ja kellarina, kotitaloustuotannon tilana sekä vähittäiskaupan tilana. Seipellin puoti, joka 1790-luvulla kuului Turun parhaiten varusteltuihin vähittäiskauppoihin, sijaitsi katujen kulmauksessa.⁴⁷⁸ Sen kaksi ovea avautuivat Hauenkuono-nimiselle aukiolle ja Tiirikkalankadulle sekä suurehkoista ikkunoista molemmat aukiolle. Alun perin kaksi erillistä rihkama-aittaa käsittänyt puoti oli tilallisesti ja omistuksellisesti itsenäinen osa tonttia, ja se oli pitkin 1700-luvun jälkipuoliskoa vuokralla, ennen kuin Seipell otti tilan oman vähittäismyyntinsä käyttöön.⁴⁷⁹

Tontin muiden tilojen käytöstä saadaan käsitys yllättävästä yhteydestä. Seipellille lankei kaupungin majoituselinkeinoa harjoittavien porvareiden tapaan velvollisuuksia Kustaa III:n vierailun yhteydessä keväällä 1775. Kuninkaallisen henkivartiokaartin upseeri ja maistraatin majoitusmies olivat kirjelmöineet maaherra Christopher Rappelle, että Seipell oli ensin kieläytynyt majoitusvelvollisuudesta ja sitten osoittanut tähän käyttöön täysin epäsopivan huoneen. Tämän jälkeen maistraatti oli Rappen käskystä pidättänyt Seipellin. Kun Seipell kutsuttiin putkasta antamaan oma selityksensä, asiat valkenivat ja Seipell vapautettiin. Kävi ilmi, että Seipell oli antanut kymmenen henkivartijan majoittamiseen leivintupansa (pohjapiirroksen huone *a*), sillä hänellä ei ollut sänkyvaatteita niin monelle miehelle. Niin Seipell antoi sijata riviin leivintuvan lattialle olkivuoteet. Kun majoitusupseeri saapui leivintupaan ja havaitsi sänkyvaatteiden puuttumisen, marssi hän oitis Seipellin omiin huoneisiin – förmaakiin ja kahteen kamariin. Förmaaki ja toinen kamareista olivat jo vieraiden käytössä, ja kamarissa asui Kustaa III:n seurueeseen kuulunut kuninkaallinen hovihankkija Wickenberg. Toisessa kamarissa taas asui Seipell vaimoineen, ja tätä kamaria majoitusupseeri nyt vaati henkivartijoiden käyttöön, sillä siellä oli valmiina sänkyvaatteet. Seipellin vaimo Margareta menetti tämän kuultuaan malttinsa ja

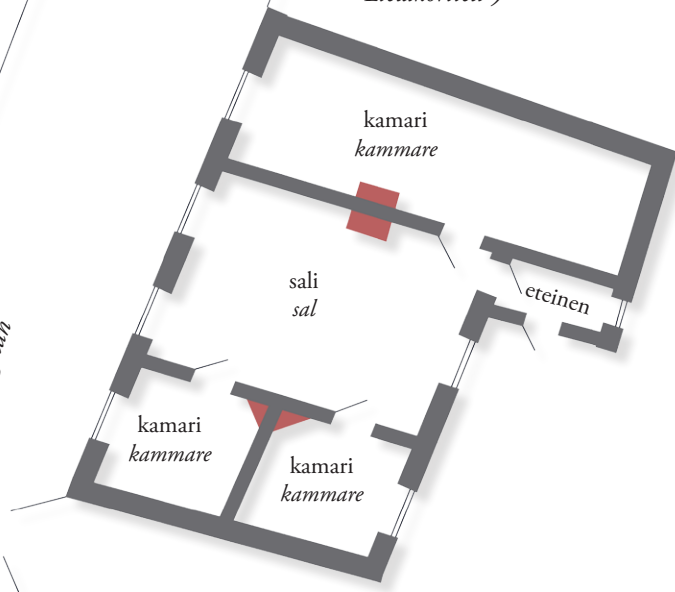
476 Kivitalon rakenteita käytettiin laajasti hyödyksi Turun palon (1827) jälkeisessä jälleenrakennuksessa, ja ensimmäisen kerroksen sisätilat noudattavat yhä pääosin 1700-luvun pohjakaavaa.

477 TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 1.9.1767, 333–334v.

478 TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 1.9.1767, 333–334v; Kalpa–Junntila–Moberg 2011, 37; Seipellin mainonnasta ks. esim. *Åbo Tidningar* 26.8.1799 (yhdistetty elintarvike- ja kirjainos).

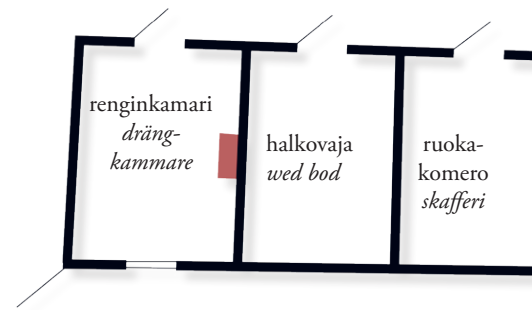
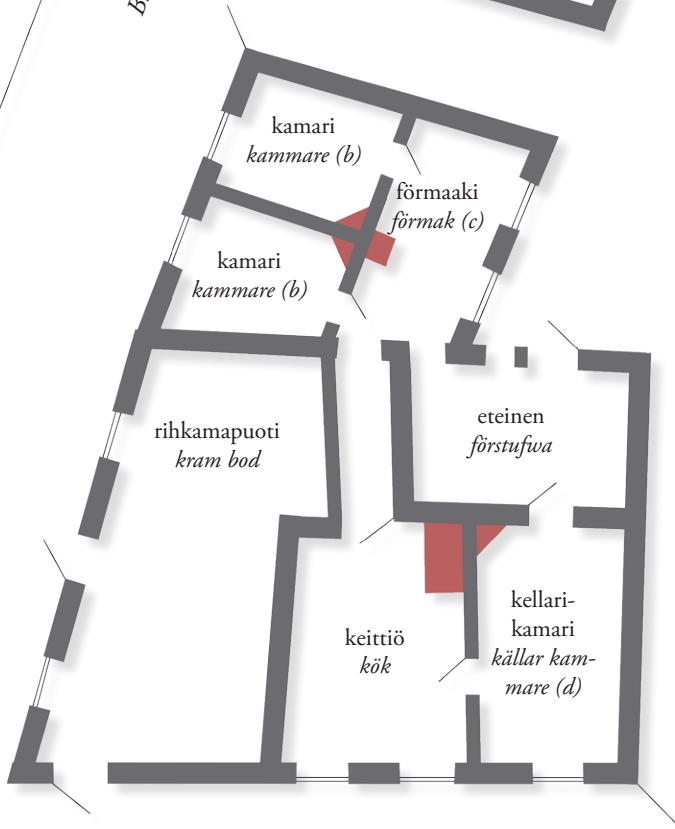
479 Puodit ovat vielä vuoden 1775 katselmuksessa (kauppias) ”Maneliuksen puoteja”; TKA, Mätning, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 24.1.1775, 568.

Eteläkortteli 9

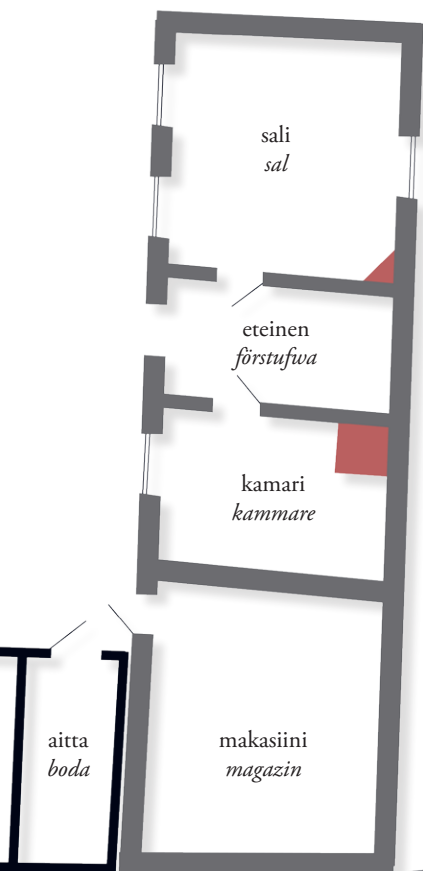
Eteläkortteli 162

Brakenkatu - Brake gatan

Tiirikkalankatu - Dirickala gatan (Seipells gränd)

Pohjoiskortteli 1 (Rothstenin talo)

puutarha
trä-gård

Kellarimestari Johan Seipellin talo vuonna 1767
katselmuskirjan perusteella ennallistettuna.
Lähde: Turun kaupunginarkisto, Mättnings, Faste och
Köpebref K6, 1.9.1767. Mittakaava 1:200.

Seipellin talo ja entisten Brahen- ja Tiirikalankatujen kulma nykyään. Seipellin puodin ovien paikalla on nykyään ikkunoita, mutta rakennuksen huonejako on säilynyt lähes samana 1700-luvun jälkipuoliskolta.

totesi, ettei heitä voinut pakottaa ulos omasta huoneestaan. Yltynyt sanaharkka johti siten maaherra Rappelle kirjelmöintiin ja Seipellin vangitsemiseen. Lopulta asia kuitenkin ratkesi rauhanomaisesti, kun henkivartijat saatiin majoitettua muihin taloihin.⁴⁸⁰

Tapauksessa mainitut Seipellin asuinhuoneet, förmaaki ja kaksi kamaria, ovat paikannettavissa talon pohjapiirroksen rekonstruktion vastaavanimisiin tiloihin (*b* ja *c*). Förmaaki (*c*) oli katselmusasiakirjassa talon ainoa tämänniminen huone, ja ainoastaan nämä kolme kuvauksessa olevaa, toisiinsa liittyvää huonetta sopivat katselmusasiakirjassa esiintyvään kokonaisuuteen. Vaikuttaa muutoinkin todennäköiseltä, että Seipell vaimoineen asui nimenomaan tässä katujen kulmauksen rakennuksessa, jossa sijaitsivat myös puodit ja keittiö sekä Tiirikkalankadun varressa sijainnut kellarikamari (*d*). Se saattoi olla liikkeen konttori.⁴⁸¹ Kellari- ja majoitustoiminta, palvelusväen asuintilat ja paloviinan valmistus sijoittuivat siten talon muihin huoneisiin. Sanomalehtiartikkelien ulkomaalais-ilmoitusten perusteella on arveltu, että Seipell kykeni majoittamaan noin 10–12 vierasta, mutta silloin puhuttiin 1790-luvun tilanteesta, jolloin tontille oli valmistunut suuri lisärakennus.⁴⁸²

Seipellin kellarin tilan luonnetta valaisee myös kämnerinoikeuden tapaus, jossa käsiteltiin Seipellin piian Margareta Biörckmanin ja viereisellä tontilla asuneen kauppiaan Jacob Allénin puotipalvelijan Johan Dahlstedtin välistä salavuoteutta. Seipellillä käyneiden vieraiden mukaan Johan kertoi aikovansa mennä naimisiin Margaretan kanssa, ja todistajana toimineen piian mukaan he seurustelivat öisin Allénin piiankamarissa naapuritontilla. Vahtikorpraali Simon Modig sattui todistuksessaan valaisemaan myös Seipellin kellarin tilaa. Hän kertoi menneensä Johan Dahlstedtin kanssa talvimarkkinoiden aikaan Seipellin kellariin juomaan muutaman lasin viiniä. Yhtäkkiä Johan pyysi häntä noutamaan Margaretan ulkoa. Margaretan tultua sisään Simon meni uudelleen ulos, ja kun hän jonkin ajan kuluttua tuli takaisin, näki hän Johanin ja Margaretan makaavan sängyssä päällekkäin, joskin Johanilla oli päällään kaprokki eli päällystakki. Simon Modigilla ei ollut mitään tietoja mahdollisesta kihlauksesta mutta toisaalta ei myöskään havaintoja yhdynnästä (*sammanlag*), vaikka hän kertoi nähneensä kauppias Allénin luona pariskunnan myös aiemmin kuhertelemassa (*rasa*). Johan Dahlstedt myönsi oitis, että hänellä tosiaankin oli kaprokki päällä Modigin kuvailemassa tilanteessa, ja samassa hän

480 TKA, TMP 27.5.1775 §1, 589–603; TMP 29.5.1775 §1, 605–607; Dahlbäck 1988, 39–40.

481 Sitä, että Seipellin asuminen sijoittui pysyvästi talon tiettyihin huoneisiin, osoittaa maistraatin pöytäkirjan ilmaus ”egna boningsrum”, TKA, TMP 27.1.1775 §1, 593–594.

482 Lisärakennuksesta ks.esim. Ringbom 1987, 37–41 ja Kalpa–Junttila–Moberg 2011, 27–28.

kielsi ehdottomasti maanneensa sängyssä Margareta Biörckmanin kanssa ja väitti sen sijaan istuneensa kyseisessä tilanteessa sängyn vieressä olleella tuolilla.⁴⁸³

Jacobin mainitsema, kellarihuoneistossa sijainnut sänky on ehkä ymmärrettävissä Seipellin harjoittaman majoitustoiminnan perusteella. Joka tapauksessa sekä sänky että kellarihuoneistossa harrastettu intiimielämä kuvastavat hyvin tilan luonnetta. Seipellin ravintolan kaltaisessa yksityistalossa toimineessa kellarissa anniskeluelinkeino, majoitustoiminta ja asuintilat limittyivät toisiinsa.

Raatihuoneenkellari ja Seipellin kellari edustivat Turun vanhinta, jo aiempina vuosisatoina tai 1700-luvun puolivälissä syntynyttä ravintolatilaa. Aivan vuosisadan loppupuolen ravintolatilaan päästään kurkistamaan yksityiskohtaisesti ravintolatonttien palovakuutuksista. Ravintoloitsija Petter Bergström ilmoitti marraskuussa 1791 *Åbo Tidningarissa* antavansa kunnianarvoisan yleisön tietää, että hän porvarioikeudet saaneena kellarimestarina ja ravintoloitsijana myi ruokaa ja viinejä sekä päivällisiä ja illallisia omistamallaan tontilla osoitteessa Eteläkortteli 6 Kuningattarenkadun varrella. Hän ilmoitti myös myyvänsä ruokaa mukaan niin sovittaessa. Bergström antoi myös takuunsa tarkkuudesta, järjestyksestä, siisteydestä ja edullisuudesta.⁴⁸⁴ Paria viikkoa aikaisemmin hän oli palovakuuttanut hankkimansa talon, ja tämän asiakirjan ansiosta Bergströmin ravintolan tiloista voidaan ennallistaa yksityiskohtainen pohjapiirros.⁴⁸⁵

Tontilla oli yksi vanha kivitalo sekä kaksi puutaloa. Rakennusten koon perusteella voidaan pitää varmana, että Bergströmin ravintola toimi tontin itäosan kaksisiipisessä kivitalossa. Heti portista saavuttaessa oli eteinen, josta oikealla ja vasemmalla sijaisivat kamari ja sali. Molemmissa huoneissa oli rautaluukuilla suljettavat puupuitteiset ikkunat, maalatut peiliovet, rapatut tiiliuunit sekä sahalaudasta tehdyt lattiat ja katot. Sisustusta ei voi pitää erityisen hienostuneena, ja se muistutti monien käsityöläisten asuintalojen varustelua.⁴⁸⁶ Kamarin kahdesta ikkunasta oli näkymä Kuningattarenkadulle eli Linnan-kadulle ja salin kolmesta ikkunasta avautui näkymä pihalle. Rakennuksen keskellä oli turkulaisittain epätavallisen suuri keittiö, josta oli kulku saliin holvatus kellarin läpi. Keittiöstä oli käynti myös pieneen lyijyputeikkunalla varustettuun kamariin, joka saattoi olla palvelijoiden asuintilaa tai toimia liikkeen konttorina. Keittiöstä oli kulku rakennuksen toiseen eteiseen, mistä pääsi myös vintille, suureen kamariin sekä sen takana olleeseen

483 KA, TKO 8.5.1760 §2, 744–753; 13.5.1760 §2, 800–803; (ratkaisu) 23.10.1760 §4, 1602–1605.

484 *Åbo Tidningar* 14.11.1791.

485 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 22.10.1791, 96–103. Pohjapiirros seuraavalla aukeamalla.

486 Savolainen 2014a, 52–65.

pieneen kamariin. Näissä kahdessa huoneessa oli rintapaneloinnit ja kipsikatot – hienohko sisustus verrattuna edellä kuvattuihin kahteen huoneeseen – sekä molemmista kaksi ikkunaa pihalle.

Missä huoneissa Bergströmin ravintola sitten toimi? Tarkkaa vastausta kysymykseen ei ole saatavilla, mutta joka tapauksessa kivitalon tilaratkaisu – sali ja kamarit keittiön takana ollutta kamaria lukuun ottamatta – sijaitsivat optimaalisesti keittiöön nähden. Myös sisäänkäynti heti portista saavuttaessa soveltui julkisluontoiseen elinkeinotoimintaan. Koko rakennuksen toiminnasta ravintolana puhuu myös se seikka, että Bergströmillä oli asiakkaidensa viihdykkeenä biljardi ainakin vuonna 1793.⁴⁸⁷ Tämä tilaa vievä peli tarvitsi talosta pysyvästi vähintään yhden huoneen. Lisäksi Bergströmin pitämässä huutokaupassa kesällä 1794 myytiin huomattava määrä tuoleja, pöytiä, kalusteita ja muuta ravintolatoimintaan viittaavaa irtaimistoa.⁴⁸⁸ Rakennuksen käyttöä ajatellen on olennaista, että se oli, lukuun ottamatta pihan puolen siipiosaa, pystytetty viimeistään 1700-luvun puolivälissä, mahdollisesti jo edeltävällä vuosisadalla, eikä tiloja alkuaan oltu suunniteltu ravintolatoimintaan.⁴⁸⁹ On kuitenkin mahdollista, että Bergström teetti rakennuksessa muutoksia juuri ennen ravintolaelinkeinon aloittamista, sillä hän hankki palovakuutuksen vain kaksi viikkoa aloituksesta kertontutta sanomalehti-ilmoitusta.

Muita ravintoloita, joihin palovakuutukset avaavat ikkunoita, ovat Jacob Laurénin, Thomas Rothstenin ja Catharina Wahnlundin ravintolat. Ravintoloitsija Jacob Laurénin talo sijaitsi Pohjoiskortteli 158:ssa Brahen alisen poikkikadun ja Pienen Brahenkadun kulmauksessa. Laurén kuoli vuonna 1795, mutta hänen leskensä vakuutti talon neljä vuotta myöhemmin. Tontti käsitti vuosina 1753 ja 1786 rakennetut puutalot. Puutaloista vanhemmassa oli kauppapuoti, aitta, kaksi hyvin pientä kamaria sekä keittiö. Uudemmassa rakennuksessa, joka sijaitsi Pientä Brahenkatua vasten, oli viisi kamaria ja sali. Kaikissa huoneissa oli paperitapetit, vihreät kaakeliuunit ja öljyvärillä maalatut peiliövet. Näiden kahden rakennuksen lisäksi tontilla oli viinanpolttimo, mankeliaitta, navetta, käymälä, halkoliiteri ja työkaluvaja.⁴⁹⁰ Tontilla asui 1780-luvun lopulla Jacob Laurén, hänen vaimonsa Lisa, lapset Malachias ja Jacob sekä renki Henric ja piiat Maria, Lisa

487 Bergströmin on merkitty maksaneen veroa biljardioikeuksista Turun kaupungin kruununverojen kantoluettelossa, ks. TMA, Dahlströmin kortisto, hakusana 'biljard'.

488 *Åbo Tidningar* 25.8.1794.

489 Tämä on pääteltävissä vuoden 1742 Turun kaupunkimittauksesta, jossa kyseinen kivitalo on jo olemassa. Museoviraston kuvakokoelmat, Alfred Hackmanin kopio (1887) vuoden 1742 Turun mittauksesta (alkuperäisen mittauksen sijainti Venäjällä ei ole tiedossa).

490 TKA, Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807), 6.4.1799, 8–13.

Kellarimestari Petter Bergströmin talo osoitteessa Eteläkortteli 6 vuonna 1791 palovakuutusasiakirjan perusteella ennallistettuna. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16, 22.10.1791. Mittakaava 1:200.

ja Anna. Lisäksi vuokralla oli lääninkonttorin virkamies Henric Wihelmi.⁴⁹¹ Tiloista on hahmotettavissa, että sekä Laurénin talouden asuintilojen että ravintolatoiminnan täytyi sijaita vuonna 1786 rakennetussa puutalossa, jonka Laurén oli rakennuttanut muuttaessaan tontille. Vakuutuksesta ilmenevistä tiloista ei kuitenkaan käy ilmi mitään, mikä viittaisi siihen, että rakennus olisi sisustuksen tai tilajärjestelyjen kannalta jaettu eri käyttötarkoituksiin. Mitä todennäköisimmin huoneita otettiin ravintolatoiminnan käyttöön tarpeen mukaan.

Turkulaisissa ravintoloissa asioi yhtäaikaisesti kymmeniäkin henkilöitä. Asiakasmääriä valaiseva maininta löytyy maistraatin pöytäkirjasta vuodelta 1764, jolloin ravintoloitsija Henrik Utter oli maistraatin kuultavana mahdollisuuksistaan järjestää suuremmat huoneetilat ruokailijoille. Utter kertoi, että hänen senhetkisetkin tilansa riittivät mukavasti yli 30 hengen ruokailuun. Utterilla syömässä käynyt kaupunginsihteeri Jusleen myönsi tämän todeksi.⁴⁹²

Bergströmin ravintolassaan pitämän biljardin ohella kaupungissa oli pelkästään tälle pelille ja ajanvietteelle omistettuja julkisluontoisia huoneistoja. Ensimmäisen biljardisalin avasi Turkuun vuonna 1783 asianajaja Adolf Neuman, ja 1790-luvulla myös raatihuoneella toimi biljardisali.⁴⁹³ Luultavasti juuri raatihuoneen biljardisalilla syksyllä 1790 tapahtunut Jacob Reinholdt Bremerin ja vänrikki Lars Magnus Palmérin välinen kunnianloukkaus on biljardisalin luonteen kannalta kiintoisa.⁴⁹⁴ Kunnianloukkauksesta annettu sakkotuomio kaksinkertaistettiin sillä perusteella, että solvaus oli tapahtunut 'yleisellä paikalla' (*allmänt ställe*).⁴⁹⁵

Ravintoloiden ohella kaupungissa oli 1700-luvun jälkipuoliskolla myös 'ruokaloita' (*spisqvarter*). Näiden ero kellareihin ja ravintoloihin oli lähinnä rajatummissa anniskeluoikeuksissa sekä elinkeinonharjoittajien statuksessa: ruokaloiden pitäjät saattoivat olla myös naisia tai henkilöitä, joilla ei ollut porvarisoikeuksia kaupungissa.⁴⁹⁶ Ruokaloiden ero kellareihin ja ravintoloihin näkyi myös hintatasossa ja ravitsemustoiminnan käytännöissä. Esimerkiksi ylioppilaat saattoivat viedä kotoaan saamiaan elintarvikkeita ruokaloihin,

491 (Turun henkikirja 1788) KA 7753, 824.

492 TKA, TMP 27.6.1764, 475.

493 Nikula 1971, 673, Soini 1963, 204.

494 Biljardisalin isäntänä mainitaan oikeuskäsittelyn aluksi ravintoloitsija Conrad Hüttner, joka piti 1790-luvun taitteessa kellaria raatihuoneella, tämän teoksen sivut 154–155.

495 KA, TKO 9.10.1790 §1, sp; *Svea Rikets Lag* 1734, Miss. Balk. cap. L, §6. Vastaavista yleisellä paikalla tapahtuneista solvauksista ks. tämän teoksen sivu 121.

496 Nikula 1971, 668; Vainio-Korhonen 1998, 39; Vainio-Korhonen 2002, 36–37, 48–51.

Med den 1 April öppnar Traktören Thomas Rothsten spisqvarter i öfra wåningen af Hådens fattighus, hwarest han, så wäl för resande, som också för i staden wifwande Herrar, serweror med mat och alla tilläteliga matwiner. Han hoppas, att kunna wara dem till nådes, hwilka ha behåga antingen att hemta mat, eller också att wid slutet eller öppet bord spisa på stället.

Ravintoloitsija Thomas Rothstenin ilmoitus ruokalan avaamisesta Kirkkokorttelin tontille 12. *Åbo Tidning* 27.3.1802.

missä ne valmistettiin maksua vastaan.⁴⁹⁷ Tilallisesti ruokalait eivät välttämättä eronneet millään tavoin kellarimestareiden pitämistä ravintoloista. Vuonna 1802 Thomas Rothsten avasi ruokalan kaupungin köyhäintaloon osoitteeseen Kirkkokortteli 12. Sen ilmoitettiin lehdessä sijaitsevan kivitalon toisessa kerroksessa, missä Rothsten tarjoi sekä matkailijoille että kaupungissa oleskeleville herroille ruokaa ja kaikkia sallittuja ruokavaihtoja. Lisäksi ilmoituksessa toivottiin ilmoitettavan, haluttiinko ruoka noutaa mukaan vai syödä paikan päällä avoimessa tai suljetussa pöydässä.⁴⁹⁸ Viimeksi mainittu sanamuoto viittasi käytäntöön, jossa samaan pöytään saatettiin sijoittaa eri seurueita tai vaihtoehtoisesti varata seurueelle oma pöytä.

Ruokalan käytössä olleisiin tiloihin päästään kurkistamaan 14 vuotta aiemmin samaiselle talolle anotusta palovakuutuksesta, jolloin se kuului kauppiaas Carl Gustaf Uhrväderille. Sisustus tosin oli saattanut muuttua vuosien 1788 ja 1802 välillä, mutta ainakin huonejako oli vanhassa kivitalossa mitä luultavimmin säilynyt samana. Käynti yläkertaan oli Pienen Kirkkokadun puoleisesta porttikäytävästä, mistä johti portaikko toiseen kerrokseen. Portaiden yläpäässä oli eteinen, josta oli käynti vihreällä kaakeliuunilla, maalatuilla paperitapeteilla, pingotetulla kangaskatolla ja kolmella ikkunalla varustettuun saliin. Salin oikealla puolella sijaitti samaan tapaan sisustettu kamari. Salin vasemmalta puolelta kuljettiin toiseen kamariin, josta oli käynti piiankamariin sekä kolmanteen kamariin. Tästä kamarista pääsi rakennuksen nurkassa olleeseen saliin, josta kuljettiin edelleen seuraavaan kamariin ja toiseen eteiseen. Eteisestä oli käynti piiankamariin, vielä yhteen kamariin sekä keittiöön. Kaikissa näissä huoneissa oli kuusitoistaruutuiset puupuitteiset ikkunat.⁴⁹⁹ Ei ole tiedossa, olivatko kaikki kaksi salia, seitsemän kamaria, mukaan lukien piiankamari, sekä keittiö tähän kerrokseen myöhemmin perustetun ruokalan käytössä. Joka tapauksessa huoneet olivat sisustukseltaan korkeatasoisempia ja jopa tyylikkäämpiä kuin aiemmin kuvatuissa Bergströmin ja Laurénin ravintolassa. Lisäksi tässä huoneistossa ilmeni Tukholmassa tavanomainen käytäntö sijoittaa ravintolat ja kellarit

497 Klinge (Strömberg) 1988, 347–349.

498 *Åbo Tidning* 27.3.1802.

499 TKA, Brandförsäkrings Instrument KI6 (1785–1797), 11.10.1788, 31–42.

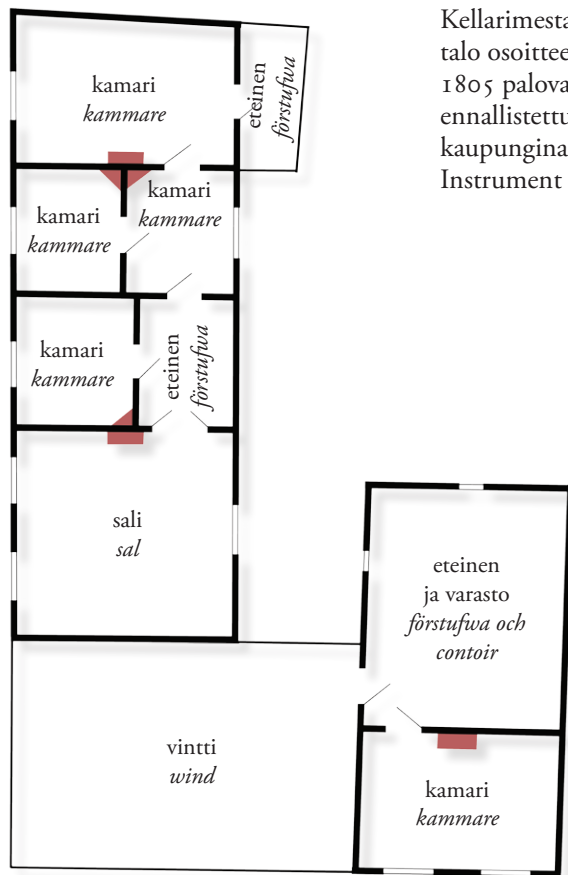

rakennusten ylempiin kerroksiin.⁵⁰⁰ Tässä samassa huoneistossa aloitti joitakin vuosia Rothstenin jälkeen ravintolaelinkeinon traktööri Ericsson sekä hänen jälkeensä vuonna 1812 sittemmin vuodesta 1813 Seurahuoneen ravintoloitsijana suureen suosioon noussut mamselli Catharina (Caisa) Wahnlund.⁵⁰¹ Ennen Rothstenin aikaa, 1790-luvun lopulla, samassa huoneistossa taas oli järjestetty kaupungin julkiset assembléet.⁵⁰²

500 Lundin 1903, 43, 47; ks. myös Vainio-Korhonen 1999.

501 TKA, TMP 15.7.1807 S3, 522–523; *Åbo Allmänna Tidning* 4.4.1812; Soini 1963, 318–319.

502 Ks. lähemmin tämän teoksen sivut 191–192.

2. kerros

Kellarimestari Thomas Rothstenin talo osoitteessa Eteläkortteli 8 vuonna 1805 palovakuutusasiakirjan perusteella ennallistettuna. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K17, 3.9.1805. Mittakaava 1:200.

Rothstenin ruokala siirtyi sittemmin Kuningattarenkadun alkupäähän osoitteeseen Eteläkortteli 8 ja vaihtui ravintolaksi tämän saatua porvaris- ja kellarioikeudet. Rothsten vakuutti tämän tontin aloitettuaan siellä ravintolatoiminnan vuonna 1805. Kuningattarenkadun ja Pellavankutojankadun kulmauksessa sijainnut tontti oli kooltaan vain 36 x 23 kyynärää, ja se oli rakennettu hyvin tiheään, lähes kauttaaltaan kahteen kerrokseen.⁵⁰³ Rothsten harjoitti myös majoitustoimintaa, joten osa rakennuksen huoneista oli varattu

503 TKA, Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807), 3.9.1805, 8–13.

tähän tarkoitukseen.⁵⁰⁴ Ravintolan toimintaa ei ole mahdollista paikantaa huoneisiin sen tarkemmin, mutta on syytä kiinnittää huomiota katujen kulmauksessa sijainneeseen suureen saliin. Siitä avautui kaduille neljä ikkunaa, ja huoneesta pääsi ainoastaan suoraan ulos tontilta johtavaan porttikäytävään. On ajateltavissa, että ainakin tämä julkisluontoinen tila on voinut toimia ravintolasalina.

Päiväkirjat ja kirjeet eivät juuri valaise Ruotsin ajan lopun turkulaisten ravintoloiden toimintaa. Porthan kirjoittaa ravintoloista lähinnä paheksuvaan sävyyn. Hänen aikalaisensa Pehr Stenberg mainitsee käyneensä Turussa Riedellin ravintolassa juomassa olutta. Sittenkin Stenbergin kantapaikka oli selvästikin Riedellin ravintolaa paljon vaatimattomampi Ekrotin krouvi, jota hän sivuaa useissa yhteyksissä. Stenberg ja hänen ylioppilastoverinsa, myös 15 vuotta myöhemmin Turussa opiskellut Nils Magnus Tolpo, käyttivät tästä krouvista nimeä *Moster*, ja siellä käytiin juomassa veljesmaljoja ja istumassa iltaa.⁵⁰⁵

Turun kellarit esiintyvät lähteissä yleensä kellarimestarin nimellä, lukuun ottamatta raatihuoneenkellaria. Vasta aivan 1700-luvun lopulla tavataan sanomalehtien ilmoituksissa omaperäisesti nimettyjä anniskelupaikkoja, kuten Victoria-källaren, Beurs-källaren ja Källaren Finlands Wapen.⁵⁰⁶ Nämä uudet nimet olivat lainoja Tukholmasta, missä kelleareita nimettiin tähän tapaan jo 1700-luvun puolivälissä.

Ravintolaelinkeino oli 1700-luvun lopulla nopeasti kasvanut liiketoiminnan ala, ja se asettui myös kaupunkitilaan entistä näkyvämmiin. Vaikka säilyneet lähteet paljastavat lähinnä ravintoloina toimineita asuintaloja, joissa kodin ja ravintolan tilaa ei voida yksiselitteisesti erottaa toisistaan, mainitut esimerkit osoittavat, että ainakin Petter Bergström ja Thomas Rothsten hankkivat käyttöönsä tilaratkaisuiltaan poikkeuksellisia taloja, johon elinkeinon tilat saatettiin sisustaa tarkoituksenmukaisesti.

Kahvihuoneet

Kahvihuoneella (ruots. *caffé-huus* nyk. *kaffehus*, engl. *coffee-house*, saks. *Kaffeehaus*) tarkoitetaan 1600-luvun puolivälistä ja 1800-luvun alkuun vaikuttanutta seuraelämän instituutiota sekä yksilöidymmin tämän aikakauden kahviloita. Kahvihuoneen tilaan ja instituutioon tiivistyy selkeästi rajattu varhaismodernia julkisuutta luotaava, aiemmasta tutkimuksesta kumpuava kysymyksenasettelu.⁵⁰⁷ Julkisuuden ja kahvihuoneen

504 Esim. *Åbo Tidning* 12.2.1806, 2.8.1806, 20.6.1807.

505 Stenberg 2014 (1779), 232; (1782), 412–413; (1784), 524–252. Ks. myös Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelma, yksityisarkistot: Tolpo, Nils Magnus, Diarium år 1795, 17.6.

506 *Åbo Tidningar* 23.4.1792, 28.10.1793, 1.12.1794, 13.3.1797, *Åbo Tidning* 11.11.1807.

507 Pelzer & Pelzer 1982, Ellis 2004; Cowan 2005; Ellis 2006; Akyazici Özkoçak 2007.

elämänpiirit toisiinsa liittäväen keskustelun alkulähde on jälleen Jürgen Habermasin teoksessa *Julkisuuden rakennemuutos*, jossa Habermas tulkitsee ranskalaista salonkia ja englantilaista kahvihuonetta yhden ja saman uudenlaisen ’julkisuuspiirin’ ilmentymänä.⁵⁰⁸ Siitä huolimatta, että etenkin Brittein saarilla kahvihuone limittyi jo 1600-luvun ja 1700-luvun aikalaiskeskusteluihin politiikan areenana, kahvihuoneen ja julkisuuden suhdetta ei nykyään nähdä näin yksiselitteisenä.⁵⁰⁹ Pariisissa 1670-luvulta alkaen perustetut kahvihuoneet muotoutuivat hyvin toisenlaisiksi kuin englantilaiset kahvihuoneet, jotka olivat esikuvana pohjoisen Euroopan kahvihuoneille. Pariisissa näitä tiloja kutsuttiin nimellä *café*, ja niissä kävivät suurin joukoin myös naiset.⁵¹⁰ Vasta viime aikoina on alettu kiinnostua siitä, millaisiin tiloihin, fyysisiin ja sosiaalisiin paikkoihin, sana kahvihuone viittasi. Samanaikaisesti kahvihuoneet ovat tutkimuksessa olleet edustettuina suurten kaupunkien kontekstissa, selvästi korostetummin kuin monet muut 1700-luvun kaupunkikulttuurin ilmiöt.⁵¹¹ Seuraavassa rakentamani asetelma ammentaa näistä sivummalle jääneistä näkökulmista, keskikokoisen eurooppalaisen kaupungin tilallisesta maailmasta. Tarkastelen, millä tavoin kahvihuone ilmaantui turkulaiseen kielenkäyttöön ja kaupunkitilaan ja miten se suhteutui muihin ravitsemus- ja anniskeluliikkeisiin kuten kellareihin ja traktöorien pitämiin ravintoloihin. Tartun myös siihen, missä määrin Turun kahvihuoneet voi nähdä uudenlaisen ’julkisuuspiirin’ ja keskustelukulttuurin paikkana, jollaisina esimerkiksi Tukholman kahvihuoneet toimivat ainakin 1700-luvun valtiopäivien aikaan.⁵¹²

Sana *caffè* tuli ruotsin kieleen 1600-luvun lopulla, ja 1700-luvun alussa Tukholmaan perustettiin ensimmäiset kahvihuoneet.⁵¹³ Suomenkielisissä teksteissä sana *kahvi* taas esiintyi ensi kerran vuoden 1733 juopumusasetuksessa, sanan *kahvihuone* osana.⁵¹⁴ Turussa tullattiin kahvia ensi kerran vuonna 1720, mutta kahvi yleistyi tullitileissä vasta 1740-luvun kuluessa.⁵¹⁵ Tässä vaiheessa myös kahvihuoneet saapuivat kaupunkiin. Turun ja Suomen kahvihuoneiden varhaista historiaa ovat aikanaan sivunneet Oscar Nikula ja

508 Habermas 2004, 64–66. Kahvihuoneet esiintyvät tosin jo paljon Habermasin aikaa edeltävissä tutkimuksissa poliittisen toiminnan areenoina, ks. esim. Lundin 1903.

509 Cowan 2012, 1181–1183.

510 Dejean 2014, 66–71.

511 Edellä luetellut kahvihuoneita koskevat tutkimukset keskittyvät ennen kaikkea suurkaupunkeihin, joista on säilynyt laajalti myös kuvallista aineistoa.

512 Vrt. Lundin 1903, 53; Sennefelt 2010, 138–141, 167–176.

513 Svenska Akademiens Ordbok, hakusanat ’kaffe’, ’kaffehus’. Haettu 11.11.2015.

514 Häkkinen 2011, 317.

515 Nikula 1971, 455.

Yrjö Soini, mutta kahvihuoneiden toimintaa, sijaintia ja tiloja ei ole aiemmin tarkasteltu lainkaan.⁵¹⁶

Sana *caffé-huus* ilmestyi turkulaisiin asiakirjoihin vuonna 1743, kun säämiskäntekijä Wilhelm Petter Gelhard anoi maistraatilta lupaa kahvihuoneen perustamiseen sekä viinin myyntiin.⁵¹⁷ Gelhard oli muuttanut Tukholmasta Turkuun vuonna 1736 ja ostanut seuraavana vuonna jokirannasta Eteläkorttelin tontin 612, jolle muutamaa vuotta myöhemmin perustettu kahvihuonekin sijoittui.⁵¹⁸ Sijainti oli syrjäinen, lähes kilometri Suurtorilta alajuoksulle. Huomionarvoista on, että ensimmäinen kahvihuone oli tukholmalaista tuontitavaraa. Gelhardin motiivit kahvihuoneen perustamiselle eivät selviä lähteistä, mutta on ajateltavissa, että hän olisi havainnut markkinaraon tälle Turussa aiemmin tuntemattomalle elinkeinolle, joka oli Tukholmassa tässä vaiheessa jo yleinen.⁵¹⁹ Gelhardin kahvihuoneen lyhyt tarina päättyi nopeasti, sillä maistraatti joutui heti kahvihuoneen avauduttua nuhtelemaan Gelhardia siitä, että ylioppilaat pelasivat uhkapeliä yökaudet hänen kahvihuoneellaan.⁵²⁰ Tämän jälkeen maininnat Gelhardin kahvihuoneesta päättyvät, ja se jäi ilmeisen lyhytikäiseksi.

Seuraavan kerran elinkeinolupaa kahvihuoneelle anoi keväällä 1745 akatemian musiikkitirehtööri Carl Lenning, joka oli saapunut Turkuun Strängnäsistä neljä vuotta aiemmin. Maistraatti kielsi tällä kertaa, kenties vahingosta viisastunena, vahvat juomat mutta salli Lenningille kuitenkin paloviinan (distillerat brännwijn) myynnin. Tässäkin tapauksessa kahvihuoneen perustajana oli Ruotsista vastikään saapunut elinkeinonharjoittaja.⁵²¹ Lenningin asuinpaikka 1740-luvun puolivälissä ei ole tiedossa, eikä kahvihuoneenkaan sijaintia näin ollen ole mahdollista selvittää.⁵²² Myöskään Lenningin kahvihuone ei liene toiminut pitkää aikaa. Yhtenä syynä tähän saattoi olla kahvin miltei olematon menekki. Vielä 1740-luvulla kahvia ei tuotu kaupunkiin edes vuosittain, ja vuotuiset tuontimäärät laskettiin kymmenissä kiloissa.⁵²³

516 Nikula 1971, 672–73; Soini 1963, 201, 323–325.

517 TKA, TRP 9.2.1742 §3, 70.

518 TKA, TRP 3.11.1736 §6, 817–818; TRP 4.12.1736 §1, 916; TRP 8.8.1737; TRP 5.9.1737; TRP 3.10.1737.

519 Lundin 1903, Sennefelt 2010, 140–141.

520 TKA, TRP 7.3.1743 §1, 152–153.

521 TKA, TRP 16.11.1741, 535; 2.3.1745 §7, 201–202.

522 Lenning asui myöhemmin kirkkokorttelin tontilla 23 Tuomiokirkon ja Suurtorin välillä (ks. TMA, Dahlströmin kortisto, nimenmukainen hakemisto, hakusana 'Lenning'). Hänen asuinpaikkaansa ei akatemian jurisdiktion alaisena henkilönä kuitenkaan ilmoitettu henkikirjoissa, mistä syystä se ei ole tiedossa 1740-luvun osalta.

523 Wuorinen 1966, 31–34.

Turkulaiset pääsivät kahvin makuun 1760-luvulta alkaen, mikä näkyi myös kahvihuoneiden pysyvänä asettumisena kaupunkiin. Vuonna 1758 koristekauppias Abraham Nordman perusti kaupungin järjestyksessä kolmannen kahvihuoneen. Musiikkitirehtööri Lenningin kahvihuone oli tässä vaiheessa jo lakannut toimimasta. Nordmanin kahvihuone sijaitsi aluksi Kirkkokorttelin tontilla 45, jolle puoli vuosisataa myöhemmin, 1800-luvun alkuvuosina, nousi uusi akatemiatalo.⁵²⁴ Kahvikiellon 1759–1760 ajaksi se joutui tauolle, mutta Nordman jatkoi toimintaansa heti seuraavana vuonna. Kesällä 1762 kahvihuone muutti niin kutsutun Kaupungintalon, Luostarikortteli 8:ssa Suurtorin varrella sijainneen kivitalon toiseen kerrokseen. Nordmania nimitettiin tässä vaiheessa ’ravintoloitsijaksi’ (*tracteur*), ja hänen elinkeinonsa esiintyy lähteissä myös ’kievarina’ (*värdsbus*).⁵²⁵ Vuonna 1762 Nordmanin mainitaan järjestäneen ruokatarjoilua ja tilanneen tukholmalaista *Post-tidningar* lehteä vierailleen.⁵²⁶ Kahvihuoneen asiakaskunnasta ei ole säilynyt tietoja, mutta jotain sen luonteesta kertonee maistraatin varovaisuus puuttua kahvihuoneen asiakkaiden toimintaan. Kesällä 1765 torimestari Hagert valitti, että kaupungintalon kahvihuoneen vieraat roikottivat piippujaan toisen kerroksen avoimista ikkunoista. Hän pelkäsi, että piipuista tippuva kara saattaisi sytyttää palamaan ikkunoiden alla sijainneen, rakenteilla olleen tonttimuurin, mikäli muuri katettaisiin paanuilla. Siksi Hagert ehdotti, että muuri tulisi kattaa tiilillä, mihin maistraatti suostuikin.⁵²⁷ Mitä ilmeisimmin kahvihuoneen asiakaskunta koostui ainakin suurelta osin henkilöistä, joiden tupakoinnin ojentamisen sijaan tyydyttiin mieluummin aidan katemateriaalin vaihtamiseen. Vaikuttaa siltä, että Tukholmassa ja Lontoossa kahvihuoneisiin liittynyt runsas tupakointi oli myös Turussa olennainen osa kahvihuoneiden arkea.⁵²⁸ Kahvihuoneen palvelusväen toimintaan maistraatti sitä vastoin tohti tarttua. Kesällä 1766 maistraatti nimittäin koki aiheelliseksi puuttua kahvihuoneen piikojen Ewa Brigitan ja Ulrica Simonsdotterin tapaan kaataa tiskivedet ikkunasta alas, sillä maistraatin mukaan vesi tahri kaupungintalon seinät.⁵²⁹

Vuonna 1762 kahvihuoneen perustamisesta kiinnostui myös entinen kauppias Vasilius Fremling, joka kävi Nordmanin kanssa kiistaa tästä Nordmanin omakseen katsomasta elinkeinosta. Kiista eteni kauppakollegioon asti, mutta Fremlingin kahvihuoneesta ei

524 (Turun henkikirja 1760) KA 7614, 5.

525 TKA, TRP 30.5.1761 §11, 563–564; TRP 10.7.1762 §1, 948. Nordman talouksineen on henkikirjoitettu kaupungintaloon vuodesta 1763 alkaen, (Turun henkikirja 1763) KA 7627, 446.

526 TKA, TRP 21.4.1762 §9, 602.

527 TKA, TMP 10.6.1765 §3, 455.

528 Lundin 1903, 53; Cowan 2005, 82–83.

529 TKA, TMP 6.9.1766 §11, 582v.

lopulta tullut mitään. Nordmanin toiminta kaupungintalolla taas päättyi kesällä 1765, sillä hän oli unohtanut uusia vuokrasopimuksensa. Maistraatti oli ehtinyt hankkia tiloihin uuden vuokralaisen, merikapteeni Tammelinin, joka oli valmis aloittamaan majatalon ja kahvihuoneen pitämisen samoissa tiloissa. Nordman yritti turhaan valittaa asiasta, ja niin hän joutui väistymään Tammelinin tieltä.⁵³⁰ Nordman piti kuitenkin vielä vuosina 1771–1776 kahvihuonetta turkkuri Neppiuksen omistamassa kivitalossa Itäkortteli 230:ssa.⁵³¹

Suomen kaupungeissa oli 1750–1760-luvuilla yhteensä kahdesta viiteen kahvihuonetta. Kahvihuoneiden perustamisessa tapahtui nopea käänne 1770-luvun lopulla – vuosien 1775 ja 1780 välillä kahvihuoneiden määrä yli kaksinkertaistui.⁵³² Tämä on nähtävissä myös Turussa, ja kiintoisaa kahvihuoneissa on miesten ja naisten tasavertainen edustus perustajien joukossa. Vuonna 1775 oikeutta kahvihuoneen pitämiseen anoi kauppiaan leski Margareta Rose.⁵³³ Vuonna 1780 oikeuksia taas haki Anna Brita Lind sillä perusteella, etteivät hänen miehensä turkkurin ansiot enää kilpailun kiristyttyä riittäneet elättämään heitä molempia.⁵³⁴ Vielä saman vuoden lokakuulla kahvihuoneoikeuksia anoi myös leski Maria Örnberg, jonka anomukseen maistraatti ei kuitenkaan suostunut.⁵³⁵ Samoin kävi rykmentin vaskisoittaja (trumpettaren) Matts Landmarkin anomukselle, jonka maistraatti eväsi todeten, että kaupungissa oli jo niin monia krouvi- ja kahvihuone-elinkeinon harjoittajia, ettei uusia lupia voitu enää myöntää.⁵³⁶ Maistraatti hylkäsi myös kaupunginluutnantti Israel Aspin kahvihuoneanomuksen lokakuussa 1783.⁵³⁷ Kahvihuoneiden pitäjissä tulee edustavasti esiin elinkeinotoimintaa harjoittaneiden naisten merkitys 1700-luvun lopun kaupungissa.⁵³⁸

Vuonna 1783 laaditun Turun paikalliskuvauksen mukaan kaupungissa oli neljä kahvihuonetta.⁵³⁹ Mitä ilmeisimmin nämä olivat jo mainitut Nordmanin, Tammelinin, Rosen ja Lindin kahvihuoneet. Kahvihuoneita perustettiin lisää vielä 1700-luvun lopulla, mutta niistä ei ole saatavissa kovin paljoa lisätietoa maistraatin pöytäkirjojen puuttuessa vuosilta

530 TKA, TMP 3.7.1765 §6, 518; 8.7.1765 §1, 539–541; 15.7.1765 §3, 565–567.

531 (Turun henkikirjat 1771–1776) KA 7665, 910; KA 7671, 832; KA 7676, 856; KA 7681, 921; KA 7686, 839; KA 7690, 760.

532 KA, Tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto, väkilukutaulut 1749–1805.

533 TKA, TMP 25.1.1775 §6, 68.

534 TKA, TMP 30.8.1780 §4, 600–601.

535 TKA, TMP 15.11.1780 §6, 773–774.

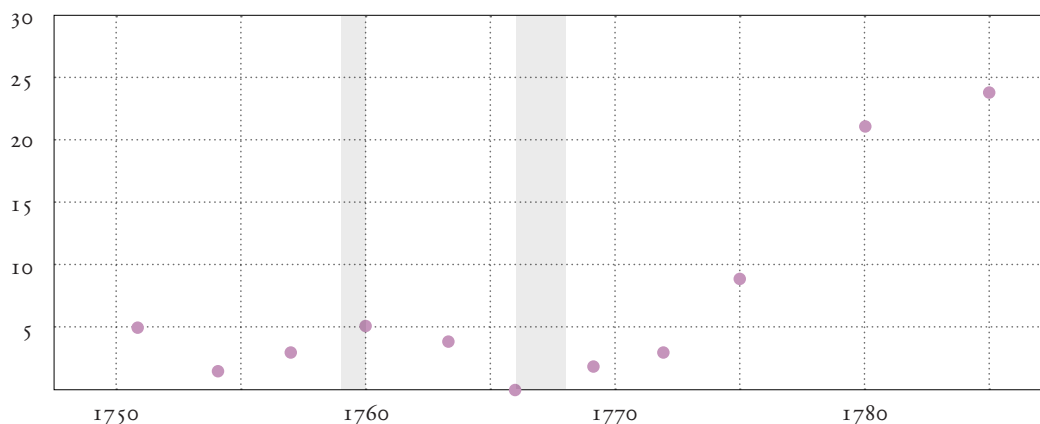
536 TKA, TMP 25.8.1783 §4, 957–959.

537 TKA, TMP 22.10.1783 §10, 1266–67.

538 Ks. myös Vainio-Korhonen 2002, 25–56.

539 *Tidningar Urgifne af ett sällskap i Åbo* 13.2.1783, §3; ks. myös Wuorinen 1959, 162–163.

kahvihuoneita, kpl

Suomen kahvihuoneiden määrä vuosina 1750–1785. Harmaalla kahvikiellot. Lähde: Kansallisarkisto, tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto, Suomen väestötaulut 1750–1805.

1788–1807. Sanomalehdestä selviää, että myös kahvinkeittäjä Carl Paulén perusti kaupunkiin kahvihuoneen vuosien 1788–1791 välillä. Paulénin kahvihuone muutti vuonna 1791 Boströmin talosta Langénin taloon Pellavankutojankadun varrelle. Ilmoituksessa mainittiin myös kyltti, joka oli siirretty uuteen osoitteeseen kadun varteen.⁵⁴⁰

Kahvihuoneiden pitäjät eivät olleet yhtenäinen joukko, vaan heidän taustansa vaihtelivat paljon. Osalle kahvihuone oli vain sivuelinkeino kuten 1740-luvulla toimineille säämiskäntekijä Wilhelm Petter Gelhardille ja akatemian musiikkitirehtööri Carl Leningille. Tämä vaikutti ratkaisevasti myös kahvihuoneen aikalaismääritelmiin. Vuonna 1787 kauppakollegiolla lähetetyssä taksoitusluettelossa Turussa mainitaan kolme kahvihuoneen pitäjää. Luettelo oli kuitenkin laadittu ainoastaan porvarisluokkiin kuuluneista elinkeinonharjoittajista, eikä siinä huomioitu mahdollisia kahvihuoneita pitäneitä leskiä, vaimoja tai sivutoimisia elinkeinonharjoittajia. Kahdeksan vuotta myöhemmin laaditussa vastaavassa luettelossa kahvihuoneen pitäjiä ei mainittu lainkaan: kahvikiellon vuoksi heidät oli siirretty ruokalanpitäjien nimikkeeseen alle.⁵⁴¹ Turun ensimmäisten kahvihuonei-

⁵⁴⁰ *Åbo Tidningar* 2.5.1791. Boströmin talo eli Eteläkortteli 26 ja Langénin talo eli Eteläkortteli 9. Ks. myös traktööri Carl Paulénin talous henkikirjoitettuna näihin osoitteisiin vuosina 1791 ja 1793 (Turun henkikirjat 1791 ja 1793) KA 7768, 977 ja KA 7777, 817.

⁵⁴¹ Wuorinen 1959, 162–163.

den toimintaa vaikeuttivat kaikkiaan neljä Ruotsin merkantilistiseen talouspolitiikkaan liittyntä kahvikieltoa vuosina 1759–1760, 1767–1769, 1794–1796 ja 1799–1801.⁵⁴² Viimeiset kaksi kieltoa näkyivät jo sanomalehtimainonnassakin, kun Tammelinin kahvihuone joutui vuosina 1795–1796 esiintymään *Åbo Tidningarissa* ”Tammelinin kellarina”.⁵⁴³ Kahvihuoneiden toiminta lienee kuitenkin jatkunut entisellään, vaikka tuotteet siirtyivätkin tiskin alle.

Laittomista kahvihuoneista ei annettu kahvikieltojen aikana yhtäkään tuomiota. Kämnerinoikeuteen tuoduista tapauksista kaikki koskivat kahvin valmistamista tai kahvipapujen vähittäismyyntiä.⁵⁴⁴ Sen sijaan ilman elinkeinolupaa tapahtuneesta kahvihuoneen pitämisestä löytyy tuomioita niiltä ajankohdilta, kun kahvi oli sallittua. Luvattomasta kahvihuoneesta oli maistraatin kuultavana loppuvuodesta 1783 entinen maaviskaali Pehr Froster. Frosteria vastaan todistivat muun muassa hänen salakahvilassaan kahvia ja punssia nauttineet kaupunginpalvelija Henric Sewon ja akatemian vahtimestari Anders Bergström.⁵⁴⁵

Entä millaisissa tiloissa kaupungin ensimmäiset kahvihuoneet toimivat? Kahvihuoneiden paikantaminen rakennusten tiettyihin huonetiloihin ei kaupungintalon kahvihuonetta lukuun ottamatta ole täysin varmaa. Lähtökohdaksi voidaan kuitenkin ottaa ne tontit, joille kahvihuoneiden pitäjät oli henkikirjoitettu. Tämän puolesta puhuu se, että Abraham Nordman sekä hänen seuraajansa asuivat kaikki kaupungintalossa, ja sittemmin lehti-ilmoituksessa mainittu Paulén löytyy henkikirjassa niistä osoitteista, joissa kahvihuonekin sijaitsi sanomalehti-ilmoitusten mukaan.⁵⁴⁶ Esimerkiksi kaupungintalosta Tammelinin tieltä väistymään joutunut Nordman toimi 1770-luvulla kahvinkeitäjä-nimikkeellä Itäkorttelin tontilta 230.⁵⁴⁷ Samaten Tammelinien muutettua pois kaupungintalolta Margareta Rosen tieltä heidän tiedetään jatkaneen kahvihuonetta 1800-luvun alkuun, ja mitä ilmeisimmin tämä kahvihuone sijaitsi henkikirjan ilmoittamassa uudessa osoitteessa Kirkkokortteli 32 Ison Kirkkokadun varrella.⁵⁴⁸

542 Kahvinjuontikieltojen ajoituksista ks. Wuorinen 1966, 31; Mäkeläinen 1972, 131; Suolahti 1991, 227–238; Närvänen 2012, 44–46. Kieltoja ja niiden kumoamisia koskevat asetukset on päivätty 4.11.1756, 21.9.1761, 26.6.1766, 23.10.1769, 1.1.1794, 24.11.1796 ja 6.4.1802.

543 *Åbo Tidningar* 8.12.1794, 12.1.1795, 28.11.1796, 25.6.1798.

544 Närvänen 2012, 70–75.

545 TKA, TMP 6.12.1783 §15, 1459–63.

546 Paulénin kahvihuoneen paikantamisesta ks. viite 540.

547 (Turun henkikirjat 1771–1776) KA 7665, 910; KA 7671, 832; KA 7676, 856; KA 7681, 921; KA 7686, 839; KA 7690, 760.

548 (Turun henkikirja 1784) KA 7732, 769.

Joidenkin talojen kahvihuoneiden aikaista rakennuskantaa voidaan tarkastella palovakuutusasiakirjoista. Kaupungintalo, jossa Nordmanin kahvihuone toimi kesästä 1762 alkaen, oli rakennettu vuonna 1751, ja se vakuutettiin vuonna 1792. Vaikka tilojen käyttötarkoitukset olivat luultavasti muuttuneet vuosikymmenten varrella, kahvihuoneelle vuokratut tilat ovat paikannettavissa rakennuksen toiseen kerrokseen. Siellä sijainneiden meritullikamarin, tullikamarin, förmaakin⁵⁴⁹, aksiisikamarin, huutokauppakamarin ja velkavankilan ohella oli suuri eteishalli, kamari, förmaaki, sali ja kaksi kamaria. Eteishalista oli käynti alakerran suureen porttikäytävään, josta kuljettiin Luostarin jokikadulle.⁵⁵⁰ Nämä viisi viimeksi mainittua huonetta lienevät samat, jotka kaupunki vuokrasi ensin Nordmanille vuosina 1762–1765 sekä hänen jälkeensä useille muille ravintola- ja kahvihuone-elinkeinoja harjoittaneille henkilöille. Mitä ilmeisimmin vähintään joenpuoleiset kaksi pientä kamaria olivat kahvihuoneen käytössä ainakin 1760-luvulla, jolloin torimestari oli huolissaan tonttimuurin katteen päälle kahvihuoneen ikkunoista putoilevasta tupakankarasta.⁵⁵¹ Mainittu tonttimuuri sijaitsi lähempänä siltaa olevan kamarin ikkunan alapuolella. Kaupungintalon kahvihuone sijaitsi Tukholman kahvihuoneiden tapaan rakennuksen toisessa kerroksessa.⁵⁵² Turun osalta on muutoinkin ilmeistä, että toista kerrosta pidettiin laadukkaampana asuinhuoneistona ja luultavasti myös parempana liikepaikkana, toisin kuin esimerkiksi Lontoossa.⁵⁵³

Kaupungintalon kahvihuonetta vuosina 1762–1765 pitänyt Abraham Nordman jatkoi elinkeinoaan jossain muualla kunnes vuonna 1771 muutti talouksineen Itäkorttelin taloon 230, Uudenmaan- ja Mätäjärvenkadun kulmaan.⁵⁵⁴ Talon omistaja oli turkkuri Neppius, joka oli rakennuttanut tontille vuonna 1769 kolmikerroksisen kivitalon.⁵⁵⁵ Tontin muut vuokralaiset olivat vuonna 1771 räätäli Cumlander ja hänen oppipoikansa Henrik, kaupunginkirvesmies Matts Cumlander sekä Räätäli Meijerin leski kolmine lapsineen. Nordmanin talous – hänen itsensä lisäksi vaimonsa Anna, lapset Maria, Lovisa ja Ebba, renki Anders sekä neljä piikaa, Kaisa, Anna, Anna ja Anna – oli talon suurin.⁵⁵⁶

549 Tässä yhteydessä förmaaki tarkoitti eteistilaa tai odotushuonetta salongin sijaan. Tämä sanan vanhempi, viimeistään 1500-luvulta periytyvä merkitys oli 1700-luvulla yhä käytössä sanan seurusteluhuonetta tai salonkia tarkoittavan merkityksen rinnalla. ks. lähemmin Svenska Akademiens Ordbok, hakusana 'förmak'. Haettu 4.11.2014.

550 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1798–1807), 28.9.1792, 136–142.

551 Ks. tämän teoksen sivu 175.

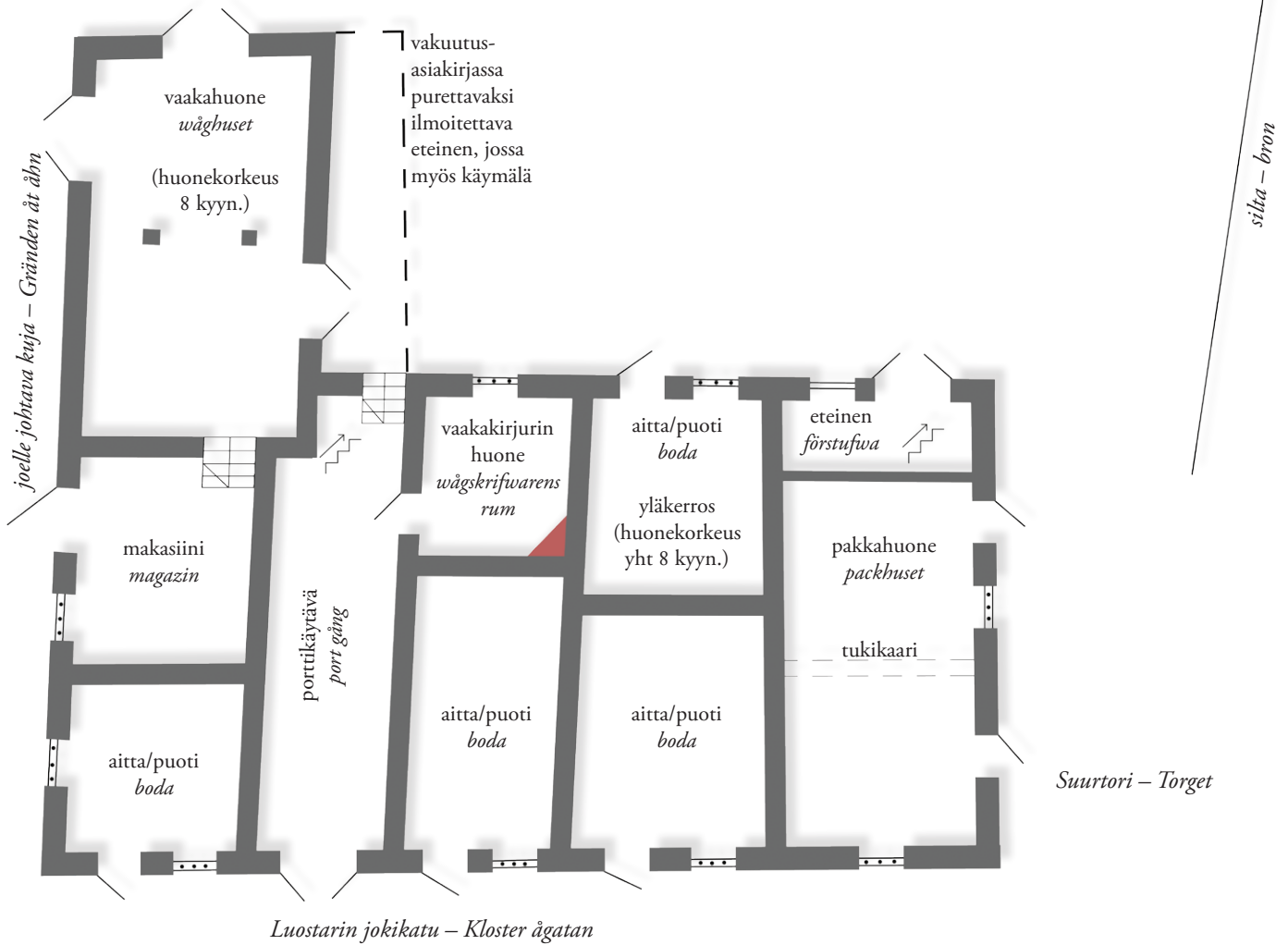
552 Lundin 1903, 53; Eriksson 2003, 188.

553 Savolainen 2014a, 54; Vickery 2008, 160.

554 (Turun henkikirja 1771) KA 7665, 910.

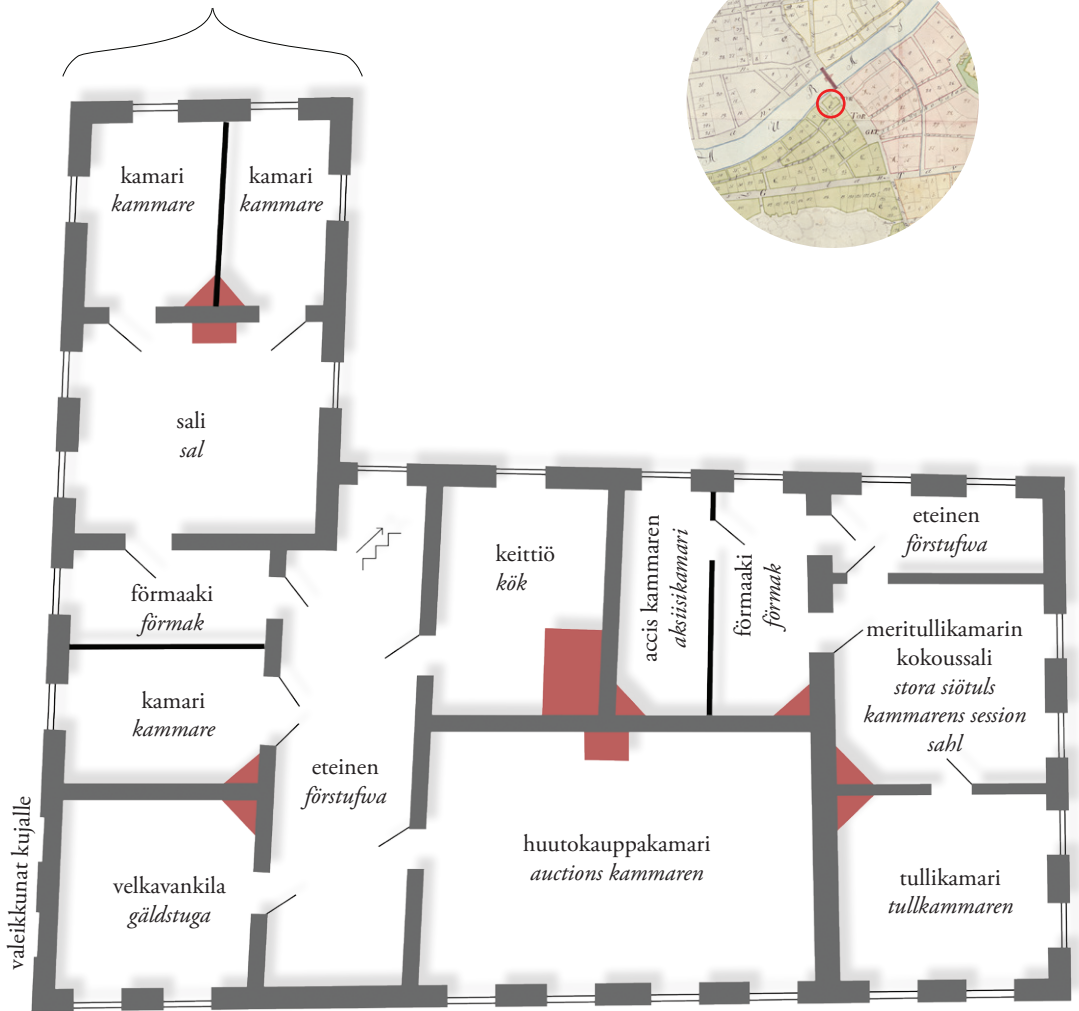
555 TKA, Syne- och Mätning Instrument K7 (1776–1785), 17.8.1779, 223 v.

556 (Turun henkikirja 1771) KA 7665, 910.

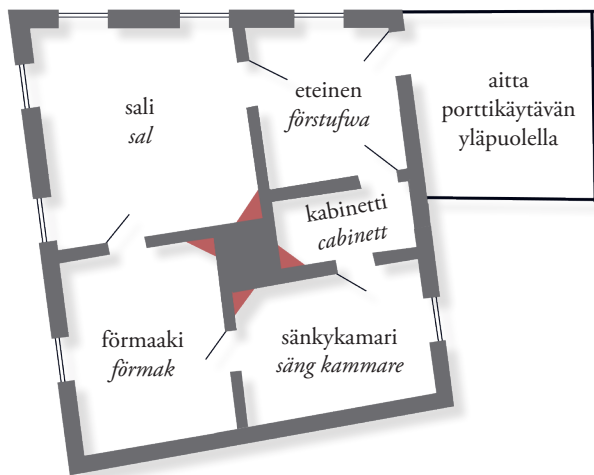

Kaupungintalon pohjapiirros 1792 palovakuutusasiakirjan perusteella ennallistettuna. Vasemmanpuoleisen siiven toisen kerroksen huoneistossa toimi 1760-luvulta alkaen kahvihuone. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16, 28.9.1792. Mittakaava 1:200.

kahvihuoneen käytössä olleet tilat

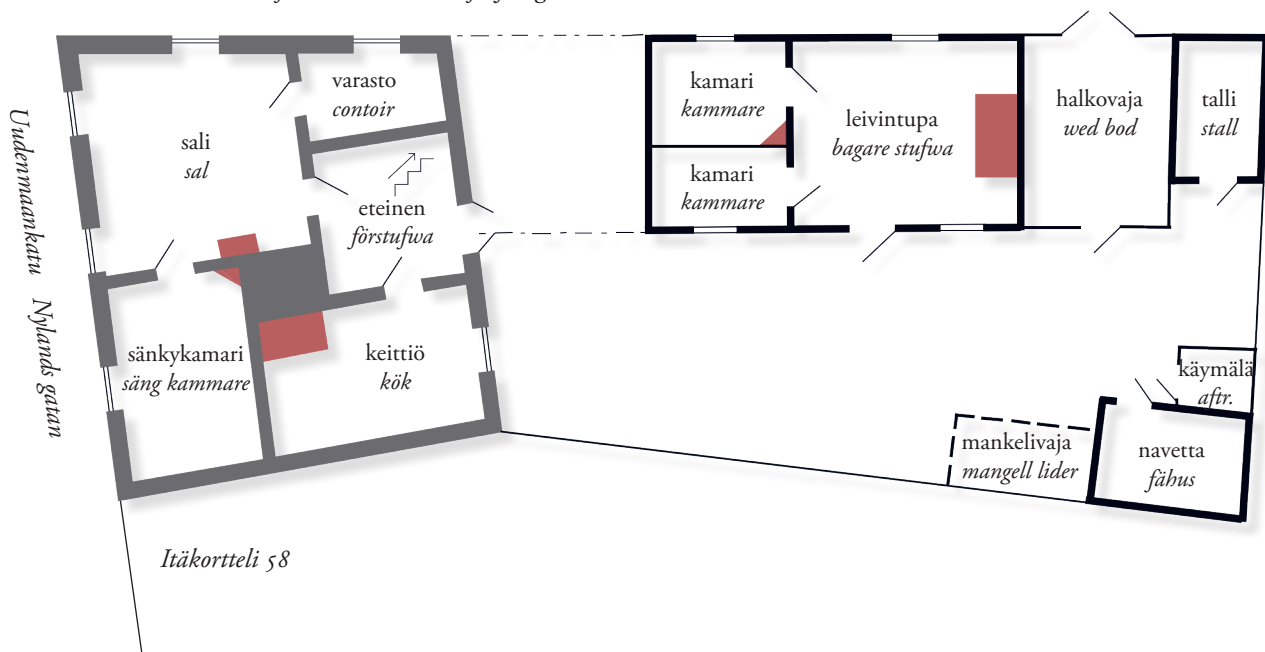
2. kerros

2. kerros

Mätäjärvenkatu Mätäjärfwi gatan

Itäkortteli 57, jossa toimi Abraham Nordmanin kahvihuone 1770-luvulla. Vuoden 1792 Palovakuutusasiakirjaan perustuva ennallistus. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Brandförsäkrings Instrument K16, 11.10.1792. Mittakaava 1:200.

Tontin kivitalo käsitti alakerrassa eteisen, salin, kamarin ja keittiön. Toisessa kerroksessa oli sali ja kaksi kamaria ja ylimmässä kerroksessa suuri kamari.⁵⁵⁷ Nordmanin kahvihuone ei ole paikannettavissa rakennukseen sen tarkemmin, mutta sen saattaisi kuvitella Tukholman monien kahvihuoneiden tapaan toimineen nimenomaan toisessa kerroksessa, jonka neljästä ikkunasta näki Uudenmaankadulle ja Vähä-Hämeenkadulle. Kahvihuone sijaitsi joka tapauksessa erinomaisella liikepaikalla, kahden kadun risteyksessä ja vastavalmistuneessa kivitalossa. Nordmanin kahvihuone toimi tässä osoitteessa vuoteen 1776, minkä jälkeen se jatkoi toimintaansa Brinkkalan talossa suurtorin varrella.⁵⁵⁸

Kaikki turkulaiset kahvihuoneet eivät sijainneet kaksikerroksisissa kivitaloissa. Jo aiemmin mainittu, vuosien 1788–1791 välillä perustettu Paulénin kahvihuone aloitti toimintansa Eteläkortteli 26:ssa, Kuningattaren- ja Pellavankutojankadun kulmauksessa. Vuonna 1803 anotusta palovakuutuksesta voidaan tarkastella tontin 1780-luvun rakennuskantaa, joka oli muuttunut ainoastaan yhdellä lisärakennuksella 15 vuoden aikana. Tontilla oli etelä-pohjoissuuntaista Pellavankutojankatua vasten 1760-luvulla rakennettu puutalo, joka käsitti eteisen ohella salin, kolme kamaria, keittiön ja verstaan. Kuningattarenkadun varrella oli Paulénin kahvihuoneen jälkeen rakennettu kahden kamarin ja salin käsittänyt puutalo sekä tontin sisäosissa vanha leivintupa. Lisäksi tontilla oli useita ulkorakennuksia. Kaikkiin tiloihin oli käynti pihalta, eikä tiloja erota tavanomaisesta asuinrakennuksesta mikään tilajärjestelyjen yksityiskohta. Siitä huolimatta tämä tontti oli ilmeisen vakiintunut julkisluontoiseen käyttöön, sillä Paulénin muutettua kahvihuoneensa hieman etäämmälle Pellavankutojankadun varrelle toukokuussa 1791, ilmoitti kondiittori Zacharias Halling jo elokuussa avanneensa Paulénin entiselle tontille konditorian, jossa sai nauttia pöydässä erilaisia leivonnaisia.⁵⁵⁹

Hallingin kaltaiset sokerileipurit olivat vielä 1790-luvulla poikkeuksia, ja valtaosa sokerileipureista toimi vuokralaisina ilman omaa liikehuoneistoa. Peter Fahlberg aloitti toimintansa suutari Matts Åbergin vuokralaisena pienen Brahenkadun varrella Eteläkortteli 143:ssa. Fahlberg mainosti lehdessä tekevänsä kaikenlaisia konvehteja, ranskalaista teeleipää, rinkeleitä, erilaisia kakkuja ja piparkakkuja sekä erilaisia leivonnaisia.⁵⁶⁰ Hänen käytössään oli luultavasti tontin piharakennuksen alakerran keittiö leivinuuneineen, ja asiakkaat saattoivat noutaa tuotteensa suoraan näistä tiloista. Mitään myymälää tai varsinkaan huonetta vieraiden oleskeluun muutoinkin vuokralaisia täpötäynnä olleelle tontille

557 Savolainen 2014a, 50–51.

558 (Turun henkikirja 1776) KA 7690, 760. TMA, Dahlströmin kortisto, nimenmukainen hakemisto, hakusana 'Abraham Nordman'.

559 *Åbo Tidningar* 22.8.1791.

560 *Åbo Tidning* 6.11.1802.

ei mahtunut.⁵⁶¹ Kun Peter Fahlbergin poika P. G. Fahlberg perusti kaupungintaloon sveitserian 1820-luvulla, kahvin ja leivonnaisten nauttimiseen tarkoitettut asiakastilat olivat Turussa jo tavanomaisia.⁵⁶²

Kahvihuoneiden merkitys on ollut usein esillä 'yksityisen' ja 'julkisen' rajapintaa luotaavissa tutkimuksissa. Varhaismoderneja kahvihuoneita tutkinut Brian Cowan on vastikään todennut, että ”siinä missä 1500–1700-lukujen tärkeistä instituutioista aatelin, monarkian ja kirkon merkitys on kadonnut tai heikennyt, kahvihuone ei ole ainoastaan säilynyt vaan kukoistaa tämän päivän maailmassa”.⁵⁶³ Toisaalta Cowan tuo esiin aiemmassa teoksessaan *The Social Life of Coffee*, miten kahvihuoneiden ympärille rakennettu kehys uudenlaisesta 'julkisuuspiiristä', politiikan ja yhteiskunnallisen keskustelun areenasta, on ylikorostunut. Vaikka Lontoon sadoista kahvihuoneista muutammat olivat maailmankuuluja, suurin osa keskittyi lähinnä nautintoaineen anniskeluun ja sijaitti omistajan kodin tilojen yhteydessä.⁵⁶⁴

Kahvihuoneet tulivat Tukholmaan noin puoli vuosisataa ja Turkuun noin vuosisata Lontoon ja Pariisiin jälkeen. Tukholman ensimmäinen kahvihuone avattiin vuonna 1708, ja pääkaupungin kahvihuoneet olivat todennäköisinä esikuvina Turun kahdelle ensimmäiselle, Ruotsista muuttaneiden henkilöiden, perustamalle kahvihuoneelle. Turussa toimi Ruotsin ajan loppuun mennessä vajaa kymmenen kahvihuonetta.

Tukholmassa kahvinhuoneet olivat tärkeitä mielipiteenvaihdon ja poliittisen keskustelun solmukohtia valtiopäivien aikaan ja mahdollisesti muulloinkin.⁵⁶⁵ Säilyneiden lähdeaineistojen perusteella vaikuttaa siltä, että kahvihuoneista ei Turussa kehittynyt keskeisiä julkisen elämänpöytä näyttämöitä ja keskustelujen sävyttämän seuraelämän kohtaauspaikkoja. Tähän viittaa jo aikalaiskäsitteistö. Turussa kahvihuoneista käytettiin aluksi käsitettä *caffé-hu(u)s*, jonka rinnalle vakiintui 1750-luvun lopulta lähtien lähinnä juoman anniskelamiseen ja elinkeinon viittaava *caffé skänkeri*⁵⁶⁶ tai *kaffe kokeri*⁵⁶⁷. 'Kahvihuoneella' saatettiin 1700-luvun lopun Turussa siis viitata varsin monenlaisiin liikkeisiin. Esimerkiksi

561 Savolainen 2014a, 80–81; Savolainen 2016a.

562 Dahlström 1963, 189–190.

563 Cowan 2007, 1180. "Whereas most of the institutional pillars of old regime societies such as monarchy, aristocracy and the established church have now withered away in their contemporary importance, the coffeehouse has not only survived but flourishes in today's world."

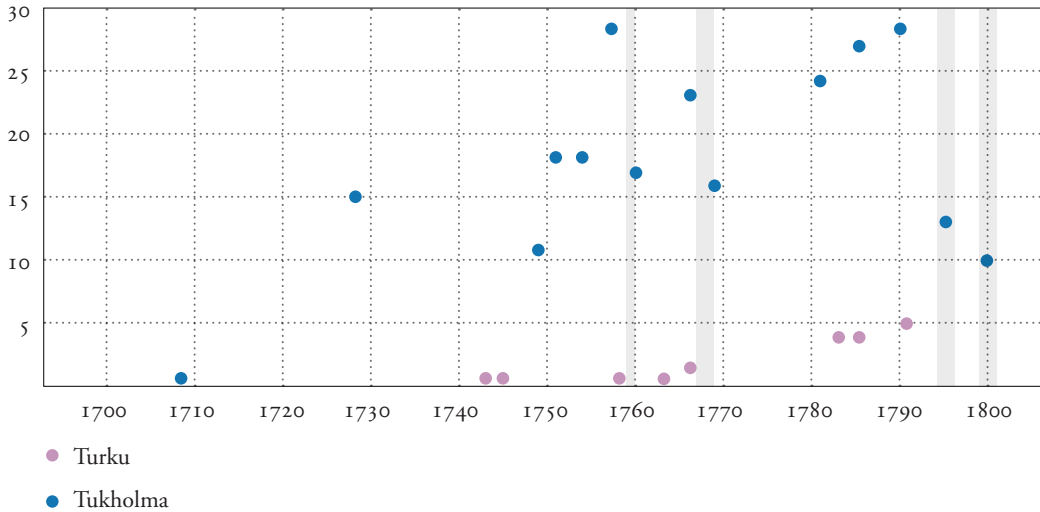
564 Cowan 2005, 3, 79–87, 253–54.

565 Sennefelt 2010, 167–176.

566 Esim. TKA, TMP 10.7.1765 §2, 547.

567 Esim. TKA, TRP 6.12.1758 §7, 1480.

kahvihuoneita, kpl

Kahvihuoneiden määrä Tukholmassa ja Turussa 1700-luvulla. Harmaalla kahvikiellot, joiden aikana Tukholmassa tosin mainitaan kahvihuoneita. Lähteet: Kansallisarkisto, tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto, Suomen väestötaulut 1750–1805; *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 13.2.1783; Lundin 1903; Wuorinen 1959, 162–63.

kaupungintalon kahvihuone toimi Matts Tammelinin aikana (1765–1775) myös 'ruokalana', 'majatalona' ja 'viinipuotina'.⁵⁶⁸ Hänen edeltäjänsä Nordmania nimitettiin milloin 'kahvinkeitäjäksi', milloin 'ravintoloitsijaksi', toisinaan 'kauppiaksikin'. Hänen vävynsä Erland Wilhelm Carlström käytti hänestä nimitystä 'ravintoloitsija'.⁵⁶⁹ Vaihtelevat käytännöt osoittavat, ettei kahvihuone ollut instituutiona tai käsitteenä vakiintunut vielä 1700-luvun lopun Turussa, vaan kahvihuoneet olivat pienehkössä kaupungissa väkisinkin ravintola-alan monitoimiliikkeitä.⁵⁷⁰

Hyvän vertailukohtaan Turulle tarjoaa Malmö, joka oli 1700-luvulla jonkin verran Turkuu pienempi kaupunki. Kahvi ilmestyi Malmön tulliluetteloihin samanaikaisesti kuin Turkuun, 1710–1720-lukujen taitteessa.⁵⁷¹ Ensimmäinen kahvihuone kaupunkiin

⁵⁶⁸ TMA, Dahlströmin kortisto, nimenmukainen hakemisto, hakusana 'Tammelin, Matts'.

⁵⁶⁹ TMA, Dahlströmin kortisto, nimenmukainen hakemisto, hakusana 'Nor(d)man, Abraham'; Åbo Tidningar 24.9.1792; Soini 1963, 217.

⁵⁷⁰ Tästä on viitteitä myös Tukholmassa, vrt. Lundin 1903, 41.

⁵⁷¹ Nikula 1971, 455.

perustettiin huomattavasti Turku aiemmin, jo 1720-luvun puolivälissä. Malmössä seuraavat kahvihuoneet kuitenkin perustettiin vasta 1770-luvuilla, joten pysyvä kahvihuone-elinkeino rantautui sinne noin vuosikymmen Turun jälkeen. Malmössä, kuten Turussakin, 1770- ja 1780-luvut olivat kahvihuoneiden yleistymisen vuosikymmenet. Kahvihuoneita perustettiin siellä vuosina 1772, 1776 ja 1783, 1787, joskin ne jäivät kaikki lyhytikäisiksi ja toimivat korkeintaan neljästä kuuteen vuotta.⁵⁷² Sitä vastoin Turussa kahvihuoneet näyttävät saaneen jo 1700-luvun lopulla jossain määrin keskeisemmän aseman kuin Malmössä, sillä ne toimivat jopa vuosikymmeniä, kuten alkuaan kaupungintalossa ja sittemmin Suurella kirkkokadulla sijainnut Tammelinin kahvihuone.⁵⁷³

Kaupungin kahvihuoneet eivät nouse esiin Henric Gabriel Porthanin kirjeissä, vaikka Porthan kommentoikin kahvinjuontia ja kahvin hintoja taajaan. Porthanin asenne kahvin juomiseen, kuten kaikkkeen ravintolatoimintaan, oli lähinnä halveksuva, siitä huolimatta että hän joi kahvia itsekin.⁵⁷⁴ Kun kahvikielto kumottiin loppuvuodesta 1796, Porthan kirjoitti ironiseen sävyyn, että posti oli tuonut ilosanoman kahvin vapautuksesta. Hän harmitteli, ettei se tapahtunut meren vielä ollessa auki, ja totesi, että nyt voivat monet eukot juoda itsensä sairaiksi riemusta.⁵⁷⁵ Turussa vuosina 1779–1789 opiskellut teologian ylioppilas Pehr Stenberg ei hänkään juuri kirjoita kaupungin kahvihuoneista. Stenberg kävi ainakin toisinaan Tammelinin kahvihuoneessa, ja tapasi siellä kerran naisjutuilla rehvastelleen ylioppilastoverinsa, mistä hän kirjoittaa syyskuussa 1785.⁵⁷⁶ Ainakin ylioppilaat siis oleilivat ja viettivät aikaa Tammelinin kahvihuoneessa. Kahvihuoneita ei kuitenkaan mainitse aktiivista sosiaalista elämää viettänyt ylioppilas Nils Magnus Tolpo, mihin tosin lienee syynä se, että hänen säilyneet päiväkirjansa ajoittuvat juuri vuosien 1794–1796 kahvikieltoon.

Kahvihuoneiden tietyistä erityisasemasta sosiaalisina tiloina kielii niiden toiminta kaupungintalossa julkisen rakennuksen yläkerroksessa torin varrella sekä yleisesti keskeinen sijainti pääkatujen varsilla. Tässä mielessä tilanne oli samankaltainen kuin 1700-luvun lopun Tukholmassa, missä kahvihuoneet olivat – toisin kuin kellarit – leimallisesti vanhankaupungin erityispiirre.⁵⁷⁷ Samankaltainen kahvihuoneiden keskeisyys oli selvästi

572 Andersson 1996, 25–32.

573 TKA, TMP 3.7.1765 §6, 518; 8.7.1765 §1, 539–541; 15.7.1765 §3, 565–567; Stenberg 2015 (1785), 96; *Åbo Tidningar* 18.3.1799.

574 *H. G. Porthan till M. Calonius* esim. 7.10.1793, 6.2.1794, 23.9.1796.

575 *H. G. Porthan till M. Calonius* 15.12.1796.

576 Stenberg 2015 (1785), 96.

577 Lundin 1903, 55.

esillä myös 1600-luvun Lontoossa.⁵⁷⁸ Tammelinin kahvihuoneen 1790-luvun asemasta ja asiakaskunnasta kertoo myös se, että siellä myytiin – Seipellin kellarin ja kaupunginkellarin ohella – pääsylippuja konsertteihin ja muihin kulttuurielämän tapahtumiin.⁵⁷⁹ Kahvihuoneet ja kellarit limittyivät ainakin tässä käytännössä 1700-luvun lopun kaupungin uusiin seuraelämän ilmiöihin.

Assembléiden, musiikin ja teatterien tilat

Teatteri ja konserttimusiikki asettuvat kiintoisasti 1700-luvun 'yksityisen' ja 'julkisen' rajapintaan, sillä ne kehittyivät aluksi ennen kaikkea säätyläistön yksityiskotien piirissä. Vuosisadan lopun Ruotsissa ja Turussa 'yksityiset' ja 'julkiset' musiikki- ja teatteriesitykset vakiintuivat kaupunkien kulttuurielämään yhtäaikaaisesti.⁵⁸⁰ Uudet kulttuuri- ja seuraelämän muodot ilmenivät 1700-luvun Euroopan kaupungeissa myös fyysisen kaupunkitilan muutoksena. Esimerkiksi Brittein saarilla 26 kaupungissa Lontoon ulkopuolella oli 1770-luvun alussa toiminnassa pysyvä teatteri, ja seuraintaloja tai -saleja oli paljon useammassa kaupungissa.⁵⁸¹ Ruotsissa teatteri- ja seuraintaloja alettiin rakentaa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, ja Turun autonomian ajan alussa valmistuneet seurahuone (1812) ja teatteritalo (1816) olivat suunnilleen samanaikaisia kuin monien Ruotsin suurten kaupunkien vastaavat rakennukset.⁵⁸² Nämä uudenlaisen kaupunkikulttuurin muodot kuitenkin ilmestyivät Turkuun – kuten muihinkin Ruotsin kaupunkeihin – jo ennen kuin ne saivat omat varta vasten suunnitellut rakennuksensa. Englannissa teatterit asettuivat aluksi esimerkiksi majataloihin.⁵⁸³ Tässä alaluvussa luon katsauksen siihen, millaisissa tiloissa Turun kulttuurielämä ja seurapiirit kokoontuivat Ruotsin ajan lopulla. Huolimatta siitä, että nämä säätyläistön elämänpiirin keskeiset uutuudet ovat olleet useinkin aiemman tutkimuksen kohteena, niiden tilallisia puitteita ja sijaintia kaupunkitilassa ei ole juuri lainkaan kartoitettu alkuperäislähteistä.⁵⁸⁴

578 Cowan 2005, 157–161.

579 Esim. *Åbo Tidningar* 16.1.1792, 18.3.1799.

580 Mäkeläinen 1972, 173–175, 189–193, 207–208; Ruskeeniemi 2006, 86–87; Wolff 2015, 423–430.

581 Borsay 1989, 329–331; Girouard 1990, 127–144; ks. myös Korhonen 2013 Wienin hieman myöhemmän kehityksen osalta.

582 Stribolt 1997.

583 Sweet 1999, 236–237.

584 Aiemmista tutkimuksista ks. etenkin Mäkeläinen 1972. Åsa Ringbom on käsitellyt 1812 valmistuneen seurahuoneen vaiheita sekä tätä edeltävän Seipellin salin tilaa. ks. Ringbom 1981 ja Ringbom 1987.

'Julkinen' teatteri, assembléet ja musiikkielämä saapuivat Turkuun 1760- ja 1770-luvuilla. Turun ja Suomen ansimmäinen *assemblée* – eli avoin seurustelu- ja tanssiaistilaisuus josta aikalaiset ensi kerran käyttivät tätä nimitystä – järjestettiin Turussa vuonna 1775.⁵⁸⁵ Ranskalainen lainasana *assemblée* tuli ruotsin kieleen 1700-luvun alussa, ja se viittasi tuolloin ennen kaikkea tanssitilaisuuteen, toisin kuin ranskassa.⁵⁸⁶ Antoine Furetièren sanakirjassa vuodelta 1727 sanalle annetaan myös tanssitilaisuuteen liittyvä merkitys (*assemblée pour le bal*), mutta muutoin se oli yleiskäsite kokoontumiselle.⁵⁸⁷ Diderot'n ensyklopediassa vuodelta 1758 taas todetaan, että *assemblée* merkitsee muualla maailmassa erityisesti kummankin sukupuolen kokoontumista tai seuruetta, jota määrittävät ilonpito, pelaaminen ja keskustelu.⁵⁸⁸ Tämä merkitys sai ruotsissa vielä tanssiin liittyvän erityisviivahteen, ja lähteistä käy selvästi ilmi, että *assemblée* tarkoitti 1700-luvun turkulaisille oletusarvoisesti tanssi- ja seurustelutilaisuutta.

Niin kutsutussa Rothstenin talossa eli Pohjoiskortteli 1:ssä järjestetyssä Turun ensimmäisessä assembléessa vuonna 1775 illan pääasiallinen ohjelmanumero oli tanssi.⁵⁸⁹ Sen lisäksi huoneistossa oli pelipöytiä, ja tupakointia varten oli varattu erillinen huone.⁵⁹⁰ Rakennuksen tiloja käytettiin mahdollisesti jo aiemmin julkisluontoisiin tarkoituksiin. Esimerkiksi vuonna 1769 siellä järjestettiin promotiojuhlat, jotka jatkuivat neljään asti aamuyöllä.⁵⁹¹ Aurora-seura vuokrasi Rothstenin talon keskimmäistä kerrosta vuosina 1773–1782, joten tänä aikana järjestetyt juhlatilaisuudet ja assembléet käyttivät samoja tiloja kuin Aurora-seura tai sitten ne järjestettiin rakennuksen kolmannessa kerroksessa.

Kysymys oli sillan vieressä joen pohjoispuolella sijainneesta kolmikerroksisesta kivitaloista, jonka kauppias Anders Baer oli rakennuttanut vuonna 1764.⁵⁹² Rakennuksen tiloista saadaan käsitys vuonna 1791 anotusta palovakuutuksesta, joskin siitä on jäljellä ainoastaan maistraatin laatima osuus, josta ei selviä huoneiden koko ja keskinäinen sijainti. Rakennuksen katutasossa oli sali, neljä kamaria, keittiö, erinäisiä aputiloja sekä renkitupa. Toinen kerros, jota Aurora-seura vuokrasi, käsitti kaksi salia, kahdeksan kamaria, keittiön

585 Pohjoiskortteli 1:stä kutsuttiin yleisesti ”Rothstenin taloksi” (”Rothsteinska huset”) tai ”Baerin taloksi” (”Baerska huset”), ks. esim. TKA, TMP 22.12.1785, 1704.

586 Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'assemblée'.

587 Furetière 1727, hakusana 'assemblée'.

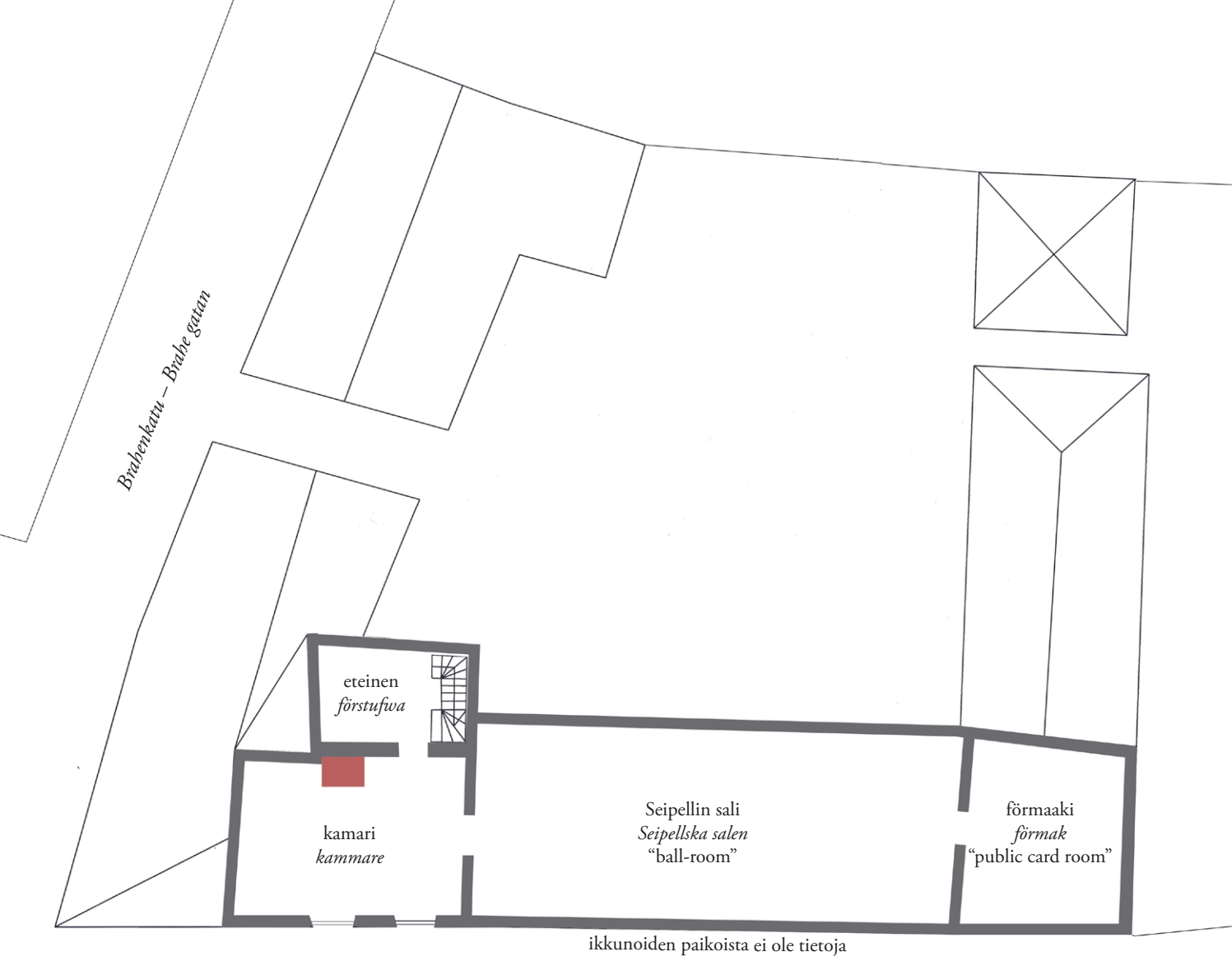
588 *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1758, 651; *ibid.* 1781, 687.

589 Pohjoiskortteli 1:stä kutsuttiin yleisesti ”Rothstenin taloksi” (”Rothsteinska huset”) tai ”Baerin taloksi” (”Baerska huset”), ks. esim. TKA, TMP 22.12.1785, 1704.

590 Mäkeläinen 1972, 166.

591 Kalm 1914 (1769), 11.7.1769, 169.

592 TKA, TMP 25.1.1764 §6, 38.

Pohjoiskortteli 1 (Rothsteinin talo)

Seipellin sali 1790-luvulla useiden lähteiden tietojen yhdistelyn perusteella ennallistettuna.
Mittakaava 1:250.

ja kaksi eteistä. Ylimmän kerroksen huonejako oli miltei identtinen: siellä oli kaksi salia, yhdeksän kamaria ja yksi garderobi. Saleissa oli maalatut rintapaneloinnit ja suurimmissa huoneissa paperitapetit.⁵⁹³

Mitä ilmeisimmin pienten huoneiden tilasarjaa paremmaksi paikaksi seuraelämän tarpeisiin koettiin yksi suuri tila, sillä kun maininnat assembléista jälleen palaavat lähdeaineistoihin 1790-luvun taitteessa, ne olivat siirtyneet Tiirikkalankadun toiselle puolelle Seipellin saliin. Seipellin salin tilaa ja mittasuhteita on paikallishistoriallisessa tutkimuksessa pohdittu ahkerammin kuin kenties mitään muuta 1700-luvun Turun sisätilaa, sillä siellä järjestettiin 1790-luvulla assembléiden ohella myös Turun soitannollisen seuran konsertit. Salin mitoista onkin käyty yhden ainoan sisätilan mittasuhteiksi poikkeuksellisen laajaa keskustelua.⁵⁹⁴ Sen sijainti rakennuksessa on kuitenkin jäljitettävissä yksiselitteisesti säilyneiden fyysisten rakenteiden, 1830-luvun piirustusten ja vuonna 1793 laaditun katselmusasiakirjan avulla.⁵⁹⁵ Seipellin sali oli kooltaan 7,5 x 19 metriä, ja kulku sinne tapahtui Aninkaisenkadun puoleisesta porttikäytävästä eteisen kautta. Sieltä johtivat portaat toisessa kerroksessa sijainneeseen kamariin, josta oli käynti varsinaiseen assemblé-saliin. Salin takana koillispäädystä oli vielä förmaaki. Porthan mainitsee kirjeissään tukholmalaisen maalarin saliin vuonna 1796 tekemät koristelut sekä salin takana olleen kamarin, johon naisväki vetäytyi tanssien jatkuessa.⁵⁹⁶ Mitä ilmeisimmin tämä Porthanin mainitsema kamari oli rakennuksen koillispäädyn förmaaki. Näissä kahdessa huoneessa yöpyi todennäköisesti myös Turussa vuonna 1799 vierailut Edward Daniel Clarke, joka kuvaili ’juhlasalin’ (*ball-room*) vieressä sijainnutta huonetta ilmaisulla ”public card room”.⁵⁹⁷ Clarken julkiseksi korttipelihuoneeksi kuvailema tila oli oletettavasti edellä mainittu förmaaki. Näin ollen tämä 1700-luvun lopun Turun julkisluontoisin profaani sisätila, assemblé-sali taipui myös Seipellin majatalon majoitushuoneeksi.

Porthan kirjoitti Caloniukselle vuonna 1795 assembléiden siirtämisestä maanmittari Paqwalinin taloon eli entiseen köyhäintaloon lähelle kirkkoa. Tässä Kirkkokortteli 12 kivitalon toisessa kerroksessa toimi seitsemän vuotta myöhemmin ravintoloitsija Thomas Rothstenin ’ruokala’ (*spisqvarter*) ja sen jälkeen mamselli Eva Falckin pitämä ravintola.⁵⁹⁸

593 TKA, Brandförsäkrings Instrument KI6, 11.10.1791, 79–83.

594 Andersson 1940, 130; Marvia 1958, 45; Ringbom 1987; Korhonen 2015, 47.

595 Savolainen 2013b (julkaisematon selvitys Pohjoiskortteli 8:n rakennushistoriasta, tekijän ja Benito Casagranden hallussa). Marvian vuonna 1958 esittämät mittasuhteet ovat oikeat.

596 *H. G. Porthan till M. Calonius* 25.11.1793, 44 ja 13.10.1796, 303.

597 Clarke 1824, 270–272. Ks. myös Ringbom 1987.

598 Tämän teoksen sivu 169. Oscar Nikula esittää (1971, 769–770) Paqwalinin talon eli kaupungin köyhäintalon sijainneen Uudenkaupunginkorttelissa. Rakennus sijaitsi kuitenkin osoitteessa

Porthan kuvaili huoneita pieniksi ja mataliksi, mutta siisteiksi verrattuna Seipellin ”tunkkaiisiin tiloihin”.⁵⁹⁹ Paqwalinin huoneiston salit ja kamarit olivat asuintiloiksi keskimääräistä suurempia, mutta Seipellin avaraan saliin tottuneille juhlijoille luultavasti ahtaita. Toisaalta assembléita järjestettiin myös yksityiskodeissa, joten juhlijat olivat oletettavasti tottuneet myös asuinhuoneistoihin.⁶⁰⁰ Selkeää rajaa juhla- ja asuinhuoneiston välillä ei 1700-luvun lopun Turussa olekaan nähtävissä, vaikka julkiset assembléet järjestettiin tietyissä vakiintuneissa huoneistoissa viikoittain.⁶⁰¹

Seuraelämän ohella 1700-luvun jälkipuoliskon yksityisen ja julkisen elämänpiirin rajapinta tulee näkyväksi musiikin esittämisessä ja kuuntelemisessa. Musiikillisesta sivistyksestä ja myös instrumenttien jonkinasteisesta hallinnasta oli tullut 1700-luvun kuluessa säätyläistön oletusarvoinen harrastus ja taito. Instrumentin soiton tai laulamisen olemukseen kuuluvan, intiimin ja omakohtaisen harrastuneisuuden rinnalle muotoutui Lontoossa ja Leipzigin 1600-luvun loppupuolelta alkaen julkisen konsertin idea, jossa musiikista tuli yleisön kuuntelun kohde ja samanaikaisesti tilallisesti määrittynyt seuraelämän muoto.⁶⁰² Turkulaisen teologian ylioppilaan Nils Magnus Tolpon päiväkirja keväältä 1795 valaisee mainiosti kaupungin musiikkielämän sekä yksityistä että julkista ulottuvuutta. Hänellä oli vuokrahuoneessaan klaveeri, jota hän soitti useita kertoja viikossa. Lisäksi hän harjoitteli huilunsoittoa, kesäisin vuokraisäntänsä puutarhassa. Tolpo kävi aktiivisesti myös soitannollisen seuran konserteissa sekä yksityiskonserteissa.⁶⁰³

Turun julkisen musiikkielämän juuret ulottuvat 1700-luvun puoliväliin. Tätä edeltävistä julkisista musiikkitapahtumista on kuitenkin huomioitava esimerkiksi joulurauhan julistuksen yhteydessä toteutetut musiikkiesitykset sekä kirkollinen musiikkielämä.⁶⁰⁴

Kirkkokortteli 12, ja Nikula näemmä sekoittaa sen hospitaaliin, ks. lähemmin TKA, TMP 10.5.1830 §13, 624 sekä aiheeseen liittyvä memoriaali, 625–630.

599 *H. G. Porthan till M. Calonius* 19.11.1795, 216.

600 Nikula 1971, 770–771; Mäkeläinen 1972, 167.

601 Lontoon osalta samasta ilmiöstä ks. Heller 2009, 175–200; Heller 2010.

602 Esim. Wolff 2016, 423–437, Conze (hrsg.) 1978, 431–432.

603 Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelma, yksityisarkistot: Tolpo, Nils Magnus, Diarium år 1795 (klaveeriharjoitusten päivämäärät), 11.1, 16.1, 17.1, 18.1, 23.1, 25.1, 29.1. (konsertti), 31.1, 2.2, 4.2. (konsertti), 5.2, 7.2. (konsertti), 8.2, 13.2, 14.2. (konsertti), 20.2, 21.2. (konsertti), 25.2, 28.2. (konsertti), 6.3, 7.3. (konsertti), 11.3. (konsertti), 18.3. (konsertti), 22.3, 28.3. (konsertti), 3.4. (konsertti), 5.4, 6.4, 9.4, 10.4, 11.4. (konsertti), 15.4. (konsertti), 16.4, 22.4. (konsertti), 25.4, 26.4, 2.5, 3.5, 9.5, 10.5, 13.5. (konsertti), 14.5, 16.5, 17.5, 20.5. (konsertti), 21.5, 24.5, 25.5, 27.5, 28.5, 31.5, 4.6, 5.6, 6.6. (konsertti), 7.6, 8.6, 10.6. (konsertti), 12.6, 13.6, 14.6, 17.6, 19.6, 21.6, (päiväkirja päättyy 27.6.).

604 Dahlström 1942; Särkiö 1999.

Nämä musiikkiesitykset olivat kuitenkin luonteeltaan toisenlaisia kuin 1700-luvun Euroopassa vakiintunut musiikillinen kulttuuri, johon liittyi ammattisäveltäjien teosten ammattimainen esittäminen tai vähintään korkean tason harrastuneisuus. Musiikki institutionalisoitui myös tilallisesti uudenlaisen seuraelämän muotona. Turussa musiikkielämän uusista tuulista oli osoituksena akatemian musiikkitirehtööriksi vuonna 1745 palkattu Carl Petter Lenning, joka piti Turkuun saavuttuaan hetken aikaa myös kahvihuonetta.⁶⁰⁵ Hänen johdollaan toiminut akateeminen kapelli eli orkesteri sai 1770-luvun alussa seurakseen Aurora-seuran kokoaman orkesterin.⁶⁰⁶ Suomen tiettävästi ensimmäinen julkinen konsertti järjestettiin Turussa vuonna 1773, jo aiemmin mainitussa Rothstenin talossa, jossa järjestettiin myös promootiojuhlallisuuksia ja muita seurapiirien kokoontumisia.⁶⁰⁷

Säännölliset ’julkiset’ konsertit Turussa alkoivat vuonna 1791 Turun soitannollisen seuran aloitettua toimintansa. Seura käytti konserttisalinaan pääasiassa jo aiemmin mainittua Seipellin talon assemblée-salia vuosina 1791–1808. Toisinaan konsertteja järjestettiin myös akatemian toisen kerroksen luentosalissa, mutta tämän tilan käyttö muuhun kuin akatemian luentoihin oli vähäistä lämmityslaitteiden puuttuessa.⁶⁰⁸ Kaupungin julkisessa musiikkielämässä näyttäytyvätkin jo aiemmin sivutut tilat ja paikat, jotka olivat keskeisiä myös kaupungin muussa seuraelämässä – Rothstenin talo ja Seipellin sali.

Kiinnostavana osoituksena julkisen musiikkielämän ideasta myös alempien sosiaaliryhmien toiminnassa voi pitää krouvelinkeinoa harjoittaneen lesken Anna Sigfridsdotterin kämnerinoikeudessa vuonna 1793 antamaa todistusta. Jouduttuaan oikeuteen oluen anniskelusta sulkemisajan jälkeen hän selitti kutsuneensa krouvivieraat ainoastaan kuulemaan Gustaf Wikman -nimisen miehen esittämää laulua.⁶⁰⁹ Ei ole selvitetävissä, oliko Annan omalaatuisen puolustautumisen taustalla vasta virinnyt Turun musiikkielämä, mutta tämä ei ajankohtaa ajatellen ole mahdotonta. Alempien väestöryhmien musiikkielämä tulee toisinaan esiin oikeuden pöytäkirjoissa, ja Turun krouveissa esiintyivät ainakin oboisteiksi (hautboisten) kutsutut rykmentin muusikot. Esimerkiksi oboisti Adens soitti viulua Paulinin krouvin vieraille marraskuussa 1760.⁶¹⁰

Ilmasto ja rakennusten lämpötaloudelliset kysymykset nousevat yllättävän keskeiseksi, kun pohditaan Turun julkisen elämänpäiriin tilankäytön alkuvaiheita ennen varta vasten suunniteltujen rakennusten – seurahuoneen ja Bonuvier’n teatterin – valmistumista

605 Ks. tämän teoksen sivu 174.

606 Korhonen 2015, 38–39.

607 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 31.8.1773.

608 Korhonen 2015, 47.

609 Tapauksen on tuonut esiin Ruskeeniemi 2006, 83; ks. lähemmin KA, TKO 27.4.1793.

610 KA, TKO 20.11.1760 §2, 1666–1667.

1810-luvulla. Porthan valitti Seipellin salin kylmyyttä, ja tämä saattoi olla merkittävä tekijä siihen, että assembléet siirrettiin Paqwalinin taloon, jonka huoneet olivatkin ehkä ”pieniä ja matalia” mutta ainakin lämpimiä.⁶¹¹ Tämä ero nousee erityisen merkittäväksi, kun Turkua verrataan Keski-Eurooppaan ja Brittein saariin, missä suurissa tiloissa oleskelu oli huomattavasti Turkua miellyttävämpää ympäri vuoden.⁶¹² Kenties tästä syystä esimerkiksi Brittein saarilla tyypilliset suuret sisätilat eivät Seipellin salia lukuun ottamatta näyttäyty vielä Ruotsin ajan lopun Turun seura- ja kulttuurielämän tapahtumapaikkoina.

Paikkaansa kaupungin rakennuksissa haki koko 1700-luvun loppupuoliskon ja 1800-luvun ensi vuodet myös teatteri, joka institutionalisoitui osaksi Turun kulttuurielämää 1760-luvun alusta lähtien. Seurapiirit ja teatterit nauttivat mitä ilmeisimmin Turun ja Porin läänin maaherran Jeremias Wallénin suosiota, sillä Petter Stenborgin kiertävän teatterin sallittiin jo heti 1760-luvun alussa rakentaa väliaikainen teatteritalo suhteellisen keskeiselle paikalle Uudentorin varrelle.⁶¹³ Parikymmentä vuotta aikaisemmin, vuonna 1740, maistraatin oli ollut todettava Tukholman kuninkaallisen teatterin näyttelijälle Petter Lindahlille, ettei Turusta löytynyt vuoden 1728 palon aiheuttamien vahinkojen vuoksi ainoatakaan sopivaa tilaa teatteriesitysten järjestämiselle.⁶¹⁴ Teatteria varten pystytetty rakennus olikin näin ollen välttämätön investointi.

Vuonna 1761 rakennettu teatteritalo, todennäköisesti suhteellisen vaatimaton rakennelma, oli teatterin pääasiallinen esiintymispaikka vuosina 1761–1764, kun Stenborgin seurue esiintyi Turussa kymmeniä kertoja.⁶¹⁵ Vuonna 1763 esiintymislupaa ei aluksi myönnetty toiselle kaupunkiin pyrkineelle, teatterinjohtaja Ekenbergin seurueelle, joka oli rakentanut esityspaikan epäsovivaan paikkaan.⁶¹⁶ Tosin hieman myöhemmin he saivat maaherra Wallénin myötävaikutuksella rajoitetun oikeuden esittää komedioita.⁶¹⁷ Vuonna 1768 Turkuun ensi kerran saapunut Karl Gottfried Seijerlingin seurue vuokrasi käyttönsä Uudellatorilla sijainneen, vuonna 1764 pystytetyn kaupungin omistaman varastorakennuksen (*materialhuset*). Rakennuksen tarkasta sijainnista ja mitoista ei ole tietoa, mutta sen rakentamisesta käytiin vuosina 1763–1764 laajaa keskustelua. Huomiota kiinnitettiin

611 *H. G. Porthan till M. Calonius* 25.11.1793, 44.

612 Sweet 1999, 234–240.

613 TKA, TRP 17.8.1761, 5.9.1761, 7.9.1761; Nikula 1791, 765–767, 769. TKA, TRP 17.8.1761, 5.9.1761, 7.9.1761.

614 TKA, TRP 4.6.1740 §1, 462.

615 Nikula 1971, 766.

616 TKA, TMP 22.1.1763, 48.

617 TKA, TMP 26.1.1763 §3, 76.

muun muassa siihen, että rakennuksen tuli olla kaunistukseksi kaupungille eikä rumentaa sitä, ja sen päätyyn olisi tehtävä vuokrapuoteja.⁶¹⁸

Eva-Christina Mäkeläinen on arvellut, että teatteri oli Turussa Tukholman tapaan ”halpaa kansanhuvia” ja ”yleisön taso melko alhainen”.⁶¹⁹ Useat seikat viittaavat kuitenkin siihen, että turkulaisen 1700-luvun lopun teatterin voi tulkita assembléiden kaltaiseksi seuraelämän ilmiöksi, jota etenkin säätyläistö suosi. Tähän viittaa jo maaherra Wallénin innokas teatterielämän edistäminen, mutta ennen kaikkea *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* -sanomalehden kirjoitus vuodelta 1783. Kirjoituksessa nimimerkki *Åskådare* esitti perusteluja sille, miksi Turkuun olisi rakennettava pysyvä teatteritalo. Kirjoittaja argumentoi uuden teatteritalon tarvetta kolmeen numeroon jaetussa artikkelissaan muun muassa isänmaallisena aloitteena (patriotiska förslag).⁶²⁰ Teatterissa käyneen väestöosan kannalta kiintoisimmat argumentit liittyvät kuitenkin seuraelämään ja kasvatukseen. Kirjoittaja katsoi, että teatteritaloa tarvittaisiin etenkin pimeään vuodenaikaan, sillä kesäisin kaupunkilaiset saattoivat nauttia kävelyretkistä kaupungin ympäristössä ja huviretkistä vaikkapa Kupittaalalle tai Skanssinlähteelle. Toisaalta hän totesi, että yksi keskeisistä teatterin tarkoituksista oli lasten asianmukainen sivistys ja kasvatusta (education).⁶²¹ Artikkelin osoittaa yhdessä maaherra Wallénin aiempien pyrkimysten kanssa, että teatteri oli Turussa säätyläistön harrastus, johon liittyi korkeampia sivistyksellisiä tavoitteita. Hyvin pukeutuneeseen teatteriyleisöön viittaa myös se, että ylioppilas Pehr Stenberg, jota ei talvella 1780 päästetty teatteriesitykseen, arveli syyksi tilanteeseen sopimatonta, riittämätöntä pukeutumistaan.⁶²²

Aloite teatteritalon rakentamisesta ei kuitenkaan tuottanut tulosta, ja vuosisadan loppupuoliskon ajan kaupunkiin saapuneet teatteriseurueet esiintyivät tilapäisillä näyttämöillä eri puolilla kaupunkia. Vuonna 1773 kaupunkiin saapunut Martin Nürenbachin teatteriseurue esiintyi tupakankuivausladossa.⁶²³ 1700-luvun lopun Turku muistelmiaan kuvanneen Erik Julinin mukaan myös Turkuun jo aiemmin vakiintunut Seijerlingin teatteri esiintyi vuosisadan lopulla ja 1800-luvun alkuvuosina tupakankuivausladossa (Iso-)Heikkilässä.⁶²⁴ Seijerlingin teatterin käytössä oli vuosina 1807–1810 jo aiemmin tämän teatteriseurueen käytössä ollut kaupungin varastorakennus (*materialhuset*). Oloil-

618 TKA, TMP 9.7.1763 §13, 524–525; 13.10.1764 §5, 752; 3.11.1764 §2, 793; 12.11.1764.

619 Mäkeläinen 1972, 203.

620 *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 27.11.1783.

621 *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 30.10.1783; 6.11.1783.

622 Stenberg 2014 (1780), 301.

623 TKA, TMP 8.12.1773.

624 Julin 1918 (1873), 27.

● Julkiset assembléet:

3. Rothstenin talo, julkiset assembléet vuodesta 1775 ja mahdollisesti myös 1780-luvulla
4. Seipellin talo ja sali, julkiset assembléet vuosina 1791–1796 sekä 1800-luvun alussa
5. Paqwalinin talo, julkiset assembléet vuodesta 1796

● Julkiset konsertit:

3. Rothsteenin talo, ensimmäinen julkinen konsertti vuonna 1773 sekä satunnaisia konsertteja
4. Seipellin sali, säännölliset julkiset konsertit vuosina 1791–1808
6. Akatemian luentosali, satunnaisia konsertteja 1770-luvulta alkaen

● Teatterit:

1. Kaupungin varastorakennus, Seijerlingin ja Stenborgin seurueet, 1760–1780-luvut
2. Seijerlingin teatteri vuosina 1810–1813

Muut kiertävien teattereiden esityspaikat tuntemattomia

Turun seuraelämän ja julkisten konserttien paikat 1700-luvun jälkipuoliskolla. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Bys

Stadens

AKKRAR

Stadens

Akkrar

Biskops

Skern

Heris

Dom Kirken

WARD BERGET

Finska Sjørekoherdens
Sker.

Sida

Stads
Herma

Profesfor
Gadolin's
Trægård

St.

Pa

NY TORG
I

4

5

3

TOR
GET

6

NY TORG
I

2

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

taan nämä väliaikaiset tilat vastaavat pitkälti Suomen muiden kaupunkien teatterien esityspaikkoja: esimerkiksi Helsingissä teatteri esiintyi ’komediataloksi’ muutetussa satamavajassa.⁶²⁵

Vuosina 1810–1813 Turun teatteriesitykset pidettiin apteekkari Erik Julinin luonnehdintojen perusteella niin erikoisissa tiloissa, että järjestely vaikuttaa peräti koomiselta. Hän kertoo 1870-luvun alussa laatimissa muistelmissaan, miten teatterisalonki toimi vuosina 1810–1813 Linnankadun alussa sijainneessa kauan sitten rakennetussa kaksikerroksisessa vajarakennuksessa. Käynti oli pihan puolelta, ja teatteri sijaitsi toisessa kerroksessa. Sinne noustiin yksinkertaisia, kattamattomia portaita. Istuinpaikkoja ei ollut numeroitu, ja sisustus oli hyvin yksinkertainen. Näyttelijöillä ei ollut pukuhuoneita, vaan heidän täytyi pukeutua jonkin kullisin takana tai katseilta suojassa olevassa nurkassa. Vajan alakerrassa oli teurastamo, ja rakennuksen kadun vastaisessa päädyssä toimi lihanmyyntipuoti. Teatteriesitysten aikana kävi usein niin, että teurastusrengit olivat työnsä touhussa ja teurastivat suuria tserkessialaisia härkiä ja lampaita. Nuijaniskut, härkien mylvintä ja lampaiden määintä kuuluivat ylös keveästi rakennetun yksinkertaisen lautalattian läpi.⁶²⁶

Tämä Julinin kuvailema teatteri sijaitsi lääketieteen professori Gabriel Bonsdorffin omistamalla tontilla osoitteessa Eteläkortteli 44.⁶²⁷ Tontin vuosina 1788 ja 1795 laadituista palovakuutuksista kuvaukseen sopiva tila ei kuitenkaan ole tunnistettavissa.⁶²⁸ Mahdollisesti se siis oli rakennettu vasta 1800-luvun alussa, vaikka Julin kuvaileekin teatterina toiminutta teurastusvajaa ”kauan sitten rakennetuksi” (”i äldre tider uppförd”). Tämän varhaisen teatteritalon lähemmät arkkitehtoniset yksityiskohdat jäävät siten vuoden 1827 kaupunkipaloon päättyvän aikahorisontin salaisuudeksi.

Kauppapuodit

Vaikka kaupallisuus ja kuluttaminen asetetaan tämän päivän keskustelussa usein julkista kaupunkitilaa uhkaaviksi ’yksityistymisen’ voimiksi, nyky maailman ’julkisen tilan’ juuret 1700-luvun Euroopan kaupungeissa olivat osin lähtöisin myös kulutuskuulttuurin ja kaupallisen elämän uusista tilallisista käytännöistä. Kuluttaminen on ollut yksi viime vuosien historiantutkimuksen keskeisiä näkökulmia, mutta sitä on pohdittu tilallisuuden

625 Mäkeläinen 1972, 200.

626 Julin 1918 (1873), 26.

627 Nikula 1972, 494–495.

628 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1798), 7.10.1788, 22–30; 28.7.1795, 544–547v.

lähtökohdista vain harvakseltaan.⁶²⁹ Aiempaa tutkimusta on hallinnut valokuvan ja kuvallisen tulvan aikakauden lähteiden kyllästämä mielikuva, jossa kuluttamisen ja vähittäiskaupan tilojen esiinmarssi kaupunkitilassa ajoitettiin 1800-luvun tavaratalokulttuurin ja ostoskatujen syntyyn.⁶³⁰ Huomion kiinnittäminen fyysisten rakenteiden kannalta pitkälti kadonneeseen maailmaan, 1700-luvun kaupunkien tilallisiin ympäristöihin, on muuttanut tätä kuvaa merkittävästi. Esimerkiksi Brittein saarilla kaupallisten tilojen, kauppakatujen ja visuaalisesti näyttävien liiketilojen kehitys limittyi erottamattomasti jo 1700-luvun jälkipuoliskon kaupunkitilojen aktiiviseen uudistamiseen (*improvement*) ja uudenlaisen julkisen kaupunkitilan syntyyn.⁶³¹ Niin ikään 1700-luvun Pariisin vähittäiskauppa on viime vuosina tutkittu myös kaupunkitilan lähtökohdasta.⁶³² Suomen osalta 1800-lukua edeltävien kaupunkien vähittäiskaupan ja kuluttamisen tiloja ei sen sijaan ole juuri tutkittu.⁶³³ Tilanne on vastaava esimerkiksi Tukholman osalta.⁶³⁴ Turun 1800-lukua edeltävän kaupankäynnin tiloja on kuitenkin sivuttu muutamissa aiemmissä tutkimuksissa.⁶³⁵

Kadun, kauppapuodin ja yksityisen asunnon raja oli uuden ajan alun kaupungeissa joustava. Esimerkiksi 1500-luvun Sienessa ja 1600-luvun Englannin maakunnallisissa keskuksissa kaupankäynti ja kuluttaminen tapahtuivat katutilassa ja elinkeinonharjoittajan asuntoon liittyneissä tiloissa.⁶³⁶ Brittein saarilla ja Keski-Euroopan suurissa keskuksissa kaupankäynnin tilat olivat jo 1700-luvun loppuun mennessä pitkälle erikoistuneita.⁶³⁷ Tätä taustaa vasten on kuvaavaa, miten Turussa talvella 1799–1800 käynyt matkailija Edward Daniel Clarke luonnehti kaupungin kaupankäynnin käytäntöjä ja paikkoja. Ainoat kuluttamiseen liittyneet sisätilat, joita Clarke kuvaili, olivat Turun Suurtorin markkinat sekä kolmesta neljään kirjakauppa. Clarke ei nimeä kirjakauppoja, mutta ne olivat sanomalehdistä etsimieni tietojen perusteella sillalla sijainnut *Boklädan*, (Ison) Kirkkokadun *Boklädan*, Seipellin puodissa ollut *Boklädan* sekä Frenckellin kirjapainon yhteydessä toiminut kirjakauppa.⁶³⁸ Kirjakauppoja Clarke moitti siitä, että kauppiat olivat tavattavis-

629 Stobart *et al.* 2007; Furnée & Lesger 2014.

630 Stobart *et al.* 2007, 13; Coquery, 19; Kingston 2012.

631 Stobart *et al.* 2007, 92–110.

632 Coquery 2011, 111–175.

633 Lilius 2003; Lilius 2014, 349; Kärki 2014, 410.

634 Ilmakunnas 2016, 91.

635 Wuorinen 1966, 373–381; Vainio-Korhonen 2009; Savolainen 2014a.

636 Stobart 2007; Hohti 2010.

637 Furnée & Lesger 2014.

638 *Åbo Tidningar* 26.8.1799 (Seipellin talossa ollut kirjakauppa); *Åbo Tidning* 21.6.1800 (Ison Kirkkokadun kirjakauppa). Sillalla sijainneesta kirjakaupasta ja Frenckellin kirjakaupasta sekä

sa vain tunnin ajan keskipäivällä eikä kirjoja saanut selailta tai kosketella, vaan ostajalle annettiin katsottavaksi ainoastaan ruotsinkielinen luettelo. Muutamaa löytämäänsä hyödyllistä teosta lukuun ottamatta Clarke totesi, että Turun kirjakaupoista löytyi lähinnä ”roskaa”.⁶³⁹

Vaikka Clarke ei kuvaile matkakertomuksessaan muita vähittäismyynnin paikkoja, turkulaisten hallintoelimiä, oikeusistuimien ja katselmusmiesten sekä sanomalehtien jättämät jäljet osoittavat, että Turussa oli 1700-luvun lopulla koko joukko vähittäiskauppaan ja kuluttamiseen tarkoitettuja julkisluontoisia sisätiloja, joita käytettiin myös ajanviettoon ja oleskeluun. Tässä alaluvussa analysoin kaupunkitilan rajapintoja turkulaisten kaupankäynnin ja kuluttamisen tilojen lähtökodasta. Keskityn tarkastelussani sekä fyysisen kaupunkitilan piirteisiin että kuluttamisen tilojen sosiaaliseen luonteeseen.

Ruotsin ajan lopun Turussa käytettiin vähittäismyynnin sisätiloista yleisimmin sanoja ’kauppapuoti’ (*handelsbod*), ’myyntipuoti’ (*salubod*) ja ’rihkamapuoti’ (*krambod*) ja toisinaan myös ’kauppiaan puoti’ (*köpmans bod*).⁶⁴⁰ Nämä sanat johtavatkin osuvasti kaupallisen toiminnan tilallisuuden jäljille. Aittaa tai varastorakennusta merkitsevä sanat olivat jo keskiajan ruotsissa käytössä vähittäismyynnin paikkoja kuvaavina ilmaisuina.⁶⁴¹ Turussa puhuttiin 1500-luvulla ’kaatoaitoista’ (*fellboda*), joilla tarkoitettiin alaslaskettavalla ja samalla myyntipöydäksi kääntyvällä luukulla suljettavia aittoja tai puoteja.⁶⁴² Aimo Wuorisen tutkimuksesta *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena* käy havainnollisesti ilmi, miten puotien kirjo ulottui pienistä siirreltävästä kojuista kokonaisuun rakennuksiin.⁶⁴³ Puodeilla tai aitoilla viitattiin 1700-luvun Turussa hyvin erilaisiin tiloihin. Vaatimattomimmat myyntipuodit olivat joen ylittävälle sillalle pystytettyjä kojuja, kun samalla sanalla viitattiin toisessa yhteydessä kivitalojen katutasossa sijainneisiin ikkunallisiin myyntihuoneistoihin, joissa saattoi olla parikin huonetta. Ranskalaisperäiset sanat *butik* ja *affärslokal* vakiintuivat ruotsin kieleen vasta 1800-luvulla.⁶⁴⁴

yleisesti suomen kirjakaupan Ruotsin ajan historiasta ks. Laine 2006, 185–193, 259–265, 321; ks. myös Hakapää 2008, 71, 93.

639 Clarke 1824, 341.

640 Nämä termit esiintyvät tämän tutkimuksen lähdeaineistoissa varsin kattavasti, ts. samassa lähdetyyppissä kuten tuomiokirjoissa tai katselmusasiakirjoissa saatetaan peräkkäisissä dokumenteissa tai tapauksissa käyttää näistä tiloista eri nimityksiä.

641 Fornsvensk lexikalisk databas, hakusana ’bod’; Svenska Akademiens Ordbok, hakusanat ’handelsbod’, ’salubod’, ’krambod’. Haettu 20.10.2015.

642 Esim. KA 10, 14. Nikula 1987, 115–116; ks. myös Seppänen 2012, 839.

643 Wuorinen 1966, 373–381.

644 Svenska Akademiens Ordbok, hakusanat ’butik’, ’affärslokal’. Haettu 20.10.2015.

Kahdesti vuodessa, helmikuussa ja heinäkuussa, järjestetyt markkinat olivat kaupankäynnin ja vähittäismyynnin kannalta tärkeitä tapahtumia. Silloin kaupungin torit pakkautuivat täyteen ihmisiä, ja kaupungissa oleskelleiden ihmisten määrä kasvoi kymmenillä prosenteilla.⁶⁴⁵ Kaupunkiin tulleet maalaiset saivat myydä tavaraansa satamassa veneestä tai torilla suoraan rekeen, vaunuihin tai tynnyreihin lastatusta kuormasta. Kaupungissa kirjoilla olleiden taas oli saatava markkina-aikaiseen myyntiin erillinen lupa. Tavara oli myytävä jollakin kaupungin toreista joko puodista, kojusta, rihkamatuolilta tai rihkamavakasta. Markkina-aikaista myyntiä säätelivät näin ollen puotiakin pienemmät tilat ja esineet, joihin myyntilupa oli kytketty.⁶⁴⁶ Seuraavassa tarkastelen markkinoiden ulkopuolista kuluttamista ja kauppaa – säännöllisesti avoinna olleita kaupankäynnin ja kuluttamisen tiloja.

Samoihin aikoihin, kun Turun katujen kunnostamiseen ja siisteyteen alettiin kiinnittää toistuvaa huomiota 1750-luvulta alkaen, myös vähittäiskaupan tila muuttui. Rakentamisen valvonta tiukentui sekä Turussa että koko valtakunnassa. Turussa ryhdyttiin vuosina 1747 ja 1750 päivätyillä kuulutuksilla vaatia rakennuspiirustusten laatimista uudisrakennuksista, ja yli-intendetikonttoria vaadittiin vuonna 1752 päivätyssä kuninkaallisessa kirjeessä tarkastamaan kaikki julkisten rakennusten ja siltojen piirustukset.⁶⁴⁷ Vuodesta 1757 kivitalojen rakentamisesta annettiin merkittäviä verohelpotuksia. Osin sen seurauksena Turussa yleistyivät kaksikerroksiset kivitalot, joita rakennettiin 1750–1760-luvuilla ympäri kaupunkia kymmenittäin.⁶⁴⁸ Monien niiden alakertaan suunniteltiin vähittäismyyntiin tarkoitettuja avaria kauppuoteja, joiden ovet ja ikkunat avautuivat kaduille.⁶⁴⁹

Suurtorin kivitalojen katutasossa ja muuallakin kaupungissa oli katutilaan avautuvin luukuin varustettuja puoteja jo keskiajalla.⁶⁵⁰ Lähempiä tietoja vähittäismyyntiin tarkoitettujen sisätilojen luonteesta saadaan kuitenkin vasta 1700-luvun alun rakennuksista. Varhaisin asiakirjoissa yksityiskohtaisemmin kuvattu suurehko kauppuoti, johon asiakkaat saattoivat astua sisään suoraan kadulta, sijaitsi Kirkkokortteli 35:een vuonna 1723 pystytetyssä kivitalossa. Vuonna 1760 katselmoitu kauppuoti oli kooltaan 13,5 x 13,5 kyynärää ja 5,75 kyynärää korkea, eli pinta-alaltaan reilut 50 neliometriä. Se sijaitsi Hämeen- ja Uudenmaankatujen kulmauksessa, ja puodista oli kadulle ovet sekä kaksi

645 Clarke 1824, 338–339; Nikula 1971, 414.

646 Wuorinen 1966, 329–330.

647 Dahlström 1930, 225.

648 Dahlström 1930, 250–256.

649 Savolainen 2014a, 30–33, 38–41, 82, 91, 98.

650 Keskiajan ja 1500-luvun osalta osalta ks. Seppänen 2012, 840–841. 1600-luvun osalta ks. Ranta 1975, 103.

rautakalterein varustettua ikkunaa. Kauppapuodista oli käynti myös viereiseen saliin ja kamariin, jotka olivat rakennuksen asuintiloja.⁶⁵¹ Sama rakennus katselmoitiin vuonna 1792 palovakuutusta varten. Palovakuutuksen mukaan puodin mitat olivat 15, 14 ½, 13 ja 14 kyynärää. Siinä oli kaksi ikkunaa ja kaksi 2 x 4 kyynärän pariovea, jotka oli tehty kaksinkertaisesta laudasta ja päällystetty ulkopuolelta paksuilla rautalevyillä. Puodin sisustus käsitti vetolaatikon, tiskin ja suolahinkalon, ja lattia oli ladottu kaksinkertaisin laudoin.⁶⁵² Tällaisia katujen kulmauksissa sijainneita, rautaluukuin varustettuja puoteja kuvailee myös antikvaari ja numismaatikko Reinhold Berch, joka kävi Turussa vuonna 1735.⁶⁵³

Turussa oli 1700-luvun jälkipuoliskolla kymmeniä kadulle avautuneita kauppapuoteja, jotka keskittyivät Hämeenkadun, Suurtorin, sillan ja Brahenkatujen alueelle. Varsinaisen puotihuoneen ohella, joka oli tavallisesti pinta-alaltaan 50–100 neliometriä, puoteihin kuului ainakin kauppiasluokan rakennuksissa myös konttori sekä toisinaan yksi tai kaksi puodin tilan yhteydessä ollutta lämmitettyä kamaria sekä makasiineja. Kaksikerroksisissa kivitaloissa, joita rakennettiin runsaasti 1750-luvun lopulta alkaen, nämä huonetilat sijaitsivat tavallisesti samassa tasossa ja niistä oli kulku huoneesta toiseen. Yleisölle avointen puotihuoneiden kiinteään sisustukseen kuului lähes aina tiski sekä erilaisia hyllyjä, laatikostoja ja hinkaloita sen mukaan millaisiin tuotteisiin erikoistunut kauppapuoti oli kysymyksessä.⁶⁵⁴

Kauppapuoteja oli edellä kuvattujen vähittäismyynnin tiloiksi suunniteltujen kaksikerroksisten kivirakennusten ohella myös asuintilojen yhteydessä. Hämeenkadun varrella Luostarikortteli 322:ssa oli 1770-luvun alussa kaksikerroksinen puutalo, jonka alakerrassa oli sali kaksin pihalle avautuvien ikkunoin sekä sen takana kaksi kamaria. Kamareista toisessa oli vihreä kaakeliuuni ja vihreät tapetit sekä ikkuna kadulle, mutta toinen oli katselmuksen mukaan muutettu kauppapuodiksi, jossa oli suolahinkalo, tiski sekä hyllykkö laatikoihin.⁶⁵⁵ Rakennuksen huoneista ja ikkunoiden avautumissuunnista on pääteltävissä, että se sijaitsi kapean tontin tähden pääty katua vasten, jolloin myös kauppapuodiksi muutettu huone oli kadun varressa kuten viereinenkin kamari. Mitä ilmeisimmin, vaikka katselmus ei sitä mainitse, kauppapuodin ikkunan paikalle oli todennäköisesti puhkaisu ovi kadulle, sillä muutoin kauppapuodin asiakkaiden olisi ollut kuljettava puotiin

651 TKA, Mätnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 13.6.1760, 176–177.

652 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1798), 22.11.1792, 195.

653 Berch 1888 (1735), 18.

654 Esim. TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1798), 2.12.1791, 104–121v; 30.1.1794, 357–364v; 3.6.1794, 422–428v; 4.8.1796, 652–657v.

655 TKA, Mätnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 19.3.1772, 422.

pihan puolelta, eteisen ja salin läpi. Esimerkki kertoo, miten varta vasten suunniteltujen puotirakennusten ohella myös olemassa olleita asuinrakennuksia muutettiin tähän käyttötarkoitukseen. Järjestely muistuttaa englantilaisten maaseutukaupunkien 1600-luvun lopun ja 1700-luvun alun käytäntöjä, joissa yksityiset asuintilat ja asiakkaille avoimet kaupalliset tilat limittyivät toisiinsa.⁶⁵⁶

Asuinkamareihin sisustetut kauppapuodit olivat väistämättä ahtaita, mutta puodeiksi varta vasten suunnitelluissa suuremmissa huonetiloissa saatettiin viettää aikaa ja seurustella. Kesällä 1757 lasimestari Jonas Näbbin luo piikomaan saapunut 21-vuotias Greta Johansdotter kertoi tutustuneensa kauppias Tengströmin puotipalvelija Carl Theleeniin kauppias Jost Joachim Pippingin kauppapuodissa, joka sijaitsi Tengstömin puodin vieressä. Greta kävi usein ostoksilla Pippingin puodissa, ja usein Carl tuli viereistä puodista sinne juttelemaan hänen kanssaan. Suhde päättyi oikeuden käsiteltäväksi, sillä Greta Johansdotter synnytti syksyllä 1759 kotipitäjässään kuolleen lapsen, jonka isäksi hän ilmoitti avioliittolupauksen antaneen Carl Theleenin.⁶⁵⁷ Tapauksessa kuultiin todistajana Pippingin puotipalvelijaa Henric Littohnia, joka kertoi, että Carl myös kosi Gretaa Pippingin puodissa ja antoi tälle sormuksen, josta Greta kuitenkin kieltäytyi.⁶⁵⁸ Gretan ja Carlin tutustuminen ja ajanvietto Pippingin puodissa sekä siellä tapahtunut kosinta antavat varsin hyvän kuvan siitä miten kauppapuodeissa saatettiin oleilla ja viettää aikaa muutoinkin kuin ostoksilla. Vastaava kauppapuodeissa oleilu oli tavallista Euroopan suurkaupungeissa ja ylempien väestönosien keskuudessa.⁶⁵⁹ Gretan ja Carlin tapaus tuo esiin harvinaisen pilkahduksen alempien väestönosien samankaltaisesta oleilusta kaupallisissa tiloissa.

Kauppapuodit olivat luonteeltaan avoimia tiloja, joihin kaupunkilaiset pistäytyivät vapaasti oleskelemaan ja seurustelemaan keskenään. Tästä kertoo edeltävän tapauksen ohella esimerkiksi elokuussa 1760 kadulla ja puodeissa tapahtunut kunnianloukkaus. Nämä tapahtumat sijoittuivat Aurajoen ylittäneelle sillalle ja Hauenkuonoa eli sillan pohjoispuolella ollutta pientä aukiota ympäröineisiin kauppapuoteihin.⁶⁶⁰ Kauppias Johan Pryss haastoi oikeuteen kuninkaallisen henkivartiokaartin upseerin Henric Hasselin, joka Pryssin mukaan haukkui tätä ja uhkasi lyödä Pryssiä kepillä kauppias Sirckin rihkamapuodissa.

656 Stobart 2007.

657 KA, TKO 13.3.1760 §5, 416–418.

658 KA, TKO 22.3.1760 §1, 467–472. Carl Theleen vapautettiin syytteistä, sillä oikeus ei katsonut Gretta Johansdotterin hankkiman todistajan esittämää näyttöä riittäväksi siitä että Greta olisi ollut yhdynnässä (sammanlag) Carlin kanssa.

659 Ilmakunnas 2016, 100–101.

660 Tapauksessa mainitut kauppiat omistivat tontit tämän aukion ympäristössä, (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 459, 462.

Hassel väitti, että hänellä vain oli Pryssin kanssa puhuttavaa alusten lastaamisesta, minkä tähden hän pyysi Pryssiä kauppias Sirckin rihkamapuotiin. Pryss oli kuitenkin vain seissyt puodin portaalla ja kieltäytynyt tulemasta sisään.

Kauppias J. F. Sirckin todistuksesta oikeuspöytäkirjassa lukee, kuinka hän huomasi Hasselin pitelevän keppiä kädessään hänen puodissaan. Yhtäkkiä Hassel pudotti kepin lattialle ja meni Pryssin perässä kauppias Ekebladhin puotiin. Sirck näki, miten Pryss hetken kuluttua poistui Ekebladhin puodista mennäkseen seuraavaksi Cretaleenin puotiin, mutta sinne Hassel ei enää seurannut häntä. Oikeustapauksen kolme kauppapuotia sijaitsivat miltei vierekkäin, sillä todistajana ollut kauppias Sirck saattoi nähdä kahden muun puodin tapahtumat. Vähän sen jälkeen Hassel palasi Sirckin puotiin, missä tullimies Sahlman kysyi, miksi tämä oli niin kiivaana. Hassel vastasi, että kysymys oli vain joutavuuksista eikä hänellä oikeasti ollut mitään Pryssiä vastaan.⁶⁶¹ Hasselin ja Pryssin liikkuminen tuo esiin, miten kadut ja niille avautuneet kauppapuodit olivat päiväsaikaan yhtä ja samaa avointa tilaa. Sen sijaan pimeään vuorokaudenaikaan kauppojen ovien ja ikkunoiden rautaluukut erottivat kadun ja puodin toisistaan.

Kauppias Matts Augustinin puodissa talvimarkkinoiden aikaan helmikuussa 1760 sattuneesta tapauksesta voidaan hahmottaa, miten pimeä vuorokaudenaika vaikutti kauppapuodin ja kadun väliseen rajaan. Hämeenkadun varrella Kirkkokortteli 149:ssä sattunut tapaus nostaa korostuneesti esiin puodin ikkunoita peittäneet rautaluukut, jotka katkaisivat puodin ja kadun välisen yhteyden. Oikeudessa todistanut Augustinin puotipalvelija Simon Watheen kertoi olleensa 18. helmikuuta yhdeksän aikaan illalla isäntänsä Augustinin rihkamapuodissa tupakkaplantaasirenki Johan Carlssonin kanssa hieromassa kauppa tavaroista neljän tai viiden talonpojan kanssa. Kun kaupoista oli sovittu, talonpojat sanoivat menevänsä kadun toiselle puolelle Pässilän taloon katsomaan hevosiaan. Watheen kertoi pyytäneensä Carlssonia sulkemaan puodinluukut, ja hänen tämän sanottuaan kadulta alkoi kuulua miekkojen kalistelua. Pian talonpojista kaksi palasi puotiin raahaten mukanaan katedraalikoulun oppilasta Johan Andstenia, jonka he väittivät lyöneen talonpoikia pistomiekalla (hirschfångare) kadulla. Watheen kertoi heti tämän jälkeen sulke-neensa puodinluukut ja -oven. Hän mainitsi myös, ettei nähnyt kadun tapahtumia, sillä puodin ikkunoiden edessä olleet luukut olivat kiinni ja puodissa paloi valo. Kertomuksessa korostuvat useaan kertaan puodin ikkunoita ja ovia peittäneet luukut, ja Watheen mainitsi erikseen käskeneensä Carlssonia sulkemaan puodinluukut heti kaupanteon päätyttyä. Kun puodin luukut suljettiin, sisään jääneet talonpojat raahasivat Andstenin puodin

661 KA, TKO 26.8.1760 §2, 1288–1298. Oikeus ei pitänyt näyttöä riittävänä, joten Hassel vapautettiin syytteistä.

takana olleeseen keittiöön ja sieltä kauppias Augustinin tupaan.⁶⁶² Puodin limittyminen asuintiloihin ja kadun tilaan vaihteli vuorokaudenaikojen mukaan, ja puodin luukut olivat tärkeä yksityisen asunnon ja yleisölle avoimen tilan rajapintaa muovannut tekijä.

Kauppapuodeista kuluttamisen tiloina on tässä tutkimuksessa käytetyissä lähteissä jälkiä tuskin lainkaan. Aktiivisesti kaupungin arjesta kirjeissään kirjoittanut Henric Gabriel Porthan ei kuvannut lainkaan asiointiaan puodeissa, ja myös ylioppilaat Pehr Stenberg ja Nils Magnus Tolpo kertovat ostoksilla käymisestä vain pari kertaa.⁶⁶³ Siitä syystä kiintoisa on kämnerinoikeuden pöytäkirjoista vuodelta 1790 löytyvä tapaus, jossa armeijan sairaalan varastokomissaarin Michael Melanderin vaimo Fredrica Christina Forsberg ja heidän piikansa Anna Cajsa Bram ostivat useista puodeista tavaraa varastetulla setelirahalla.

Kämnerinoikeudessa toista vuotta käsitelty tapaus alkoi siitä, kun piika Anna Caisa Bram löysi laivatelakan kirjanpitäjä Eric Hartwallin Linnankadulle pudottaman lompakon ja vei sen kotiinsa. Hartwallin itse toteuttamasta tutkinnasta, kotietsinnästä ja kuulusteluista laaditusta yhteenvedosta käy ilmi, että piika näytti myöhemmin samalla viikolla lompakon maaseudulta palanneelle emännälleen, sillä hän ei kertomansa mukaan ymmärtänyt, mitä sen sisältämät paperit olivat. Piika kertoi kuulusteluissa Hartwallille, että hänen emäntänsä Forsberg katsoi lompakon läpi, totesi piialle että tämän olisi parempi olla asiasta hiljaa ja käski tätä heittämään siellä olleet asiapaperit uuniin palamaan. Tässä välissä Forsberg Hartwallin tulkinnan mukaan otti itselleen asiapapereiden joukosta setelirahat, joita oli 150–200 riikintaaleria osin hopearahakannan ja osin valtion velkakonttorin seteleinä.⁶⁶⁴ Kysymyksessä oli huomattava summa, jolla olisi saanut ostettua kuomullisen matkavaunun.⁶⁶⁵ Vaikka piika olisi ollut jossain määrin lukutaitoinen, ei ollut ihmeellistä, ettei hän välttämättä kyennyt erottamaan toisistaan muita asiapapereita ja erilaisia setelirahoja, joiden kokonaisuus oli 1790-luvun Ruotsissa poikkeuksellisen monimutkainen.⁶⁶⁶ Hän kertoikin Hartwallin toimittamassa kuulustelussa ettei ollut koskaan omistanut tai käyttänyt niin suurta seteliä, jolla hän sittemmin oli maksellut kangasostoksia.⁶⁶⁷

662 Watheenin todistus KA, TKO 27.3.1760 §4, 526–530; koko tapaus TKO 20.2.1760 §1, 252–258; 11.3.1760 §6, 427–432; 27.3.1760 §4, 523–538; 29.3.1760 §1, 550–565.

663 Stenberg 2014 (1782), 413; (1784), 527; Stenberg 2015 (1785), 96; Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelma, yksityisarkistot: Tolpo, Nils Magnus, Diarium år 1795, 30.3, 1.4.

664 KA, TKO 10.6.1790 §3, sp.

665 Lagerqvist & Nathorst-Böös 2000, 87.

666 Valtion velkakonttorin raha oli 1789 liikkeelle laskettu uusi setelirahakanta, jolla Kustaa III rahoitti Venäjän vastaista sotaa. Ks. lähemmin Ruotsin 1700-luvun lopun erilaisista rahakannoista esim. Lindgren 1968, 225–227.

667 KA, TKO 10.6.1790 §3, sp.

gataw nu Red Safians ^{unförm} Kuffbok,
 Hvarri konnit utom flann ungn-
 leagun Hucpan, upforn Constanle
 enu uingun till 100 hundrade fem-
 tijo a Swa hundrade Hicadugens pue,
 daed i Hicofan a Huantra Conboir,
 daed i Sucti Casane credit sadlan,
 heruua af toruua skall rowa it ut
 de foron a treijs Hicoduglan, nu
 up femton Hicoduglan, ocl resfen i
 100 Hicodugan, samt van uida,
 ocl da saduandad eu ¹⁰⁰ Kuffgrotijs
 Killeingun, ocl daed eu i Hicoduglan,
 treijs heru skilleingun
 eu ughattda Wolgulluaran Hark
 uclle, oforn i Graudolouuan Saimc-
 lins bod up cigun Dram i uida
 heru uua skaraud i Hlodat, Kepp-
 leru fustou uauuu, Graudolouuan
 row upfan skrifstaling requisition af
 foljand i uua galle:
 1. Graudolouuan uauuu uou row
 ucl for pouuolign upfactual crift.
 14. Caluun Credcliner Camelat
 3. uauuan rownt Saff till forllad
 1. eu frotu uauuu uou uau
 sidat uauuan
 20. fimm fingun Graudolouuan.

2. H. Caff. a. f. i. i. l. a. n.
 1. H. r. i. o. g. r. u.
 2. H. f. l. o. o. t. u. t. a. n. u. a. d.
 3. H. i. t. t. u. s. l. a. u. l. a. n.
 4. H. r. o. u. s. t. i. t. a. n. s. a. r. i. e. u. p. b. i. a.
 5. H. a. u. s. o. l. l. e. n. 4. c. e. u. u. u.
 6. H. f. i. n. u. a. l. e.
 7. H. a. r. i. u. n. d. a. n. r. o. u. s. k. r. i. s. t. i. a. f.
 8. H. r. o. u. s. t. i. t. u. t. i. o. n. e. s.
 9. H. e. n. r. i. c. h. a. n. d. u. p. u. e. l. l. e. u. d. a.
 10. H. a. t. u. e. n. d. e. i. g. u. n. D. r. a. m. i. j. i. n. g. a. f. a. r. a. n.
 11. H. o. u. s. f. r. a. u. s. o. n. L. a. t. i. n. a. r. e. d. i. c. t.
 12. H. i. c. o. r. a. n. t. i. l. l. e. p. o. d. a. t. i. f. e. r. a. f. i. t. t. u. t.
 13. H. a. n. o. u. n. d. a. t. i. o. n. e. s. L. a. t. i. n. a. r. e. u. u. i. d.
 14. H. a. g. u. n. u. i. f. o. u. M. i. d. d. a. y. s. i. d. a. u. e. u. o. u. t.
 15. H. a. n. d. u. i. l. l. e. L. a. t. i. n. a. r. e. u. u. i. d.
 16. H. a. g. e. r. m. a. n. e. g. i. s. t. o. r. o. u. s. L. a. t. i. n. a. r. e. u. u. i. d.
 17. H. i. t. l. i. e. u. p. f. a. n. n. d. M. a. t. u. o. d. a. n.
 18. H. o. n. M. e. l. a. n. d. e. n. f. o. u. r. o. u. s. i. t. o. n. e. s.
 19. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. O. u. t. d. a. g. e. n. f. a. n. t. a. n.
 20. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 21. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 22. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 23. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 24. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 25. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 26. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 27. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 28. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 29. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.
 30. H. a. u. s. t. a. n. t. o. u. s. f. a. n. n. a. t. i. o. n. e. s.

an tuffbol, up frotu uauuu
 uingun ughattda forbaualla up
 matuonan, ut frotu uauuu
 tuffbol, frotu uauuu frotu
 der, ocl frotu uauuu uauuu

Lompakossa olleiden asiapapereiden polttamisen jälkeen rouva Forsberg laati kauppalistan, johon hän kirjoitti hämäyksen vuoksi Turun linnan panimomestari Keppleruksen vaimon nimen. Forsberg lähetti piika Anna Caisa Bramin listan kanssa kauppias Taimelinin puotiin, jonne listakin unohtui ikkunalaudalle. Sitä kautta se päätyi Hartwallin käsiin ja kämnerioikeuden todistusaineistoksi. Se käsitti 14 kyynärää kamlottia, neljä kyynärää mustaa kangasta, kolme kyynärää mustaa taftia, hienot sakset, käsineitä, kaksi huntuliinaa, kaksi naulaa kahvia, kaksi naulaa sokeria ja naulan riisinjyviä.⁶⁶⁸ Tavarat myi Anna Caisalle oikeudessa todistanut kauppias Taimelinin puotipalvelija Johan Windelin. Kauppias Moliisin puodissa Anna Caisa Bram ja Forsberg taas kävivät yhdessä, ja sieltä he ostivat neljä kyynärää sinistä taftia, kaksi kyynärää karmeliitinväristä kehysnauhaa, kolme kyynärää nokkospalttinaa sekä näiden ohella kolme naulaa kahvia, kolme naulaa sokeria, parin valkoisia silkkisukkia, puolitoista tusinaa ”niin kutsuttuja ordomanhemin nappeja”⁶⁶⁹ sekä muutaman kyynärän vaaleansinistä kanttinauhaa. Nämä tuotteet luetteli oikeudessa todistanut kauppias Jacob Molis, joka laati naisten ostoksista muistiinpanot. Hän kertoi piian kantaneen tavaroita heidän lähtiessään ja muisti myyneensä Forsbergille aiemminkin jotain mutta ei suuria määriä.⁶⁷⁰ Pelkästään näissä puodeissa oli asioitu yhteensä reilun 70 riikintaalerin arvosta, mikä vastasi puolta tai reilua kolmasosaa Hartwallin hukkaaman lompakon setelivaroista.

Tapaus kertoo Turun kauppa puotien vakiintuneista korkeatasoisista valikoimista mutta myös poikkeuksellisen tilanteen suomasta mahdollisuudesta hankkia mitä tahansa kulutustavaroita. Vaikka piika näyttää joutuneen lähinnä Forsbergin hyväksikäyttämäksi, hän selvästi sai saaliista itsekkin osuutensa. Bramin sormeen näet ilmestyi samoihin aikoihin kaksi kultasormusta, joiden hän tosin oikeudessa väitti olevan peräisin isoäidiltään Tukholmasta.⁶⁷¹ Se osuus rahoista, jonka Forsberg ja Bram ehtivät kuluttaa, käytettiin kultasormuksia lukuun ottamatta yksittäisiin ylellisyystuotteisiin eri kauppa puotien vakiovalikoimista. Samankaltaisia valikoimiamia oli Kirsi Vainio-Korhosen mukaan esimerkiksi

668 KA, TKO 10.6.1790 §3, sp.

669 ”så kallade Ordomanhems knappar”, kysymyksessä saattaa olla kämnerioikeuden kirjurin väärin merkitsemä ranskalaisperäinen sana, esim. ”Ordonnance knappar” eli univormunapit.

670 KA, TKO 14.6.1790 §1, sp.

671 KA, TKO 12.6.1790 §1, sp.

Fredrica Christina Forsbergin laatima ostoslista piialleen Anna Caisa Bramille Turun kämnerioikeuden tuomiokirjassa. Listassa olevat tuotteet ostettiin varastetulla setelirahalla, ja siksi kauppa puotiin unohtunut ostoslista kopioitiin tuomiokirjaan. Kansallisarkisto, Turun kämnerioikeuden tuomiokirja 10.6.1790.

Maria Augustinin kauppapuodissa.⁶⁷² Näin kalliiden ostosten tekeminen oli kuitenkin ilmeisen epätavallista palvelusväkeen kuuluneen Bramin ja alempaan säätyläistöön kuuluneen Forsbergin kaltaisille henkilöille, sillä juuri ostosten perusteella Hartwall pääsi Bramin jäljille. Vaikka Turun tuolloin lähes kymmenen tuhannen hengen väestön anonymitettiin saattoi kätkeytyä, kauppapuotien tiloissa oleskeli toisilleen tuttujen joukko, jossa suurella setelillä ja pitkällä kauppalistalla asioinut piika herätti huomiota.⁶⁷³

Kaupallisten tilojen julkisesta luonteesta kertoo kiehtovasti kaupungin sillalla sijainneen kirjakaupan, *Boklädanin* tila. Sillalla sijaisi vuoteen 1776 kevytrakenteisia kauppapuoteja, jotka rikkoutuivat korjaustöiden yhteydessä. Ne päätettiin purkaa pois ja rakentaa sillan keskelle kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin suunnitelmien mukainen kuusikulmainen, seinin ja lasi-ikkunoin varustettu katos, jota kauppiaat voisivat käyttää pörssisalina. Jo seuraavana vuonna tilasta kiinnostui kuitenkin uppsalalainen kirjakauppias Magnus Svederus, joka vuokrasi tilan pysyvästi kirjakauppansa käyttöön kesällä 1778.⁶⁷⁴ Sitten tältä puodista käytettiin Turussa kirjakauppaan yleisesti viitattavaa sanaa *Boklädan*. Puodin vuokrasopimus on kuluttamisen ja ’julkisten’ sisätilojen luonteen valossa erityisen kiinnostava, sillä pöytäkirjaan kirjoitettiin yhdeksi vuokraehdoksi, että ”maistraatti edellyttää kaupungin kunniallisille asukkaille vapaan sisään pääsyn ja oleskeluoikeuden siellä [siltapuodissa] kaupungilla kulkiessaan”.⁶⁷⁵ Huomattavaa on myös se, että näin keskeinen tila oli vuosikymmeniä kirjakauppana. Sen alkuaan suunniteltu käyttötarkoitus pörssisalina sai luultavasti innoituksensa Keski-Euroopan suurten kaupunkien keskeisillä paikalla sijainneista pörssirakennuksista. Markkinoiden näyttämöksi suunniteltu tila päättyi kuitenkin toisenlaiseen käyttöön, ja vuonna 1799 Turussa vierailut Edward Daniel Clarke katsoi aiheelliseksi ihmetellä, että Turun kauppiaille ei ollut pörssiä, joten he tapasivat torilla ja hoitivat siellä liiketoimensa.⁶⁷⁶ Pörssisali oli päättynyt hänen parhaamansa turkulaisen kirjakaupan areenaksi.

672 Vainio-Korhonen 2009, 145–148.

673 Palvelusväen ostoksien luonteesta 1700-luvun Englannissa ks. Stobart 2007, 152–154.

674 Wuorinen 1966, 375; Laine 2006, 261–263; Hakapää 2008, 93.

675 TKA, TMP 22.6.1778 §3, 838. ”Magistraten förbehåller stadens hederliga inwånare fritt tilträde och wistande derstädes under förefallande promenader.”

676 Clarke 1824, 349.

Boklädan eli sillalla toiminut kirjakauppa 1700-luvun lopun tulivarjostimessa. Turun museokeskus. Kuva: Martti Puhakka.

Boklädanin tilassa hahmottuu ’julkisen’ sisätilan idea, jota ei tavata samalla tavoin yksilöitynä muualla tämän aikakauden Turussa. Vaikka kauppapuodit olivat yleisölle avoimia tiloja ja niissä selvästi myös oleiltiin muutenkin kuin ostoksilla, tämän puodin tietoinen varaaminen vapaaseen, kuluttamisesta riippumattomaan kanssakäymiseen tuo esiin kaupallisen ja yleisesti avoimen kaupunkitilan rajanvedon tavalla, joka on 1700-luvun Turussa poikkeuksellinen – siitäkin huolimatta, että vuokrasopimuksen sanamuoto rajasi tämän oikeuden ”kunniallisiin kaupunkilaisiin”. Siitä, että *Boklädanista* myös muodostui yleisön suosima paikka, kertovat monet *Åbo Tidningarin* ilmoitukset, joissa tiedonannot ja tiedustelut esimerkiksi vuokrahuoneista neuvottiin hoitamaan *Boklädanissa*.⁶⁷⁷ *Boklädanin* vuokrasopimuksen kohdalla kiintoisaa, miten tilan käyttö kuvailtiin yksityiskohdaisesti, käyttämättä ’julkisen’, ’avoimen’ tai ’yleisen’ kaltaisia yleisluontoisia adjektiiveja. Kuvailuun kuitenkin kätkeytyi samankaltainen käsitteellinen idea, joka sittemmin on kiteytynyt sanan ’julkinen’ tilallisiin merkityksiin. Tapaus tuo esiin sen, miten ’julkisen tilan’ käsite saattoi esiintyä 1700-luvun maailmassa, vaikka se ilmenikin toisenlaisissa sanallisissa ilmaisuissa.⁶⁷⁸

Tilallistuva julkisuus

Julkisen elämänpiirin tilallisia ilmenemismuotoja ei ole aiemmin käsitelty Turkua koskevissa tutkimuksissa. Tässä luvussa käsittelemäni tilat ja ilmiöt valaisevat kattavasti sitä puolen vuosisadan aikajaksoa, jolloin kahvihuoneet, musiikkielämä, assembléet ja teatteri vakiintuivat Turkuun. Aikakausi näkyi myös kuluttamisen tilojen ja elämänpiirin murroksessa. 1750-luvulta alkaen kaupungissa yleistyivät kaksikerroksiset kivitalot, joiden alakertaan suunniteltiin kadulle avautuvia avaria kauppapuoteja. Vuosisadan lopulla Turun katukuvassa yleistyivät myös ravintolat, joissa toimi myös biljardisalonkeja. Millä tavoin tämä kulttuurinen muutos oli luonteeltaan tilallinen, ja missä määrin vuosisadan lopun tilallisuudessa oli kysymys uudenlaisen ’julkisuuspiirin’ synnystä?

Turun kohdalla on olennaista kiinnittää huomiota samojen talojen ja huoneistojen esiintymiseen erilaisten julkisuuden ilmiöiden näyttämönä sekä samoissa tiloissa peräkkäin toimineisiin elinkeinonharjoittajiin ja muihin toimijoihin. Erityisen kiintoisia tiloja ovat Pohjoiskortteli 1:ssä sijainnut Rothstenin talo, Luostarikortteli 8:ssa sijainneen

677 Esim. *Åbo Tidningar* 22.7.1793; *Åbo Tidningar* 9.11.1795; *Åbo Tidningar* 15.4.1799.

678 Vrt. Quentin Skinnerin ajatus alkuperäisyys-käsitteestä, Skinner 2002, 159. Skinner kirjoittaa siitä, että alkuperäisyyden käsite oli olemassa ennen siihen viittaavaan nykymuotoisen termin kehittymistä.

kaupungintalon toinen kerros sekä kaupungin köyhäintalon toinen kerros Kirkkokortteli 12:ssa. Rothstenin talo eli Pohjoiskortteli 1 oli vielä 1760-luvulla selvästikin kaupungin ainoa edustuskelvoinen juhlahuoneisto, ja seuraelämä käytti sitä kohtauspaikkanaan. Tässä rakennuksessa järjestettiin myös Suomen ensimmäinen 'julkinen' konsertti (1773) ja ensimmäinen assemblée (1775). Kaupungintalo taas vakiintui 1760-luvulta alkaen kahvihuoneeksi, joskin siellä toimi välillä samanaikaisesti kievari, viinipuoti ja ruokala. Joka tapauksessa rakennus oli julkisen elinkeinotoiminnan käytössä Turun paloon 1827 asti, vaikka sen toimijat vaihtuivat taajaan. Kirkkokortteli 12:ssa taas toimi kolme ravintoloitsijaa sen jälkeen kun se oli ollut jonkin aikaa 1790-luvulla assembléiden kokoontumispaikkana. Viimeksi on mainittava vielä Seipellin talo eli Pohjoiskortteli 8, joka oli kaupungin seura- ja kulttuurielämän pääasiallinen näyttämö 1790-luvulta aina Ruotsin ajan loppuun. Samojen tilojen siirtyminen toimijalta toiselle, käyttötarkoituksenkin vaihtuessa, kertoo tiettyjen rakennusten sisätilojen muuttumisesta institutionalisoituneiksi julkisluontoisiksi paikoiksi. Tämä ei kuitenkaan koskenut teatteria. Teatteriesityksiin suunniteltujen rakennusten puuttuminen 1810-luvulle saakka edellytti toimijoita asettumaan jatkuvasti vaihdelleisiin tilapäisiin olosuhteisiin.

Kaupungin julkisluontoisista sisätiloista krouvit ovat vaikeimmin rajattavia suhteessa ympäröivään rakennettuun tilaan. Alempien sosiaaliryhmien elinkeinotoimintana ja seurustelun paikkoina niiden tilat limittyivät usein elinkeinonharjoittajan asuintiloihin. Krouveja valvova kaupunginvartiosto katsoi krouvin tilaksi usein elinkeinonharjoittajan tuvat, josta yliaikaa istuneet asiakkaat saatettiin pidättää.

Julkisten sisätilojen ja 'julkisuuspiirin' tilojen sijainnissa näkyy selkeästi keskeisyyden merkitys. Lukuun ottamatta säämiskämestari Gelhardin vuonna 1743 lyhyeksi jäänyttä kahvihuonekokeilua kahvihuoneet ja ravintolat sijaitsivat keskeisillä paikoilla ja vieläpä usein rakennusten toisessa kerroksessa. Ylempien kerrosten suosiota kahvihuoneiden ja ravintoloitsijoiden toiminnassa voi selittää myös sillä, että katujen vilске, melu ja hajut kantautuivat yläkerrokseen katutasoa vähäisemmässä määrin.

Samaten assembléet kerääntyivät 1770-luvulta alkaen Suurtorin välittömän ympäristön rakennuksiin. Teatterien tilaa vievät rakennelmat saivat aluksi oikeuden toimia suhteellisen keskeisellä Uudellatorilla, joskin mielenkiintoisen vivahteen julkisen tilan ensi askeliin tuovat myös kaupungin ulkopuolella tupakankuivausladoissa järjestetyt teatteriesitykset.

Turkulaiset kauppapuodit muodostivat jo 1700-luvun jälkipuoliskolla oman rakennustyyppinsä, joka avautui kadulle, joskin osa puodeista sijaitsi yhä asuinrakennuksiin sisustetuissa huoneissa. Tämä kuluttamisen tilojen matala kynnys kadun tilaan tulee esiin

monissa oikeustapauksissa. Erityinen tila oli suurin lasi-ikkunoin varustettu siltapuoti – kaupungin keskeisimmällä paikalla – jonka vuokrasopimukseen kirjattiin vuonna 1776 vapaa oleskeluoikeus ilman ostopakkoa. Siltapuodin tapauksessa on Turussa ensi kertaa hahmotettavissa ajatus vapaa-ajanviettoon tarkoitettujen julkisten oleskelutilojen ja kulluttamisen tilojen sulautumisesta toisiinsa, 1700-luvun Englannin kauppakatujen tapaan.

Omassa huoneessa?

Tässä luvussa tarkastelen kysymystä 'yksityisyydestä' rakennetun ympäristön ja asuin-yhteisöjen näkökulmasta. Aiemmasta, pohjapiirroksia ja eliitin asutokulttuuria painottaneesta tutkimuksesta poiketen rakennan näkökulmani sekä rakennettua tilaa että siinä tapahtunutta toimintaa kuvaavien lähdeaineistojen varaan. Kohteenani ovat ennen kaikkea vähän tutkitut alemmat väestönosat. Tilallinen lähestymistapa ei siten pohjautu asuntoarkkitehtuurin tilaratkaisujen kehitykseen, vaan rakennetun ympäristön olemukseen fyysisinä ja sosiaalisina rajapintoina – aineellisen ja kokemuksellisen tilan samanaikaisuutena.⁶⁷⁹ Käytän tulkinnoissani niin fyysistä tilaa kuvaavia katselmusasiakirjoja, kämnerinoikeuden oikeustapauksia kuin veroluetteloitakin.

Analysoin aluksi kaupungin alempien väestönosien asuinoloja ja pohdin 'yksityisyyden' edellytyksiä rakennetun tilan lähtökohdista. Tämän jälkeen tarkastelen asuin-yhteisön ja asunnon suhdetta ja pohdin muun muassa asuinpaikan ilmenemistä erilaisissa lähdeaineistoissa. Samalla tarkastelen kotitalouden käsitettä vertaillen henkikirjoista ja oikeuspöytäkirjoista hahmottuvia asuin-yhteisöjä. Tähän liittyvänä erityistapauksena analysoin sen jälkeen henkikirjan yhden hengen talouksia ja tuon esiin kysymyksen yksin asumisesta 1700-luvun Turun lähteiden pohjalta. Luvun päättää katsaus intiimin yksityisyyden tilallisuuteen.

Tuomiorovasti Pryssin ruokakomero

Maria Höglund ja renki Abraham Sundblad kuuluivat 1700-luvun Euroopan alempiin väestöryhmiin, joiden jokapäiväisestä elämästä säilyneet lähteet eivät juuri kerro. Heidän kahdenkeskisestä arjestaan vuonna 1774 on kuitenkin kirjoitettu ylös poikkeuksellisen paljon, ja syynä tähän oli Maria Höglundin huhtikuussa 1775 synnyttämä avioton tytötlapsi. Aviottomana syntynyt lapsi johti oikeusistuimen suorittamaan tutkintaan salavuoteudesta, ja Turun kämnerinoikeudessa selvitettiin kesäkuun alussa Maria Höglundin lapsen isäksi mainitseman Abraham Sundbladin osuutta asiaan. Tapauksessa kuullut viisi

679 Flathery 2007, 39–40. Samankaltaisesta lähestymistavasta 1900-luvun asuntojen tiloihin ks. Saarikangas 1993.

todistajaa kertoivat yksityiskohtaisesti pariskunnan tapailusta ja etenkin siitä, miten he pyrkivät hakeutumaan kahdenkeskisiin tilanteisiin ja tiloihin – suojaan yhteisön katseilta.

Heinäkuun lopussa pidetyssä istunnossa todisti muiden muassa Abraham Sundbladin ystävä Johan Mattson, joka toimi renkinä tuomiorovasti Samuel Pryssin talossa.⁶⁸⁰ Johan Mattson kertoi, että Abraham Sundblad tuli usein iltaisin hänen luokseen ja pyysi kutsumaan Marian paikalle. Johanilla oli Pryssin talossa oma huone, ja hän jätti toisinaan Abrahamin ja Marian kahden kesken kamariinsa ja poistui itse paikalta. Toinen todistaja, kirvesmies Michel Klamberin vaimo Anna Andersdotter, jonka luona Maria Höglund asui vuonna 1773, kertoi Abrahamin tulleen taajaan katsomaan Mariaa – usein niin myöhään iltaisin, että portti oli jo kiinni. Anna kertoi nähneensä heidän olleen yhdynnässä (sammanlag) ja korosti, ettei Marian seurassa hänen havaintojensa mukaan ollut liikunut muita miehiä.⁶⁸¹ Samaisessa istunnossa todistanut piika Brita Mattsdotter palveli Johan Mattsonin tapaan tuomiorovasti Pryssin talossa. Jo paljon aiemmin, talvella 1773, hän oli nähnyt Marian ja Abrahamin makaavan useita kertoja Pryssin ruokakomerossa (skafferi).⁶⁸²

Tapaus luo erinomaisen kuvan siitä, millä tavalla kaupungin alimmat väestönosat jouituivat raivaamaan tilaa intiimille kanssakäymiselle toisinaan mitä erikoisimmista paikoista, kuten ruokakomeroista. Marian ja Abrahamin suhde oli monien tiedossa, ja useat olivat nähneet heidän olleen yhdynnässä. Voi sanoa, että tilallisessa mielessä pariskunnan 'yksityisyys' oli vähäistä: heillä ei lyhyitä tuokioita lukuun ottamatta ollut mahdollisuutta omaan lukittavaan tilaan, johon he olisivat voineet sulkeutua ulkomaailman huomiolta.

Ajatus Marian ja Abrahamin, tai yleensä 1700-luvun turkulaisten 'yksityisyydestä' on kuitenkin tämän käsitteen ja varhaismodernin ihmisen kokemuksen näkökulmasta kaikkea muuta kuin yksiselitteinen. Säilyneissä lähteissä heidän kaltaisansa menneisyyden ihmiset eivät juuri reflektoivat omakohtaisia kokemuksiaan. Silloinkin, kun aikalaislähteet avaavat ikkunoita omakohtaisiin pohdintoihin yksityisyydestä, äänessä on ennen kaikkea aikakauden eliitti. Lisäksi 'yksityisyyden' käsitteisiin kytkeytyy vaikeasti tavoitettava, sanallisten muotoilujen taakse piiloutuva kokemuksellisuuden maailma.

Historiantutkijan tavoitettavissa oleva kielellinen todistusaineisto osoittaa esimerkiksi 1600-luvun Englannin ylimpien sosiaaliryhmien käyttäneen sanaa *private* tavalla, joka viittaa sen omakohtaisuutta ja intiimiä osoittaviin merkityksiin.⁶⁸³ Siitä huolimatta

680 Samuel Pryssin talo sijaitsi Kirkkokortteli 123:ssa, (Turun henkikirja 1775) KA 7686, 831, 891.

681 Tässä todistuksessa saattoi olla kysymys ennen kaikkea siitä, että Anna Andersdotter halusi myötäillä todistuksessaan Marian tahtoa Abraham Sundbladin isyyden todistustaakan puolesta.

682 KA, TKO 29.7.1775 §2, 428–430.

683 Esim. Orlin 2007, 325–326; vrt. Pollock 1993.

modernin elämäntavan murros on vaikuttanut käänteentekevästi siihen, millaisia elämänilmiöitä ja kokemuksia liitetään 'yksityisyyden' käsitteeseen ja etenkin sitä kuvaavaan sanaan 'yksityinen' (*privé, private, privat*). Säätyrajoihin pohjautuneessa varhaismodernissa yhteiskunnassa yksityisyyden kysymyksiin liittyi myös voimakkaita sosiaalisen eriarvoisuuden tuottamia eroja. 'Yksityisyyttä' onkin toisinaan pidetty ylellisyysoikeutena, joka johtui myös tilallisten resurssien huomattavan eriarvoisesta jakautumisesta. Normatiivisiin lähteisiin tukeutuen on esitetty, että tilallinen 'yksityisyys' muotoutui varhaismodernissa maailmassa ennen kaikkea palvelusväen ja isäntäväen välillä, joiden tilojen etenevä erottelu näkyy selkeästi myös tämän aikakauden asuntoarkkitehtuurissa.⁶⁸⁴

Säilyneitä lähteitä ovat laatineet ennen kaikkea ylempien väestönsien koulutetut ja sivistyneet yksilöt. Heihin kuitenkin kuului 1700-luvun Turun tai yleensä Euroopan väestöstä vain murto-osa, Turussa laskutavasta riippuen korkeintaan 10–20 prosenttia kaupungin asukkaista.⁶⁸⁵ Koko kaupunkiväestön näkökulmasta katsoen huomattavasti yleisempi ja tavanomaisempi todellisuus oli työväestön, palkollisten ja irtolaisten – Maria Höglundin ja Abraham Sundbladin kaltaisten yksilöiden – elämänpiiri. Näiden väestöryhmien arki ja asuinympäristöt ovat siitä huolimatta historian tutkimuksen marginaalisia.⁶⁸⁶ Juuri heidän arjessaan kysymys tilan ja 'yksityisyyden' suhteesta tulee kuitenkin kaikkein havainnollisimmin esiin, sillä ahtaissa asuinoloissa ihmisten etsiytyminen omakohtaiseen rauhaan tai kahdenkeskiseen kanssakäymiseen herätti herkästi muiden huomion ja siten myös, avioliiton ulkopuolisen yhdynnän ollessa rikos, päättyi myös oikeusistuinten ruodittavaksi. Historiantutkimuksen näkökulmasta alempien väestönsien tilallista elämänpiiriä voidaankin käyttää eräänlaisena varhaismodernin 'yksityisyyden' koekenttänä.

Silmäys kaupungin asuinrakennuksiin

Monissa 1900-luvun jälkipuoliskon tutkimuksissa korostuu asuntoarkkitehtuurin kehityksen – huonetilojen erikoistumisen ja pienenemisen – merkitys varhaismodernin maailman 'yksityisyyden' heijastajana ja jopa lähtökohtana.⁶⁸⁷ Sittemmin tätä näkökul-

684 Sarti 2002, 142–144.

685 Fougstedt & Raivio 1953.

686 1600-luvun Lontoosta ovat tästä näkökulmasta tutkineet esim. Orlin 2007, 163–177 ja Baer 2008 sekä Essexin piirikuntaa Flathery 2007. Suomessa Tiina Miettinen on käsitellyt väitöskirjassaan alempien sosiaaliryhmien asuttua tilaa 1600-luvun Hämeessä, ks. Miettinen 2012, 46–47. 1800-luvun alun Viipurin arkea ja väestöryhmien läpileikkausta taas on lähiaikoina tutkinut Piia Einonen, ks. Einonen 2013 ja 2016.

687 Esim. Hoskins 1953; Sarti 2002, 138–142.

maa on kritisoitu voimakkaasti. Asuntoarkkitehtuurin saneleman prosessin rinnalle on tuotu tilallisuuden kokemuksellisuus ja yksilöiden aktiivinen toiminta itse fyysistä tilaa tärkeämpänä tekijänä. Enää ei ajatella, että asuintilojen suunnittelussa ja käytössä tapahtunut huoneiden erikoistuminen olisi suoraan ja yksiselitteisesti ymmärrettävissä rinnakkaisilmiönä 'individualismin' ja 'yksityisyyden' kokemuksille.⁶⁸⁸ Näkökulman muutos on kuitenkin johtanut myös tilallisten tekijöiden tarpeettoman laajaan sivuuttamiseen, mikä on ollut yleinen piirre historioitsijoiden 'julkista' ja 'yksityistä' koskevassa tieteellisessä keskustelussa.⁶⁸⁹

Etsiydyn seuraavassa asuinyhteisöjen ja yksityisyyden tilallisen kysymyksenasettelun juurille, ja taustoitin aluksi kysymystä yksityisyyden ja asutun tilan yhteydestä 1700-luvun Turun rakennetun ympäristön näkökulmasta. Vaikka aikakauden kaupungin rakennuskulttuuria on lähestytty kymmenissä kirjoissa ja artikkeleissa viimeisen sadan vuoden aikana, tutkimusten painopiste on ollut säilyneissä rakennuksissa ja Luostarinmäen rakennuksia lukuun ottamatta eliitin asuinoloissa.⁶⁹⁰ Omassa tutkimuksessani olen vastikään tuonut esiin kaupungin vuoden 1827 suurpaloa edeltäneen arkkitehtuurin koko kirjoa, mutta siinäkin pääpaino on ollut säätyläistön ja porvariston asuinoloissa.⁶⁹¹ Seuraavassa tarkastelen lyhyesti 1700-luvun kuluessa tapahtunutta rakennetun ympäristön lähes täydellistä muutosta. Myöhemmin käsiteltävät kuvaukset tilankäytöstä liittyvät väistämättä tähän rakennetun tilan muutokseen, joka fyysisen ympäristön näkökulmasta vaikutti olennaisesti etenkin tämän tutkimuksen pääasiallisena kohteena olevien alempien väestönsien käytössä olleeseen omaan tilaan.

Turun kaupunkialue käsitti 1700-luvun puolivälissä noin kahdeksansataa rakennettua tonttia, ja Ruotsin ajan loppuun mennessä niiden luku kasvoi tonttien lohkomisen ja uusien tonttien muodostamisen myötä vajaalla kahdellasadalla. Vuosisadan alussa kaupungin rakentamista häiritsivät toistuvat katastrofit. Isonvihan miehityksen aikana vuosina 1713–1721 vain 40 prosenttia kaupungin tonteista oli asuttuna. Uudenkaupungin rauhan jälkeistä jälleenrakennusta taas viivästytti vuonna 1728 sattunut laaja kaupunkipalo, jossa tuhoutui noin kymmenesosa kaupungista.⁶⁹² Asuintontteja muutettiin pelloiksi vielä 1730-luvulla, ja kaupungin tonttiluku väheni 1740-luvun alkuun saakka.⁶⁹³

688 Esim. Orlin 2007, 105–111.

689 Tämän teoksen luku *Julkinen ja yksityinen*.

690 Alempien väestönsien rakennuskulttuuria koskevista tutkimuksista Turussa ks. Sahlberg 1941; Viitaharju 1987; Viitaharju 1996.

691 Savolainen 2014a.

692 Dahlström 1930, 287.

693 Kostet 1996, 35.

Tonttien määrän vähetessä ja jälleenrakentamisen edetessä kaupungin rakennettujen ja autioiden tonttien suhdeluku nousi kuitenkin 50 prosentista lähes 90 prosenttiin vuosien 1722 ja 1740 välillä.⁶⁹⁴

Millaisissa oloissa turkulaiset sitten asuivat isonvihan päättyessä, ennen kuin kaupunkia kohtasi koko vuosisadan kestänyt nopeatahtinen uudistaminen? Isonvihan runteleman kaupungin rakennuskantaan päästään käsiksi vuonna 1719 laaditusta veroluettelosta, johon on eritelty kaikkien Turun 379 asutun tontin rakennuskanta.⁶⁹⁵ Vuoden 1722 henkikirjan mukaan Turussa oli 950 tonttia, joten kolme vuotta aiemmassa luettelossa olevat tontit kattavat vain noin 40 prosenttia Turun tonteista: loput olivat miehitysaikana autiaina.⁶⁹⁶ Kun lisäksi tiedetään, että sotaa olivat paossa Ruotsin puolella ennen kaikkea kaupungin varakkaammat väestöryhmät – mikä selviää myös vuoden 1719 asiakirjassa olevien tontinomistajien statuksista – luettelo antaa luultavasti varsin vinoutuneen kuvan kaupungin rakennuskannasta: siihen on kirjattu ennen kaikkea alempien väestöosien asuttamia tontteja. Tämän havaitsee myös siitä, että useilla paremmin rakennetuilla tonteilla ainoaksi asukkaaksi on mainittu talonvahteja (hus wacht), jotka olivat ehkä miehitystä paenneen isäntäväen kaupunkiin jättämiä luotettuja henkilöitä, esimerkiksi palvelusväkeä.

Luettelossa tonttien huonetilat jaettiin tupiin, kamareihin, saunoihin, aittoihin, talleihin ja tuulimyllyihin.⁶⁹⁷ Lämpimiä huoneita – tupia, kamareita ja saunoja – oli luettelon 379 tontilla yhteensä 1 053 kappaletta. Jakauma oli kuitenkin huomattavan epätasainen, sillä 61 tontilla oli ainoastaan yksi lämmin huone. Lähes aina se oli tupa mutta neljällä tontilla kamari ja yhdellä sauna. Kaksi lämmintä huonetta oli 113 tontilla, joten puolella koko luettelon tonteista oli korkeintaan kaksi lämmintä huonetta. Saunojen yleisyyttä kuvastaa se, että peräti 70 tontin kohdalla toinen lämpimistä huoneista oli tuvan tai kamarin ohella sauna. Kolmen lämpimän huoneen tontteja oli tasan sata, ja tontteja, joilla oli neljä tai useampia lämpimiä huoneita, oli 98 eli noin neljännes luettelon tonteista. Aittoja, talleja ja tuulimyllyjä luettelossa oli yhteensä vain runsaat 300, mutta on oletettavaa, ettei

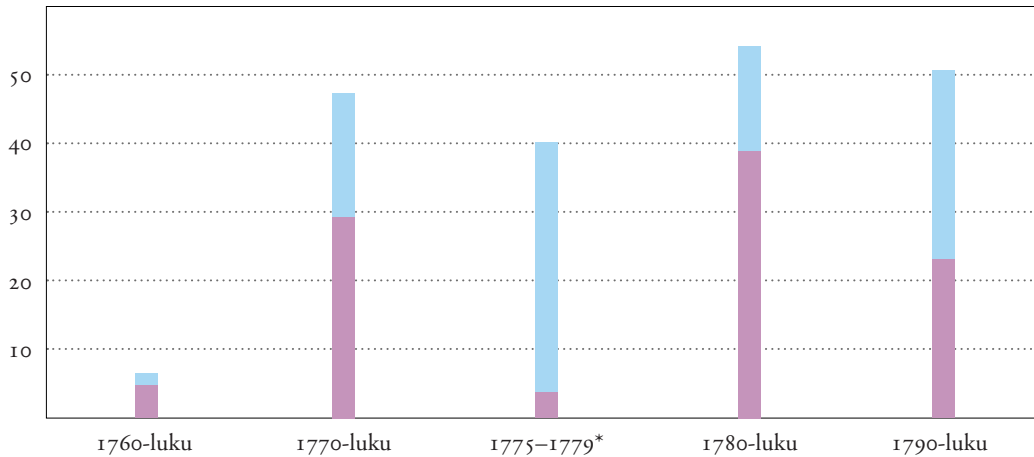
694 Ahonen 1988, 209–210.

695 KA 7063, 60–69. Ks. myös Ranta 1975, 102–104. Ranta ei ole ottanut huomioon luettelon kohdistumista ainoastaan asuttuihin tontteihin ja vetää sen perusteella varsin pitkälle meneviä johtopäätöksiä paritupa- ja yksinäistupatyyppien esiintymisestä kaupungissa.

696 Ahonen 1988, 210.

697 Luettelon karkea jako kolmeen lämpimään huonetyyppiin tuskin kuvaa kaupungissa vallinnutta tapaa nimetä huonetiloja ja on ennemminkin asiakirjan tarkotukseen sovellettu jako. Huonetilojen nimeämisen ongelmasta ks. tämän teoksen sivu 81–87.

tontteja, kpl

*Erillinen katselmus toteutettiin Pohjoiskortteliin vuosina 1775–1779 rakennetuille uusille tonteille, jotka olivat tuhoutuneet vuoden 1775 tulipalossa

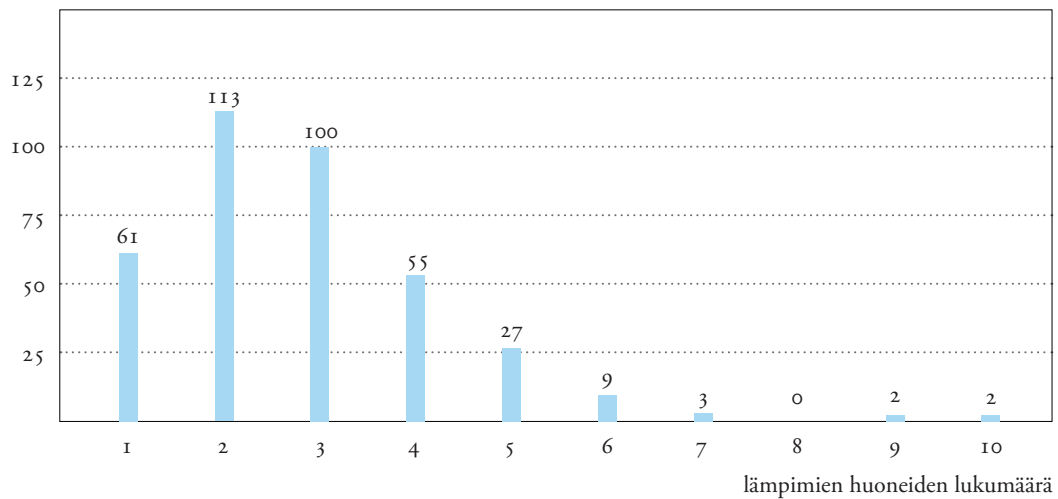
Saunojen määrä vuosina 1760–1800 katselmoiduilla tonteilla. Vaaleanpunaisella tontit, joilla mainitaan sauna. Lähde: Turun kaupunginarkisto, Mättnings, faste och köpebref K6, Syne och Mättnings Instrument K7–K9.

asiakirjaan kirjattu kevytrakenteisempia talousrakennuksia, joita turkulaistaloissa ainakin vuosisadan lopulla oli runsaasti, usein pinta-alaltaan enemmän kuin asuintilaa.⁶⁹⁸

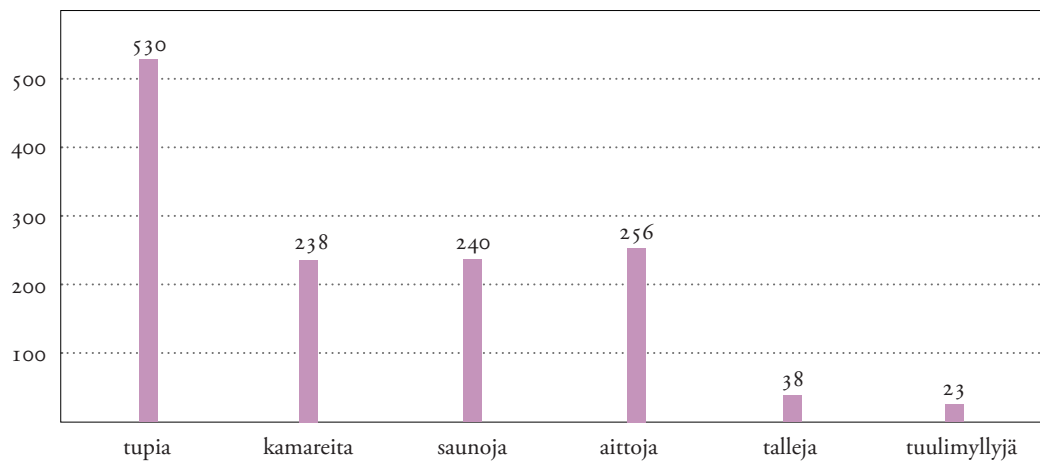
Siinä missä vuoden 1719 luettelo on vielä jokseenkin ylimalkainen, saadaan 1700-luvun loppupuolen lähteistä jo hyvinkin yksityiskohtainen käsitys kaupungin rakennuskannasta. Vuosina 1753–1809 laadituissa katselmusasiakirjoissa esiintyy yhteensä seitsemättäkymmentä erinimistä huonetilaa. Niistä valtaosa edustaa varhaismodernille kaupunkitaloudelle tyypillisiä kotitaloustuotannon tiloja tai ulkorakennuksia. Erinimisiä lämpimiä huonetiloja on aineistossa vajaat 30. Koska erilaisia katselmusasiakirjoja on olemassa vain vajaasta 500 tontista ajalta 1753–1809, ja ne edustavat yhtä ajallista läpileikkausta kullakin tontilla, aineisto ei muodosta mielekäästä lähtökohtaa kokonaisvaltaiselle kvantitatiiviselle analyysille. Sen sijaan se tarjoaa mahdollisuuden rajattuihin otantoihin, joiden avulla voidaan lähestyä kysymystä eri sosiaaliryhmien asuinoloista.

698 Savolainen 2014a, 28–29.

tontteja, kpl

huoneita, kpl

Turun asuttuna olleiden tonttien huonetilat vuonna 1719. Lähde: KA 7063, 60–69.

Lämpimät huonetilat	palovakuutuksissa kpl	katselmuksissa kpl	yht.	yht. %
Kamari (kammare)	114	58	172	57,3 %
Sali (sal)	19	10	29	9,7 %
Keittiö (kök)	22	7	29	9,7 %
Leivintupa (bagare stuga)	7	8	15	5,0 %
Förmaaki (förmak)	10	3	13	4,3 %
Sänkykamari (sängkammare)	9	2	11	3,7 %
Tupa (stuga, stufwa)	–	9	9	3,0 %
Renkitupa (dräng stuga, -stufwa)	6	–	6	2,0 %
Garderobi (garderob)	4	–	4	1,3 %
Sauna (badstuga)	1	2	3	1,0 %
Kellarikamari (källarkammare)	–	2	2	0,7 %
Piiankamari (piga kammare)	2	–	2	0,7 %
Pyykkitupa (brygghus)	1	1	2	0,7 %
Viinanpolttimo (bränhus)	1	1	2	0,7 %
Kabinetti (cabinett)	1	–	1	0,3 %
Yhteensä	197	103	300	100,0 %

Erialaisten huonetilojen määrä palovakuutuksissa ja muissa katselmuksissa 1790–1793. Lähteet: Turun kaupunginarkisto, Syne och Mättnings Instrument K7, Brandförsäkrings Instrument K16.

Kaupunkiyhteisön sosiaalisen rakenteen heijastumista rakennettuun ympäristöön voidaan tutkia vertailemalla palovakuutuksia ja pääasiassa pakkohuutokauppoja varten laadittuja katselmuksia. Palovakuutukset painottuvat kaupungin ylempien väestöryhmien omistamiin taloihin, kun taas muut katselemukset kuvaavat tasaisemmin koko kaupunkiväestön asuinoloja. Olen analysoinut lähemmin otannan, joka kattaa vuosina 1791–1792 palovakuutusta varten katselmoidut 15 tonttia ja vuosina 1790–1793 muihin tarkoituksiin katselmoidut niin ikään 15 tonttia.⁶⁹⁹ Näillä 30 tontilla oli yhteensä 300 lämmintä huonetilaa. Niistä kaksi kolmasosaa oli palovakuutusta varten katselmoiduilla tonteilla: näillä tonteilla lämpimiä huoneita oli keskimäärin kaksitoista ja muilla tonteilla keskimäärin kuusi kappaletta. Vaikka aineistot eivät ole kattavia, saadaan niistä suuntaa-antava käsitys 70 vuodessa tapahtuneesta rakennetun ympäristön muutoksesta. Kun vuonna

699 Otantaan on valittu vuodet, joilta on säilynyt mahdollisimman yhtäläinen määrä näiden kahden eri kategorian asiakirjoja.

Kylmät huonetilat	palovakuutuksissa kpl	katselmuksissa kpl	yht.	yht. %
Käymälä (afträdes rum, apartmang)	13	14	27	14,1 %
Aitta (bod, wisthus)	8	14	22	11,5 %
Navetta (fåhus)	12	10	22	11,5 %
Vaja (lider)	10	11	21	11,0 %
Talli (stall)	10	10	20	10,5 %
Halkovaja (wed bod, -lider)	11	3	14	7,3 %
Makasiini (magazin)	12	–	12	6,3 %
Kellari (stenkällare)	4	6	10	5,2 %
Vaunuvaja (wagns lider)	8	2	10	5,2 %
Vilja-aitta (spannmåls bod)	6	1	7	3,7 %
Lantala (dyngstuga)	5	1	6	3,1 %
Mankeliaitta (mangelbod, -lider)	1	3	4	2,1 %
Kauppapuoti (köpmans bod)	1	2	3	1,6 %
Ruokakomero (skafferie)	2	1	3	1,6 %
Sikala (swinhus, swinstiga)	1	2	3	1,6 %
Värjäämö (färg hus)	-	2	2	1,0 %
Kiviaitta (stenbod)	-	1	1	0,5 %
Teurastusvaja (slagt lider)	-	1	1	0,5 %
Varasto (gods rum)	-	1	1	0,5 %
Suola-aitta (saltboda)	1	-	1	0,5 %
Kalkkiaitta (kalkboda)	1	-	1	0,5 %
Yhteensä	106	85	191	100,0%
Puutarha (trägård)	-	3	3	
Kasvimaa (kryddgård)	-	1	1	
Yhteensä	303	188	494	

1719 asutuilla tonteilla oli keskimäärin 2,8 lämmintä huonetta tonttia kohden, oli keskiarvo 1790-luvun alussa noin yhdeksän huonetta tonttia kohden, yli kolminkertainen. Vaikka vertailusta jätettäisiin pois kaikki varakkaamman väestön tonteille painottuneet palovakuutuskatselmukset, lämpimien huoneiden määrän keskiarvo – noin kuusi lämmintä huonetta tonttia kohden – on silti yli kaksinkertainen vuoden 1719 tilanteeseen nähden.

Palovakuutusten ja muiden katselmusten vertailu tuo esiin eroja, paitsi huoneiden määristä, myös erinimisten huonetilojen suhteista. Kamarien ja salien suhteellinen osuus on molemmissa katselmustyypeissä yhtä suuri, kamareita on noin 60 prosenttia ja saleja 10 prosenttia tiloista, mutta muiden huoneiden kohdalla hahmottuu huomattavia eroja. Palovakuutetuilla tonteilla ei ollut lainkaan tupia, vaikka ne olivat muista syistä katselmoiduilla tonteilla yhtä yleisiä kuin salit. Säätyläistön asunnoille tyypillisiä förmaakeja oli palovakuutetuilla tonteilla kolminkertainen ja sänkykamareita viisinkertainen määrä muihin katselmuksiin verrattuna.⁷⁰⁰ Garderobeja ja kabinetteja sekä piian- ja renginkamareita oli ainoastaan palovakuutetuilla tonteilla. Förmaakit ja sänkykamarit, ranskalaista klassistista asuntoarkkitehtuuria heijastelleet huonetilat, kuitenkin yleistyivät 1700-luvulla nopeasti myös kotimaankauppaa käyneiden porvarien ja käsityöläisten taloissa.⁷⁰¹

Kotitaloustuotantoon liittyvä leivintupa oli puolella kummankin kategorian tonteista, mutta 1700-luvun lopulla vähitellen väistyneitä saunoja oli tässä vaiheessa enää vain joka kymmenennellä eli yhteensä kolmella tontilla. Ulkorakennusten osuuksissa ei hahmotu merkittäviä eroja – navettoja, talleja ja käymälöitä kun tavallisesti tarvittiin vain yksi riippumatta elintasosta – mutta palovakuutuksissa yleiset ja muista katselmuksista lähes täysin puuttuvat makasiinit ja vaunuvajat kuvastavat hyvin elintason heijastumista myös ulkorakennusten jakaumaan.

Asiakirjoissa esiintyviin huoneiden nimiin on kuitenkin syytä suhtautua varauksella. Etenkin tupien täydellinen puuttuminen palovakuutusasiakirjoista saattaa johtua tämän asiakirjatyyppin laadinnassa tavaksi muodostuneesta huoneiden nimeämisestä. Asiakirjoissa esiintyvät sanat kuvaavat katselmusmiehen, tontinomistajan ja kaupunkiyhteisön jakamaa yhteistä kielellistä todellisuutta, jossa yhteisön sosiaalinen hierarkia ja talonomistajan status saattoi heijastua myös hänen asuintilojensa nimeämiseen riippumatta siitä, miltä ne fyysisinä tiloina vaikuttivat katselmusmiehen kokemuksessa. Asuntoarkkitehtuurin historiassa tulisi kiinnittää huomiota juuri huoneita kuvaaviin käsitteisiin essentialistisista lähtökohdista muodostettujen ideaalityyppien sijaan.

Huonetilojen nimeämiseen liittyvistä epävarmuuksista huolimatta erilaiset rakennuskantaa kuvaavat lähdeaineistot kertovat selkeästi, miten Turun rakennettu ympäristö muuttui 1700-luvun kuluessa. Vaikka kaupungissa ei tällä vuosisadalla enää vuoden 1728 jälkeen sattunut vakavia kaupunkipaloja lukuun ottamatta Pohjoiskorttelissa elokuussa 1775 tuhoutunutta 150 tonttia, kaupunkiympäristö uudistui vuosisadan jälkipuoliskon

700 Turkulaisten (osittain) säilyneiden 1700-luvun lopun rakennusten vastaavista huonetiloista ks. Sahlberg 1949; Viitaharju 1991; Lehtonen 1996; Talamo-Kemiläinen 1996.

701 Scott 1995, 105; Savolainen 2016a, 67.

kuluessa miltei täydellisesti. Tämä on hahmotettavissa myös 1790-luvulla ja 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä anotuista palovakuutus katselmuksista, joissa ennen 1750-lukua rakennetut puutalot ovat harvinaisia.⁷⁰²

Vaikka katselmusasiakirjoissa tulevat edustavasti esiin kaikkein kurjimmatkin asuinolot kaupungin mäkien rinteillä, vuosina 1753–1809 katselmoitiin vain kaksi tonttia, joilla oli yksi ainoa lämmin huone.⁷⁰³ Vielä vuoden 1719 luettelossa yhden ainoan lämpimän huoneen tontteja on vähintään seitsemän prosenttia kaupungin asutuista tonteista, kaikkiaan 61 kappaletta. Pelkästään rakennuksia kuvaavien lähteiden analyysi osoittaa selvästi, että rakennetun ympäristön muutos todennäköisesti vaikutti kaikkien kaupungin väestönsien käytössä olleeseen asuintilaan.

Tapahtunutta kehitystä kuvastaa hyvin yksi ainoa talo, kaupungin hirttopaikan eli entisen Kerttulinnon kiltatalon vieressä sijainnut Mätäjärvenkortteli 296. Talo katselmoitiin vuonna 1773, jolloin se oli porvari Anders Wrangin omistuksessa. Tuolloin se käsitti Uudenmaankadulle avautuvasta portista saavuttaessa oikealla puolella vanhan tuvan, jossa oli kaksi ikkunaa sekä tiiliuuni. Tuvan edessä oli laudoista rakennettu eteinen ja sen vierellä pieni kamari, jossa oli niin ikään tiiliuuni. Seuraavana oli pieni eteisen takana sijainnut kellarikamari sekä suuri tupa, jossa oli leivinuuni. Pihan puolella oli vanha aitta, sauna sekä rapistunut navetta.⁷⁰⁴ Kun tontti katselmoitiin palovakuutusta varten 22 vuotta myöhemmin, sen rakennuskanta oli kokenut täydellisen muutoksen. Omistajana oli tuolloin pakkaaja Abraham Ponsén talouksineen. Tuvan tilalla oli nyt vastavalmistunut salin ja kolme kamaria käsittänyt rakennus, jonka kaikissa huoneissa oli ajanmukaiset vihreät lasitetut kaakeliuunit. Muutoin tontilla oli uusi leivintupa, uusia ulkorakennuksia sekä Uudenmaankatua vasten 1700-luvun lopun Turussa yleistynyt kaksikerroksinen, neljä erillistä huonetta käsittänyt vuokratalo.⁷⁰⁵ Tämä yksittäinen tontti kuvastaa yksityiskohtaisesti sitä edellä kuvatuissa luetteloissakin näkyvää muutosta, jossa turkulaiset investoivat yksityistä omaisuuttaan rakennuskantaan 1700-luvun lopun yleisen vaurastumisen myötä.

Sana 'yksityinen' (*privat*) liittyi 1700-luvun ruotsissa ennen kaikkea omistussuhteisiin, ja rakennuksista käytettynä adjektiivina se viittasi lähinnä yksityisomaisuuteen. Kaupunkitalojen luonne yksityisenä omaisuutena heijastui aitojen tai rakennusten rajaaman

702 Savolainen 2014a, 15–122.

703 TKA, Mätnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 19.4.1774, 519; Syne och Mätnings Instrument K7 (1776–1785), 7.3.1781, 276v.

704 TKA, Mätnings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775), 1742–1775, 21.4.1773, 426v.

705 TKA, Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797), 1.9.1795, 561–566.

tontin tilalliseen luonteeseen etenkin ilta- ja yöaikaan, kun talojen portit ja ikkunaluukut suljettiin.

Tontit olivat 'yksityistä' tilaa, paitsi tontinomistajien, myös julkisen vallan näkökulmasta, jota edustaneet kaupunginvahdit tulivat yksityistaloihin vain poikkeustapauksissa. Tässä tutkimuksessa käytetyistä kämnerinoikeuden pöytäkirjoista löytyy vain yksi ainoa tapaus, jossa kaupunginvahdit saapuivat noutamaan yksityistalon sisätiloista häirikön, tällöinkin talonomistajan kutsusta. Puoleltaoin jouluaatonaattona 1775 kauppias Jost Joachim Pippingin renki Mats Jakobsson tuli kertomaan isännälleen, että talossa oli kolme vierasta miestä, jotka olivat menneet Pippingin kahden piian asuinpaikkana toimineeseen saunaan. Tämän kuultuaan Pipping lähetti renkinsä noutamaan kaupunginvahteja. Vahdit menivät taloon tultuaan saunan takaisen kamarin ovelle, joka oli lukittu. Saunassa ollut piika Caisa Eriksdotter, jolla oli avain, avasi pyynnöstä oven, ja vahdit pidättivät sieltä hänen seurassaan olleet palvelija (betjenten) Isaac Sandellin, sokeritehtaan renki Henric Ikalinin ja kirvesmies Jacob Silfwerbergin. Ainakin Silfwerberg oli Caisan aiempia tuttuja, ja miehet itse väittivät tulleensa sopimaan matkustamiseen liittyvistä yksityiskohdista talon rengin kanssa. Selitykset eivät kuitenkaan vakuuttaneet tuomioistuinta, ja miehet saivat samassa istunnossa tuomion kotirauhan rikkomisesta sekä piika Caisa avunannosta rikokseen.⁷⁰⁶

Tapauksesta ilmenee runsaasti yksityisen tontin rajoihin liittyneitä käytäntöjä. Ensinnäkin käy ilmi, että portin avainta säilytettiin isännän asuinhuoneessa. Portin sulkeminen ja isännän nukkumaanmeno katkaisikin tontin ja kadun välisen kulkuyhteyden täydellisesti. Miesten näet otaksuttiin hypänneen taloon aidan yli, mikä saatettiin päätellä lumeen tallautuneista jäljistä. He myös itse vetosivat kiinni olleeseen porttiin perustellessaan jäämistään yöksi, huolimatta siitä, että he oikeuskäsittelyssä ilmi tulleiden seikkojen perusteella myös saapuivat taloon portin jo ollessa kiinni, ilmeisesti aidan yli hyppäämällä.

Yksityistä maanomaisuutta ja tilaa rajanneiden fyysisten rakenteiden merkitys tulee usein yksityiskohtaisesti esiin oikeuden pöytäkirjoissa. Kaupungissa vuonna 1775 useaan otteeseen varastellut Walborg Ericsson meni tavallisesti sisään irrottamalla ikkunan.⁷⁰⁷ Miesjoukot tunkeutuivat taloihin aitojen yli tai nostamalla portin saranoiltaan.⁷⁰⁸ Myöskään katoille kiipeäminen ei ollut epätavallista.⁷⁰⁹ Hyvin erikoinen sisätiloihin tunkeutuminen tapahtui porvari Johan Pryssin talossa talvella 1790. Pryssin oma renki Michael

706 KA, TKO 30.12.1775 §1, 676–681.

707 KA, TKO 5.1.1775 §1, 1; TKO 7.10.1775 §2, 541.

708 KA, TKO 17.1.1760 §1, 47.

709 KA, TKO 16.11.1790 §5, sp.

Berg ryömi samassa talossa asuneen akatemian puutarharengin Matts Johansson Forsgreenin kamariin varastamaan kirstussa olleita arvotavaroita huoneen välikatossa olleesta aukosta, johon oltiin muuraamassa uunia.⁷¹⁰

Portin merkitys yksityisen tilan rajana nousee kiinnostavaan asemaan vuoden 1775 kaupunkipalon tutkinnassa. Kämnerinoikeus järjesti laajan tutkinnan 150 Pohjoiskorttelin tonttia elokuussa 1775 tuhonneesta tulipalosta. Palo alkoi vaskiseppä Nordquistin lesken Dorothea Bomanin talosta Brahenkadun varrelta hieman kello seitsemän jälkeen illalla. Oikeus tiedusteli kaikilta todistajilta, oliko talon portti palon alkaessa auki vai kiinni. Tämä ei lopulta selvinnyt, vaikka oikeudessa antoi todistuksensa toistakymmentä henkilöä. Ilmeisesti kaikkien huomio keskittyi palon alkaessa muihin seikkoihin. Tiedon olennaisuus liittyi talonomistajan velvollisuuteen tehdä kaikkensa palon rajaamiseksi ja palontorjunnan saamiseksi tontille, ja Turun kohdalla portin avaamisesta palon alettua määrättiin vuonna 1772 hyväksytyssä palojärjestyksessä.⁷¹¹ Tulipalon kaltainen poikkeustila kavensi oikeutta tonttialueen 'yksityisyyteen', mikä muutoin oli laissa ja arkipäivän käytännöissä itsestäänselvyys. 'Yksityinen tila' näyttäytyy edellä kuvatuissa tapauksissa ennen kaikkea siinä omaisuuteen liitettyssä yhteydessä, joka oli sen keskeisin merkitys 1700-luvun Ruotsin kielessä.

Rakennettu maailma ja sen rajapinnat eivät kuitenkaan valaise sitä, millä tavoin elämä jäsenyi rakennusten sisätiloissa – millaisia toiminnallisia ja sosiaalisia rajoja asuintiloissa vallitsi.⁷¹² Seuraavassa syvennyn kysymykseen siitä, millä tavoin eri lähdeaineistoja samanaikaisesti tulkitsemalla voidaan luonnostella käsitys alempien väestönosien asuinoloista ja asuinyhteisöistä kahden ja puolen vuosisadan takaisessa maailmassa.

Asuinyhteisö tilassa

'Perhe' (*familj*) merkitsi 1700-luvun Ruotsissa ja Euroopassa ennen kaikkea suvun muodostamaa yhteisöä ja sidettä, ja käsitteen saman katon alla asuvaa *ydinperhettä* tarkoittava merkitys muotoutui vasta 1800-luvun kuluessa.⁷¹³ Kuten aiemmin on todettu, käsitteen 'perhe' käytöstä arjen yhteyksissä ei etenkään alemmissä väestönosissa ole säilynyt lähteitä.⁷¹⁴ Historiallisena käsitteenä Anu Lahtinen onkin osuvasti kuvannut 'perhettä' ennemminkin *prosessiksi*, "yksilön elämänkulun aikana muuttuviksi merkityksellisiksi

710 KA, TKO 14.1.1790 §1, sp.

711 *Kongl. Maj:ts Nådigt fastställd Brand-Ordning för Åbo Stad* 1772. Frenckell, Åbo.

712 Flathery 2007, 10–11, 39.

713 Svenska Akademiens ordbok, hakusana 'familj'.

714 Gaunt 1991, 36.

lähisuhteiksi”.⁷¹⁵ Sukulaisuuden tai yhdessä asumisen määrittämistä yhteisöstä käytettiin 1700-luvun lopulla käsitettä ’kotitalous’ (*hushåll*), joka on myös 1700-luvun Turun teksteissä yleisin asuinyhteisöön viittaava käsite.⁷¹⁶

Vuosisatojen takaisten perhe- ja asuinyhteisöjen hahmottamista vaikeuttavat sekä käsitteelliset että lähdeaineistojen syntyprosessiin liittyvät ongelmat. 1700-luvun Ruotsissa asukkaat merkittiin veroluetteloihin⁷¹⁷ pääsääntöisesti ’kotitalouksittain’ (*hushåll*), mutta merkitsemisen käytännöt vaihtelivat huomattavasti, eikä ole selvää, mitä käsite *hushåll* kulloinkin merkitsi henkikirjoittajalle, tai kuinka johdonmukaisesti tällainen mielikuva ’kotitaloudesta’ asuin- tai sukulaisuusyhteisönä ohjasi henkikirjoittajan työtä. Demografisen historian tutkimuksen uranuurtaja ja *The Cambridge Group for the History of Population & Social Structures* perustaja Peter Laslett on osuvasti huomauttanut, että ”kysymykseen siitä, mitä [historiallisissa lähteissä esiintyvät] termit *perhe* tai *kotitalous* tarkoittivat, voivat antaa oikean vastauksen vain ne menneisyyden ihmiset, jotka loivat nämä aineistot [kursiivi allekirjoittaneen]”⁷¹⁸. Tarkastelen seuraavassa asuinyhteisön suhdetta asuttuun tilaan. Analysoin, millä tavoin asumisen tiloja määrittivät asuinyhteisöjen rakenteet, aikakauden ja lainsäädännön määrittävät normatiiviset ja hallinnolliset lähtökohdat, mutta ennen kaikkea tilassa eletyn jokapäiväisen elämän käytäntöjen maailma.

Kysymykseen yksityisyydestä liittyy läheisesti asuinyhteisöjen ja perherakenteiden historiallista kehitystä luotaava tutkimus. Tämän aihepiirin näkökulmani kannalta olennaisimmat juuret ovat Peter Laslettin 1960–1970-luvuilla johtamassa laajassa kvantitatiivisessa hankkeessa, jossa pyrittiin kartoittamaan väestöhistoriallisiin aineistoihin perustuen eurooppalaisten perherakenteiden laajoja ajallisia ja maantieteellisiä kehityskulkuja.⁷¹⁹ Laslettin koulukunnan demografinen lähestymistapa on sittemmin saanut osakseen paljon eri suunnilta tullutta kritiikkiä, joka on kohdistunut ennen kaikkea hankkeessa muotoiltujen perhemallien liian yhdenmukaiseen ja staattiseen olemukseen.⁷²⁰ Tällä saralla etenkin Naomi Tadmor on keskittynyt myös perhettä ja kotitaloutta kuvaavien

715 Lahtinen 2016, 109.

716 Svenska Akademiens ordbok, hakusanat ’hushåll’. Haettu 3.3.2015. Flandrin 1995 (1976).

717 Miettinen 2012, 28–30. Ruotsin henkikirjoituksen lähtökohdaksi on vuodesta 1623 lähtien kannettu vero. Vuodesta 1765 lähtien henkikirjoitukseen merkittiin periaatteessa koko valtakunnan väestö, myös henkirahasta vapautetut. Lähdekritiikistä ja asiakirjojen syntyprosessista ks. myös Sirén 1998 ja Waris 1999.

718 Laslett 1972, 24. ”[...] to answer the question what exactly is meant [in historical record] by the terms family and household the only appropriate response would be an appeal to the past persons who created that evidence.”

719 Laslett (ed.) 1972.

720 Esim. Levi 1992, 68, 95–96; Tadmor 2001; Miettinen 2012, 31–41.

käsitteiden analyysiin pyrkiessään hahmottamaan varhaismodernin Englannin asuin- ja sukulaisuusyhteisöistä käytettyä kieltä. Jo aiemmin vastaava näkökulma on ranskankielisessä tutkimuksessa ollut esillä Jean-Louis Flandrinin kirjoituksissa.⁷²¹ Viimeaikaisista uusista avauksista taas on mainittava etenkin Joachim Eibachin tulkinnot kotitalouksien avoimesta ja toiminnallisesti vuorovaikutteisesta luonteesta.⁷²² Huolimatta siitä, että perherakenteet ovat olleet taajaan esillä 1900-luvun jälkipuoliskon ja 2000-luvun alun historian tutkimuksessa, Laslettin vuonna 1972 esittämää ’tilallista kriteeriä’ (*spatial criterion*) – kysymystä samassa *tilassa* asumisesta perhettä tai kotitaloutta määrittävän tekijänä – ei ole juurikaan problematisoitu samoin tavoin kuin kahta muuta laajaltikin käsiteltyä kriteeriä, sukulaisuutta ja yhdessä työskentelyä.⁷²³ Syynä on ollut tilallisen näkökulman vaipuminen taka-alalle, sosiaalisen vuorovaikutuksen ja taloudellisten tekijöiden varjoon. Siitä syystä tarkasteluni päämääränä on myös kotitalouden ’tilallisen kriteerin’ pohtiminen turkulaisten aineistojen valossa.

Aloitan tarkasteluni ’kotitalouden’ (*hushåll*) käsitteestä. Mitä turkulaiset lähteet kertovat tämän sanan merkityksistä ja käytöstä arjen ilmiöiden tasolla? Kaksi tammikuussa 1775 käsiteltyä, kihlautuneiden ennenaikaista yhteenmuuttamista koskenutta oikeustapausta avaavat näkökulman siihen, miten kotitalouden ja asuinyhteisön idea punoutui tilaan 1700-luvun Turussa ja Ruotsissa. Tapauksista ensimmäinen liittyi porvari Johan Bryggmanin ja porvari Winckelmannin lesken Lisa Mattsdotterin yhteenmuuttoon. Kaupunginviskaali kutsui heidät oikeuteen kuultavaksi sen tähden, että he asuivat samassa talossa mutta eivät olleet naimisissa.⁷²⁴ Johan myönsi oikeudessa auttaneensa Lisaa muun muassa halkojen hakkaamisessa, veden nostamisessa ja hoitaneensa hänen asioitaan markkinamatkoilla. Hän kertoi myös yöpyneensä samassa talossa mutta eri huoneessa kuin Lisa Winckelmann. Lisa myönsi Johanin kertoman todeksi mutta korosti, että Johan auttoi häntä rengin ominaisuudessa. Lisan mukaan heitä yhdisti lähinnä kuuluminen samaan ’kotitalouteen’ (”så som dreng betjent henne i hushålds wänningarne”), ja myös Lisa kielsi heidän nukkuneen samassa huoneessa.⁷²⁵

721 Tadmor 1996; Flandrin 1995 (1976).

722 Eibach 2010.

723 Peter Laslett ryhmineen muotoili kotitalouden olemukselle kolme yleisluontoista kriteeriä – sukulaisuus-, toiminnallisuus- (yhdessä työskentely) ja tilallisuuskriteerin, ks. lähemmin Laslett 1972, 23–28.

724 Syyte perustui vuoden 1734 naimiskaareen, jonka perusteella vasta avioituneet saattoivat muuttaa yhteen asumaan eivätkä lesket avioitua ennen kuin puolen vuoden (miehet) tai vuoden (naiset) kuluttua, ks. *Swea Rikets Lag* 1734, Giftersmåls Balk, cap XII, §3.

725 KA, TKO 18.1.1775 §1, 29–30.

Samana päivänä käsitelty toinen tapaus koski kuninkaallisen laivaston korpraalin Alexander Löffmanin ja hänen kihlattunsa, konstaapeli Matts Lindströmin lesken Scharlotta Törneran yhdessä asumista. Löffmanin senhetkisessä kortteerissa porvari Nurkalan eli Anders Olinin luona pariskunta asui silläkin hetkellä saman katon alla (”under ett tak”). Alexander Löffmann kertoi oikeudessa, että he kyllä asuivat samassa talossa mutta eivät nukkuneet samassa huoneessa. Scharlotta Törnera tosin myönsi, että ensimmäisenä yönä Nurkalan luona he olivat nukkuneet samassa huoneessa, jossa oli ollut myös palvelusväkeä – Alexander sängyssä ja Scharlotta penkillä – mutta sanoi heidän nukkuneen sen jälkeen eri huoneissa. Kaupunginviskaali kertoi tällä kohtaa itse havainneensa heidän asuvan saman katon alla, ja siksi paikalle kutsuttiin todistajia. Porvari Nurkala eli Anders Olin kertoi, että sen jälkeen kun Löffman oli muuttanut kaupunkiin, he olivat asuneet välillä eri huoneissa, välillä samassa huoneessa. Tällä hetkellä he asuivat Olinin mukaan vierekkäisissä huoneissa (”rummen innan warandra”), ja vaikka toisessa huoneista ei ollut sänkyä, siellä oli todistajan mukaan kuitenkin arkkuja, joiden päällä saattoi nukkua. Tällä Olin siis viittasi siihen, että Alexander ja Scharlotta olivat periaatteessa voineet nukkua eri huoneissa. Hän lisäsi tähän kuitenkin, ettei tiennyt lähemmin heidän nukkumisjärjestelystään tai siitä, pitivätkö he ovia lukossa.⁷²⁶

Molemmat tapaukset kuvastavat hyvin fyysisen tilan rajojen suurta merkitystä asumisen luonteen määrittelyssä. Huomionarvoinen on ilmaisu *bushålds wänningarne*, jolla Lisa Winckelmann pyrki perustelemaan, etteivät he olleet asumisen käytännöissä kihlautuneisiin verrattava pari. Sanan esiintyminen tässä yhteydessä kertoo myös sen käytöstä ja selkeästä merkityksestä arjen tasolla. Valitettavasti ketään edellä mainituista henkilöistä ei löydy Turun henkikirjoista, joten henkikirjan latineiden viranomaisten määrittelemä kuva heidän kotitalouksiensa kokoonpanoista jää arvoitukseksi.

Kysymystä asuinpaikoista ja asuinyhteisöistä voidaan kuitenkin muissa tapauksissa lähestyä vertailemalla oikeuden pöytäkirjoista ilmeneviä ja henkikirjan ilmoittamia asuinpaikkoja. Kysymys liittyy laajempaan keskusteluun siitä, millä perustein yksilöt kirjattiin väestöä kuvaaviin asiakirjoihin: ratkaisiko sen asuinpaikka – tila tai kaupunkitalo – vai kuulumisen tiettyyn kotitalouteen eli laillinen suojele? Tiina Miettinen on Hämeen maaseudun osalta päätenyt siihen tulokseen, että kirkonkirjoissa olevat tiedot eivät kerro asuinpaikkaa, vaan ennemminkin kuulumisen tiettyyn kotitalouteen tai asuinyhteisöön. Joissain tapauksissa henkilöt on hänen mukaansa merkitty asiakirjaan jopa dokumentin mahdollisimman sulavalinjaisen muotoilun lähtökohdista, riippumatta kummastakaan edellä mainitusta tekijästä.⁷²⁷

726 KA, TKO 18.1.1775 §2, 30–32.

727 Miettinen 2013, 147, 204.

Turun tapauksessa asuinpaikan ja asiakirjamaininnan suhdetta on mahdollista tutkia vertailemalla oikeuslähteitä ja henkikirjoja. Ruotsin 1700-luvun asuinyhteisöjä ja asuinpaikkoja voidaan tarkastella kahden erilaisen väestöhistoriallisen lähteen kautta. Toinen on henkikirja ja toinen kirkollisten viranomaisten ylläpitämä rippikirja. Tunnettu ongelma on, että nämä kaksi lähdettä antavat jossain määrin ristiriitaisen kuvan ihmisten asuinpaikoista kaupungissa, mutta tätä on tutkittu lähinnä 1800-luvun osalta.⁷²⁸ Henkikirjat ja rippikirjat laadittiin erilaisin periaattein kaupungeissa ja maaseudulla, minkä lisäksi niiden laadinnassa ja kirjaamisen periaatteissa esiintyi vaihtelevia paikallisia käytäntöjä. Tästä syystä väestöhistoriallisten lähteiden analyysissä on aina perehdyttävä paikallisiin viranomaiskäytäntöihin ja tehtävä tulkinnat sen perusteella. Esimerkiksi Turussa kirkonkirjat ja henkikirjat laadittiin toisistaan riippumatta lääninkonttorissa ja seurakunnassa siinä, missä Hämeen maaseutupitäjissä henkikirja pohjautui kirkonkirjoihin.⁷²⁹ Turussa henkikirja laadittiin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa vuosittain talouden päämiehen tai hänen edustajansa raatihuoneella antaman, talon asumia kotitalouksia ja asukkaita koskevan kirjallisen ilmoituksen perusteella.

Henkikirjoja tai rippikirjoja ei ole aiemmin systemaattisesti vertailtu muihin asuinpaikkaa ja asumisen järjestelyjä eri näkökulmasta valaiseviin lähdeaineistoihin kuten tuomiokirjoihin, vaan lähinnä toisiinsa.⁷³⁰ Seuraavassa tarkastelen väestöhistoriallisten asiakirjojen ja kämnerinoikeuden tuomiokirjojen antamaa kuvaa asuinpaikoista. Turun rippikirjat ovat miltei kokonaan kadonneet tutkitulta ajalta, joten perustan sen tähden tulkintani henkikirjoihin ja oikeuspöytäkirjoihin.

Kysymystä valaisee yksityiskohtaisesti marraskuussa 1760 Turun kämnerinoikeuteen tuotu tapaus. Piika Walborg Mattsdotter pestautui lokakuussa 1760 kauppias Hans Henric Imbergin palvelukseen, ja Imberg sijoitti hänet akatemian muusikolta Carl Lenningiltä vuokraamaansa huoneeseen.⁷³¹ Koska Imbergillä oli ennestään kaksi piikaa eikä Lenningillä yhtäkään, Walborg siirrettiin miesten päätöksellä palvelukseen Lenningille. Sittemmin Lenning pahoinpiteli Walborgin ja takavarikoi hänen kirstunsa, mistä syystä tapaus päättyi oikeuteen.⁷³² Oikeuden pöytäkirjasta käyvät varsin yksityiskohtaisesti ilmi

728 Happonen 2009.

729 ks. Miettinen 2013, 147. ks. esim. *Åbo Tidningar* 16.11.1795.

730 Happonen 2009. Tiina Miettinen on tutkinut Hämeen maaseudun 1600-luvun asuinyhteisöjä pyrkien tulkitsemaan ristiin mahdollisimman monenlaisia asuinpaikkaa kuvaavia lähteitä, ks. 2013, 47, 54–80.

731 Imbergin talo sijaitsi Kirkkokortteli 13:ssa ja Lenningin Kirkkokortteli 23:ssa, ne olivat vinoittain vastapäätä Pienen Kirkkokadun ja Kroopinkujan varsilla, (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 446, 469.

732 KA, TKO 6.11.1760 §1, 1618–1627; TKO 8.11.1760 §3, 1632–1638.

piikojen asuinjärjestelyt. Imbergin Lenningiltä vuokraamassa huoneessa Kirkkokortteli 23:ssa asuivat Walborgin ohella Imbergin kaksi piikaa – kaikki Imbergin piiat siis asuivat Lenningin talossa kadun toisella puolella.⁷³³ Entä miten heidät oli henkikirjoitettu? Tässä tapauksessa laillinen suojele näyttää olleen ratkaiseva peruste, sillä Imbergin kaksi piikaa löytyivät hänen kotitaloudestaan kun taas Walborg henkikirjoitettiin Carl Lenningin kotitalouteen, huolimatta siitä että kaikki kolme piikaa asuivat samassa huoneessa.⁷³⁴ Ainakin turkulaisten aineistojen valossa näyttää kuitenkin siltä, ettei laillinen suojele eli tiettyyn kotitalouteen kuulumisen aina määrännyt henkikirjan laatimista. Sekä samaisen vuoden 1761 henkikirjasta että tässä tutkimuksessa systemaattisesti tarkastellusta vuoden 1775 henkikirjasta näet löytyy useita mainintoja siitä, että johonkin toiseen talouteen kuulunutta palvelusväkeä merkittiin henkikirjaan toisaalle, mitä ilmeisimmin asuinpaikan mukaan.⁷³⁵ Näin ollen vaikuttaa siltä, ettei henkikirjojen laatimisen taustalla ollut erityisen säännönmukaista periaatetta siitä, millä tavoin kaupungin asukkaat luetteloiitiin, vaan käytännöt vaihtelivat tapauskohtaisesti jopa saman kirjurin laatimassa yhdessä ja ainoassa asiakirjassa. On myös mahdollista, että henkikirjoittajalle tehdyn ilmoituksen muotoilulla oli vaikutusta siihen, miten kaupungin asukkaat merkittiin henkikirjaan.

Asuinyhteisöjen kannalta kiintoisaa tapahtumaa käsiteltiin kämnerinoikeudessa myös huhtikuun lopussa 1760. Tuolloin oikeuteen haastettiin kirvesmies Jöran Penti, joka harjoitti pääsiäispyhien aikaan luonaan laitonta anniskelua ja piti tansseja. Neljäntenä pääsiäispäivänä meno yltyi niin vauhdikkaaksi, että kaupunginviskaalin oli määrättävä vahdit pidättämään Pentin luota neljä koulupoikaa (schola gässe) eli katedraalikoulun oppilasta. Oikeudessa todistanut vahtikorpraali Simon Modig kertoi, että kolmannen pääsiäispäivän iltana hän ja vahdit menivät viskaalin lähettäminä Pentin luo, mistä vahdit löysivät hänen tuvastaan mainitut neljä koulupoikaa, professori Kalmin puutarharengin, kolme piikaa ja Jöran Pentin. Penti vastasi syytöksiin, että puutarharengi oli hänen vaimonsa veljenpoika ja että kolme paikalla ollutta ”piikaa” olivat itse asiassa hänen oma tyttärensä, hovioikeuden kanslisti Palanderin piika, joka asui hänen tontillaan sekä kolmas muuan vieras piika, joka asui Pentin luona tilapäisesti kortteerissa.⁷³⁶ Pentin päämääränä oli mitä ilmeisimmin vedota siihen, että valtaosa hänen luotaan tavatuista henkilöistä ei itse asiassa ollut hänen laittoman krouvinsa vieraina vaan kuului sukuun tai vähintäänkin talon asuinyhteisöön.

733 KA, TKO 6.11.1760 §1, 1625.

734 (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 466, 469.

735 Esim. (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 449; (Turun henkikirja 1775) KA 7686, 827, 830, 836, 868.

736 KA, TKO 29.4.1760 §5, 671–676.

Tapauksessa mainitut henkilöt ovat osin paikannettavissa vuosien 1760 ja 1761 henkikirjoista Kirkkokorttelin tonteilta 87 ja 90.⁷³⁷ Pentin talossa asui henkikirjan mukaan vuonna 1760 ainoastaan Jöran Penti itse vaimonsa Lisan kanssa, ja seuraavan vuoden henkikirjassa taloon on henkikirjoitettu myös heidän tyttärensä Lisa. Jöran Pentin talonsa asukkaaksi mainitsema notaari Palanderin piika taas löytyy Palanderin taloudesta tontilta 90. Kuten aiemmin todettiin, henkikirjatietojen perusteella ei kuitenkaan ole pääteltävissä, asuiko notaari Palanderin piika tosiaan Jöran Pentin talossa. Joka tapauksessa Pentin perustelu havainnollistaa hyvin sitä, miten laitonta kapakointia harrastaneet kaupunkilaiset pyrkivät vetoamaan siihen, että kosteiden pöytien ääreltä löytyneet henkilöt kuuluivat talon asuinyhteisöön eivätkä olleet laittoman krouvitoiminnan asiakkaita. Tässä mielessä kotitalouden – tai laajemmin ajateltuna asumisen yhteisön – rajat voi ymmärtää dynaamisina ja tilannekohtaisesti muuttuvina. Arjen rakenteista lähteviä selitysmalleja korostanut Giovanni Levi onkin todennut, että abstrakteja ja yleistettyjä perherakenteita korostavat teoriat sulkeistavat kotitalouden siteet ulkomaailmaan.⁷³⁸ Arjen käytänteissä asumisen yhteisöt saattoivat hahmottua häilyvinä ja tapauskohtaisina, niin 1600-luvun Piemontessa kuin 1700-luvun Turussakin.

Varhaismodernien kaupunkien asuminen on joissain aiemmissä tutkimuksissa ollut esillä ahtaiden asuinolojen näkökulmasta.⁷³⁹ Mitä 1700-luvun Turusta säilyneet lähteet sitten kertovat asumisen arjesta? Mitä 'yksityinen tila' merkitsi rakennetun tilan näkökulmasta, ja millaisia käytäntöjä asumiseen liittyi? Kenellä kaupungissa oli omia huoneita tai omaa tilaa?

Kaikkein ahtaimmin asuneessa kaupunkiväestössä jopa eri kotitaloudet saattoivat jakaa saman huoneen. Kahden kotitalouden yhteisasumisesta löytyy kuvaus esimerkiksi pakkaaja Anders Strandbergin omistaman luostarikorttelin tontin 357 asuinoloista vuodelta 1775. Vartiovuoren länsirinteellä sijainneella tontilla asuivat henkikirjan mukaan tontinomistajan talous – Strandberg, hänen vaimonsa Walborg (Mattsdotter) ja heidän lapsensa Johan, Anders, Henric ja Ewa. Heillä oli vuokralaisina sotilas Matts Ekman ja tämän vaimo Kaisa (Thomasdotter) sekä armeijan laivamiehenä aiemmin ollut Anders Jacobsson, hänen vaimonsa Anna sekä lapsi Maria.⁷⁴⁰ Talon asukkaiden asuinjärjestelyihin päästään käsiksi keväällä 1775 kämnerinoikeudessa käsitellyistä tapahtumista. Talossa

737 (Turun henkikirja 1760) KA 7613, 492; (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 448–449.

738 Levi 1992, 95–96.

739 Roche 1981, 120–121; Sarti 2002, 110–114; Orlin 2007, 163–177.

740 Suluissa olevat partonnyymit eivät esiinny henkikirjassa, vaan ne on yhdistetty henkilöön kämnerinoikeuden tuomiokirjan perusteella, ks. edellä olevat viitteet, TKO 27.4.1775 §1; (Turun henkikirja 1775) KA 7686, 849.

asuneen Anders Jacobssonin epäiltiin syyllistyneen laajaan varkauksien vyyhtiin, ja niin ollen talon muita asukkaita kuultiin hänen liikkeistään. Talonomistaja Anders Strandberg kertoi, että Anders Jacobsson oli kuluneena talvena käynyt usein ulkona ja ollut juovuksissa. Hän ei kuitenkaan osannut kuvata Andersin Jacobssonin liikkeitä sen tarkemmin, koska tämä asui toisessa tuvassa kuin hän itse (”så wida Anders bodt i en annan stuga”).⁷⁴¹ Saman talon vuokralaisista Kaisa Thomasdatter oli Anders Jacobssonin liikkeistä paremmin perillä, sillä hän kertoi asuvansa Andersin ja tämän vaimon kanssa samassa huoneessa (”i ett och samma rum”).⁷⁴² Tämän huoneen todennäköisesti jakoivat Kaisan mainitsemien henkilöiden ohella myös henkikirjoista löytyvät Andersin ja Annan lapsi Maria sekä Kaisan aviomies Matts Ekman, kaikkiaan viisi henkilöä.

Strandbergin tontilla sijainneen tuvan kaltaiset erityisen ahtaat asuinolot olivat käytettyjen lähdeaineistojen valossa poikkeuksellisia. Huomattavasti useammin oikeuslähteistä käy nimittäin ilmi, että alempiin väestöryhmiin kuuluneet henkilöt, kuten rengit tai yksinäiset naiset, asuivat omissa huoneissaan. Edellä kuvatun varkausvyyhdin osapuolina oli myös asessori Johan Haartmanin palvelusväkeä. Heidän asuinjärjestelynsä tulevat niin ikään yksityiskohtaisesti ilmi oikeuden todistajanlausunnoista. Haartmanin renki Johan Eriksson oli oikeuden tulkinnan mukaan saattanut välittää varastettua tavaraa, sillä hän asui omassa huoneessaan (”Johan hade kammare för sig i hwilcken bodt”).⁷⁴³ Kamari oli selvästi yksinomaan Johanin käytössä, sillä siellä oli kevään aikana asunut myös edellä kuvattuun varkausvyyhtiin liittynyt Anders Jacobsson. Todistajana olleen asessori Haartmanin piian Lisa Jacobsdotterin mukaan Anders oli pitänyt Johanin luona majapaikkaansa (”hos honom om dagarne legat of haft sitt tillhåll”), ja hän kertoi myös, että miehistä molemmat olivat olleet lähes koko ajan juovuksissa. Asessori Haartman oli yrittänyt puuttua asiaan ja kieltää Andersia tulemasta taloon, mutta tämä oli siitä huolimatta jälleen kerran löytynyt Johanin kanssa humalassa tämän kamarista.⁷⁴⁴ Saman jutun käsittelystä käy niin ikään ilmi, että Johanin kamari sijaitsi leivintuvan takana ja että piioilla oli oma kamari, joten talon piiat mitä ilmeisimmin jakoivat yhden kamarin keskenään. Välissä olleesta leivintuvasta mainittiin erikseen, ettei siellä asunut kukaan.⁷⁴⁵ Oma kamari oli myös

741 KA, TKO 27.4.1775 §1, 265.

742 KA, TKO 27.4.1775 §1, 266.

743 KA, TKO 27.4.1775 §1, 259.

744 KA, TKO 27.4.1775 §1, 260–262.

745 KA, TKO 27.4.1775 §1, 262–264.

esimerkiksi tuomiorovasti Samuel Pryssin rengillä Johan Mattsonilla sekä monilla muilla kämnerinoikeuden aineistoissa esiintyvillä reingeillä ja piioilla.⁷⁴⁶

Rakennetun tilan jäsentyminen kotitalouksien tai yksittäisten henkilöiden omaan tilaan käy oikeuden asiakirjoissa tavallisesti ilmi ilmaisusta ”sitt rum”, ”sitt egit rum” tai ”sin kammare”. Nämä oman tilan käsitteen eri ilmaukset kertovat siitä, että asuintilojen koettiin ahtaissakin oloissa selkeästi kuuluvan jollekin tietylle henkilölle tai taloudelle, vaikka saman talon asukkaat olisivatkin toisinaan oleskelleet toistensa huoneissa. Talvimarkkinoiden aikaan vuonna 1790 sattuneen varkauden oikeuskäsittelyssä todistajat kuvailivat asumisen arjen käytäntöjä Lena Jacobsdotterin omistamassa Mäkilän talossa.⁷⁴⁷ Talossa vuokralla asunut sotilas Eric Lichström tuli kotiin 18. helmikuuta illalla vasta yhdeksän jälkeen, ja kun hän pyrki huoneeseensa (”sit rum”), oli eteisen ovi kiinni. Kun Eric hakkasi oveen, huusi hänen vaimonsa Walborg Henricsdotter sisältä, että tuntemattomat miehet olivat tuoneet eteiseen varastettua tavaraa ja Ericin tuli väärinkäsitysten välttämiseksi mennä talon emännän Lena Jacobsdotterin tupaan nukkumaan, minkä hän tekikin. Varhain aamulla Eric kuitenkin siirtyi jatkamaan uniaan ”omaan huoneeseensa” (”sitt egit rum”) ja näki yhtä jos toistakin tavaraa leviteltynä eteisessä. Kysymys oli siitä, että talossa aiemmin kortteeranneet miehet käyttivät Ericin ja Walborgin eteistä erään porvarin talosta varastetun tavarain väliaikaisena kätköpaikkana. Tällä kohtaa olennainen huomio on se, että Eric saattoi mennä myöhään illalla talon emännän tupaan, vaikka tämä oli oman, tapauksen alussa kuvattuna todistuksensa perusteella, mennyt nukkumaan jo paljon aiemmin, silloin kun varastettuja tavaroita oli kannettu pihaan. Lena Jacobsdotter ei myöskään maininnut havainneensa Ericin olleen hänen tuvassaan, ilmeisesti hän oli jo nukkumassa.⁷⁴⁸ Vaikka Ericillä ja Walborgilla oli yksiselitteisesti ilmenevä oma huone talossa, asutun tilan rajat saattoivat olla hyvinkin joustavia.

Ahtaiden asuinolojen ja asukkaiden oman tilan näkökulmasta havainnollinen esimerkki löytyy vuodelta 1775, Walborg Ericsdotterin varkauksista ja edesottamuksista. Oikeus halusi – Walborgin ollessa jälleen kerran epäiltynä varkaudesta – kuulla tämän kanssa samassa talossa asunutta piikaa Ulrica Lovisa Eklöfiä sekä niin ikään samassa talossa

746 KA, TKO 29.7.1775 §2, 428–430. Muita tapauksia esim. TKO 5.1.1760 2, 10; TKO 27.3.1760 §4, 532–533; 23.9.1760 §3, 1450; TKO 1.8.1775 §4, 435; TKO 9.11.1790 §2, sp. Alempien väestönosien asumisen arjesta 1800-luvun alun Viipurissa ks. Einonen 2013.

747 Turussa oli vuosien 1790 ja 1791 henkikirjoissa kaksi Mäkilä-nimistä taloa (Kirkkokortteli 100 ja Itäkortteli 131), jolle oikeuskäsittelyssä mainittuja henkilöitä ei kuitenkaan ollut henkikirjoitettu.

748 KA, TKO 19.2.1790 §1, 1–5.

asunutta Susanna Simonsdotteria. Ulrica asui kertomansa mukaan samassa huoneessa kuin Walborg Ericsson ja hänen miehensä tupakankehrääjä Sarin. Susanna Simonsdotter taas jakoi Walborgin ja tupakankehrääjä Sarinin kanssa eteisen mutta asui eri huoneessa. Hyvin todennäköisesti kysymyksessä siis oli paritupa. Ulrican todistuksesta käy ilmi, ettei hänellä ollut omaa avainta asumaansa huoneeseen, ja hänen täytyi aina pyrkiä sisään koputtamalla. Walborg myös heitti hänet ulos huoneesta silloin, kun hän tarvitsi omaa rauhaa käsitelläkseen varastettuja tavaroita, ja silloin Ulrican oli aina tultava toisessa huoneessa asuneen Susannan luo. Mitä ilmeisimmin ovet kuitenkin olivat valtaosan ajasta auki, ja asukkaat kulkivat varsin vapaasti toistensa tiloissa. Susanna näet kertoi alkaneensa epäillä Walborgia varkauksista sen jälkeen, kun hänen nelivuotias tyttärensä kerran Walborgin poissaollessa tämän huoneesta tullessaan sanoi, että tällä oli uudet kengät, jotka myös Susanna sittemmin huomasi Walborgin sängyn alla.⁷⁴⁹

Amanda Vickery on tuonut esiin, miten yksityinen tila jäsenyi 1700-luvun Englannissa myös huoneita pienempiin yksiköihin: kirstuihin, lipastoihin ja laatikoihin. Kirstuja tarvittiin erityisesti silloin, kun eri talouksia asui samoissa tiloissa, jolloin irtain omaisuus tarvitsi laittaa erikseen lukkojen taakse.⁷⁵⁰ Vastaavanlaiset käytännöt ovat usein esillä myös Turun 1700-luvun oikeuspöytäkirjoissa. Jo aiemmin mainitut, Luostarikortteli 357:ssä asuneet entinen laivamies Anders Jacobsson ja hänen vaimonsa Anna Jacobsdotter, jotka jakoivat tuvan toisen talouden kanssa, omistivat yhteisen kirstun, johon heillä molemmilla oli avain.⁷⁵¹ Talosta toiseen liikkuvien palkollisten kohdalla kirstun merkitys yksityisen omaisuuden säilytyspaikkana oli sitäkin merkittävämpi, kuten Kirsi Vainio-Korhonen on aiemmin tuonut esiin.⁷⁵²

Vastaava yksityisen tilan skaalautuminen näkyy myös ylemmissä väestöosissa. Kun komissaari Michel Melanderin taloon tehtiin kesäkuussa 1790 lainmukainen kotietsintä hänen vaimonsa ja piikansa ollessa epäiltynä varkaudesta, Melander kirjelmöi oikeudelle siitä, ettei etsinnän suorittaneilla viranomaisilla ja kantajalla ollut oikeutta kajoata hänen laatikolliseen kirjoituspöytänsä (bureau), vaikka etsintä muutoin olisikin ollut laillinen.⁷⁵³ Rakennuksen huonetilat, joita käyttivät muutkin talouden jäsenet, sai rauhassa tutkia, mutta kajoaminen selvästi tietylle henkilölle kuuluvaan paikkaan asunnossa oli Melanderin mukaan tuomittavaa.

749 KA, TKO 5.1.1775 §1, 1–5.

750 Vickery 2009, 39–42.

751 KA, TKO 27.4.1775 §1, 254–255.

752 Vainio-Korhonen 2006, 127.

753 KA, TKO 12.6.1790 §1, sp.

Varastetun tavaran kätkeminen antaa kiintoisan kurkistusaukon kaikkein surkeimmissa oloissa eläneiden väestönosien omaan tilaan, saalis kun oli tavallisesti kätkevä mahdollisimman hyvin piiloon kaikilta muilta. Vuoden 1775 aikana useita kertoja varastelleen Walborg Ericssonin tapaus on tällä kohdin kuvaava. Ensimmäisellä kerralla tammikuussa 1775 hän kätki tavarat asuinhuoneeseensa sängyn alla olevaan komeroon, missä nelivuotias tytär näki ne.⁷⁵⁴ Kun Walborg taas saman vuoden maaliskuussa päätyi varastamaan, tällä kertaa elintarvikkeita kauppias Emanuel Tellmanin aitasta, hän – ehkä vahingosta viisastuneena – ei enää vienyt niitä kotiinsa vaan kätki ne Postimestarinkujalla talvisäilytyksessä olleen nurinpäin käännetyyn veneen alle.⁷⁵⁵ Tämäkin kätkepaikka tuli reilussa viikossa ilmi. Kun Walborg oli jälleen kerran varastamassa lokakuun alussa – tällä kertaa hän vei hovioikeudenneuvos Gustaf Idmanin leivintuvasta kuivumassa ollutta pyykkiä – hän kätki saaliin sisältäneet nyytit ensin aita vasten nojanneen oven taakse Luostarinmäelle ja siirsi tavarat sieltä kaupungin tulliaidan ulkopuolelle olleeseen riiheen. Tällä kertaa hänet saatiin kiinni itse teosta.⁷⁵⁶

Tässä vaiheessa Walborgilla ei oikeuden kertomuksista esiin tulevien tietojen perusteella enää ollut vakituista asuinpaikkaa. Hänet oli loppuvuodesta 1775 henkikirjoitettu porvari Eric Lillbergin tontille Eteläkortteli 581:een Pellavankutojankadulla sijainneeseen taloon.⁷⁵⁷ Oikeuden pöytäkirjan kuvausten perusteella Walborg kuitenkin vietti ainakin osan ajasta irtolaiselämää nukkuen siellä täällä kaupungissa tuttujensa luona. Viimeisimmän, lokakuisen varkausesisäisen aikana hän myös mainitsi nukkuneensa ainakin yhden yön ulkona veneessä.⁷⁵⁸ Walborg kuului kaupungin harvalukuisen väestönosaan, jolla ei ollut juuri lainkaan omaa tilaa. Hänen strategiansa kätkeä tavaraa ympäri kaupunkia näyttytyy surullisen ulottuvuutensa rinnalla historian tutkijalle mielenkiintoisena osoituksena siitä, miten kaupungin yleisillä kaduilla lojuneet veneet ja ovet, tai kaupungin reunoilla sijainneet riihet ja ladot, saattoivat toimia omakohtaista tilaa korvanneina piilopaikkoina.⁷⁵⁹

754 KA, TKO 5.1.1775 §1, 4.

755 KA, TKO 23.3.1775 §4, 198.

756 KA, TKO 7.10.1775 §2, 541–543; 12.10.1775 §4, 563–566. Ks. tämän teoksen sivut 59–60.

757 Porvari Eric Lillbergin taloon Walborg on henkikirjoitettu nimellä 'qwinsperson Walborg'; (Turun henkikirja 1760) KA 7690, 785. Tontin muut henkikirjoitetut asukkaat täsmäävät kämnerioikeuden pöytäkirjassa saman tontin asukkaiksi kuvattujen henkilöiden kanssa, joten kysymys on samasta Walborgista, ks. KA, TKO 5.1.1775 §1.

758 KA, TKO 14.10.1775 §1, 566–568.

759 Varastetun tavaran kätkemisestä porvari Johan Gräsen pellolla sijainneeseen latoon ks. KA, TKO 14.10.1775 §3.

Walborg Ericssonin varkauksiin kytkeytyvä tilallinen elämäntila vuonna 1775. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

1. Walborg Ericssonin henkikirjoitettu asuinpaikka vuoden 1776 henkikirjassa Eteläkorttelin tontilla 581 porvari Eric Lillbergin talossa. KA 7690, 785. Tontin muut henkikirjoitetut asukkaat täsmäivät kämnerioikeuden pöytäkirjassa saman tontin asukkaiksi kuvattujen henkilöiden kanssa, ks. TKO 5.1.1775 §1.
2. Walborg Ericssonin ensimmäinen varkaus 1–2.1.1775 välisenä yönä, jolloin hän vei Michel Alrothin talon (Itäkortteli 180) saunasta piika Lisa Ericssonin vaatekerran sekä 55 pellavavyhtiä. KA 7686, 835. TKO 5.1.1775 §1.
3. Walborg Ericssonin toinen varkaus maaliskuussa 1775, jolloin hän vei kauppia Emanuel Tellmanin aitasta elintarvikkeita. KA 7686, 824. TKO 16.3.1775 §2.
4. Postimestarinkuja, missä Walborg kätki Tellmanin aitasta varastamia elintarvikkeita kadulla talvisäilytyksessä olleen veneen alle. TKO 23.3.1775 §4.
5. Hovioikeudenneuvos Gustaf Idmanin talo Luostarikortteli 386:ssa, mistä Walborg Ericsson vei Kuninkaankadun varrella sijainneesta leivintuvasta siellä kuivumassa ollutta pyykkiä. KA 7686, 850. TKO 7.10.1775 §2.
6. Matruusi Gabriel Lindströmin talo Luostarikortteli 878:ssa, minne Walborg Ericsson kätki Idmanin leivintuvasta varastamansa pyykkit aita vasten nojanneen oven alle. KA 7686, 882. (Lindström-niminen tontti on vuoden 1785 henkikirjassa Luostarikortteli 85 ja on voitu siten paikantaa kartalle) TKO 11.10.1775 §2.
7. Luostarinmäellä tulliaidan takana sijainnut riihi, minne Walborg yritti kätkeä Idmanin leivintuvasta varastettua tavaraa. TKO 12.10.1775 §4.
8. Kutoja Henrik Eklundin talo Itäkortteli 245:ssä, mistä Walborg oli heitetty ulos juuri ennen Idmanin luona toteuttamaansa varkautta. KA 7686, 841. TKO 12.10.1775 §4.
9. Pellavankutoja Johan Grönqvistin talo Itäkortteli 240:ssä, mistä Walborg oli tiedustellut yösiijaa tultuaan heitetyksi ulos Eklundilta. KA 7686, 840. TKO 12.10.1775 §4.
10. Porvari Immolinin krouvi, missä Immolinin vaimo Catharina Simonsdotter oli varkautta seuraavan päivän aamuna kello puoli kuusi tarjoillut Walborgille puolikkaan tuopin olutta. KA 7686, 825. TKO 14.10.1775 §1.

Turkulaisten asumiskäytäntöjen perusteella Peter Laslettin muotoilemaa tilallista kriteeriä – ajatusta saman katon alla asumisesta – ei voida pitää toimivana reunaehtona kotitalouden muodostumiselle, sillä monissa tapauksissa on ilmeistä, että samaan ’kotitalouteen’ kuuluneet henkilöt asuivat jopa eri tonteilla. Toisaalta kihlaparien suhteen kysymys yhteisasumisesta oli hyvinkin tilallinen, ja oikeusistuin saattoi tutkia asumisen ja nukkumisen käytäntöjä jopa huonekohtaisesti. Henkikirjat ja kämnerinoikeuden aineistot tarjoavat kysymyksiin asumisen yhteisöistä ja ’yksityisestä tilasta’ sekä yhdenmukaisia että ristiriitaisia vastauksia, ja siinä ne heijastanevat, paitsi asiakirjojen laadinnan konventioita, myös menneisyyden elämän ja siitä kertovien tekstien yksiselitteisiin yleistyksiin taipumatonta monimutkaisuutta.

Yksinasujien kaupunki?

Viime vuosina julkisuudessa on niin ulkomailla kuin Suomessakin kirjoitettu runsaasti yksin asumisesta. Näissä puheenvuoroissa yksin asuminen on hahmotettu nimenomaan oman aikamme ilmiönä, jonka ajatellaan olleen menneille vuosisadoille epätavallinen tai vähintäänkin harvinainen asumisen muoto.⁷⁶⁰ Kuitenkin yhden hengen kotitaloudet olivat 1700-luvun Turun henkikirjoissa yleisin kotitalouksien tyyppi, ja puolet kaupunkilaisista asui neljän tai alle neljän henkilön taloudessa.⁷⁶¹ Tässä alaluvussa perehdyn siihen, mitä yhden hengen kotitalous käytännön asumisen tasolla merkitsi. Tiina Miettinen on aiemmin pohtinut vastaavaa kysymystä Hämeen 1700-luvun rippikirjoissa ilmenevien yksineläjien osalta, missä asiakirjan laadinnan käytännöt ja toisaalta muuttuva yhteiskunta määrittivät paljolti sitä, miten yksilöt kirjattiin viranomaisasiakirjaan.⁷⁶² Kysymys liittyi kaupungissa yhtä lailla kuin maaseudullakin säätyjaon ulkopuolelle jääneeseen itsellisväestöön, jolla ei ollut kotitalouden tuomaa laillista suojelua. Seuraavassa tarkastelen vastaavan aikakauden kaupunkiyhteisön osalta sitä, kuinka yksin ja omissa oloissaan nämä yhden hengen talouksiksi määritellyt kaupunkilaiset elivät: paljastuuko heidän arjestaan yhteisölliseen asumiseen viittaavia piirteitä vai hahmottuuko 1700-luvun lopun Turusta laaja yksinasujien väestönosa?

Turkulaisten yksinasujien arkeen, luultavasti varsin poikkeukselliseen sellaiseen, johdattaa ylioppilas Pehr Stenbergin kertoma tapaus. Hän kertoo olleensa ystävänsä kanssa

760 Esim. Klinenberg 2012. *Helsingin Sanomat* 16.4.2016: Jo yli miljoona suomalaista asuu yksin – ”Elämä on näin muotoutunut, vaikea tähän olisi ketään ottaa.”

761 (Turun henkikirja 1775) KA 7686.

762 Miettinen 2012, 173–182, 252–253.

Kotitalouden koko (henkeä)	kpl	Kotitalouksien määrästä %	Henkilöitä kotitalouksissa yhteensä	Asukkaista kotitalouksissa %	Asukkaista tämänkokoisissa tai pienemmissä kotitalouksissa %
1	431	22,9 %	431	6,5 %	6,5 %
2	407	21,6 %	814	12,3 %	18,8 %
3	345	18,3 %	1035	15,7 %	34,5 %
4	232	12,3 %	928	14,1 %	48,6 %
5	150	8,0 %	750	11,4 %	60,0 %
6	85	4,5 %	510	7,7 %	67,7 %
7	67	3,5 %	469	7,1 %	74,8 %
8	63	3,3 %	504	7,6 %	82,4 %
9	29	1,5 %	261	4,0 %	86,4 %
10	25	1,3 %	250	3,8 %	90,2 %
11	19	1,0 %	209	3,2 %	93,4 %
12	11	0,6 %	132	2,0 %	95,4 %
13	4	0,2 %	52	0,8 %	96,2 %
14	3	0,2 %	42	0,6 %	96,8 %
15	3	0,2 %	45	0,7 %	97,5 %
16	6	0,3 %	96	1,5 %	99,0 %
17	3	0,2 %	51	0,7 %	99,7 %
18	1	0,1 %	18	0,3 %	100,0 %
Yhteensä	1 884		6 597 asukasta		

Kotitalouksien kokojen jakauma vuoden 1775 henkikirjan perusteella. Lähde: KA 7686.

pitkällä kävelyretkellä toukokuussa 1784. He kulkivat Kuningattarenkatua pitkin kohti linnaa ja huomasivat Uudenkaupungin kaupunginosaan saavuttuaan vastikään rakennetun pienen mökin, joka oli vain noin kaksi ja puoli metriä pitkä ja leveä. He pysähtyivät ihmettelemään tätä outoa asumusta, kun ikkuna yhtäkkiä aukesi, ja sieltä kurkisti Stenbergin mukaan vanhannäköinen ja ruma tyttö. Tämä tokaisi olevansa yksinäinen, ja kun Stenbergin ystävä tiedusteli, mistä hän mahtoi hankkia elantonsa, oli tyttö tokaissut, että sen kun tietäisikin. Stenberg ja tämän ystävä lähtivät pois ja nauroivat tälle Stenbergin mukaan ilmeiselle tarjoukselle, jollaista hän ei ollut koskaan ennen kuullut.⁷⁶³

⁷⁶³ Stenberg 2014 (1784), 519.

Yksinäisen naisen oma mökki kaupungin reunoilla ei kuitenkaan ollut Turun vajaan viidensadan yhden hengen talouden tyypillinen asumismuoto. Kun henkikirjoissa mainitut yhden hengen taloudet piirretään kaupungin kartalle, havaitaan, että ne sijoittuivat ydinkeskustan ulkopuolisille alueille. Jo tämä tilallinen jakauma kertoo selvästi, että yhden hengen taloudet painottuivat alempiin väestönosiin. Suuret taloudet ja suuri lapsiluku kuuluivat lähinnä ylempien väestönosien kotitalouksiin.

Yhden hengen taloudet olivat viranomaisasiakirjan laadinnan konventio, eivätkä ne suoraan kuvasta yksin asuneita henkilöitä. Sellaisiksi saatettiin henkikirjassa määritellä esimerkiksi renkien vaimoja, jotka kuuluivat taloudellisesti ja tilallisesti siihen kotitalouteen, johon renkikin oli henkikirjoitettu. Toisaalta yksineläjiä, esimerkiksi yksin eläneitä naisia tai samassa talossa asuneita torisiivoojia (torgsoperska) saatettiin kirjoittaa osaksi isäntäväen taloutta, vaikka he olisivatkin todellisuudessa eläneet omassa talouudessaan ja myös omissa vuokrahuoneissaan. Yhden hengen talouksista osa on henkikirjoissa merkitty ’itsellisiksi’ (*inhyses, inhysning*), millä viitattiin laillisen suojelun puuttumiseen. Itsellisiksi merkittyjä henkilöitä oli vuoden 1775 henkikirjassa kuitenkin vain 16 kappaletta eli kaksi promillea kaupungin asukkaista. Itselliset olivat väestökirjanpidon näkökulmasta jokseenkin epäselvä ryhmä, ja esimerkiksi vuonna 1775 Hauhon pitäjässä peräti 10 prosenttia väestöstä luettiin väestötauluissa itsellisiksi. Itselliseksi määrittyminen erilaisissa väestöä kuvaavissa asiakirjoissa oli hyvin tapauskohtaista ja vaihtelevaa.⁷⁶⁴ Tämän vuoksi en syvenny edellä sen laajemmin kysymykseen siitä, missä määrin turkulaiset yhden hengen taloudet olivat ’itsellisiä’.

Sen sijaan tämän tutkimuksen näkökulman kannalta kiinnostavampaa on tarkastella sitä, millaista tietoa 1700-luvun lähteet tarjoavat yksin asuneiden henkilöiden arjen käytänteistä. Yksinasujien arkeen päästään käsiksi tuomiokirjojen avulla, jotka tarjoavat tällä kohtaa huomattavasti yksityiskohtaisempia vastauksia kuin systemaattinen ja arjen elämän tapahtumista vaikeneva henkikirja.

Lähes kaikki yksinasujat olivat vuokralaisia, ja erityisesti vuokriin liittyneet oikeuskäsittelyt avaavat ikkunoita yksineläjien kamareihin. Kämnerinoikeuden pöytäkirjan sivuilta tavataan vuokralaisina etenkin ylioppilaita⁷⁶⁵ ja yksin asuneita naisia. Catharina Willman, joka vuokrasi huonetta matruusin vaimo Anna Hasselqvistilta, joutui vuok-

764 Miettinen 2012, 152, 154–155.

765 Ylioppilaiden oikeuskäsittelyt käytiin Akatemian konsistorissa, mutta tapaukset tulivat ensin yleensä kämnerinoikeuteen, ja vuokranantajien osalta ne käsiteltiin kämnerinoikeudessa ennen siirtoa raastuvanoikeuteen, minne vuokrariidat vuoden 1734 lain mukaan kuuluivat, *Swea Rikets Lag* 1734, Straff Balk, cap. VI, §6.

raemäntänsä kanssa riitoihin vuokran määrästä ja huoneen kunnosta. Todistajana ollut Walborg Henricsdotter kertoi, että Catharina oli edeltävänä vuonna pyytänyt todistajalta, että hänen miehensä voisi tiivistää kamarin seinien raot sammalella. Hänen miehellään ei ollut muilta töiltä aikaa, mutta Walborg kävi kamarissa ja totesi sen olleen jokseenkin kylmä. Hän huomasi myös, että hirrenrakoja oli tiivistetty rääsyillä. Willman kertoi sittemmin itse ostaneensa sammalet ja tiivistäneensä seinät, mutta huone oli siitä huolimatta niin huonokuntoinen, että hänen täytyi talven kylmimpinä aikoina asua jonkin aikaa vanhempiensa luona.⁷⁶⁶ Monien vuokrariitojen yhteydessä paljastui, että yksin asuneet vuokralaiset jättivät vuokransa maksamatta, jolloin vuokraisäntä tai -emäntä hääti heidät tiehensä. Vuokralaisten häätöön oli talvisaikaan tehokkaana keinona uunin pellin takavarikointi, mikä laittoi lämmöt harakoille ja pakotti vuokralaisen etsimään majapaikan jostain muualta.⁷⁶⁷

Monien yksin asuneiden henkilöiden kohdalla asuinpaikkana toimi sauna. Peruukintekijä Ednerin saunassa asui piika Lisa Mattsdotter, joka kuului peruukintekijän talouteen mutta asui todistajanlausuntojen antaman kuvan perusteella varsin omissa oloissaan. Lisan ja hänen kihlattunsa Jacob Danielsson Bruselan avioliittolupauksen purkautumista käsitellessä jutussa todisti muiden muassa Ednerin oppipoika Johan Rosenberg, joka kertoi Lisan asuneen talon saunassa. Jacob ja Lisa viettivät siellä paljon aikaa lukittujen ovien takana. Lopulta heinäkuussa 1759 Lisan lanko, Akatemian kirjaston vahtimestari Gabriel Michaelson, suivaantui kälynsä liian pitkälle edenneeseen seurusteluun ja meni eräänä sunnuntaina päävartioon. Hän pyysi mukaansa kahta vahtimiestä. He menivät yhdessä Ednerin talolle. Saunan ovi oli jälleen kerran lukittuna, ja kun he mursivat sen, makasivat Lisa ja Jacob alasvedettävällä penkillä (fällbänck) ja Jacobin housut olivat alhaalla.⁷⁶⁸ Sauna oli selvästikin Lisan käytössä ollutta omaa tilaa, vaikka oikeuspöytäkirjan perusteella onkin pääteltävissä, että oven lukitsemista pidettiin epäsovivana.

Eräässä toisessa saunassa asui Michel Alrothin piika Lisa Ericsdotter, jonka vaatteet varastettiin saunan penkiltä 1.–2. tammikuuta 1775 välisenä yönä.⁷⁶⁹ Saunoja asuttiinkin tavallisesti yksin, ja vuosien 1760, 1775 ja 1790 oikeuspöytäkirjoista löytyy yksi ainoa tapaus, jossa saunaa asui vuokralla ollut pariskunta sekä yksi tapaus jossa kaksi talossa palvelutta piikaa jakoivat saunan.⁷⁷⁰

766 KA, TKO 7.2.1760 §3, 152–157.

767 Esim. KA, TKO 7.2.1760 §2, 149–152; TKO 8.5.1790 §3, sp.

768 KA, TKO 23.8.1760 §3, 1260–1271; TKO 2.9.1760 §6, 1348–1354.

769 KA, TKO 5.1.1775 §1, 1.

770 KA, TKO 16.12.1760 §4, 1810–1818; TKO 30.12.1775 §1, 676–681.

Yhden hengen kotitalouksien asuinpaikat kaupungissa vuoden 1775 henkikirjan perusteella.
Lähde: KA 7686. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Kämnerinoikeuden tuomiokirjoista paljastuvat väläykset yksinasujien arjesta tuovat esiin varhaismodernien kaupunkien asumisen vähemmän tutkitun puolen. On ilmeistä, että monilla alempiinkin väestöryhmiin kuuluneilla henkilöillä oli 1700-luvun lopun Turussa oma lukittava huone. Oma huone kuului myös monille, jotka henkikirjoissa olivat palkollisina laajemmassa taloudessa. Henkikirjan yhden hengen talouksista kaikki eivät eläneet omissa huoneissaan, mutta alempien sosiaaliryhmien asuminen ei ollut oletusarvoisesti yhteisöllistä. 1700-luvun kuluessa tapahtunut rakennetun ympäristön muutos ja huonetilojen määrän kasvu vaikutti todennäköisesti siihen, että kaikkien väestöryhmien asuminen muuttui yksityisemmäksi vuosisadan loppupuoliskolla. Vaikka historiantutkijat ovat viime vuosikymmeninä ottaneet tietoista etäisyyttä fyysisten tilojen ja 'yksityisyyden' väliseen yhteyteen, viittaa Turun alempien väestöryhmien asuminen siihen, ettei näitä kahta näkökulmaa välttämättä ole syytä tarkastella toisistaan riippumatta.

Intiimin yksityisyyden tilallisuus

'Yksityisyyden' yhtenä olennaisena ulottuvuutena on intiimielämä. Kämnerinoikeuden tuomiokirjoissa on runsaasti salavuoteustapauksia, joista alempien väestönsien hakeutuminen kahdenkeskisiin tiloihin ja paikkoihin on hahmotettavissa ilmeikkään yksityiskohtaisesti. Tuomiokirjoissa korostuvat etenkin ne yksilöt, joilla ei ollut mahdollisuuksia omaan lukittavaan tilaan, sillä jaetuissa tiloissa oli aina enemmän silmiä ja korvia havaitsemassa ympäröiviä tapahtumia. Salavuoteudesta säädettiin vuoden 1734 laissa, ja oikeuskäytäntöihin vaikuttivat myös 1700-luvun lopulla annetut asetukset, jotka suojasivat aviottomien lasten synnyttäjiä julkisesti ja oikeuskäsittelyssä.⁷⁷¹

Esimerkin muiden ihmisten havaitsemasta kanssakäymisestä ja lähes olemattomasta omasta tilasta tarjoaa elokuussa 1760 Turun kämnerinoikeudessa käsitelty salavuoteusepäily. Sen syynä oli 25-vuotiaan Maria Josephsdotterin loppukeväästä 1760 synnyttämä poikavauva. Oikeudessa selvitettiin Marian synnytystuskissaan mainitseman Eric Bertilssonin osuutta asiaan. Kätilötyöhön liittyvissä asetuksissa synnyttäjän katsottiin olevan synnytystuskissaan alttiimpi lausumaan todellisen isän nimen.⁷⁷² Todistajana ollut matruusi Henric Åkerberg, joka Ericin tavoin oli vuonna 1759 renkinä professori ja tuomiorovasti Jacob Gadolinin palveluksessa, kertoi eräänä iltana nähneensä Marian ja Ericin istumassa Tuomiorovastinpellon laidalla käsi kädessä. Kerran sen jälkeen Henric lähti isäntänsä Gadolinin käskystä etsimään Ericiä ja löysi tämän Marian luota kaupunginpalvelija

771 *Swea Rikets Lag* 1734, Giftersmåls Balk, cap. LIII; Miettinen 2012, 166–167.

772 *Reglemente och Förordning för Jorde-Gummorne uti Stockholm 29 Aprilis, Åhr 1711*, § 20.

Lindegrenin talosta. Marian kanssa samassa talossa asunut kirvesmiehen leski Maria Johansdotter todisti, että Eric tuli usein Marian luo ruotsalaisen seurakunnan jumalanpalvelusten aikaan, joissa Marian ruotsia puhunut äiti kävi. Kerran todistaja huomasi Marian sillittävän Ericin päätä. Hän kertoi myös, että aina kun Eric tuli taloon, meni hän suoraan Marian luo, mistä Maria Johansdotter päätteli heidän välillään olevan kosintaa.⁷⁷³

Siinä missä edellä kuvatut todistajat eivät ainakaan kertoneet havainneensa Marian ja Ericin välillä mitään lähempää kanssakäymistä, toisessa istunnossa todistanut Hedwig Graha antoi Ericin isyyden näytön kannalta kenties painavimman todistajanlausunnon. Tämä Marian kanssa samassa talossa asunut leskirouva kertoi, että Maria ja Eric puhuivat toisilleen lemmellisesti ja ystävällisesti (”kärligt och wänligt”), ja Hedwig tuli siihen tulokseen, että heidän olisi syytä mennä naimisiin. Lisäksi hän muisti kerran sisään tullessaan nähneensä, että Maria ja Eric makasivat päällekkäin Marian sängyssä. He olivat kuumia ja hikisiä (”heta och swättiga”), mutta Hedwig ei osannut sanoa, johtiko tilanne yhdyntään, sillä hän meni hetimiten takaisin ulos.⁷⁷⁴ Marian ja Ericin kaupungissa omakohtaista tilaa ei juuri ollut, ja he joutuivat tapaillemaan pellolla, todistajanlausuntojen perusteella jopa suhteellisen usein.

Joskus lähteistä ilmenee, että ylempien porvariston palvelusväki saattoi kaikesta huolimatta käyttää tapailuunsa talojen yllättävän keskeisiä tiloja. Kauppias Sierckin talon salissa tapailivat vuonna 1775 Sierckin piika Christina Mattsdotter ja suutarikisälli Michel Ståhlberg. Samassa talossa palvellut renki Matts Mickelson todisti kämnerinoikeudessa, miten hän kerran meni talon saliin tekemään tulta, kun ovi olikin lukossa. Väännettyään oven auki hän löysi pariskunnan istumassa salin sohvalta käsi kädessä. Aiemmin he olivat todistajan kertoman mukaan olleet useita kertoja lukkojen takana talon piiankamarissa, ja hän sanoi pariskunnan yleisesti ottaen kohdanneen aina varsin lemmellisesti (”ganska kärligt”).⁷⁷⁵ 1700-luvun asuntoarkkitehtuurin fyysisiin tiloihin keskittyneessä tutkimuksessa on korostettu palvelusväen kaventunutta tilallista elämämpiiriä.⁷⁷⁶ Pohjapiirroksat ja

773 KA, TKO 19.8.1760 §4, 1218–1224. Tapauksessa mainitut henkilöt löytyvät Itäkortteli 181:n talosta vuoden 1795 henkikirjasta, (Turun henkikirja 1775) KA 7686, 835. Tässä asiakirjassa Mariasta käytettiin nimitystä inhyes pigan eli itsellinen piika. Oikeuden pöytäkirjassa Maria esiintyy naishenkilönä (qwinsperson), jota käytettiin halventavaan sävyyn aviottoman lapsen synnyttäneistä henkilöistä, esim. Miettinen 2012, 166.

774 Ka, TKO 21.8.1760 §1, 1236–1241. Oikeus totesi tuomiossaan näytön osoittavan Ericin isyyden, ja näin ollen Maria ja Eric saivat kumpikin sakot salavuoteudesta sekä kirkollisen katumusrangaistuksen.

775 KA, TKO 17.1.1775 §3, 27–29.

776 Esim. Benhamou 1994.

normatiiviset lähteet tai olettamukset eivät kuitenkaan kerro asukkaiden toiminnallisista mahdollisuuksista tilassa. Palvelusväellä ei välttämättä aina ollut omia huoneita, mutta he nähtävästi löysivät niin keskeisistä kuin suljetummistakin huonetiloista luontevia paikkoja kahdenkeskiseen kanssakäymiseen.⁷⁷⁷

Niissä tilanteissa, joissa jommallakummalla osapuolella oli oma huone, on huomattavaa, että käsillä olevan aineiston perusteella pariskunnat vetäytyivät kahdenkeskiseen yksityisyyteen lähes aina naisen asumiin tiloihin. Yksiselitteisesti tiettyyn tilaan yksilöitävissä olevissa tapauksissa vuosien 1760, 1775 ja 1790 kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa pariskuntien kerrotaan olleen kahden kesken piiankamarissa, asuintilana toimineessa saunassa, sängyssä piikana toimineen naisen talossa, naisen kamarissa, kaksi kertaa asuintilana toimineella vintillä sekä neljä kertaa naisen luona sen tarkemmin tilaa täsmentämättä.⁷⁷⁸ Miesten omissa tiloissa pariskuntia kuvaillaan vain kahdesti: miehen sängyssä ja renginkamarissa.⁷⁷⁹ Johtuiko tämä siitä, että naisten tiloissa oli useammin silmäpareja kertomassa oikeudelle kohtaamisesta vai siitä että miehillä oli niukemmin käytössään yksityisluontoista tilaa johon vetäytyä, ei käytettävissä olevien tietojen perusteella ole pääteltävissä.

Piika⁷⁸⁰ Maria Simonsdotterilla oli palvelusaikanaan oma huone linnanvälskäri Philipp von Fuhrmanilla, joka asui vuokralla Eteläkorttelin tontilla 573 Linnankadun varrella peruukintekijä Elfströmin luona. Marialla oli vuonna 1774 suhde peruukintekijä Elfströmin oppipojan Isaac Wassbergin kanssa, minkä seurauksena hän synnytti huhtikuussa 1775 lapsen. Talossa asui samana vuonna yhteensä 17 henkeä,⁷⁸¹ huomattavasti enemmän kuin siinä oli lämpimiä huoneita,⁷⁸² mutta Marialla oli joka tapauksessa oma huone. Oppipoika Israel Friberg, yksi todistajista, kertoi että hän ja Isaac Wassberg nukkuivat samassa huoneessa, ja Isaac oli ainakin kolme kertaa mennyt iltaisin Marian kamariin. Hän ei osannut oikeudessa sanoa, mitä siellä tapahtui, sillä hän kertoi nukahtaneensa ennen Isaacin paluuta. Kuitenkin Isaac oli aina aamuisin herännyt hänen vierestään. Toinen

777 Ks. myös Meldrum 1999; Vainio-Korhonen 2006.

778 KA, TKO 8.5.1760 §2, 749–751; TKO 19.8.1760 §4, 1219–1224; TKO 2.9.1760 §6, 1349–1350; TKO 18.9.1760 §3, 1399; 17.1.1775 §3, 27–28; 1.6.1775 §1, 309; TKO 16.7.1775 §3, 398; 29.7.1775 §2, 429; 1.8.1775 §4, 435; 7.10.1775 §1, 540.

779 KA, TKO 4.5.1775 §3, 271–273; TKO 11.5.1775 §5, 289; 29.9.1775 §3, 534.

780 Oikeuskäsittelyn aikaan Maria ei enää ollut palveluksessa piikana, ja hänestä käytettiin luonnehdintaa qwinsperson.

781 (Turun henkikirja 1774) KA 7681, 944.

782 Tämä on pääteltävissä samalle tontille (huom. muuttunut numerointi, Eteläkortteli 30) vuonna 1800 anotusta palovakuutuksesta ja tontin mittasuhteista, vaikka rakennuskanta olikin uusiutunut vuoden 1775 tilanteen jälkeen, TKA, Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807), 29.4.1800.

oppipoika, Eric Johan Fingeroos, kertoi oikeudelle, ettei hän ollut havainnut mitään muita merkkejä Marian ja Isaacin kanssakäymisestä kuin sen, että Isaac oli kerran laskenut kätensä Marian rinnalle. Johtuivatko vähäiset havainnot siitä, että pariskunnalla oli aina mahdollisuus hakeutua omaan tilaan vai siitä, että peruukintekijän toinen oppipoika ei halunnut todistaa raskauttavasti Isaacia vastaan, on mahdoton sanoa.⁷⁸³ Vähintäänkin kuvaus kertoo monien muiden vastaavien tapausten ohella siitä, että oma huone oli 1700-luvun lopun Turussa verraten yleistä myös tavanomaisten kaupunkilaisten palvelusväen keskuudessa.

Omaa intiimiä tilaa joutuivat etsimään yhtä lailla säätyläistön verraten avarissa tiloissa asuneet nuoret aikuiset. Ylioppilas Pehr Stenbergin muistelmissa oleva kuvaus antaa kertojansa säädylisyyden ehkä tietoisesta korostamisesta huolimatta kiintoisan käsityksen siitä, miten 1700-luvun Turun nuoret säätyläiset saattoivat toimia. Hän kertoo menneensä eräänä iltapäivänä vuonna 1780 setänsä ja tätinsä Callmeijerin taloon tapaamaan siellä vuokralla asunutta ystäväänsä Loffmania. Täti ja setä olivat matkustaneet muualle, ja Loffman saattoi puhua Stenbergille vapaasti. Loffman ehdotti Stenbergille, että mikäli tämä haluaisi, hän voisi järjestää tälle tilaisuuden huvitella naisseurassa. Kun Stenberg uteli, keitä nämä naiset mahtoivat olla, kieltäytyi Loffman itsepintaisesti vastaamasta. Jonkin aikaa pohdittuaan Stenberg kertoo todenneensa, ettei ottaisi tarjousta vastaan, oli sitten kysymys miten hienostuneista naisista tahansa. Loffman ei kuitenkaan luovuttanut. Hän ehdotti, että jos Stenberg ei itse halunnut ryhtyä tähän, sallisiko hän, että nämä naiset käyttäisivät hänen vuokrakamariaan samaan tarkoitukseen muiden kanssa. Stenberg kuvailee vastanneensa Loffmanille, että tämän pitäisi tajuta, ettei häntä kiinnostanut pitää kamarissaan avointa huorataloa (öppet horhus).⁷⁸⁴

Stenberg kirjoittaa pohtineensa pitkään, ketkä nämä tarjouksen tehneet naishenkilöt olivat. Hän piti todennäköisimpänä serkkujaan Annaa, Claraa ja Christinaa, setänsä tulliylitarkastaja Callmeijerin tyttäriä, vaikka lopullinen totuus ei koskaan selvinnytkään.⁷⁸⁵ Tapaus kertoo siitä, miten myös säätyläistön nuoret aikuiset joutuivat vaivalla etsimään intiimielämälleen sopivia, riittävän yksityisiä tiloja ja paikkoja, samaan tapaan kuin kaupungin alemmatkin väestönosat.

783 KA, TKO 1.8.1775 §4, 434–437.

784 Stenberg 2014 (1780), 307–308.

785 Stenberg 2014 (1780), 308.

Suljettujen ovien ja avoimien käsitteiden takana

Turkulaiset 1700-luvun lopun lähteet paljastavat yksityiskohtaisia piirteitä asuinrakennusten tilajärjestelyistä, asuinyhteisön toiminnasta tilassa ja intiimin 'yksityisyyden' tilallisista edellytyksistä. Vaikka säilyneet lähteet eivät tuo esiin omakohtaisia pohdintoja 'yksityisestä tilasta' ja yleensäkin 'yksityisyydestä' omakohtaisena kokemuksena, tilassa tapahtunutta toimintaa kuvaava sanasto ja esiin nousevat käytänteet kertovat usein myös alempien väestönosien mahdollisuudesta omiin huoneisiin ja yksityisluontoiseen tilaan. Etenkin omaa huonetta ja omaa tilaa kuvaavat ilmaisut "sitt (egit) rum" ja "sin kammarer" ovat tällä kohtaa kuvaavia, sillä ne korostavat huonetilojen kuulumista tietyille henkilöille, huomattavan usein myös työväestöön ja palvelusväkeen kuuluneille kaupungin asukkaille.

Turkulaisten asunnot antavat mahdollisuuksia arvioida myös yhtä pohjoista kaupunkia paljon laajempia historiallisia ja historiografisia kysymyksiä. Tällainen on esimerkiksi *The Cambridge Group for the History of Population & Social Structures* 1970-luvulla muotoilema 'tilallinen kriteeri' (*spatial criterion*), yksi ryhmän kolmesta 'kotitalouden' ja 'perheen' rakennetta määrittelevästä reunaehdosta, joka on väestöhistoriallisessa tutkimuksessa jäänyt kahden muun kriteerin varjoon. Tässä luvussa analysoidut tapaukset viittaavat siihen, että 'kotitalouden' tilalliset rajat eivät yleensä olleet vakiintuneita, ilmeisiä tai olennaisia. Aineiston perusteella korostuu ennemminkin taloja asuneiden yhteisöjen spontaani, muuttuva ja tapauskohtainen tilankäyttö. Sen sijaan naimattomien pariskuntien asuminen järjestelyihin sisältyi voimakkaita lainsäädännöllisiä ja sosiaalisia normeja, joita saatettiin toteuttaa hyvinkin kirjaimellisesti. Tällä kohtaa, kuten kaupungin katujen ja krouvienkin kohdalla, normatiiviset käsitykset ja arjen käytänteet tuovat esiin arkielämän tilallisuuden kahdet kasvot: yksi ainoa lähdetyyppi valaisee harvoin asioiden monimuotoisuutta.

Erityisen kiinnostavia suhteissa aiempaan tutkimukseen ovat palvelusväen käytössä olleet omat huoneet. Ne tulevat esiin etenkin salavuoteustapausten yhteydessä, jolloin käy usein ilmi, että monilla tähän väestönosaan kuuluneilla oli omia huoneita ja mahdollisuus vetäytyä omaan rauhaan. Toisaalta huonetta vailla olleet väestöryhmät löysivät hekin omaa tilaa intiimielämälleen ruokakomeroista, pyykkituvista ja kaupungin pelloilta. Huomionarvoisinta on kuitenkin se, että oikeustapaukset, kuten muistelmatkin, ilmentävät tavanomaisia arjen ilmiöitä ja sellaista seksuaalista kanssakäymistä, jonka ainoa laissa kielletty ulottuvuus oli aviottomuus. Lukuisat todistajanlausuntojen kuvaukset puolisoitten välisistä hellistä kosketuksista ja rakastuneesta puheesta tuovat 1700-luvun

ihmisten elämästä esiin jokapäiväisen elämän tavallisia piirteitä.⁷⁸⁶ Toisin kuin historioitsija Teemu Keskisarja on esittänyt, 1700-luvun elämisen tavanomainen arki on piirtynyt monenlaisiin lähteisiin ja edellyttää löytyäkseen lähinnä systemaattista, luovaa ja viitteistä silmää.⁷⁸⁷

'Yksityiselämä' ja 'arjen historia' rakentuvat paradoksaaliselle perustalle. Arkea ja jokapäiväistä elämää jäljittävä historioitsija joutuu väistämättä mielivaltaisen valinnan eteen määritellessään tietyt menneisyyden elämän piirteet tavanomaisiksi, jokapäiväisiksi tai arjeksi – samaten silloin kun hän väittää niitä kummajaisuuksiksi tai poikkeustapauksiksi. Arjen ja jokapäiväisyyden rajat vaikuttavat ilmeisiltä ulkopuolelta katsottuna, mutta historiallisia lähteitä tulkittaessa arjen rajat sivu sivulta muuttuvat hämäämmiksi, ja lopulta keskeiseksi kysymykseksi nousee *arjen* idea ja käsite. Käsite *daily life* löytyy englannin kielestä jo 1500-luvun alussa, mutta sen nykyinen merkitys muotoutui vasta 1800-luvulla.⁷⁸⁸ Antoine Furetièren sanakirjassa vuodelta 1727 sana *quotidien* merkitsee ”joka päivä tapahtuvia asioita”.⁷⁸⁹ 'Arki' esiintyy 1700-luvun ruotsissa muun muassa sanassa 'arkikamari' (*vardagskammare*), mutta tätä ilmaisua käyttävän perukirjoittajan luonnehdinta huonetilasta ei kerro sen syvemmin, millaisia merkityksiä 1700-luvun ihmiset liittivät tähän sanaan.⁷⁹⁰

Sekä lähteiden syntyprosessi, niiden säilyminen tai katoaminen että historioitsijan tiedostava tai tiedostamaton tutkimusprosessi suodattavat menneisyyden jokapäiväisyydestä vain otoksen, jonka väittäminen arjen kuvastimeksi on kyseenalaista. Turku koskevien aineistojen perusteella voidaan sanoa, että monet kaupunkilaiset asuivat omassa huoneessaan tai että pariskunnat tapailivat tietynlaisissa tiloissa, mutta lähteet eivät vastaa kysymykseen siitä, miten he ymmärsivät 'yksityisyyden' tai kokivat elävänsä 'arkielämää' tai 'jokapäiväistä elämää' – mikäli he edes olisivat ymmärtäneet *arjen* käsitettä sen modernissa merkityksessään. Historiantutkijan työkaluna 'arkielämän' tai 'jokapäiväisyyden' käsitteisiin sotkeutuu väistämättä nykyhetken merkitysten kudelma.

786 Esim. KA, TKO 21.8.1760 §1, 1236–1241; TKO 17.1.1775 §3, 27–29; Lahtinen & Vainio-Korhonen 2015.

787 Ks. esim. Keskisarja 2012, 349 sekä Ollikaisen (2016, 30) sitaatti Teemu Keskisarjan haastattelusta: ”- Vanhojen aikojen tavallinen kansa kiinnostaa minua, mutta heistä ei löydy lähteitä. Kirjoitaisin mielelläni 1700-luvun keskivertoduunarin arkipäivästä tai onnellisesta avioelämästä, mutta silloin koko juttu pitäisi keksiä omasta päästä. Eläimiinsekaantujista voi sen sijaan löytyä paljon tiedonmurusia oikeusasiakirjoista. Tähän on tyytyminen.”

788 Oxford English Dictionary, hakusana 'daily life'. Haettu 24.3.2016.

789 Furetière 1727, hakusana 'quotidien'. "qui se fai tous les jours [...]".

790 Esim. Andersson 2009, 122.

Äänimaiseman, pimeyden ja valon julkisuus

Tarkastelen tässä luvussa kaupungin tilallisuutta äänimaiseman määrittämänä merkkijärjestelmänä, ja kytken äänen merkityksen pimeyden ja valon tematiikkaan. Näkökulmani pohjautuu aistien kulttuurihistoriaan, johon liitän kaupungin arkielämän tarkastelutason.⁷⁹¹ 1700-luvun äänimaisema ei ole enää kuultavissa, mutta se nousee esiin ääniä koskeneiden ristiriitojen ja poikkeuksellisten tapahtumien tarjoamista tekstuaalisista kurkistusaukoista. Ääniin liittyvät ristiriidat kytkeytyvät lähes kaikissa oikeuden pöytäkirjojen tapauksissa myös kaupunkitilaan, oli sitten kysymys väärään aikaan soitetusta krouvien äänimerkistä tai ulkomaisen vieraan huomioimista erikoisista äänimaailmoista. Kaupunkitilan akustinen ulottuvuus kytkeytyy tällä tavoin tilalliseen kysymyksenasetteluun 'yksityisen' ja 'julkisen' rajapinnasta ja etenkin kaupunkitilan 'julkisuudesta'.

Analysoin aluksi kaupungin äänimaisemaa 'julkisten' äänimerkkien – kellonlyöntien ja rummunsoiton – merkityksellistetyin äänimaailman ja häiriöäänten lähtökohdista. Tämän jälkeen syvennyn kaupunkitilan toiseen aistiulottuvuuteen, valon ja pimeyden kokemuksiin, sekä valon ja valvonnan väliseen suhteeseen 'julkisen' kaupunkitilan muotoutumisessa. Luvun päättää lyhyt katsaus seremonialliseen valoon, tilallisen aistikokemuksen ja 1700-luvun lopun uudenlaisen 'julkisuuden' leikkauspisteeseen.

Epäonninen iltasoitto

Marraskuun 16. päivän iltana vuonna 1760 Turun kellonsoittajille ja rummunlyöjille tapahtui kohtalokas sekaannus. Se liittyi iltasoittoon eli rummunlyönnein ja kellonsoiton annettavaan äänimerkkiin, joka oli keskiajalta periytynyt tapa.⁷⁹² Iltasoiton aikaan krouvien, kellareiden ja kahvihuoneiden oli lopetettava anniskelu ja suljettava ovensa. 1700-luvun Ruotsissa tämä perustui myös vuonna 1733 annettuun juopumuksen vastaiseen asetukseen.⁷⁹³

791 Esim. Johnson & Salmi 2013; Vila 2014.

792 Edgren 2002, 130.

793 Sunnuntaisin ja pyhäpäivinä anniskelupaikat joutuivat sulkemaan ovensa jo kello seitsemältä, ja toisaalta kesäisin ne saivat olla auki iltakymmenen. *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot*

Tämän marraskuisen illan tapahtumia käsiteltiin sittemmin Turun kämnerinoikeudessa. Todistajana toiminut vahtimies Johan Sommar kertoi, että kello yhdeksältä illalla rummunlyöntien jälkeen kaupunginvahtien partio lähti kierrokselleen ja kuuli Luostarikorttelissa ääniä Paulinin lesken krouvista. Vahdit menivät taloon ja löysivät sieltä ihmisiä soittamasta ja laulamasta, heidän joukossaan hatuntekijä Haghbohmin, yöntekijä Hårdin, satulantekijä Gynterin, rykmentin puhallinsoittaja Adensin sekä useita kisällejä. Vahdit nähtyään krouvin vieraat alkoivat huutaa ja laulaa entistä kovempaa, ja niin vahdit pidättivät heidät ja veivät päävartioon putkaan. Sommar kertoi, että sekä kirkonkellot että raatihuoneen kellot olivat tuolloin lyöneet iltasoiton, ja kirkonkelloja oli soitettu ennen kuin iltasoittoon käytetty rumpu oli tuotu sisään raatihuoneelle.⁷⁹⁴

Sommarin todistuksessa nousee katseen sijaan pääosaan kuuloaisti ja kuulemalla koettu kaupunkitila. Kaupunginvahtien partio teki tulkintansa krouvin yliaikaisesta aukiolosta yksinomaan kuulemalla meteliä suljettujen luukkujen takaa, ja pidätys perustui kaupungin äänimaisemassa kaikuneeseen iltasoittoon: aikaa määrittäneisiin kellonsoittoihin ja rummunlyönteihin. Sommarilla oli oikeudessa annetun todistuksen mukaan selkeä käsitys siitä, että kaikki äänimerkit, niin raatihuoneen ja tuomiokirkon kellot kuin rummunlyönnitkin, olivat menneet siinä vaiheessa, kun vahdit lähtivät kierrokselleen. Toisen vahtimiehen todistus oli yhdenmukainen.⁷⁹⁵

Pidätetyt kisällit eivät kuitenkaan tyytyneet uskomaan kaupunginvahtien muistikuvia äänimerkeistä. Viikkoa myöhemmin pidetyssä istunnossa yöntekijä Hård kertoi itsensä, oboisti Adensin sekä hatuntekijä Haghbomin puolesta, että he olivat juuri poistumassa krouvista kun kirkonkello löi yhdeksän. Hän kertoi, etteivät he kuulleet raatihuoneen kellonlyöntejä tai rummunlyöntejä. Ne olivat Hårdin mukaan ehkä kaikuneet muutamia minuutteja aiemmin kuin kirkonkellot.⁷⁹⁶ Samaan istuntoon todistajaksi kutsuttu suutarimestari Johan Grunnerus kertoi, että kellon lähestyessä yhdeksää Paulin kehotti vieraitaan poistumaan, niin kuin Grunnerus ja hänen seurassaan ollut värjäri Johan Paxéen tekivätkin. Grunnerus ei kuitenkaan muistanut kuulleensa kellonlyöntejä. Paxéen kertoi lisäksi, että he tapasivat Paulinin krouviin matkalla olleet vahdit maisteri Turdinin talon edessä. Oikeudessa niin ikään todistanut pellavankutojakisälli Eric Lundholm ei vierailut Paulinilla kyseisenä iltana, mutta seistessään isäntänsä pellavankutoja Tecthoniuksen portilla hän näki vahtien tulevan Paulinilta mukanaan syytetyt kisällit. Heti sen jälkeen

Swalg och Dryckenskap 1733, cap. VIII. Kello yhdeksän aikaraja oli varsin yleinen 1700-luvun Euroopassa, joskaan sitä ei aina noudatettu sääntillisesti, ks. esim. Rau 2007, 108–109.

794 KA, TKO 20.11.1760 §2, 1669–1670.

795 KA, TKO 20.11.1760 §2, 1670–1671.

796 KA, TKO 27.11.1760 §3, 1702–1704.

Maria Paulinin krouvi ja kaupungin julkiset äänilähteet. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

hän meni verstaalleen, jolloin kirkonkello löi yhdeksän. Rummunlyöntien hän kertoi kuuluneen jo aiemmin.⁷⁹⁷ Tapaus ei päättynyt tähänkään, vaan kaupunginviskaali vaati oikeuteen vielä lisää todistajia. Seuraavassa istunnossa todistajana oli muiden muassa kaupungin rummunlyöjä Henric Kyreen, joka sanoi menneensä vahtikorpraalin ja kahden vahtimiehen kanssa ulos rummun kanssa raatihuoneen kellon lyötyä yhdeksän. Kun he palasivat sisään päävartioon, lähtivät vahdit kierrokselleen. Kyreen ei ollut kuullut kirkonkelloja ja epäili kellonlyöntien tapahtuneen rummunlyöntien aikana, sillä kellot eivät lyöneet myöskään sen jälkeen.⁷⁹⁸

Miksi ajan määrittäminen kaupungin arjessa oli näin tuskallisen vaivalloista? Taskukellot tuskin olivat harvinaisuus edes kaupungin matalan tason juottoloihin kuuluneessa Paulinin krouvissa. Vuosina 1796–1807 Turussa perukirjoitetuista käsityöläisistä peräti kolmannes omisti hopeisen tai kultaisen taskukellon. Niitä lienee ollut monilla 40 vuotta aiemminkin, vaikka 1700-luvun lopun yleinen vaurastuminen oli vaikuttanut tilanteeseen.⁷⁹⁹ Taskukellojen arkisuuteen viittaa myös yhden todistajan, suutarimestari Johan Grunneruksen vastaus, jossa hän totesi ettei huomannut ennen krouvista lähtöään kenenkään katsovan kelloaan (”besedt eller jämfördt sine uhr”).⁸⁰⁰ Yksityiset kellot eivät kuitenkaan esiinny oikeuspöytäkirjan kymmenillä sivuilla Grunneruksen ohimenevää mainintaa lukuun ottamatta. Yhteinen aika määrittyi julkisen vallan antamien äänimerkkien perusteella, mikä ilmenee selvästi myös oikeuden ratkaisusta.

Oikeus päätyi aluksi siihen tulokseen, että kisällit oli vapautettava syytöksistä, sillä vahdit olivat lähteneet kierrokselleen ennen kuin sekä raatihuoneen että tuomiokirkon kellot olivat lyöneet yhdeksän. Lopulta oikeus kuitenkin totesi vahtien toimineen oikein sen perusteella, mitä vuonna 1729 Turun raadin antamassa määräyksessä todettiin vahtien velvollisuuksista rummunlyöntien ja partioinnin suhteen. Kisällit tuomittiin sakkoihin yliaikaisessa krouvissa istumisesta vuoden 1733 kuninkaallisen asetuksen perusteella.⁸⁰¹ Oikeuden puheenjohtaja katsoi, että sekä kirkon- että raatihuoneen kellonlyöntejä voitiin pitää toisistaan riippumattomina yleisinä tiedotuksina (*allmän underrättelse*), ja lisäksi oikeus huomautti, että vahdeilta kesti kulkea raatihuoneelta hetken aikaa Paulinin krouville, joka sijaitsi Luostarinkadun päässä.⁸⁰² Kisällien asianajaja Olof Montan pyysi

797 KA, TKO 27.11.1760 §3, 1711–1713.

798 KA, TKO 29.11.1760 §2, 1720.

799 Vainio-Korhonen 1994, 152–154.

800 KA, TKO 27.11.1760 §3, 1712.

801 *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap* 1733, cap. VIII.

802 Paulinin krouvi sijaitsi Luostarikorttelin tontilla 383, (Turun henkikirja 1761) KA 7619, 457.

ratkaisun kuultuaan, että vahtien oikeuksiin ja kellojensoittoon kehitettäisiin toimivia keinoja, jotta tällaisilta tapauksilta vastaisuudessa välttyttäisiin.⁸⁰³

Oikeuden ratkaisussa kuvastuu äänimerkkien auktoriteettiasema. 1700-luvun maailmassa ei ollut absoluuttista, sovittua yleisaikaa, ja julkisten äänimerkkien asema yhteisen ajan määrittämisessä ja valvonnan välineenä oli olennainen. Ratkaisussaan oikeus alleviivasi julkisten auktoriteettien – kirkon ja kaupungin äänimerkkien loukkaamatonta asemaa. Yhtä olennainen on kuitenkin kysymys muutamien minuuttien mittaisen hetken merkityksestä kaupunkitilan valvonnassa. Valtaosa todistajanlausunnoista keskittyi hyvin lyhyen ajanjakson sisällä tapahtuneeseen, ja lähes kaikki todistajat kykenivät myös kuvailemaan, missä he olivat olleet ja mitä he olivat tehneet sillä hetkellä, kun kellot olivat lyöneet. Äänimaisema limittyi osaksi tilakokemusta.

Historioitsija David Garrioch on kuvannut varhaismodernia urbaania äänimaisemaa 'semioottiseksi järjestelmäksi', jonka perusteella ihmiset sijoittivat itsensä aikaan ja paikkaan ja saivat tietoa ympäröivästä maailmasta.⁸⁰⁴ Kellonsoittoa ja rummunlyöntejä voi luonnehtia tällaiseksi ei-kielelliseksi merkkijärjestelmäksi, joka limittyi 1700-luvun turkulaisten kokemusmaailmassa kaupungin arkea ja juhlaa rytmittäneisiin tapahtumiin sekä etenkin pimeänä vuorokaudenaikana kaupunkitilan valvontaan. Tästä äänimaisemasta voisi puhua kadonneena maailmana, jonka syrjäyttivät 1800-luvulta alkaen visuaaliset, kielelliset ja sähköiset viestimet ja mediat.

Aistikokemukset ja niiden kulttuuriset ulottuvuudet ovat kiinnostaneet historiantutkijoita 1980-luvulta alkaen. Aistien kulttuurihistorian keskeisimpänä pioneerinä voi pitää ranskalaista Alain Corbinia, jonka teokset ovat luodanneet niin hajujen ja tuoksujen historiaa kuin varhaismodernin ranskalaisen maaseudun äänimaiseman murrostakin.⁸⁰⁵ Aistihistoriallisen näkökulman nousussa 1980-luvulta alkaen yksi keskeinen motiivi on ollut uuden ajan alusta lähtien muotoutuneen *skoposentrisen*, katsekeskeisen, maailmankuvan purkaminen ja analysointi.⁸⁰⁶ Tämän argumentin mukaisesti historioitsijat ovat aiemmin projisoineet historiallisiin teksteihin ennen kaikkea modernille aikakaudelle ominaista näköaistin hegemoniaa, jättäen taka-alalle muiden aistien olennaiset roolit esimerkiksi varhaismodernin ja keskiajan kaunokirjallisuudessa. Ajatusta ei ole kuitenkaan laajasti sovellettu arkielämästä kertoviin lähdeaineistoihin kuten tuomiokirjoihin.

803 KA, TKO 6.12.1760 §2, 1777–1779.

804 Garrioch 2003.

805 Corbin 1982; Corbin 1994.

806 Esim. Foucault 1980; Stoller 1989, 7–9.

Tila, aika ja äänimaisema

Ennen sähköisten tiedotusvälineiden aikaa ääniaallot olivat ainoa reaaliaikainen joukkotiedotusväline. Merkitysten täyttämällä äänimaisemalla oli erityinen tehtävä etenkin kaupungeissa eläneiden ihmisten arjessa. Kellojensoitto, rummunlyönnit ja torvensoitto tavoittivat Turun kokoisen kaupungin joka kolman muutamassa sekunnissa. Ne muodostivat 'julkisen' äänimaiseman, joka ennen nykymaailman kaupunkien taustahälyä ja tiiviitä rakennusmateriaaleja kantautui myös sisätiloihin. Ajatus äänimaiseman näkymättömästä todellisuudesta *tilallisena* ulottuvuutena, saati teksteihin pohjaavan historiantutkimuksen kohteena, saattaa aluksi tuntua vieraalta. Tilan ja äänen yhteys on kuitenkin ohittamaton: ääni kulkeutuu tilassa ja rakennettu tila vahvistaa, vaimentaa ja rajaa ääntä. Historiantutkimuksen näkökulmasta ääni on kuitenkin läsnä ennen kaikkea tilallisena *kokemuksena*.

Äänimaisemien tutkimuksen alkuperä on kulttuurien tutkimuksessa, ja sen merkittävimpänä edelläkävijänä voidaan pitää Vancouverissa 1960–1970-luvulla toiminutta monitieteistä *World Soundscape* -hanketta.⁸⁰⁷ Etenkin viimeisen kahden vuosikymmenen aikana varhaismodernien äänimaisemien kulttuurihistoriasta on julkaistu suhteellisen taajaan, vaikka *akustinen kulttuurihistoria* hukkuukin edelleen katsekeskeisen historiakäsitykseen taustahälyyn, tai oikeammin sanottuna sen varjoon.⁸⁰⁸

Ääni katoaa yhtä nopeasti kuin syntyykin, ja ensimmäinen tiedossa oleva äänitalenne valmistettiin vasta vuonna 1870.⁸⁰⁹ Millä tavoin yli kahden ja puolen vuosisadan takainen turkulainen äänimaisema siis on palautettavissa historiantutkijan työpöydälle? Harva, jos kukaan, tuon ajan turkulainen istui alas kirjoittamaan siitä, miltä ympäröivät äänet hänestä tuntuivat, mitä hän piti tavanomaisena, mitä ärsyttävänä tai mitä rauhoittavana. Äänten merkitykset nousevat historiallisissa lähteissä esiin usein vain, kun niihin liitetty jokin ristiriita tai kun ympäristöön ilmestyy jokin uusi, ennestään tuntematon ääni. Ranskalaisen historioitsijan Alain Corbinin teos *Les cloches de la terre* (1994) rakentuu tämän ajatuksen varaan luodattaessa Ranskan maaseudun kirkonkellojen äänen joutumista vallankumouksen sekularisoinnin ja paikallisyhteisöjen perinteiden kiistakapulaksi.

807 Schafer 1977; Ampuja et al. 2005, 12–13.

808 Käsitettä *akustinen kulttuurihistoria* käyttävät Johnson & Salmi 2013, 92. Tutkimussuuntauksen joistakin avauksista aiemmin mainittujen Corbinin teosten ohella ks. esim. Smith 1999, Garrioch 2003; Cockayne 2007; Clay 2012; Vila 2014. Suomalaisista keskustelunavauksista ks. Ampuja & Kilpiö 2005 (jossa tosin keskitytään moderneihin äänimaisemiin); Johnson & Salmi 2013; Kaartinen (toim.) 2015 sekä Wolff & Ilmakunnas 2015. 1970-lukua varhaisemmista aistihistoriallisista hiljaisista signaaleista etenkin annalistisessa historiantutkimuksessa ks. esim. Salmi 2001, 349.

809 Salmi 2013, 93.

Corbinin teoksen yhtenä kaikkialla pilkahtelevana punaisena lankana on kuitenkin kellojensoiton suhde tilaan, paikkaan ja rajoihin sekä ajan hahmottamiseen: yhteisö muotoutui kirkonkellojen äänenkantaman sisäpuolisessa auditiivisessa maisemassa.⁸¹⁰

Liikenteen, rakentamisen ja puheen häly olivat läsnä varhaismodernien kaupunkien kuulluissa kokemuksissa. Siitä huolimatta kaupunkien äänimaisema oli selväpiirteisempi ja erotellumpi ennen polttomoottorien ja sähkölaitteiden aikaa. Kaupunkien äänimaailmaa rytmittivät julkisten instituutioiden, kirkon ja kaupungin kellojensoitot, rummunlyönnit, tykinlaukaukset ja torviensoitto, joilla oli sekä poikkeustiloja että arkipäivän toistuvuutta osoittava tehtävä.⁸¹¹ Kaupungeissa etenkin kirkonkelloilla oli kahtalainen merkitys. Ne ilmaisivat sekä *yhteisöllistä* että *aritmeettista* aikaa. Aika jakautui yhteisölle merkittäviin vuoden, viikon tai päivän jaksossa toistuviin hetkiin ja toisaalta absoluuttiin, tunneissa ja minuuteissa mitattavaan aikaan.

Turun voimakkaimmat päivittäiset äänet kajahtivat kahden ja puolen vuosisadan takaiseen kaupunkiin kahdesta julkisesta rakennuksesta, tuomiokirkosta ja raatihuoneesta, joiden tornit kohosivat matalan kaupungin kattojen ylle. Tuomiokirkon kaksitoista kelloa hautajais-, ilta- ja sunnuntaisoittoineen sävyttivät kollektiivista kokemusta tärkeistä ajanhetkistä ja tapahtumista. Voimakkaimmat äänimaisemat liittyivät kuningasperheen tapahtumiin. Kuolinkelloja soitettiin kuukauden ajan tunti päivässä kaikilla kelloilla, syntymää tai kuninkaallista vierailua juhlistettiin 256 tykinlaukauksella.⁸¹² Kellojensoitolla oli kuitenkin myös perin käytännöllinen tehtävä, joka liittyi tarkan, tunneissa ja minuuteissa laskettavan ajan ilmaisemiseen.⁸¹³

Huolimatta siitä, että aistikokemuksia käsittelevät lähteet ovat harvassa, turkulainen 1700-luvun lopun äänimaisema pilkahtelee esiin monenlaisissa lähteissä. Turussa talvella 1799 vierailut englantilainen matkailija Edward Daniel Clarke kuvaili saapumistaan kaupunkiin äänimaisemallisena kokemuksena. Hän saapui Turkuun hämärän laskeutuessa, ja ensimmäinen asia, joka häneen vetosi, oli epätavallinen kellojen ääni. Se oli lähtöisin rekiä vetäneiden hevosten aisakelloista, ja Clarke luonnehti turkulaisten liikkuvan paikkaa toiseen ”tällaisen musiikin keskellä” (”by this kind of music”).⁸¹⁴ Kaupungin asukkaille talvinen aisakellojen helkkyy oli mitä luultavimmin osa tavanomaista taustahälyä, mutta muualta tulevan ihmisen huomion se vei kokonaisvaltaisesti.

810 Corbin 1994.

811 Smith 1999, 49–51. Tukholman 1700-luvun valtiopäivien aikaisesta äänimaailmasta ks. Sennefelt 2010, 73.

812 Nikula 1971, 728.

813 Esim. Pomian 1984, 255–256.

814 Clarke 1824, 270.

Clarken kuvaus turkulaisesta äänimaisemasta onkin poikkeus siihen nähden, miten kaupungin äänimaisema nousee esiin kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa. Tuomioistuimen tuottamassa lähteessä korostuvat ennen kaikkea julkisen vallan tuottamat äänet ja äänimaisemaan liittynyt ajallinen ja tilallinen valvonta.⁸¹⁵

Kellonaikoihin ja ajan mittaamiseen liittyneiden turkulaisten oikeustapausten todistajanlausunnoissa on silmiinpistävää, miten hyvin todistajat myöhemmin muistivat tai väittivät muistavansa tarkkoja ajanhetkiä. Todistuksista käy harvoin ilmi, että aikaa olisi hahmotettu nimenomaan kellojensoiton perusteella, mutta tähän viittaa epäsuorasti se, että suurin osa todistajista kuului väestönoisiin, jotka eivät todennäköisesti omistaneet taskukelloja. Lisäksi todistajat kertoivat tavallisesti kellon olleen esimerkiksi ”kuuden ja seitsemän välillä” tai kellon ”oltua yhdeksän”. Aikaa hahmotettiin tasatunnein, mikä viittaa siihen, että yleinen ajantaju muotoutui kellojensoiton perusteella.⁸¹⁶

Kaupungissa oli asukkaita, joiden aika hahmottui yksinomaan äänimerkkien perusteella. Tästä kertoo yksiselitteisesti eräs laittomaan anniskeluun liittynyt tapaus. Touku-kuussa 1759 porvari Nurkalan vaimo Catharina Jacobsdotter tarjoili juotavia ruukunvalajakisälli Ahlströmille ja Henric Bertilssonille. Hän meni itse nukkumaan ja jätti miehet istumaan tuvan pöytään mutta ei osannut kertoa, mihin aikaan miehet olivat saapuneet ja mihin aikaan hän itse oli mennyt yöpuulle. Catharina vetosi tällä kohtaa siihen, ettei hän voinut tietää kellonaikoja, sillä mitkään kellot eivät kuuluneet hänen taloonsa.⁸¹⁷ Ainakin Catharina Jacobsdotterin ajan hahmottaminen oli riippuvainen äänimerkein ilmaistusta ajasta, ja vähintäänkin oikeus piti Catharinan selitystä uskottavana, vaikka se olisi ollut veruke. Myöskään toinen todistajista, tarkastaja Plagman ei selvästikään kuullut kellonlyöntejä, sillä oikeuden kysymykseen siitä, mitä kello oli, Plagman saattoi vain vastata olleen niin myöhä, että oli jo pimeää.⁸¹⁸

Toinen tapaus, jossa kellonlyöntien painoarvo yhteisen ajan määrittäjänä tulee esiin, on Brahen alisella poikkikadulla sijainneessa porvari Lundbergin krouvissa sattunut tappe-
lu.⁸¹⁹ Matruusit Thomas ja Lars Frisk riehuivat porvari Lundbergin ja tämän vaimon Lisa Brobergin krouvissa elokuussa 1760. Tuomio tuli väkivallasta ja juopumuksesta, mutta oikeus hylkäsi sapattirikkomusta koskevan syytteen kellonaikaan liittyneen epävarmuuden vuoksi. Tätä rikkomusta koskevassa lainkappaleessa kaikki sunnuntaisin aamuneljän

815 Ks. myös Clay 2012, 526–529.

816 Esim. KA, TKO 17.1.1760 §1, 48; TKO 8.4.1775 §3, 220–222.

817 KA, TKO 10.5.1760 §1, 765.

818 KA, TKO 10.5.1760 §1, 765–766.

819 KA, TKO 29.7.1760, 1148–1154.

ja iltayhdeksän välillä sattuneet rikokset tuomittiin tavallista kovemalla asteikolla.⁸²⁰ Friskit välttyivät sapattirikkomukselta, sillä todistajana ollut piika Anna Andersdotter ei kyennyt muistamaan oliko kello jo lyönyt yhdeksän Friskin saapuessa krouviin.⁸²¹ Tuomioistuimen kellonlyönneille antama painoarvo kertoo tämän akustisen ajannäyttäjän ensisijaisesta merkityksestä kaupunkilaisten ajan hahmottamisen arjessa.

Lainsäädännön ja kuninkaallisten asetusten yhteys kaupunkien äänimerkkien maiseen nousee Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa esiin myös siinä, että lähes kaikki ajan määrittämistä ja äänimerkkejä koskevat tapaukset kasautuivat iltayhdeksän kellonlyömälle. Oikeuslähteen kuvausten painottuminen järjestyshäiriöille alttiille kellonlyömälle on tuskin yllättävää. Se kuitenkin valaisee kiinnostavasti äänimerkkien valvonnan suhdetta. Kellojensoitto ja rummunlyönnit olivat kaupunkitilan valvonnan väline, ainoa mahdollinen keino, joilla lakien ja asetusten vaatimus tarkasta ajanhetkestä saatettiin kuuluttaa yhtäaikaaisesti kaikkialle kaupunkitilaan.

Tarkan ajan ilmaisemiseen kiinnitti huomiota myös ylioppilas Nils Magnus Tolpo päiväkirjassaan vuonna 1795. Hän kirjasi ylös toimittamiensa asioiden kellonaikoja tavallisesti tunnin tarkkuudella, niin päivä- kuin yöaikaankin. Ainoastaan osakunnan koontumisen kellonajan hän ilmoitti (akateemisen) vartin tarkkuudella. Tolpon mainitsemat kellonajat sijoittuvat lähinnä aamupäivään kello yhdeksän ja puolenpäivän välille ja myöhäisiltaan sekä alkuyöhön iltayhdeksän ja aamukahden välille.⁸²² Vaikka Tolpon myöhään valvominen oli ennemmin poikkeus kuin sääntö, kellonajoin kerrottu rytmi tuo mieleen ylioppilaiden myöhäisen päivärytmin, jota tuntematon kirjoittaja parodioi *Åbo Tidningar* -lehdessä samoihin aikoihin *Ylioppilaan päiväkirja* -nimisessä pakinassa.⁸²³ Tolpon päiväkirjasta ei käy ilmi, miten hän hahmotti ajan kulumista, mutta sosiaalinen asema huomioon ottaen on todennäköistä, että hän omisti tasku- tai pöytäkellon eikä ollut riippuvainen yksinomaan äänimaiseman kertomasta ajasta.

Tämän luvun aloittavassa Paulinin krouvin tapauksessa esiin nousseet rummunlyönnit kaikuivat kaupungissa kellojen tapaan tunnin välein, kun vahdit vaihtoivat vuoroa torilla raatihuoneen edustalla.⁸²⁴ Rummunlyönnit eivät kuitenkaan edellä mainittua tapausta lukuun ottamatta nouse esiin kämnerinoikeuden ajan hahmottamista kuvaavissa todis-

820 *Swea Rikets Lag* 1734, Missgjernings Balk, cap. III §1.

821 KA, TKO 29.7.1760 §7, 1152.

822 Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelma, yksityisarkistot: Tolpo, Nils Magnus, Diarium år 1795, 11.1, 17.1, 20.1, 2.2, 14.2, 18.2, 3.3, 27.3, 28.3, 13.4, 24.4, 26.4, 3.5, 28.5, 31.5, 5.6, 7.6, 23.6. Päiväkirja päättyy 27.6.1795.

823 *Åbo Tidningar* 28.4.1794.

824 Nikula 1970, 213–214.

tajanlausunnoissa. Rummunlyöntien tehtävä krouvien sulkemisajan osoittajana liittyi niiden voimakkaan äänen terävyyteen. Englannin varhaismodernia äänimaisemaa tutkinut Bruce R. Smith on todennut, että rummunlyönnit olivat varhaismodernin maailman voimakkaimpia ihmisen tuottamia ääniä, ellei ruudin tuottamaa äänimaailmaa lasketa. Aikalaiskirjallisuuteen viitaten Smith kirjoittaa, miten rummunlyönnit päihitti vain ukkonen.⁸²⁵ Rummuilla annettu äänimerkki kantautui kaikkia muita 1700-luvun maailmasa helposti tuotettavissa olleita ääniä terävämmin krouvitupien sisätiloihin.

Rummunlyönneillä oli Turussa muitakin tehtäviä kuin kello yhdeksän lyönnit. Vanhan laivanveistäjän kirjanpitäjänä toiminut Johan Eric Hartwall hukkasi kesäkuussa 1790 lompakkonsa. Sen löysi Linnankadulta piika Anna Cajsas Bram, joka yhdessä emäntänsä kanssa poltti lompakossa olleet asiapaperit ja käytti setelirahat turkulaisissa kangaspuodeissa.⁸²⁶ Kämnerinoikeudelle sanelemassaan kertomuksessa Hartwall korosti, että katoamisesta oli yleisesti kuulutettu lääninkanslian tiedotuksin ja rummunlyönnein.⁸²⁷

Rummunlyöntien tiedotuksellinen tehtävä tulee esiin myös maistraatin *Åbo Tidningar*-lehden julkaisemassa ilmoituksessa, jossa kaupungin talonmistajia muistutettiin erityisesti kesäisin ja syksyisin huolehtimaan vastuullaan olleiden katuosuuksien siisteydestä. Ilmoituksessa korostettiin, että velvollisuudesta ilmoitettiin tarvittaessa erikseen myös rummunlyönnein.⁸²⁸ Vuodesta 1804 alkaen lehdessä kerrottiin myös henkikirjoituksen aikataulusta tiedotettavan päivittäin rummunlyönneillä.⁸²⁹ Äänimerkit olivat 1700-luvun kaupungissa tärkeä ajan ja tiedotusten ilmaisukanava.

Alain Corbin on pitänyt Ranskan maaseudun osalta 1800-lukua siirtymäkautena, jolloin kellojensoiton sakraali tehtävä vähitellen häipyi modernin, ajan ilmaisemisen tehtävän taakse. Corbinin mukaan sitä ennen luonnollinen, tarkasta ajasta riippumaton elämänrytmi määritteli elämää niin kokonaisvaltaisesti, ettei mitattavilla ajanhetkillä ollut agrariiyhteisöissä suurta merkitystä.⁸³⁰ Käsillä olevat aineistot osoittavat, että 1700-luvun Pohjolan kaupungeissa äänet ja tarkka ajan hahmottaminen olivat olennainen osa kaupungin äänimaisemaa ja tilakokemusta. Turun krouvien sulkemisaikoihin liittyvät kiistat tuovatkin esiin varhaismodernin maailman äänimaisemien ajallisen ulottuvuuden. Aika

825 Smith 1999, 134–135. ”A Drummer is the pride of noyse, for he puts downe all but thunder” (Barnabe Rich, 1619)

826 Ks. tapauksesta lähemmin tämän teoksen sivut 205–207.

827 KA, TKO 10.6.1790 §3, sp.

828 *Åbo Tidningar* 31.11.1795, 3–4.

829 *Åbo Tidning* 1.12.1804, 13.11.1805, 3.12.1806.

830 Corbin 1994, 111–113.

ja tila punoutuivat toisiinsa tavalla, jonka modernisaation synnyttämä kaupunkien hälymaailma on pyyhkinnyt pois.

Akustinen toleranssi ja poikkeavat äänet

Keskiajan ja varhaismodernin Euroopan kaupungeissa voimakas äänenkäyttö oli rangaistava teko, ellei se perustunut todelliseen hätään. Kaupunkien äänimaisemassa huudot olivat kontrollin välineitä ja myös yhteisön keskinäistä yhteyttä ylläpitäneitä käytänteitä.⁸³¹ Ruotsissa meluamisesta säädettiin kaupunkien omien asetusten ohella etenkin vuoden 1734 lain maa- ja tierauhaa koskevassa luvussa seuraavasti:

Jos jocu pora ja luicha, elkiwallaisudesta, yhteisillä teillä, caduilla ja cujilla, eli jolleculle sanoilla eli muulla tawalla, rauhattomutta teke; wetäkön sackoa wijsi talaria, puolen edesantajalle ja toisen puolen waiwaisille, ehkei yhtän wäkiwaldaisutta ja wahingota tapahtunut ole.⁸³²

Tämän lainkohdan perusteella monien turkulaisten liiallinen äänenkäyttö päättyi oikeuteen ja tuomiokirjojen sivuille. Varsin ilmiselviä olivat tapaukset, joissa kadulta tavattiin kovaäänisiä, usein humalassa huutaneita kaupunkilaisia. Maaliskuussa 1760 kaupunginvahti pidätti Böckelmanin puodin kohdalla, Hämeenkadun ja Uudenmaankadun risteyksessä noin 50 metrin päässä raatihuoneelta, kolme kadulla huutanutta pellavankutojakisällä. Kisällit myönsivät tekonsa, ja oikeus tuomitsi heidät edellä kuvatun lainkohdan nojalla.⁸³³ Kaupungin julkisen äänimaiseman kannalta kuvaavampia ovat kuitenkin tapaukset, joissa syytetyt yrittivät perustella voimakasta äänenkäyttöä jollakin verukkeella. Maaliskuun lopussa 1775 kaupunginvahdit pidättivät vääpeli Johan Christopher Lemken, sillä vahtien mukaan hän oli pitänyt liian kovaa meteliä Kirkkokadulla. Lemke selitti oikeudessa vain puhuneensa kovaan ääneen seurassaan olleelle rakuunalle, joka myös vahvisti oikeudessa Lemken puolustuksen. Viskaali päätyi siihen, että oikeuteen oli kutsuttava lisää todistajia. Valitettavasti tapauksen jatkoa ei löydy tuomiokirjasta.⁸³⁴ Samankaltainen tapaus oli oikeudessa vain kahta päivää myöhemmin, jolloin syytteessä oli pienellä Brahenkadulla huutanut salpietarinkeittäjä Anders Lillja. Myös hän väitti vain puhuneensa kovaan ääneen, mutta todistajina olleet vahtimiehet vahvistivat hänen huutaneen, ja

831 Bálint 2008; Sagui 2014.

832 *Ruotzin Waldacunnan Laci* 1734, Pahategon Caari, cap. XXI, §8.

833 KA, TKO 24.3.1760 §2, 503–508.

834 KA, TKO 28.3.1775 §7, 203.

he kertoivat jopa tunnistaneensa Lilljan äänen, ennen kuin tunnistivat tämän näöltä saapuessaan kadulle.⁸³⁵ Voimakasta äänenkäyttöä näyttää valvotun erityisesti keväällä 1775, ja yhdeksi syyksi saattaisi arvella alkukesäksi odotettua kuninkaan vierailua, minkä tähden kaupungin julkisiin tiloihin ja niiden valvontaan kiinnitettiin jo etukäteen korostettua huomiota.⁸³⁶ Meluamiseen liittyvät tapaukset osoittavat, että kaupungin julkisessa tilassa ja akustisessa maisemassa voimakasta äänenkäyttöä tosiaan valvottiin. Kova äänenkäyttö oli keskeinen keino esimerkiksi kaupunginvahtien hälyttämiseksi rikospaikalle, ja tämä akustinen kanava oli olennaista pitää vapaana tarpeettomasta hälystä.⁸³⁷

Vaikka myös 1700-luvun kaupungin äänimaiseman täytti ainakin toisinaan liikenteen ja ulkona käydyn kaupan häly, monissa kämnerinoikeuden pöytäkirjan sivuilta löytyvissä kertomuksissa hahmottuu 1700-luvun kaupungin hiljaisuus, hälyäänten puuttuminen. Tämä turkulaisista lähteistä syntyvä kuva poikkeaa huomattavasti 1700-luvun suurkaupunkeja koskevissa tutkimuksissa esiin nousevasta hälymaailman kirjosta.⁸³⁸ Hyvin kertova on kesällä 1775 sattunut tapaus, jossa salpietarinkeittäjä Michel Spanjefarare makasi Aurajoen ylittävällä sillalla ja piti meteliä. Tapaus päättyi kämnerinoikeuteen, sillä vahdit ottivat myöhemmin samana iltana Spanjefararen talteen voimakkaan humalatilan vuoksi. Todistajana toiminut vahtimies Thomas Anderson kuvaili sunnuntaisen illan tapahtumia ja kertoi, miten päävartiossa olleet vahdit kuulivat kovaa ääntä ja huutoa vajaan kahdensadan metrin päässä sijainneelta sillalta ja tunnistivat Spanjefararen äänen. Kun he menivät sillalle ja kehottivat häntä poistumaan, Spanjefarare hangoitteli vastaan, ja vahdit joutuivat pakottamaan hänet liikkeelle. Myöhemmin samana iltana Spanjefarare poistui porvari Pyttin krouvista ja ilmestyi päävartion eteen niin voimakkaasti juopuneena, että vahtien oli pidätettävä hänet.⁸³⁹

Kuvauksesta päätellen Spanjefarare oli selvästikin vahtien aiempia tuttuja. Siitä huolimatta hänen äänensä tunnistaminen miltei kahdensadan metrin päästä kertoo kuvaavasti alkuillan kaupungin hiljaisuudesta ja hälyäänten puuttumisesta. Kaupungin taustahäly ei nouse juuri milloinkaan esiin kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa, ja tämän tutkimuksen aineistoissa ainoa tapaus, jossa todistajana ollut henkilö vetosi kuulemista haitanneeseen hälyyn, liittyi sekin säähän. Lokakuussa 1760 leskirouva Christina Henricsdotter arveli kirkkomatkallaan Kuningattaren jokikadulla jonkun valittavan katuojassa, mutta ei tuulesta ja ja huonosta säästä johtuen pystynyt varmuudella sanomaan, huusiko siellä todella

835 KA, TKO 30.3.1775 §6, 209.

836 Dahlbäck 1988.

837 Ks. myös Garrioch 2003.

838 Rosenfeld 2014, 22–24.

839 KA, TKO 1.7.1775 §3, 997.

joku. Hän kuitenkin ilmoitti tapauksesta kaupunginvahdeille, jotka Jokikadulle mentyyään löysivät katuojasta kuolleena kehruhuoneen hoidokin Cajsa Larsdotterin.⁸⁴⁰

Historiallisten äänimaisemien tarkasteluun voi soveltaa 1970-luvun *World Soudscape* -hankkeessa muotoiltua ajatusta *hi-fi*- ja *lo-fi*-äänimaisemista. *Hi-fi*-äänimaisemalla tarkoitetaan pääosin luonnonäänten taustoittamaa selväpiirteistä äänimaisemaa siinä, missä *lo-fi*-äänimaisema koostuu hälystä, jossa erilaiset äänet peittyvät toistensa alle ja yksittäisten äänten havaitseminen ja tunnistaminen on vaikeaa. Äänimaisemien yksiselitteinen jakaminen *hi-fi*- ja *lo-fi*-äänimaisemiin on kuitenkin ongelmallista, sillä ihmiset oppivat vähitellen tulkitsemaan ja erottelemaan runsasta ja hälyisääkin äänimaisemaa, ja toisaalta hälyiset maisemat voivat muuttua merkityksellisiksi.⁸⁴¹ Esimerkkinä voi mainita autot, jotka 1900-luvun alkuvuosina erottuivat miellyttävinä tai kammottavina, joka tapauksessa huomiota herättävinä äänilähteinä.⁸⁴² Sittemmin autoista on tullut *lo-fi*-äänimaiseman humua, joka toki sekin saattaa olla merkityksellinen äänimaiseman osa koko elämänsä autoistuneessa ympäristössä eläneelle ihmiselle.

Kun pohditaan äänimaiseman modernisaation murrosta, on huomioitava myös se, että sama paikka saattoi jo esimoderneissa kaupungeissa, ajankohdasta riippuen, kuulua erilaisiin äänimaisemiin. Vaikka Turun 1700-luvun äänimaisemista muodostuisi lähteiden välittämän kuvan perusteella lähinnä *hi-fi*-äänimaisemien maailma – selkeästi erottuneita yksittäisiä merkityksellisiä äänilähteitä – kaupungissa oli myös hetkiä, jolloin äänimaisema täyttyi hälystä. Tällaisia olivat esimerkiksi kahdet vuotuiset markkinat, jolloin kaupungin keskeisille aukioille ja sillalle pakkautui tuhansia kaupunkiin saapuneita ulkopuolisia, markkinoilla vierailleiden kaupunkilaisten lisäksi. Äänimaisemille herkkä matkakirjailija Edward Daniel Clarke ei Turun markkinoita kuvatessaan kuitenkaan kiinnittänyt huomiota tähän hälyisään äänimaisemaan. Kenties se oli kaikkialla maailmassa matkailleelle Clarkelle liiankin tavanomainen kokemus, sillä Englannin suurkaupunkien hälymaailma kuului hänen kotiäänimaisemiinsa.⁸⁴³ Sen sijaan, kuvatessaan turkulaisia ”harvinaislaatuisia käytäntöjä” (”singular customs”), hän nosti esiin kaksi äänimaiseman ilmiötä. Clarke luonnehti, miten turkulaiset soittivat kirkonkelloja hautajaisissa samaan tapaan kuin englannissa oli tapana soittaa häissä. Toinen hänen huomioimansa ääni oli lähtöisin kaduilla kulkeneesta rummunlyöjästä, joka kiersi rummuttamassa saattaakseen asukkaiden tietoon, kun kaupungissa oli tapahtunut ryöstö tai varkaus.⁸⁴⁴

840 KA, TKO 21.10.1760 §1, 1570–1575; TKO 23.10.1760 §6, 1606–1607 (Christinan todistus).

841 Ampuja 2005, 183–184.

842 Salmi 2001, 352.

843 Esim. Cockayne 2007.

844 Clarke 1824, 351.

Clarcken matkakuvauksen huomiot Turun äänimaisemasta eroavatkin olennaisesti siitä kaupunkitilan valvonnan ulottuvuuksien määrittämistä akustisesta maailmasta, joka on hahmotettavissa kämnerinoikeuden pöytäkirjoista. Siinä, missä oikeuslähteessä kuvastuu paikallinen arki, Clarcken havainnot kumpuavat ulkopuolisen poikkeukselliseksi kokemista äänimaiseman ilmiöistä. Näistä kahdesta erilaisesta lähteestä kuultaa siltikin, kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla, varhaismodernin kaupungin rikas ja selkeä äänimaailma sekä aikakauden ihmisen herkkyyt äänimaiseman toistuvuuksille ja poikkeuksille.

Aistien kulttuurihistorian yksi olennainen painopiste on ollut eri aistien välinen suhde sekä siinä tapahtuneet pitkän aikavälin muutokset. Aistien keskinäiseen hierarkiaan liittyy kulttuurisia arvostuksia, joista olennainen on etenkin uudella ajalla voimistunut katsekeskeinen maailmankuva. Toisaalta aistien suhteet kumpuavat arjen ilmiöistä, sillä aistit kompensoivat toisiaan käytännön tasolla. Näin ollen aistien kulttuuriset merkitykset ulottuvat jokapäiväisestä elämänpiiristä aatehistoriallisiin ja kaunokirjallisiin ulottuvuuksiin. Turun näkökulmasta aistien arkipäiväisyyden yleisesti kiinnostaviin ulottuvuuksiin liittyy etenkin pohjoisen leveysasteen talvinen pimeä aika. Pimeänä vuorokaudenaikana näköaisti menetti pitkälti merkityksensä pilkkopimeässä 1700-luvun Turussa, sillä kaupunki sai katuvalot vasta vuonna 1805. Tarkastelen seuraavassa pimeän vuorokaudenajan tilallisuudesta kertovia kuvauksia, ja pohdin etenkin sitä, millä tavoin kuuloaisti kompensoi näköaistia ja millaisia tilassa toimimisen käytäntöjä läpätunkevasta pimeydestä paljastuu.

Riisuttu näköaisti

Ennen keinovalon aikakautta pimeän laskeutuminen muutti kaupunkitilan olemusta syvemmin kuin auringon painuminen horisontin taakse antaisi moderniin valosaasteeseen tottuneen ihmisen olettaa. Valoon ja pimeyteen kietoutunut symboliikka, niiden monitasoiset konnotaatiot, loivat päivän ja yön ympärille koko aikakauden kulttuurin läpäisseen merkitysten kudelman. Kirjallisuudessa ja teatterissa yö edusti ennustamattomia, vieraita ja pahaenteisiä ilmiöitä.⁸⁴⁵ Vaikka laskennallisesti täsmälleen puolet menneisyydestä on yötä, historioitsijat ovat kiinnostuneet yöstä paljon muita tieteenaloja myöhemmin: vasta viime vuosina historiantutkimus on raivannut tietään yölliseen ulottuvuuteen.⁸⁴⁶

Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa pilkahtelevat yöllisen elämän kuvaukset avaavat mahdollisuuden yksityiskohtaisiin silmäyksiin kaupungin pimeän vuorokaudenajan arjen ulottuvuuksiin. Pöytäkirjoihin luonnehdituissa tapahtumissa mainitaan usein

845 Esim. Ekirch 2005, 1–30; Cabantous 2009, 30–45.

846 Cabantous 2009, 12.

Tieto ja Neuvo / Sicacn Rengastamisesta ja estämisestä / sitten wahingollisesta murten ja Maan caitwa- misesta ja tuhkimisest.

Sitten wahingollinen Sicacn tuhkiminen ja cais-
waininen on / erinomattain / näyttuen ja Pakas-
en / pellonojain ja pydrtänitten / niin myös muur-
ten hedelmällisten paikkaen päällä / on yhä usein tyllä
tietsästä: Jonga tähden myös corctia Estiwolda jacon
ja haasten wahella / Maancaoreja / 11. Cap 5. 4.
jocaiselle on päälle pannut Manpaikoisa / että heidän
pitä rengastaman joca wuosi heidän Sicacn / silloin
cuiin etsi maasta lähte / Ylman siinä että Caupungis
jossa Sicaja tahdotan pitää / Estimchistä on Mierettu /
cawemman facon wahella / estämän Sicaja siitä was-
hingollisesta tuhkimisesta / ja pitää näitä ulkona Caup-
pungista / päiwinä Suw.najalla / pahon hajun ja löh-
kän tähden.

Tämä rengastaminen erinomattain Yombacn
Sicacn päällä / on ennen tätä / sillä tavalla toimi-
tettu eri est Cart Kerla Suwefa / jos Sica sen
endisen rengan olis poicki rewaitsant.

Etä Sica on Sidottu / ja kysjelläng waahan
läähtö / Suu kinni Sidottu kiertten canja ettei se
ole

Handwritten signature and the word "exempl."

N:o Raubainen Silmän alla.
N:o Suonni enim kdn Rauboisest Kärsän.
N:o Edstä ristiin paickalda leickatan Suonet poicki

Hajut nousevat 1700-luvun Turun asiakirjoissa esiin harvoin. Vuoden 1734 lakia lainaten ”paha hajua ja löhkää” tosin valitettiin sikojen rengastamiseen ja valvontaan velvoittavassa kuninkaallisessa asetuksessa vuonna 1760. TKA, Turun maistraatin kuulutukset 1760–1769. Kuva: Panu Savolainen.

pimeys, ja todistajanlausuntojen kuvaukset sivuavat monesti pimeyden tai jostain kajastaneen vähäisen valon vaikutusta havaintoihin. Yhtä lailla todistajanlausuntojen kuvaukset tuovat esiin yöllisen kaupungin liikkeen ja rajat: keitä kaupungilla liikkui, ketkä avasivat oviaan yöllisen kaupungin kulkijoille, ja missä pöytäkirjoihin kirjattu yöllinen elämä tapahtui.

Kun talojen ikkunaluukut suljettiin iltaisin, öistä kaupunkia valaisi ainoastaan kuumamo, ja pilvisellä säällä tai uudenkuun aikaan kaupunki oli pilkkopimeä. Tämä syvä pimeys paistaa lukuisista kämnerinoikeudessa käsitellyistä tapauksista, ja riisuttua

näköaistia korvasi usein äänimaisema, kuultu todellisuus. Kuuloaistin merkitystä pimeään vuorokaudenajan kaupungissa havainnollistaa esimerkiksi eräs tammikuussa 1760 Turun kämnerinoikeuteen tuotu tapaus.

Joulukuussa 1759 muurarikisällit Jacob Tammelin ja Anders Rothberg yrittivät tunkeutua muurarimestari Johan Dambergin ja hänen vaimonsa Lisa Tomasdotterin taloon. Kisällit hakkasivat ensin kadunpuoleisia ikkunaluukkuja, ja kun kolkuttajille ei avattu, he nostivat portin saranoiltaan, tunkeutuivat pihaan, rikkoivat ikkunoita ja haukkuivat Lisaa huoraksi.⁸⁴⁷ Tapauksessa kuultiin useita todistajia, yhtenä heistä naapurissa asunutta piika Lisa Ericsdotteria. Lisa kertoi, että ollessaan sulkemassa porttia hän kuuli naapuritalosta meteliä ja nousi aidalle. Sieltä hän havaitsi muurarikisällit Tammelinin ja Rothbergin pihalla meluamassa. Oikeus ei kuitenkaan pitänyt piian todistusta riittävän uskottavana, ja kysyi tältä, miten tämä saattoi pimeydessä tunnistaa henkilöt. Lisa kertoi tuntevansa kisällit ja lisäsi vielä, että Rothbergilla oli tunnistettava, käheä ääni.⁸⁴⁸

Verraten monissa pimeään vuorokaudenaikaan sattuneissa rikostapauksissa todistajat vetosivat siihen, etteivät he olleet voineet varmasti tunnistaa osapuolia, sillä oli ollut niin pimeää.⁸⁴⁹ On mahdollista, että pimeys oli uskottava veruke, johon oli helppo vedota. Joka tapauksessa se oli oikeuden silmissä uskottava sellainen, ja ennemminkin oikeus kiinnitti huomiota siihen, jos todistaja kertoi tunnistaneensa ihmisiä pimeydestä huolimatta, kuten edellä kuvattu Lisa Ericsdotterin todistus tuo hyvin esiin. Pimeyden läpi-tunkevuutta kuvaili esimerkiksi eräs vahtimies, joka saapui talvella 1775 kirvesmies Sanderin krouviin taltuttamaan veriseksi yltynyttä tappelua. Hän kertoi tulleensa Sanderin talon pihalle kesken tappelun ja sanoi nähneensä ainoastaan, että pihalla oli valtavasti miehiä, joista yksi löi vahdin Ottman-nimiseksi mieheksi tunnistamaa henkilöä kolme tai neljä kertaa selkään palavalla koivuhalosta tehdyllä päreellä.⁸⁵⁰

Pimeään vuorokaudenaikaan liitetään varhaismoderneja kaupunkoja koskevissa tutkimuksissa usein uhka ja pahaenteisyys. Tässä tutkimuksessa käytetyissä todistajanlausunnoissa on kuitenkin huomionarvoista, että varsin harvoin todistajat kuvailivat omaa tai muiden henkilöiden pelkoa tai uhkaavaa tunnetta. Pimeään vuorokaudenaikaan liittyvä pelon tai uhan tunne nousee vuosien 1760, 1775 ja 1790 kämnerinoikeuden pöytäkirjan todistajanlausunnoissa esiin ainoastaan neljässä maininnassa.⁸⁵¹ Tämä on siinä mielessä

847 KA, TKO 17.1.1760 §1, 46–59.

848 KA, TKO 17.1.1760 §1, 55–58.

849 esim. KA, TKO 20.2.1760 §1, 252–258; TKO 6.5.1760 §3, 702; TKO 23.9.1760 §3, 1438–1452; TKO 16.1.1790 §2, sp. ks. myös Laitinen 2007.

850 KA, TKO 22.2.1775 §1, 139–140.

851 KA, TKO 17.1.1760 §1, 52; 22.2.1775 §1, 140, 144 (kolme mainintaa samasta tappelusta).

olennaista, että oikeuspöytäkirja on lähteenä painottunut erityisesti negatiivisluontoisiin tapahtumiin. On mahdollista, että pelko oli tunnetila, joka katsottiin oikeusprosessin kannalta epäolennaiseksi seikaksi kirjata pöytäkirjaan. Toisaalta muut lähdeaineistot viittaavat siihen, ettei pimeän vuorokaudenajan kaupunki välttämättä ollut erityisen uhkaava ympäristö.

Turkulaisten omakohtaiset kuvaukset pimeästä vuorokaudenajasta antavat olettaa, että yöllisessä ja pimeässä kaupungissa liikkuttiin varsin usein. Näissä lähdeaineistoissa yöllinen ulkona liikkuminen korostuu pikemminkin varsin tavallisena ja häiriöttömänä. Ylioppilas Nils Magnus Tolpo ei vuodelta 1795 säilyneissä päiväkirjoissaan kuvaile pimeällä liikkumista, mutta hänen yöskirjaamistaan kellonajoista ilmenevät myöhäiset kotiinpaluut kertovat hänen liikkuneen kaupungilla usein pimeällä ja myös yöaikaan.⁸⁵² Sen sijaan toinen turkulainen ylioppilas Pehr Stenberg kertoo monesti ja monisanaisesti yöaikaista liikkeistään Turun kaduilla. Kohtaamiaan vaaroja hän luonnehtii ainoastaan kerran ja silloinkin korostaa uhan olleen ainutlaatuinen. Stenberg kertoo olleensa talvella 1780 iltapimeällä menossa vuokrahuoneelleen ja joutuneensa äkkiarvaamatta yllätyshyökkäyksen kohteeksi. Jostain tullut mies tönäisi häntä voimakkaasti ja valmistautui lyömään uudelleen. Pimeydestä huolimatta Stenbergin onnistui tunnistaa uhkaaja teologian ylioppilas Anders Krankiksi, jota hän oman nimensä mainiten pyysi lopettamaan väkivallan. Stenbergin nimen kuullessaan Krank keskeytti hyökkäyksensä ja pyysi anteeksi. Hän kertoi sitten olleensa ryyppyjuhlissa ja epämurkavan humalatilassa lähteneensä ulos pieksämään kisällejä, jollaiseksi hän oli Stenbergiä luullut.⁸⁵³ Stenberg toteaa, että tämä oli ainoa kerta, kun hän joutui uhatuksi kymmenen vuoden Turussa oleskelunsa aikana.

Myös kämnerioikeuden pöytäkirjoista on toisinaan luettavissa, että iltaisilla ja öisillä kaduilla liikkui tavallisilla asioilla olleita kaupunkilaisia. Tämä voidaan hahmottaa todistajanlausunnoista, joissa kaduilla liikkuneita ihmisiä oli kutsuttu oikeuteen todistamaan mahdollisista havainnoistaan samanaikaisesti tapahtuneista rikoksista. Pöytäkirjojen kuvauksista pystyy lähes aina myös päättelemään, etteivät kulkijat maistraatin vaatimuksista huolimatta kantaneet käsilyhtyä, vaikka heitä ei koskaan tästä erikseen syytettykään. Toisinaan kaupunkilaiset näytävät yöllä turvautuneen vahtien partion perässä kulkemiseen, ennen kuin he kääntyivät omille kotikaduilleen ja -kujilleen.⁸⁵⁴

852 Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelma, yksityisarkistot: Tolpo, Nils Magnus, Diarium år 1795.

853 Stenberg 2014 (1780), 242.

854 Esim. KA, TKO 7.1.1775 §1, 10.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on toisinaan esitetty, että pimeys ja maistraatin asetukset olisivat merkittävästi rajoittaneet kaupunkitilassa liikkumista pimeällä ja etenkin yöaikaan.⁸⁵⁵ Lähteistä on kuitenkin luettavissa myös päinvastainen näkökulma: monet kaupunkilaiset liikkuivat kaduilla tavalliseen tapaan myös pimeällä. Turun leveysasteilla pimeän ja valoisan ajan merkittävä vuodenaikaisvaihtelu aiheutti sen, että keskikesällä kaduilla käväisi vain muutaman tunnin hämärä, kun taas talvella kaduille jo iltapäivällä laskeutunut pimeys väistyi vasta aamupäivällä. Lainsäädäntö, maistraatin järjestyssäännöt ja vahtien ohjeistukset olivat siitä huolimatta miltei samat ympäri vuoden.⁸⁵⁶ On ajateltavissa, että pohjoinen leveysaste valtavine valon vuodenaikaisvaihteluineen totutti ihmiset liikkumaan pimeässä kaupungissa vuoden pimeimpänä aikana toisin kuin Keski- ja Etelä-Euroopassa, missä valoisa aika riitti ympäri vuoden välttämättömiin arkisiin askareisiin.

Kenties myös siitä syystä katuvalaistus saapui Turkuun verraten myöhään, vasta Ruotsin ajan viime vuosina. Etenkin Keski-Euroopassa katuvalaistus oli viimeistään 1700-luvun jälkipuoliskolla Turun kokoisten kaupunkien oletusarvoinen infrastruktuuri ja myös edistyneen kaupunkikulttuurin symboli.⁸⁵⁷ Turun kaduille ensimmäiset katulyhdyt sytytettiin marraskuussa 1805, ja tämä aiemmin kokematon pysyvä valonlähde muutti vähä vähältä perinpohjaisesti niitä pimeän vuorokaudenajan käytäntöjä, jotka vielä 1700-luvun kaupungissa olivat osa jokapäiväistä arkea.

Katuvalaistus ja muuttuvat yölliset käytännöt

Kaasu- ja sähkövaloa edeltävän aikakauden katuvalaistuksen vaikutus kaupunkien arkeen on nostettu historian tutkimuksessa esiin 1980-luvulta alkaen.⁸⁵⁸ Poikkeuksellisen näkökulman pimeyteen ja yölliseen kulttuuriin tarjoavat pohjoisilla leveysasteilla sijaitsevat kaupungit, joissa pimeys laskeutuu talvisin jo päiväsaikaan. Ruotsin pohjoiset osat olivat 1700- ja 1800-lukujen taitteessa maailman pohjoisin kaupungistunut alue. Turun katuvalot olivat 1800-luvun alussa yhdet maailman pohjoisimmista, joskin samoilla leveysasteilla sijainneen Pietarin asukkaat olivat kulkeneet lyhdyin valaistuilla kaduilla jo vuodesta

855 Esim. Ruskeeniemi 2006, 34, 36–37.

856 Kaupungin järjestyssäännössä vahdinvaihdon ajankohta vaihtui kesään siirryttäessä (Nikula 1970, 213–214), ja esimerkiksi krouvit saivat kesäisin olla tunnin pidempään avoinna. ks. *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap*, 1733, cap. VIII. Muutoin kesäisen ja talvisen kaupungin ajallisissa rajoituksissa ei ollut juurikaan eroja.

857 Esim. Reculin 2013.

858 Esim. Schivelbusch 1987; Schivelbusch 1988; Garnert 1993; Turun osalta ks. etenkin Laitinen 2007; Savolainen 2015; Savolainen 2016.

1718. Tukholmassa katuvalot kuuluivat kaupunkikuvaan 1740-luvun lopulta lähtien. Katuvalaistusta edeltäviä, pohjoisen sijainnin luomia olosuhteita voi tarkastella eräänlaisena valon ja pimeyden koekenttänä, missä ihmiset joutuivat sydäntalvella hoitamaan tavallisia päiväsaikaisia arkiaskareitaan luonnonvalottomassa ympäristössä. Seuraavassa pohdin, millä tavoin Turkuun asennetut katuvalot muuttivat pimeän vuorokaudenajan tilakokemusta ja -käytänteitä.

Sanomalehti *Åbo Tidning* kirjoitti helmikuussa 1806, miten Turun iltaiset kadut olivat avautuneet kaupunkilaisille. Lyhtyenpitoa ylistävässä artikkelissa kuvattiin, miten jo pitkään odotettu muutos oli saatu aikaan ja pimeiden syys- ja talvi-iltojen aiemmat vaikeudet nyt voitettu.⁸⁵⁹ Ensi vaiheessaan Turun kaduille ripustetut lyhdyt levittäytyivät vain kaupungin keskeisille alueille ja tärkeimpien katujen varrelle. Kaupunkia valaisi kaiken kaikkiaan noin kolmesataa kynttilä- ja öljylyhtyä.⁸⁶⁰ Katulyhtyen syyttäminen ja valvonta oli vielä tuolloin yksityisten talonomistajien velvollisuus, ja sen vuoksi maistraatti myös katsoi asiakseen valvoa, paloivatko lyhdyt todella. Lokakuussa 1810 Turun poliisikivalteri Carl Ferdinand Reich haastoi maistraattiin yli kaksikymmentä turkulaista, jotka olivat unohtaneet syyttää katulyhtyinsä tai laiminlyöneet niiden valvonnan. Syytteiden ja todistusten liitteeksi maistraatin pöytäkirjaan kopioitiin kamreeri M. Wacklinin lyhtyenpitoa koskeva, maistraatille osoitettu valituskirjelmä, joka tuo esiin havainnollisen pilkahduksen lyhtyenpidon arkipäiväisistä ongelmista.

Wacklin kertoi, kuinka hän kannatti katuvalaistusta jo ennen sen toimeenpanoa, sillä hän oli vakuuttunut katulyhtyen hyödyllisyydestä. Kun lyhtyenpito sitten alkoi, joutui Wacklin pettymyksekseen huomaamaan, että hänelle siitä koitunut velvollisuus oli kaikin tavoin epäoikeudenmukainen. Hänen naapurinsa, ylitarkastaja Dahlbeckin, annettiin asentaa lyhtyinsä oman talonsa portin yläpuolelle, ja kaksi muuta naapuria saivat vieläpä jakaa Dahlbeckin kanssa tämän lyhdyn sytytyksen ja ylläpidon. Vaikka Dahlbeckin talo oli Wacklinin taloa arvokkaampi, joutui Wacklin yksin vastuuseen katulyhdystään, joka kaiken lisäksi sijaitsi naapuritalon seinässä. Sittemmin, kun Wacklin oli saanut luvan siirtää lyhdyn oman talonsa seinään, hän mainitsi hankkineensa kaupungin parhaimmiston kuuluneen lyhdyn, jossa oli valonsäteiden siroamiseen tarkoitettuja peilejä.

Turkulaiset eivät kuitenkaan huolehtineet lyhtyenpidosta sillä tarkkuudella ja vastuulla, kuin Wacklin oli olettanut. Hän valitti kirjelmässään, miten tämä tarkoitukseltaan hyödyllinen uudistus oli osoittautunut tarpeettomaksi ja itse asiassa hukkaan heitetynsi kustannukseksi. Wacklinin mukaan oli tavallista, että yhtenä iltana saattoi kulkea rauhassa

859 *Åbo Tidning* 1.2.1806. Savolainen 2015, 66–67.

860 Savolainen 2015, 67–69.

lyhtyjen valaisemaa katua, kun toisena iltana samaa katua kulkiessaan joutui sytyttämättömien lyhtyjen luoman pimeyden saartamaksi. Hän mainitsi itsekin joutuneensa tämän takia ikävään tilanteeseen ja piti parempana vanhaa järjestelyä, jossa jokaisen pimeällä kulkijan velvollisuutena oli kantaa omaa käsilyhtyä. Hän vetosi siihen, että kaupunkilaisilla oli oikeus kulkea lyhtyjen valaisemia katuja, etenkin sellaisina ajankohtina, kun ihmiset vielä hoitavat virkatoimiaan ja yksityisiä asioitaan. Petyttyään lyhtyjenpidon lainmlyönteihin Wacklin oli lopulta jättänyt itsekin lyhtynsä sytyttämättä.⁸⁶¹

Wacklinin kuvauksesta syntyy varsin toisenlainen kuva kuin siitä *Åbo Tidningin* kirjoituksesta, joka neljä vuotta aiemmin oli ylistänyt vasta perustetun katuvalaistuksen mukavuutta ja hyötyä. Wacklinin mielestä asiat olivat ennen paremmin, kun jokainen oli iltaisin ja öisin vastuussa oman käsilyhtynsä valosta. Hänen kirjelmänsä alussa esiin nostama epäoikeudenmukaisuuden tunne taas liittyi siihen, että lyhtyjenpitovelvollisuus oli toisinaan jaettu useamman talon kesken. Vauraimmat talot joutuivat yksin ylläpitämään yhtä lyhtyä, kun kaikkein vähävaraisimmat talot saivat jakaa yhden lyhdyn vastuut jopa neljän talon kesken.⁸⁶²

Kaksi erilaista lähdettä, sanomalehtiartikkeli ja valituskirjelmä, tuovat kiehtovasti esiin ne yksilöiden ja esivallan väliset ristiriidat, joita arkisten käytäntöjen muutos kaupunkitilassa saattoi aiheuttaa. Kuten myös Wacklinin valituksesta käy hyvin ilmi, vastuu lyhtyjen hankinnasta, ylläpidosta sekä jokailtaisesta sytyttämisestä ja valvonnasta oli yksityisillä talonomistajilla.⁸⁶³ Turun kokoisissa kaupungeissa vastaavat järjestelyt olivat 1800-luvun Euroopassa hyvin epätavanomaisia, sillä Ranskassa, Englannissa ja Saksassa oli tässä vaiheessa siirrytty lähes poikkeuksetta julkisen tahon – kaupungin tai kruunun – ylläpitämiin katuvaloihin.⁸⁶⁴

Turun eurooppalaisittain vanhakantainen järjestely avaa kiinnostavia kurkistusaukkoja pimeän vuorokaudenajan käytäntöihin. Usein juuri nopeat muutokset ja uudet käytännöt jättivät jälkeensä jälkiä jokapäiväisistä, jatkuvista käytännöistä, jotka muutoin unohtuisivat katoaviin, ylöskirjaamattomiin maailmoihin. Turun kohdalla katuvalaistuksen alku tuo esiin kaipuun vanhoihin käytäntöihin sekä monien kaupunkilaisten vastahankaisuuden. Vuosien 1807–1810 maistraatin pöytäkirjoista löytyy kolme iltaisille kaduille tehtyä ratsiaa, joiden perusteella maistraatin kuultavaksi kutsuttiin kymmenestä

861 TKA, TMP 6.10.1810 §5, 1034v.

862 Savolainen 2015.

863 *Åbo Tidning* 13.11.1805.

864 Sweet 1999, 181–184; Koslofsky 2002; Reculin 2013.

kahteenkymmeneen talonomistajaa.⁸⁶⁵ Heidän selityksensä laiminlyönneille tuovat toisinaan esiin miltei mahdottomalta vaikuttavia olosuhteita, muun muassa lyhtyjä, jotka sijaitsivat siten, ettei niitä voinut valvoa ikkunasta. Lisäksi jaettuja lyhtyjä ylläpitäneet talonomistajat sotkivat usein sytytysvuorojaan ja riitelivät muuan muassa lamppuöljyn hankinnasta.⁸⁶⁶

Katuvalojen tämän tutkimuksen kannalta keskeisin ulottuvuus liittyy 'julkisen' ja 'yksityisen' tilan rajapintaan. Toisin kuin muualla Euroopassa, kysymys ei ollut 'julkisesta' katuvalaistuksesta, eikä tätä termiä myöskään esiinny turkulaisissa lähteissä. Katuvalaistuksesta puhutaan miltei aina 'lyhtyenpitona' (*lykthållningen*), mikä heijastaa järjestelyn yhteisöllistä luonnetta. Katuvalaistuksen alkaessa 'yksityistalojen' ja 'yleisten katujen' tila punoutuikin uudella tavalla yhteen. Aiemmin asukkaat olivat sulkeneet ikkunaluukkunsa ja porttinsa hämärän laskeutuessa, mutta katulyhtyen sytyttäminen ja valvonta edellyttivät nyt näköyhteyttä kadulle aina iltayhteentoista asti, jolloin lyhdyt sai sammuttaa.⁸⁶⁷

Onkin olennaista kysyä, missä määrin kolmensadan heikon valontuikkeen kohdalla oli kysymys valon ympäristöä valaisevasta voimasta, ja missä määrin muutos liittyi siihen, että asukkaat valvoivat nyt uudella tavalla myös talonsa editse kulkevan kadun elämää. Vaikka lyhdyt olivat yksityisten vastuulla, katutila muuttui sen ansiosta aiempaa julkisluontoisemmaksi. Kuten Wacklin kirjoittaa, enää ei valaistu omaa tietä omin lyhdyin, vaan kaupunkilaisten oli ainakin pyrittävä luottamaan yhteisöllisen velvollisuuden toimivuuteen.

Valon ja tilan yhteys näkyi myös valaistuksen toimeenpanon voimistamana kaupunkitilan eriytymisenä keskeisiin ja perifeerisiin osiin. Useissa Euroopan kaupungeissa lyhdyt asennettiin ensin kaupungin keskeisimmille aukioille ja tärkeimmille kaduille ja vasta vähitellen, jos lainkaan, myös syrjäisemmät kaupunginosat saivat lyhtynsä.⁸⁶⁸ Näin oli myös Turussa. Valaistujen alueiden tarkoista määräyksistä ei ole säilynyt tietoja, mutta *Åbo Tidningarin* maininnat ”suurimmista kaduista”, kartalle paikannetut lyhtyenpidon laiminlyönnit sekä muutamat harvat vapautukset tästä velvollisuudesta viittaavat siihen, että Turkuunkin syntyi lyhtyenpidon alkaessa valaistu keskusta ja pimeä perifeerinen laitakaupunki.⁸⁶⁹

865 TKA, TMP 28.10.1807, 758–763v; 5.3.1810, 224–230; 6.10.1810, 1025–1034. Turun maistraatin pöytäkirjat ovat kadonneet vuosilta 1788–1806.

866 Savolainen 2015, 63–64.

867 Esim. *Åbo Tidningar* 2.9.1826.

868 Esim. Reculin 2013, 92–95.

869 *Åbo Tidning* 1.2.1806. ”Stadens stora gator”.

A. Nyhka Brändst.
 B. Öfwa Brändst.
 C. Nyhka Brändst.
 D. Norna Brändst.
 E. Norna Brändst.
 F. Norna Brändst.
 G. Norna Brändst.
 H. Norna Brändst.
 I. Norna Brändst.
 K. Norna Brändst.

Charta
 öfver
ÅBO STAD
 Efter förhållne Charter och Swedts
 Mätningar, sammanställd
 per i Swedns Landt-
 len Contingent år 1808,
 och Kongl. U. 1808,
 af
 Joh. Tillberg.

Vuosina 1807, 1809 ja 1810 palamattomien katulyhtyjien vuoksi oikeuteen haastettujen talonmestajien kiinteistöjen sijainti mustin symbolein. Tiedossa olevat tonttikohdaiset vapautukset katulyhtyjien ylläpidosta on merkitty punaisiin symboleihin. Lähteet: Turun maistraatin pöytäkirjat 8.4.1807, 28.10.1807, 13.9.1809, 20.9.1809, 9.10.1809, 6.10.1810; Turun maakunta-arkisto, Johan Tillbergin kaupunkimittauksen (1808) tontinomistajaluettelo. Pohjakartta: Kansallisarkisto.

Lyhtyjen ja kynttilöiden tuottama ulkovalaistus ei kuitenkaan ollut turkulaisille vieras ilmiö myöskään ennen vuotta 1805. Yöllisyyden ja juhla-valaistuksen kulttuurin jälkimaingingit saapuivat Turkuunkin jo 1700-luvun jälkipuoliskolla, vaikka tuolloisen Turun seremoniallinen valo ei yltänyt lähellekään Keski-Euroopan kaupunkien ja Tukholman vaikuttavia juhla-valaistuksia.

Seremoniallinen valo

Ranskankieliseen käsitteeseen *nocturnité* kiteytyy osuvasti se uudenlainen yöllisyyden merkitys, joka 1700-luvun lopulla näyttäytyi eurooppalaisittain katsottuna vaimeina pilkahduksina myös Turussa. Yöllinen seurallisuus ja seremoniallinen valo heräsivät 1600- ja 1700-lukujen Euroopassa ennennäkemättömään loistoon. Taustalla oli uudenlaista performatiivisuutta rakentanut hovikulttuuri ja sen rinnalla seuraelämän etenevä siirtyminen yöhön ja pimeään vuorokaudenaikaan. Yöstä tuli vähitellen kuin päivän jatke, ja pimeään vuorokaudenaikaan ulottuvat hovit ja uudet seurallisuuden muodot sulautuivat kaupunkien arkeen.⁸⁷⁰ Tämä elämänpiiri ja urbaani yöllisyys välittyvät mainiosti Yhdysvaltain Pariisin-edustajan, Benjamin Franklinin, vuonna 1784 anonyymisti *Journal de Paris* -lehteen laatimasta satiirisesta kirjoituksesta. Hän kuvaili kuvitteellista salonki-illanviettoa, jonka yhtenä keskustelunaiheena olivat Quinquet'n ja l'Angen kehittämät entistä tehokkaammat uudet katulyhdyt. Ajatukset katulyhtyihin kietoutuneina tarinan kuvitteellinen päähenkilö meni nukkumaan kolmelta aamuyöllä. Tavoistaan poiketen hän sattui heräämään jo kuudelta aamulla ja hämmästyi suuresti ikkunasta tulvivaa valoa. Vaikutti siltä, kuin ikkunan eteen olisi sytytetty tusina Quinquet'n ja l'Angen uusia lyhtyjä. Mentyyään ikkunalle hän ymmärsi, että aamuksen valon lähteenä oli aurinko, josta Pariisin kaduille lankesi katulyhtyjä paljon kirkkaampi – ja täysin ilmainen valo!⁸⁷¹

Yöllistä seurallisuutta ironisoiva kirjoitus heijastaa elämäpiirin muutosta, joka toi Euroopan kaupunkeihin pysyvät katulyhdyt. Yöllisen elämän laajeneva piiri näkyi myös seremoniallisena valona ja valosuunnittelun kietoutumisena kaupungin julkisten tilojen koristeluun ja artikulointiin. Suomessa ja Turussa säännöllisten juhla-valaistusten alku 1770-luvun alussa kumpusi kuninkaallisen vallan tapahtumista ja merkkipäivistä.

870 Esim. Koslofsky 2002, 743–748.

871 *Journal de Paris* 26.4.1784, 1–2.

Benjamin Franklinin satiirinen kirjoitus Pariisin katulyhdyistä ja auringonvalosta. *Journal de Paris* 26.4.1784.

JOURNAL DE PARIS.

Lundi 26 AVRIL 1784, de la Lune le 8

LE SOLEIL se leve à 4 heures 52 minutes & se couche à 7 heures 9 minutes.

LA LUNE se leve à 9 heur, 28 min. du mat., & se couche à 1 h. 24 m. du mat.

Rapport du Temps vrai au Temps moyen. Au midi du Soleil, la pendule doit marq. 11 h. 57 m. 30 s.

Hauteur de la Riviere. Le 24 à 5 p. 9 pouc. & le 25 à 6 p. 0 p.

Reverberes. Allumés à 11 h. 0 min., éteints à 3 h. 0 m.

Observations
Météorologiques,
d'hier.

Époques du jour.	Thermomètre.	Baromètre.	Vent.	État du Ciel.
A 7 heures du matin.	5 au-dessus de 0	28 pouc. 0 ¹⁵	S.	Clair.
A midi.	10 au-dessus de 0	28 0	S. O.	Couvert.
A 5 heures du soir.	10 au-dessus de 0	28 0	S. O.	Clair.

COURS.

M. Desmareseaux, Médecin de la Faculté de Paris, commencera deux Cours de Physiologie Expérimentale demain 27 de ce mois; l'un en François, à huit heures du matin; l'autre en Latin, à six heures du soir. Il les continuera Jeudi & Samedi de chaque semaine, en son Amphithéâtre, rue Zacharie, près Saint Severin.

ÉCONOMIE.

Aux Auteurs du Journal.

MESSIEURS,

Vous nous faites souvent part des découvertes nouvelles; permettez-moi de vous en communiquer une dont je suis moi-même l'Auteur, & que je crois pouvoir être d'une grande utilité.

Je passois, il y a quelques jours, la soirée en grande compagnie, dans une maison où l'on effayoit les nouvelles lampes de Mrs Quinquet & l'Ange; on y admiroit la vivacité de la lumière qu'elles répandent, mais on s'occupoit beaucoup de savoir si elles ne consommoient pas encore plus d'huile que les lampes communes, en proportion de l'éclat de leur lumière, auquel cas on craignit qu'il n'y eût aucune épargne à s'en servir. Personne de

la compagnie ne fut en état de nous tranquiliser sur ce point, qui paroissoit à tout le monde très important à éclaircir, pour diminuer, disoit-on, s'il étoit possible, les frais des lumières dans les appartemens, dans un tems où tous les autres articles de la dépense des maisons augmentent si considérablement tous les jours.

Je remarquai, avec beaucoup de satisfaction, ce goût général pour l'économie; car j'aime infiniment l'économie. Je rentrai chez moi & me couchai vers les trois heures après-midi, l'esprit plein du sujet qu'on avoit traité. Vers les six heures du matin, je fus réveillé par un bruit au-dessus de ma tête, & je fus fort étonné de voir ma chambre très éclairée. Encore moitié endormi, j'imaginai d'abord qu'on y avoit allumé une douzaine de lampes de M. Quinquet; mais en me frottant les yeux, je reconnus distinctement que la lumière entroit par mes fenêtres. Je me levai pour savoir d'où elle venoit, & je vis que le soleil s'élevoit à ce moment même des bords de l'horizon, d'où il verfoit abondamment ses rayons dans ma chambre, mon domestique ayant oublié de fermer mes volets. Je regardai mes montres, qui sont fort bonnes, & je vis qu'il n'étoit que six heures; mais trouvant extraordinaire que le Soleil fut levé

Pääkaupungissa Tukholmassa seremoniallisella valolla oli pitkät perinteet, jotka juontuivat 1600-luvulta. Ruotsin pienempiin kaupunkeihin uudenlainen valon kulttuuri saapui kuitenkin vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla, jolloin seremoniallinen valo rantautui Turun ohella myös Helsinkiin.⁸⁷²

Juhlavalaistusten merkityksestä kaupunkitilassa kertoo se tarkkuus, jolla tilallisia ilmiöitä harvoin kuvaillut lehti *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* luonnehti Kustaa III:n kruunajaisten aikaan kesällä 1772 järjestettyä valaistusta. Lehdessä kirjoitettiin, miten tuomiokirkko, akatemian luentosalit, konsistorin ja kirjaston tilat, raatihuone sekä torin varren talot, joissa porvaristo otti vastaan vieraansa, oli valaistu. Akatemian ylemmässä luentosalissa, raatihuoneella sekä porvariston juhlahuoneistona toimineessa Grubbin talossa oli yhteensä seitsemän tätä tapahtumaa varten tehtyä valaistua taulua.⁸⁷³

Valaistuilla tauluilla tarkoitettiin niin kutsuttuja kuultokuvia eli läpikuultavalle kankaalle tai paperille maalattuja kuvia tai onnentoivotuksia, jotka loistivat taakse ripustetun kynttelikön tai lyhdyn valossa.⁸⁷⁴ Vastaavia yksityiskäytössä olleita tulivarjostimia on säilynyt museokokoelmissa,⁸⁷⁵ mutta oletettavasti rakennusten yläkerroksiin ripustetut kuultokuvat olivat huomattavasti suurikokoisempia. Erilaiset varjostimet kynttilöiden ja lyhtyjen rinnalla kielivät 1700-luvun loppupuoliskon uudenaikaisista julkisen tilan valaistuksen innovaatioista, jotka oli omaksuttu Turkuun luultavasti Tukholmasta.

Juhlavalaistusten kehitystä on mahdollista seurata sanomalehtiartikkelien perusteella, ja vaikuttaa siltä, että 1770-luvulla ne kehittivät nopeasti yhä laajemmiksi, ilmeisenä tavoitteena valaista koko kaupunki. Edellä siteeratussa vuoden 1772 sanomalehtiartikkelissa ei puhuta lainkaan yksityistalojen valaistamisesta, ja mitä ilmeisimmin tällainen järjestely toteutettiin ensi kerran vasta Kustaa III:n vierailun aikaan kesäkuussa 1775. Huhtikuussa maistraatti näet ohjeisti, että kaupungin asukkaiden olisi varustettava talonsa kynttilöin illalla kuninkaan saavuttua kaupunkiin. Maaherra huomautti järjestelyyn liittyvästä palovaarasta, minkä vuoksi maistraatti lisäsi ohjeistukseen vaatimuksen varastoida vettä. Lisäksi kaupunki tarkasti omat paloruiskunsa.⁸⁷⁶ Poikkeuksellinen huoli ja ennakkoon varautuminen viittaavat siihen, ettei vastaavan mittakaavan valaistusta ollut aiemmin toteutettu Turussa.

872 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 9.7.1772; Dahlström 1921, 2–3; Andersson 2009, 219–221.

873 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 5.6.1772.

874 Dahlström 1921, 7–8.

875 Esim. Soiri-Snellman 1996, 10–11.

876 Dahlbäck 1988, 97.

N:o 14.

Tidningar

Utgifne

Af et Sällskap i Åbo,

Den 31 Julii 1775.

Åbo, tryckt hos Johan Christoph. Frenckell, 1775.

Berättelse om Hans Maj:ts vår Allernådigste Konungs Höga wifstande i Finland. Försättning. Se N:o 13.

Sedan Hans Kongl. Maj:t til sit uti Landshöfdinge Residencet utfedde Logement anländt, skedde cour och presenterades alle här samlade ständspersoner, hwilkas så wäl som den öfrige Allmänhetens gådje war obestriktig, ad i sin egen födslobygd så hugna sig af sin Allernådigste Konungs milda åsyn.

Om aftenen afbrändes et fyrmärkeri och eclarerades alla hus i staden; Hwarjämte på flere ställen upfattes illuminerade deviser, med förschildte målningar och öfwerkrifter, men dock alle syftande på samma föremål: Konungens nåd och wälgjörningar, och folkets wördnad och tacksamhet; hwilka ämnen nu allena syfselfatte och upfylte allas hjertan.

På Kongl. Akademien war en Devise upfatt, föreställande et Rökelselar, jämte Kongl. Maj:ts Höga Namns

☆) 106 (☆

Namns chifre öfwanföre, med öfwerkrift: *Pi-atas hæc Thura ministrat.* På Academiens Bibliothek war en annan, som förestälte Minerva hållande i handen en krönt wase med påkrift: *Hoc Numine lætatur Pallas-*

På stadens Rådhus woro äfwen twänne transparenter. Den ena förestälde et Berg, ifrån hwars topp nedflyta bäckar som watna bygden, hwarjämte dess fot försvarar landet för et swallande haf; med påkrift: *Tuetur & rigat.* Den andra förestälde Wären, med öfwerkrift: *Fert gaudia secum.*

Sällskapet Aurora hade jämwäl i sitt Samlingsrum upfatt twänne Deviser, af hwilka den ena förestälde Nilströmmen, med påkrift: *Ex beneficentia famam;* Hwartil följande vers war utsedd til underkrift:

Quis GUSTAVE sub hoc TE non emblemate noscat?

TE Tua Qui tantum per bene facta cluis.

Den andra afbildade en i Öster upgående Sol, med påkrift: *Dimovit umbram,* och denna underkrift:

Sic animis lucem disjectis reddidit umbris Princeps, Sol patrii deliciæque Soli.

Öfwer dessa illuminerade Deviser war följande zooticon författadt:

FenaICa qVas pletas TIBI ConseCrat optIME PrInCeps
VotIVas faCILI respICe fronte faCes.

Den 26 Maji war cour för midb. och affände Kongl. Maj:t samma dag Öfwer-Hofstallmästarren m. m. Gref Levenhaupt til Moscau at å Hans Maj:ts Höga wägnar complimentera Hennes Maj:ts Kejsarinnan af Ryßland.

Den

Sanomalehden kuvaus Kustaa III:n vierailua varten järjestetyistä juhlavalaistuksesta. Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo 31.7.1775.

Vuoden 1775 kuninkaan vierailun aikaista juhlavalaistusta ja kuultokuvia *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* käsitteli peräti kahden sivun mitalla, luetellen myös kuningasta ylistäneet, kuultokuviiin maalatut latinankieliset tervehdykset.⁸⁷⁷ Kuninkaan saapumiseen liittyi luonnollisesti myös äänimaisema, jo Pikisaassa kaupungin edustalla ammutut tykinlaukaukset.⁸⁷⁸ Sittenkin juhlavalaistukset ja niihin liittyneet tykinlaukaukset kuuluivat Turussa kuninkaallisten tapahtumien, kuten häiden ja syntymien, sekä akatemian promootioiden vakiojuhlallisuuksiin.⁸⁷⁹ Valo ja ääni yhdistyivät ainakin 1790-luvun lopulta alkaen myös musiikin muodossa. Kustaa IV Adolfin ja Fredrica Dorothea Wilhelmina af Badenin Tukholmassa järjestettyjen hääjuhlallisuuksien aikaan Turun tuomiokirkon torni valaistiin ja akatemian *director musices* Carl Thorenberg esitti tuomiokirkon tornin ylätasanteelta vokaali- ja soitinmusiikkia.⁸⁸⁰ Mitä ilmeisimmin tällä sijainnilla tarkoitettiin tornihuipun yläosassa ollutta lanternia, joka oli huomattavan tilava verrattuna Turun palon jälkeen rakennetun tornihuipun nykyiseen ylätasanteeseen.⁸⁸¹

Vaikka tiedot 1700-luvun jälkipuoliskon Turun juhlavalaistuksista ovat vähäisiä, eikä julkisissa tiloissa käytettyjä kuultokuvia ole säilynyt esineinä, lähteet viittaavat siihen, että etenkin 1770-luvulta alkaen myös tilapäisellä valolla oli paljon aiempaa keskeisempi osa julkisessa kaupunkitilassa. Turun juhlavalaistusten alkuvaiheet limittyivät ajallisesti samanaikaisiin uudistuksiin, jotka näkyivät katujen kunnostuksina, seuraelämän tilojen vakiintumisena sekä kahvihuoneiden perustamisena kaupunkiin.⁸⁸²

Aistikokemusten kaupunkitila

Aistien kulttuurihistorian näkökulmat ovat viime vuosikymmeninä avanneet kokonaan uuden ikkunan varhaismodernin maailman tilakokemuksiin. Turkulaiset oikeuspöytäkirjat, hallinnolliset asiakirjat, päiväkirjat ja sanomalehdet sisältävät runsaasti aineistoa, joka tarjoaa mahdollisuuksia ymmärtää etenkin äänimaisemien aikalaismerkityksiä, sittemmin kadonnutta akustista maailmaa ja ihmisten arkista toimintaa ennen keinovalon aikakautta.

Kaupungin äänimaisema on ajateltavissa yhtenä 'julkisen tilan' ulottuvuutena, sillä ääniaallot toimivat aikakauden ainoana reaaliaikaisena joukkotiedotusvälineenä. Sen tähden

877 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 31.7.1775.

878 *Tidningar Utgifne af ett Sällskap i Åbo* 15.7.1775.

879 Dahlström 1921, 10–25.

880 *Åbo Tidningar* 13.11.1797.

881 Dahlström 1930, 226, 239.

882 Tämän tutkimuksen alakuku *Assembléiden, musiikin ja seuraelämän tilat*.

äänimerkkeihin sisältyi syvällisiä yhteisesti jaettuja merkityksiä. Äänimerkit, kuten rummunlyönnit, kellojensoitot ja torvensoitot⁸⁸³ osoittivat aikaa, mutta niillä oli myös tiedotuksellisia merkityksiä esimerkiksi henkikirjoituksen ja varkaustapausten yhteydessä. Kaupunkilaiset elivät – Alain Corbinin ilmaisua käyttäen – auditiivisessa yhteisössä, jota määrittä äänenkantama.

Äänimaiseman osalta turkulaisen arkielämän esimerkit paljastavat yllättävänkin tarkasti ajan määrittämiseen liittyneitä käytäntöjä ja ongelmia. Tämä äänimaiseman arkinen ulottuvuus hahmottuu oikeusasiakirjojen ohella myös matkailija ja matkakirjailija Edward Daniel Clarken matkakuvauksesta, jossa hän oudoksui turkulaisten korviin mitä tavanomaisinta käytäntöä, kaduilla ryöstön jälkeen kierrellyttä rummunlyöjää. Kaksi eriluontoista lähdettä, matkakuvauksia ja oikeuspöytäkirja, peilaavatkin kiinnostavasti äänimaiseman paikallista ulottuvuutta ja yhtä lailla molemmat tuovat samanaikaisesti esiin sen, miten keskeinen osa tilallista kokemusta akustinen merkitysmaailma oli varhaismodernissa kaupungeissa.

Etenkin kämnerinoikeuden pöytäkirjat paljastavat laajalti myös pimeän vuorokaudenajan kaupungissa toimimisen käytäntöjä. Tässä mielessä käsillä oleva aineisto tuo uutta tietoa etenkin arjen käytänteistä. Toisin kuin usein aiemmin ja etenkin kaunokirjallisiin teoksiin nojaten on kirjoitettu, pimeä vuorokaudenaika ei vaikuta ainakaan ratkaisevasti rajoittaneen kaupunkilaisten liikkumista pimeällä. Tähän viittaavat niin päiväkirjat kuin oikeuspöytäkirjojen todistajanlausunnotkin, joiden kuvauksista voi usein lukea tavallisten ihmisten kulkeneen öisillä kaduilla sysipimeässä.

Akustisen kaupunkimaiseman ja yöllisen pimeyden rinnalla 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Turun aistiulottuvuuksista nousee esiin myös uudenlainen kaupunkitilan valaiseminen lyhdyin ja transparentein eli läpikuultavin tauluin. Laajojen juhla-valaistusten alku sijoittuu säilyneiden lähteiden perusteella 1770-luvulle, jolloin niiden mittakaava myös kasvoi nopeasti, ulottuen ensi kertaa myös kaupungin kaikkiin yksityistaloihin vuoden 1775 kuninkaallisen vierailun aikana. Seremoniallisen valon ohella Turkuun alettiin ideoida katuvalaistusta jo 1700-luvun lopulla, joskin lyhtyjempito aloitettiin vasta marraskuussa 1805, eurooppalaisittain varsin myöhään. Turussa kuten muuallakin 1800-luvun Ruotsin kaupungeissa lyhtyjempito perustui yksityisille talonomistajille langetettuun velvollisuuteen hankkia katulyhdyt ja huolehtia niiden sytyttämisestä, joka toi iltasille kaduille uudenlaisen yhteisöllisen valvonnan. Katuvalaistus kietoutui tällä tavalla

883 Torvensoitoista on tietoja esim. Tukholmasta (esim. Sennefelt 2010, 73), ja Turussakin torvet lienevät olleet satunnaisesti käytössä, sillä maistraatti maksoi palkkaa kahdelle puhaltajalle (pipare), Nikula 1970, 213.

sekä yksityisiin taloihin että julkisluontoiseen katutilaan. Valon voima oli myös muuttuvissa käytännöissä, alkavassa modernisaatioprosessissa, jossa katujen päiväsaikainen elämänpiiri vähitellen laajeni kohti pimeää vuorokaudenaikaa.

'Julkisen' ja 'yksityisen' ulottuvuudet olivat vielä 1700-luvun Turun kaupunkitilassa monin tavoin kuultuja nähdyn sijasta. Kaupunkitilassa toimimista, jonka modernisaatioprosessi on kaventanut visuaalisen kulttuurin temmellyskentäksi, hallitsi merkityksellistetty akustinen tilakokemus, jonka avulla ihmiset hahmottivat aikaa ja paikkaa. Aika, tila ja ääni kytkeytyivät toisiinsa fyysisessä tilassa ja yhteisön tilakokemuksissa.

Teksteistä rakennettu kaupunki

Turun Luostarinmäen käsityöläismuseon kujilla kulkiessaan ja taloihin pistäytyessään voi yhä aavistella, millaista oli elämä 1700-luvun kaupungissa. Museoidut rakennukset on 1900-luvun puolivälissä sisustettu väläykseksi kuvitellusta menneisyyden arkipäivästä. Joskus tuntuu siltä kuin tupien ja kamarien asukkaat olisivat juuri kaikonneet näkyvistä kesken arkisten askareidensa, jättäneet oluttuopin pöydälle ja kynttilän palamaan uuninreunalle. Kujat, interiöörit ja esineet ovat kuin tyhjä näyttämö. Vuosisatojen takaisen elämän arki tuntuu hetkittäin olevan läsnä yhtä käsinkosketeltavana kuin se todellisuudessa on peruuttamattomasti tavoittamattomissa.

Kadonneiden kaupunkiympäristöjen ja 1700-luvun ihmisten elämänpiirin ymmärtämiseksi on käännyttävä tekstien puoleen. Vaikka vain harvojen Ruotsin ajan lopun turkulaisten laatimia tekstejä on päätynyt arkistoihin ja säilynyt meidän aikaamme, tutkimalla ja yhdistelemällä erilaisiin asiakirjoihin kirjattuja kertomuksia ja yksityiskohtia on mahdollista rakentaa kokonaisvaltainen kuva aikakauden kaupunkiympäristöstä ja kaupunkiyhteisön tilallisesta elämänpiiristä. Lopputulos on yhtäaikaisesti rikkonainen ja ehyt maisemakuva; kuin puuttuvien palojen hallitsema palapeli, jonka fragmentit kuitenkin antavat riittävät tulkinnan eväät siihen, millaiseen kaupunkimaisemaan kadonneet palat kuuluivat.

Julkisen ja yksityisen tilan uudella ajalla tapahtunutta eriytymistä on tutkittu ennen kaikkea suurena rakenteellisena prosessina, jossa arjen kokemushistorian ja alempien väestönosien näkökulma on jäänyt sivuun. Tässä tutkimuksessa koko kaupunkiväestön läpileikkauksen käsittävä näkökulma ja monilähteinen lähestymistapa tuo esiin sen, ettei kysymys ollut pelkästään intellektuaalisissa maailmankuvissa, ideologioiden ja abstraktin tiedonmuodostuksen tasolla tapahtuneesta prosessista. Yhtä lailla arjen ilmiöt – vaikkapa ihmisten häiritsevä kokoontuminen kaduille ja jokirantaan – saattoivat antaa aiheen käsitteisiin sisällytettyihin uudenslaisiin tilallisiin merkityksiin.

Ruotsin ajan lopun Turusta hahmottuu tarkka ja monimuotoinen kuva julkisen ja yksityisen elämänpiirin merkityksistä ja ulottuvuuksista valistuksen vuosisadan Euroopassa. Seitsemässä vuosikymmenessä fyysinen kaupunkiympäristö uudistui lähes kauttaaltaan. Samanaikaisesti kaupunkitilasta käytettyyn kieleen ilmestyi tilallisia muutoksia heijastelevia uusia käsitteitä. Turkulaiset kamarit, katukivet, lyhdyt, krouvit, kauppapuodit,

biljardisalit, transparentit, kahvihuoneet, seurapiirien juhlahuoneistot ja teatterilavat pounoutuivat yleiseurooppalaiseen 1700-luvun jälkipuoliskon kaupunkikulttuurin murrokseen samaan aikaan, kun ne ilmensivät hyvin paikallisia merkityksiä.

Varhaisten turkulaisten kahvihuoneiden, ravintoloiden, kaupallisten tilojen ja seuralämän paikkojen sijainti ja tilallinen maailma tulee tutkimuksessani ensi kertaa laajasti esiin. Ruotsin ajan loppupuoliskoon sijoittuu useita kaupunkitilaan ja tilalliseen kulttuuriin kytkeytyviä murroksia, jotka sijoittuvat etenkin 1760- ja 1770-luvuille. Silloin kaupungin katuja ja 'yleisiä paikkoja' kuten toreja ja siltaa uusittiin ennennäkemättömällä intensiteetillä. Kaupungin väkiluvun kaksinkertaistuessa kadut ja aukiot muuttuivat yhä enemmän liikenteelle varatuiksi tiloiksi, ja yhteisön tilallinen elämänpiiri kaduilla kaventui. Samoihin aikoihin Turussa järjestettiin ensimmäiset assembléet ja kaupunki juhlaivalaistiin näyttävästi ensi kerran. Kaupungin julkisten tilojen vakiintumisesta on osoituksena etenkin se, miten kahvihuoneet, kellarit, assembléet ja ravintolat asettuivat 1760-luvulta lähtien toinen toisensa jälkeen samoihin huoneistoihin. Vaikka nämä rakennukset ja interiöörit eivät rakennuskantaa kuvaavissa lähteissä poikkea erityisemmin tavanomaisista turkulaisista asuinrakennuksista, käyttötarkoituksensa puolesta ne erottuivat selkeästi muuta rakennettua ympäristöä avoimempina sisätiloina.

Kaikissa julkisiin tiloihin liittyvissä uudistuksissa on tunnistettavissa pääkaupungin Tukholman vaikutus. Yhtä lailla vaikkapa Brittein saarten paikallisissa keskuksissa 1700-luvun jälkipuoliskolla tapahtunut muutos selittyi osin pääkaupungin vaikutuksella. Turun uudistukset, lukuun ottamatta vuonna 1805 alkanutta katuvalaistusta sekä kahvihuoneita, eivät Tukholmaan suhteutettuna näyttäyty erityisen myöhäisinä. Siinä missä Tukholman kahvihuonekulttuuri kukoisti jo vapaudenajan alussa, turkulaiset kahvihuonekokkeilit päättyivät lyhyeen aina 1760-luvulle saakka. Toisaalta Turun kehitys näyttäytyy tällä kohdoin samankaltaisena, jopa aikaisempaan, kuin muissa Ruotsin vastaavan kokoisissa kaupungeissa, esimerkiksi Malmössä. Turkulaiset kahvihuoneet tuovatkin mainiosti esiin tämän instituution vähemmän korostetun, paikallisten keskusten maailman, jota myös englantilainen tutkimus on viime vuosina nostanut esiin.⁸⁸⁴

Turkulainen rakennettu ympäristö uudistui 1700-luvun kuluessa täydellisesti, ja tällä oli ratkaiseva vaikutus myös koko kaupunkiväestön asuinoloihin. Lämmitettävien huoneiden määrä tonttia kohden yli kaksinkertaistui 1720-luvun alkuvuosista 1790-luvun alkuun. Kehitystä selittää se, ettei kaupungissa sattunut 1700-luvulla kuin kaksi laajaa kaupunkipaloa mutta yhtä lailla merkitystä oli sillä, että vuosisadan loppupuoliskon nousukauden luomaa varallisuutta investointiin myös rakennuksiin.

884 Sweet 1999; Borsay 2013.

Rakennetussa ympäristössä tapahtuneet muutokset näkyivät selkeästi myös asuntokulttuurin muutoksissa. Asuintiloina yleisesti käytetyt saunat, jotka vielä vuonna 1719 muodostivat neljäsosan kaupungin lämmitettävistä huonetiloista, harvinaistuivat nopeasti vuosisadan lopulla. Samanaikaisesti uusien asuntokulttuurin muotien mukaiset förmaakit ja sänkykamarit yleistyivät ja valtasivat jo 1700-luvun lopulla myös alempien väestönosien taloja. 1790-luvun alussa laadituissa palovakuutuksissa erinimisiä huoneiloja esiintyy useita kymmeniä, joista vajaa puolet oli lämmitettäviä huonetiloja. Rakennuskannan kasvu johti myös huonetilojen käyttötarkoitusten erikoistumiseen, vaikka sanat 'tupa', 'sauna' tai 'sali' eivät yksiselitteisesti viitanneet tietyssä käyttötarkoituksessa olleeseen tilaan. Asuntojen tilat olivat myös joustavia ja helposti muunnettavia.

Asuntojen fyysiset tilat määrittivät ja ohjasivat asuinyhteisöjen muovautumista ja arjen toimintaa tilassa. Asumisen arkea voi jäljittää yhdistelemällä fyysistä ympäristöä kuvaaviin lähteisiin, henkikirjoihin ja oikeuspöytäkirjoihin, kirjoitettuja kertomuksia ja mainintoja.

Turkulaisten rakennusten ja asuinyhteisöjen tarkastelu tuo esiin kaikissa väestönosissa tapahtuneen asuintilan väljenemisen. 1700-luvun kaupungeissa kasvava 'yksityisyys' ei ollut vain ylempien väestönosien etuoikeus, vaan etenkin vuosisadan lopulla törmää usein mainintoihin omista huoneissaan asuneista alempiin väestönosiin kuuluneista kaupunkilaisista. Monilla Ruotsin ajan lopun Turun alempiin väestönosiin kuuluneilla yksilöillä oli omia huoneita ja selvästi omassa käytössä ollutta tilaa. Luonnehdinnat omista huoneista kuvastavat havainnollisesti sitä, että ajatus tietyn yksilön hallussa olleesta tilasta – oli sitten kysymyksessä piika, renki tai jopa irtolaisnainen – ei ollut millään tavoin vieras. Tällä kohtaa on myös syytä huomioida, että yhden hengen talous oli kaupungin yleisin kotitalouden tyyppi, ja yli 80 % Turun väestöstä asui vuonna 1775 kolmen tai alle kolmen hengen taloudessa. Toisinaan kaksi tai kolmekin taloutta saattoi jakaa yhden asuintuvan, mutta tämä oli Ruotsin ajan lopun Turussa poikkeuksellista.

Historiantutkimuksessa on aiemmin pohdittu sitä, merkitsikö asuinpaikka vai kuuluminen tiettyyn kotitalouteen eli laillinen suojelu sen, miten yksilö merkittiin henkikirjaan. Tutkimuksessani ilmenee, että ainakin Turussa käytäntö saattoi vaihdella jopa saman kirjurin laatimassa yhdessä ainoassa henkikirjassa. Tämä käytäntöjen monimuotoisuus kertonee ennen kaikkea siitä, että historiallinen tieto tai oletettu menneisyyden todellisuus ei useinkaan taivu yksiselitteisiin yleistyksiin. Lisäksi on ilmeistä, että asuinyhteisö määrittyi 1700-luvun kaupunkiyhteisössä väljästi ja tapauskohtaisesti, toisinaan sukulaisuuden, toisinaan tilapäisenkin samassa tilassa asumisen perusteella. 'Kotitalouden' tai 'perheen' rajat olivat arjen käytänteissä häilyviä. Tilallisessa mielessä asuinyhteisö oli ennemminkin prosessi kuin instituutio.

'Yksityistä elämänpäiriä' ja 'yksityisyyttä' luodanneissa tutkimuksissa on usein pohdittu, oliko 'yksityisyyttä' olemassa ennen käsitteen modernin merkityksen syntyä 1800-luvulla. Toisaalta on syvennytty siihen, millaisia edellytyksiä 'yksityisyyteen' – siten kuin käsite nykyään ymmärretään – varhaismoderneissa kaupungeissa oli. Viimeaikaisissa tutkimuksissa on pyritty karttamaan tilallisia tulkintoja yksityisyydestä ja on korostettu ennemminkin tämän käsitteen kokemuksellista ulottuvuutta.⁸⁸⁵ Tässä tutkimuksessa käytetyistä lähdeaineistoista ei ole mahdollista tavoittaa sellaista omakohtaista ääntä, joka kertoisi lähemmin yksityisyyden kokemuksesta. Löydökseni koko kaupunkiväestön läpileikkauksen tilallisesta elämänpäiristä tuovat kuitenkin esiin, että myös alempien väestöosien oli mahdollista hakeutua omakohtaiseen ja intiimiin tilaan, oman tilan puuttuessa vaikkapa ruokakomeroihin ja vintteille.

Tilallisuuden, kielen ja käsitteet yhteen liittävä näkökulma antaa aiheen pohtia laajemmin myös aikalaiskäsitteitä ja käsitteiden merkityssiirtymiä. Historiallinen näkökulma kaupunkitilaa, sen toimijoita ja käytänteitä kuvaaviin teksteihin kietoutuu erottamattomasti kielen ja käsitteiden ajan myötä tapahtuviin muutoksiin. Tutkimukseni tuo esiin, ettei julkisen ja yksityisen kahtiajako modernien merkitysten mukaisena käsitteparina ole sovellettavissa varhaismodernin kaupungin tilallisuuden tulkintaan. Sen sijaan lähtökohdaksi on otettava aikakauden kielen ja käsitteiden maailma.

'Julkisen' ja 'yksityisen' kaltaisten tilallisten käsitteiden puuttuessa varhaismodernia kaupunkitilaa on toisinaan päädytty pitämään määrittymättömänä, huokoisena ja rajoiltaan epämääräisenä.⁸⁸⁶ Käsitteiden moninaisuus on tulkittavissa myös täysin toisesta lähtökohdasta, kun tarkastelun kohteeksi otetaan yhtäaikaisesti kieli ja tilallisuus. Turkulaisissa oikeuspöytäkirjoissa ja katselmusasiakirjoissa näyttäytyvät konfliktit esimerkiksi krouvin ja kodin tilan rajasta tuovat esiin ennemminkin tilalliset intressiristiriidat kuin luonteeltaan määrittymättömän kaupunkitilan. Kaupunkitilaa kuvattiin 1700-luvun Turussa useilla yleisluontoisilla käsitteillä, mutta ennen kaikkea monesti hyvin tapauskohtaisilla luonnehdinnoilla. Tavallisin tilaa kuvaava käsite oli sekä aikakauden lainsäädännössä että turkulaisessa kielenkäytössä 'yhteinen' tai 'yleinen' (*allmän*). Turussa puhuttiin esimerkiksi katujen 'yleisyydestä' komparatiivissa sen mukaan, miten paljon kulki väkeä ja liikennettä. Kaupunkitilaa luonnehdittiin myös monilla muilla sanoilla, kuten 'mukava' (*beqvämlig*), jolla viitattiin muun muassa tietyn paikan sijainnin keskeisyyteen. Useimmin kaupunkitilan luonnehdinnat olivat kuitenkin tapauskohtaisia. Teksteissä luonnehdittu tilallinen maailma oli siitä huolimatta tarkkaa ja usein yksiselitteistä, ja tekstit

885 Ariès & Buby (dir.) 1986; Longfellow 2006; Orlin 2007.

886 Esim. Castan 1986, 413; Coole 2000; Sheller & Ury 2003, 114–117; Bálint 2008, 241.

kuvastavat 1700-luvun ihmisen tapoja hahmottaa kaupunkitilassa vallinneita selväpiirteisiä tilallisia rajapintoja.

'Julkisen paikan' (*publique ställe*) käsite ilmestyi turkulaiseen kielenkäyttöön ensi keran vuonna 1798, kun maistraatti halusi tehostaa katujen valvontaa ja puuttua aiempaa voimakkaammin kaduilla pelaamiseen ja meluamiseen. Käsitteen käyttöä voi peilata brittiläisen historioitsijan Quentin Skinnerin esittämään ajatukseen käsitteiden retorisesta uudelleenmuotoilusta ja intentionaalisista konteksteista. Skinnerin ajatus siitä, että historiallisena kysymyksenä käsitteiden käyttökonteksti on niiden vakiintunutta merkitystä olennaisempi tekijä, näyttäytyy etenkin siinä, miten 'julkisten tilojen' valvontaan tähtäävä tarkoitus on hallitsevana. Tämä tuo myös esiin sen, miten kulttuurisesti vaikutusvoimaisten käsitteiden muotoutumiseen aluksi on usein vähittäinen, aluksi hiljaisina signaaleina näyttäytyvä prosessi.⁸⁸⁷

Tuon tutkimuksessani esiin, ettei käsitehistoriallisia suuntauksia ja menetelmiä ole välttämättä perusteltua rajata yksinomaan *poliittisten* käsitteiden aihealueille. 'Julkisen' käsitettä on tarkasteltu saksalaisessa käsitehistoriassa perinpohjaisesti, mutta sen tilalliset ulottuvuudet on tässä yhteydessä lähes tyystin sivuutettu.⁸⁸⁸ On myös nostettava esiin, miten käsitehistoriaa hallitsevien yleisluontoisten ja laajojen käsitteiden rinnalla voidaan tarkastella myös paikallisia ja kontekstiltään rajatumpia, kuten huonetiloja merkitseviä käsitteitä. Tämä yhdistyy myös hollantilaisessa käsitehistoriassa aiemmin korostettuun visuaalisen kielenkäytön merkitykseen osana käsitehistoriaa.⁸⁸⁹ Toisaalta yhtä hyvin voidaan pohtia, missä määrin myös *tilallisuus* voidaan ymmärtää poliittisten käsitteiden yhdeksi ulottuvuudeksi. Tällä kohtaa etenkin tilallisesti ja tilassa välittyvä valta antaa aihetta uusille ajatuksille siitä, miten historian tutkimuksen kentällä toisistaan etäällä olevat käsitehistorialliset ja tilalliset näkökulmat sisältävät toisiinsa limittyviä lähtökohtia.

Tekstin ja kielen tilallista olemusta voi turkulaisten lähteiden pohjalta lähestyä myös uuden ajan kielellisen ja visuaalisen kulttuurin vuorovaikutuksen pitkäkestoisten muutosten näkökulmasta. Rakennusten katselmusasiakirjojen laatiminen tekstimuotoon ja pohjapiirrosten lähes täydellinen puuttuminen kuvastaa aikakauden kieleen sitoutunutta visuaalista hahmotustapaa, jossa kuvallinen esittäminen ei vielä ollut vallannut tilallisen mielikuvituksen muotoja. 1800-luvun kuluessa tapahtunut kulttuurinen murros, jossa visuaalinen kulttuuri ja kuvan teknologiat arkipäiväistyivät, korvasi vähitellen tilallisuuden ja visuaalisen maailman kielelliset ilmaisukanavat. Näin ollen 1700-luvun turkulaisten

887 Skinner 1969.

888 Conze 1978 (hrsg.), 413–467.

889 Hamspher-Monk 1998 et al. (eds.), 3, 228.

tekstien visuaalinen ja tilallinen sisältö asettuu myös osaksi laajempaa, modernin ajan kuvallisuuden tulvaan johtanutta kulttuurista muutosprosessia.

Yhtä lailla tutkimuksessa käsittelemäni tekstien tilallinen ja visuaalinen olemus nostaa esiin ajankohtaisen kysymyksen tekstien ja esineellisyyden sekä niitä tutkivien tieteenalojen välisestä suhteesta.⁸⁹⁰ Kuvattu ja kerrottu aineellinen ja tilallinen menneisyyden maailma on kadonnut, mutta monet asiakirjat sisältävät mittoihin, suuntiin ja tilaulottuvuuksiin perustuvan kolmiulotteisen todellisuuden. Sen ennallistaminen piirroksiksi tai kolmiulotteiseksi malliksi tuo näkyväksi myös sellaisia tilallisia piirteitä, jotka eivät suoraan ilmene itse tekstistä. Tämä tekstiin ja kieleen kätkeytyvä, kielen rajojen ulkopuolelle laajeneva tilallinen aineellisuus antaa mahdollisuudet osaltaan kyseenalaistaa sitä tekstin ja esineen välistä ontologista ja tieteenaloja jakavaa rajanvetoa, jonka monet aineellisen ja kirjallisen kulttuurin tutkijat yhä näkevät ylittämättömänä. Myös julkista ja yksityistä tilaa luotaavat kysymyksenasettelut ylittävät väistämättä kielellisen ja aineellisen maailman rajaviivoja, sekä historiallisina tutkimuskohteina että nykyhetken keskusteluissa. Tässä hetkessä elävien merkitysten rinnalla näiden käsitteiden historialliset juuret ovat merkityksellisiä etenkin siinä, miten ne kumpuavat samanaikaisesti aikakauden ylijärjestyksistä, matkaavista käsitteistä ja tavanomaisten kaupunkiyhteisöjen arjen kokemusmaailmoista.

890 Esim. Auslander 2005; Barad 2007; Mäkikalli 2010; Olsen 2010; Lucas 2012, 22, 24–26; Savolainen 2013a, 405–406; Immonen 2016.

Lähteet ja kirjallisuus

Julkaisematon alkuperäisaineisto

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Voudintilit

Yleisiä asiakirjoja

Suomen kuninkaantilojen ja peruutettujen kirkontilojen voudintili 10 (1545)

Läänintilit

Turun ja Porin läänin tilejä

Tosittekirja 7579 (1753), Henkikirjat 7613 (1759), 7614 (1760), 7619 (1761), 7627 (1763), 7665 (1771), 7671 (1772), 7676 (1773), 7681 (1774), 7686 (1775), 7690 (1776), 7701 (1778), 7711 (1780), 7732 (1784), 7753 (1788), 7768 (1791), 7777 (1793), 7785 (1795)

Yleisiä asiakirjoja

Turun kenraalikuvernementin tulli- ja muita tilejä 7063 (1717–1719)

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto

Kaupunkikartat

Itu 6 (Johan Gadolinin kaupunkimittaus 1756)

Itu 37 (Johan Tillbergin kaupunkimittaus 1818)

Raastuvaoikeuksien renovoidut tuomiokirjat (–1809)

Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat (TKO)

z:259 (1760), z:260 (1761), z:273, (1775), z:289 (1790), z:292 (1793)

Tilastollisen päätoimiston tilastoarkisto

Väkilukutaulut 1749–1805 (kopiot *Statistiska Centralbyrån* asiakirjoista)

Kansallisarkisto, Turku

Svante Dahlströmin kaupunkihistoriallinen kortisto

Kansalliskirjasto

Käsikirjoituskokoelma

Coll. 528 (Nils Magnus Tolpo)

Diarium år 1795

Riksarkivet, Stockholm

Landshövdingarnas skrivelser till KM Ämnesserier

Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Åbo

Turun kaupunginarkisto (TKA)

Maistraatin alaisten toimielinten arkisto

Mättings, Faste- och Köpebref K6 (1742–1775)

Syne och Mättings Instrument K7 (1776–1785)

Syne och Mättings Instrument K8 (1784–1793)

Syne och Mättings Instrument K9 (1794–1802)

Syne och Mättings Instrument K10 (1803–1809)

Brandförsäkrings Instrument K16 (1785–1797)

Brandförsäkrings Instrument K17 (1798–1807)

Maistraatin arkistokokoelma

Turun maistraatin pöytäkirjat (TMP)

1763, 1764, 1765, 1766, 1770, 1773, 1775, 1777, 1778, 1780, 1783, 1785,
1807, 1808, 1809, 1830

Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjat (TRP)

1731, 1732, 1736, 1737, 1738, 1740, 1741, 1742, 1743, 1744, 1745, 1749,
1758, 1759, 1761, 1762

Sanomalehdet

Göteborgs wecko-lista, 1758

Helsingin Sanomat, 2016

Inrikes Tidningar, 1784

Journal de Paris, 1784

Tidningar Utgifne af ett sällskap i Åbo, 1772, 1773, 1775, 1782, 1783

Åbo Tidningar, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1826

Åbo Tidning, 1801, 1802, 1804, 1805, 1806, 1807

Åbo Allmänna Tidning, 1812, 1815

Tietokannat

Digitaliserade svenska dagstidningar, <http://magasin.kb.se:8080/searchinterface/>

Fornsvensk lexikalisk databas, <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>

Historiallinen sanomalehtikirjasto, <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti>

Ordbok över Finlands Svenska folkmål, <http://kaino.kotus.fi/fo/>

Oxford English Dictionary, <http://www.oed.com/>

Tabellverket, <http://rystad.ddb.umu.se:8080/Tabellverket/Tabverk/Start>

Svenska Akademiens ordbok, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Ylioppilasmatrikkeli, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>

Lähdejulkaisut, aikalaiskirjallisuus ja aikalaispainatteet

Berch, Carl Reinhold, *Anteckningar under en resa genom Finland år 1735*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland IX, Helsingfors 1888 (1735), 80–95.

Clarke, Edward Daniel, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa: Scandinavia*. Volume XI. T. Cadell, London 1824.

Cuningallisen Maijestetin Armollinen Asetus Juopumusta Wastan. Annettu Stockholmisa Radi-Camarisa 17. Päiwänä Huhti-Cuusa 1733. Kuninkaallinen kirjapaino, Tukholma 1733.

Dictionnaire universel, Contenant generalement tous les mots Francois, tant vieux que modernes, et les termes des sciences et des arts. Tome III. Sous la direction de Antoine Furetière, 1727.

- Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers.* Sous la direction de Denis Diderot et Jean le Rond D'Alembert, 1751–1772.
- Julin, Erik, *Anteckningar om Åbo stad.* Övertryck ur Åbo Akademis årskrift, Åbo 1918 (1873).
- Hülphers, Abraham, *Dagbok och samlingar uppå en resa om somarn 1760 ifrån Westerås till Petersburg och Ryssland.* Leinberg, K. G. (red.), Bidrag till kändedomen af vårt land 2, Jyväskylä 1886 (1760).
- Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Emot Swalg och Dryckenskap. Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren den 17. Aprilis 1733.* Kongl. Tryckeriet, Stockholm 1733.
- Kongl. Maj:ts Nådigt fastställd Brand-Ordning för Åbo Stad 1772.* J. C. Frenckell, Åbo 1772.
- Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus, Yhteisestä Wahingo-Walkian Palkitsemisesta.* Kunnikaallinen kirjapaino, Tukholma 1782.
- Kalm, Pehr (Herkepaus, Christopher), *Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer Hauhsoken uti Tawastland.* Jacob Merckell, Åbo 1756
- Kalm, Pehr, *Pehr Kalms brev till samtida I. Pehr Kalms brev till C. F. Mennander.* Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland CXIV, Helsingors 1914.
- Reglemente och Förordning för Jorde-Gummorne uti Stockholm 29 Aprilis, Åhr 1711.* Kongl. Tryckeriet, Stockholm 1711.
- Ruotzin Waldacunnan Laci. Hywäxi luettu ja wastan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734.* Georg Salenius, Turku 1759.
- Swea Rikets Lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734, stadfäst av Konungen den 23 januari 1736.* Hartwig Gercken, Stockholm 1736.
- The Difference, Between Words, esteemed Synonymous, in the English Language; And the Proper Choice of them determined; together with, So much of Abbé Girard's Treatise, on this Subject, as would agree, with our Mode of Expression. Useful, to all, who would, either, write or speak, with propriety, and, elegance.* Vol II. J. Dodsley, London 1766.
- Porthan, Henrik Gabriel, *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius, 1, åren 1791–1796.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland I, Helsingfors 1886.
- Porthan, Henrik Gabriel, *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius, 2, åren 1797–1800.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland V, Helsingfors 1886.
- Stenberg, Pehr, *Pehr Stenbergs levernesbeskrifning. Av honom själv författad på dess lediga stunder.* Del 1. 1758–1784. Utgiven Av Elg, Fredrik; Stenberg, Göran & Wennstedt, Ola. Forskningsarkivet Umeå universit, Umeå 2014.

Stenberg, Pehr, *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Av honom själv författad på dess lediga stunder*. Del 2. 1784–1789. Utgiven Av Elg, Fredrik; Stenberg, Göran & Wennstedt, Ola. Forskningsarkivet Umeå universit, Umeå 2015.

Wasström, Niclas, *Oeconomisk beskrifning öfver Åbo Stad*. Lars Salvius, Stockholm 1749.

Kaunokirjallisuus

Aho, Juhani, *Panu*. WSOY, Helsinki 1897.

Tutkimuskirjallisuus

Ahnlund, Mikael, ”Att se och bli sedd på 1700-talets svenska konstscen”, *Historisk Tidsskrift för Finland* 100 (2015), 377–419.

Ahonen, Voitto, *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostavi-hasta noin vuoteen 1740*. Historiallisia tutkimuksia 146, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1988.

Ahtiainen, Pekka, *Kulttuuri, yhteisö, yksilö – Gunnar Suolahti historiantutkijana*. Historiallisia tutkimuksia 162, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1991.

Ainiala, Terhi, ”Identifying Places and Discussing Names: the Use of Toponyms in a Conversation”, Löfström, Jonas & Schnabel-Le Corre, Betina (eds.), *Challenges in Synchronic Toponymy. Structure, Context and Use – Défis de la toponymie synchronique. Structures, contexts et usages*. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen 2015.

Akyazici Özkoçak, Selma, ”Coffeehouses. Rethinking the Public and Private in Early Modern Istanbul”, *Journal of Urban History* 33 (2007), 965–986.

Ampuja, Outi, ”Kohti keinotekoista äänimaisemaa. Moderni äänimaisema inhimillisen suunnittelun ja muuntelun piirissä”, Ampuja, Outi & Kilpiö, Kaarina (toim.), *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Historia Mirabilis 3, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2005, 182–216.

Ampuja, Outi & Kilpiö, Kaarina, *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Historia Mirabilis 3, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2005.

Ampuja, Outi; Järviluoma, Helmi; Kilpiö, Kaarina & Uimonen, Heikki, ”Muuttuva äänimaisema – johdatus tutkimukseen”, Ampuja, Outi & Kilpiö, Kaarina (toim.), *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Historia Mirabilis 3, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2015, 9–20.

- Andersson, Helge, ”’Caffe-Hus’ i 1700-talets Malmö”, *Elbogen* 64 (1996), 23–34.
- Andersson, Gudrun, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*. Atlantis, Stockholm 2009.
- Andersson, Otto, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCLXXXIII, Helsingfors 1940.
- Ariès, Philippe, ”Pour une histoire de la vie privée”, Chartier, Roger (dir.), *Histoire de la vie privée* 3. *De la renaissance aux lumières*. Éditions du Seuil, Paris 1986, 7–19.
- Ariès, Philippe & Duby, Georges (dir.), *Histoire de la vie privée* 1–5. Éditions du Seuil, Paris 1985–1987.
- Arnade, Peter; Howell, Martha & Simons, Walter, ”Fertile Spaces: The productivity of Urban Space in Northern Europe”, *Journal of Interdisciplinary History* 32 (2002), 515–548.
- Arnold, John, ”Responses to the Postmodern Challenge; or, What Might History Become”, *European History Quarterly* 37 (2007), 109–132.
- Auslander, Leora, ”Beyond Words”, *American Historical Review* 110 (2005), 1015–1045.
- Bachelard, Gaston, *Tilan poetiikka*. Nemo, Helsinki 2003. Suomentanut Tarja Roinila. (alkuteos *La poétique de l'espace*, 1957).
- Baer, William, ”Housing for the Lesser Sort in Stuart London: Findings from Certificates, and Returns of Divided Houses”, *The London Journal* 33 (2008), 61–88.
- Bal, Mieke, *Travelling Concepts in the Humanities*. University of Toronto Press 2002.
- ”Working with Concepts”, Pollock, Griselda (ed.), *Conceptual odysseys: Passages to cultural analysis*. I. B. Tauris, London 2007, 1–10.
- Balgård, Sture, ”Den förindustriella Gatan”, Hall, Thomas & Dunér, Katharina (red.), *Den Svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism*. Sverige radios förlag, Stockholm 1997, 177–184.
- Bálint, Emese, ”Mechanisms of the Hue and Cry in Kolozsvár in the Second Half of the Sixteenth Century”, *Journal of Early Modern History* 12 (2008), 233–255.
- Barad, Karen, *Meeting the Universe Halfway*. Duke University Press, Durham 2007.
- Barker, Hannah & Hamlett, Jane, ”Living above the Shop: Home, Business, and Family in the English ‘Industrial Revolution’”, *Journal of Family History* 35 (2010), 311–328.
- Barreiros, Maria Helena, ”Urban Landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th century Lisbon”, *Journal of Early Modern History* 12 (2008), 205–232.
- Bearn, Alexander, *Useful Knowledge. The American Philosophical Society Millennium Program*. American Philosophical Society, Philadelphia 1999.

- Benhamou, Reed, "Parallel Walls, Parallel Worlds: The Places of Masters and Servants in the *Maisons de plaisance* of Jean-Francois Blondel", *Journal of Design History* 7 (1994), 1–11.
- Benjamin, Walter, [Tiedemann, Rolf, ed.], *The Arcades Project*. Harvard University Press, Cambridge 1999.
- Bergström, Martin; Ekström, Anders & Lundgren, Frans, *Publika kulturer. Att tilltala allmänheten 1700–1900. En inledning*. Uppsala universitets skrifter 23, Uppsala 2000.
- Bloch, Marc, *Apologie pour l'histoire ou le métier d'historien*. Armand Colin, Paris 1949.
- Blotevogel, Hans-Heinrich, "Kulturelle Zentralfunktionen – theoretische Konzepte und Beispiele aus Westfalen seit dem 18. Jahrhundert", Wiegmann, Günter (hrsg.), *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit*. F. Coppenrath Verlag, Münster 1978, 63–114.
- Borsay, Peter, *The English Urban Renaissance: Culture and Society in the Provincial English Town 1660–1770*. Oxford University Press, Oxford 1989.
- "Pouvoir et culture au sein de la métropole des Lumières : les îles britanniques 1600–1800", *Histoire Urbaine* 12 (2005), 117–144.
- "Transport et divertissement dans les villes anglaises à travers le long XVIIIe siècle", *Histoire Urbaine* 38 (2013), 89–110.
- Borsay, Peter & Proudfoot, Lindsay (eds.), *Provincial Towns in Early Modern England and Ireland: Change, Convergence and Divergence*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Boulton, Jeremy, "The poor among the rich. Paupers and the Parish, in the West End, 1600–1724", Griffiths, Paul & Jenner, Mark (eds.), *Londinopolis ca. 1500–1750. Essays in the cultural and social history of early modern London*. Manchester University Press, Manchester 2000, 197–223.
- Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Librairie Armand Colin, Paris 1949.
- Brewer, Daniel, "Lights in Space", *Eighteenth-Century Studies* 37 (2004), 171–186.
- Brewer, John, "This, that and the other: Public, Social and Private in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", Castiglione, Dario & Sharpe, Lesley (eds.), *Shifting the Boundaries. Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century*. University of Exeter Press, Exeter 1995, 1–21.
- Brewer, John, "Microhistory and the Histories of Everyday Life", *Ludwig-Maximilians-Universität Centre for Advanced Studies e-series* 5/2010.

- Brown, Frank, "Continuity and Change in the Urban House: Developments in Domestic Space Organisation in Seventeenth-Century London", *Comparative Studies in Society and History* 28 (1986), 558–590.
- Cabantous, Alain, *Histoire de la nuit. XVIIe-XVIIIe siècle*. Arthème Fayard, Paris 2009.
- Calhoun, Craig (ed.), *Habermas and the Public Sphere*. MIT University Press, Cambridge 1992.
- Carter, Harold, "The development of urban centrality in England and Wales", Denecke, Dietrich & Shaw, Gareth (eds.), *Urban Historical Geography. Recent Progress in Britain and Germany*. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 191–210.
- Casey, Edward, "How to get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time; Phenomenological Prolegomena", Feld Steven & Basso, Keith (eds.), *Senses of Place*. University of Washington Press, Seattle 1996.
- Castan, Nicole, "Le public et le particulier", Chartier, Roger (dir.), *Histoire de la vie privée 3. De la renaissance aux lumières*. Éditions du Seuil, Paris, 413–453.
- de Certeau, Michel, "L'opération historique", Le Goff, Jacques & Nora, Pierre (dir.), *Faire de l'histoire. Nouvelles approches*. Gallimard, Paris 1974, 3–41.
- *L'invention du quotidien. I. Arts de Faire*. Gallimard, Paris 1990 (1980).
- Chartier, Roger, *Histoire de vie privée III. De la Renaissance aux Lumières*. Éditions du Seuil, Paris 1986.
- Christaller, Walter, *Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Gustav Fischer, Jena 1933.
- Clarck, Peter (ed.), *Transformation of English Provincial Towns, 1600–1800*. Hutchinson, London 1984.
- *Small Towns in early modern Europe*. Maison des Sciences de l'homme, Paris, and Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Clay, Richard, "Smells, Bells and Touch: Iconoclasm in Paris during the French Revolution", *Journal of Eighteenth-Century Studies* 35 (2012), 521–533.
- Cockayne, Emily, *Hubbub. Filth, Noise & Stench in England 1660–1770*. Yale University Press 2007.
- Conze, Werner (hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 4. Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1978.
- Coole, Diana, "Cartographic convulsions: Public and Private Reconsidered", *Political Theory* 28 (2000), 337–354.

- Cooper, Nicholas, *Houses of the Gentry, 1480–1680*. Yale University Press, New Haven & London 1999.
- Coquery, Natacha, *Tenir boutique à Paris au XVIIIème siècle. Luxe et demi-luxe*. Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques 44, Paris 2011.
- Corbin, Alain, *Le miasme et la jonquille : L'odorat et l'imaginaire social XVIIIe-XIX siècles*. Aubier Montaigne, Paris 1982.
- *Les cloches de la terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*. Albin Michel, Paris 1994.
- Cowan, Brian, *The Social Life of Coffee. The Emergence of the British Coffeehouse*. Yale University Press, New Haven & London 2005.
- "Publicity and Privacy in the History of the British Coffeehouse", *History Compass* 5 (2007), 1180–1213.
- "English Coffeehouses and French Salons: Rethinking Habermas, Gender and Sociability in Early Modern French and British Historiography", Vanhaelen, Angela & Ward, Joseph P. (eds.), *Making space public in early modern Europe: performance, geography, privacy*. Routledge, London & New York 2013, 41–54.
- Croll, Andy, "Street disorder, surveillance and shame: regulating behaviour in the public spaces of the late Victorian British town", *Social History* 24 (1999), 250–268.
- Dahlström Svante, *Illuminationer och transparanger i det forna Åbo*. Åbo 1921.
- *Turun palo 1827 – Tutkimuksia Turun kaupungin rakennushistoriasta Vuoteen 1843*. Lisiä Turun kaupungin historiaan XIV, Turku 1930
- "Gadolins trågård eller Surutoin", *Kulturhistorisk Årsbok 1934*, 75–98.
- *Julfriden i Åbo*. Åbo 1942.
- *Promenader I–III*. Stiftelsen för Åbo Akademi, Åbo 1997, (urspr. 1954, 1960, 1963).
- Dahlbäck, Elisabeth, *Gustav III:n Eriksgata i Finland 1775*. Pro gradu -avhandling, Helsingfors Universitet 1988.
- Davies, Stephen, *Empiricism and history*. Palgrave Macmillan, New York 2003.
- Dejean, Joan, "The Senses in the Marketplace: Coffee, Chintz, and Sofas" Vila, Anne C. (ed.), *A Cultural History of Senses in the Age of Enlightenment*. Bloomsbury Academic, London & New York 2014, 65–84.
- Denecke, Dietrich, "Research in German Urban Historical Geography", Denecke, Dietrich & Shaw, Gareth (eds.), *Urban Historical Geography. Recent Progress in Britain and Germany*. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 191–210.
- Denys, Catherine, *Police et sécurité au XVIIIème siècle dans les villes de la frontière franco-belge*. L'Harmattan, Paris 2002.

- Dever, Maryanne; Newman, Sally & Vickery Ann, "Introduction", Dever, Maryanne; Newman, Sally & Vickery Ann (eds.), *The Intimate Archive: Journeys through Private Papers*. National Library of Australia, Canberra 2009, 1–39.
- Doel, Marcus A. & Clarke, David, "Gilles Deleuze", Hubbard, Phil; Kitckhin, Rob & Valentine, Gill (eds.), *Key Thinkers on Space and Place*. SAGE publications, London 2011, 102–107.
- Domosh, Mona, "Those 'gorgeous incongruities': polite politics and public space on the streets of nineteenth-century New York City", *Annals of the Association of American Geographers* 88 (1998), 209–226.
- Earle, Peter, *The Making of English Middle Class. Business, society and family life in London, 1660–1730*. University of California Press, Berkeley 1989.
- Edgren, Helena, "Kirkonkellor", Lehtonen, Tuomas M. S. & Joutsivuo, Timo (toim.), *Suomen Kulttuurihistoria. 1. Taivas ja maa*. Tammi, Helsinki 2002, 130–131.
- Ehnmark, Olof, "Bellmanstidens nöjesliv", Berg, Gösta (red.), *Det glada Sverige. Våra fester och högtider genom tiderna II*. Nordstedts, Stockholm 1947.
- Eibach, Joachim, "Das offene Haus. Kommunikative Praxis im sozialen Nahraum der europäischen Frühen Neuzeit", *Zeitschrift für Historische Forschung* 38 (2011), 621–664.
- Einonen, Piia, "Viipuri syyskuisena tulipaloyöinä 1836", *Genos* 84 (2013), 130–146.
- "Vyborg's Two Faces: Drawing National, Religious, and Spatial Boundaries in the First Half of the 19th Century", Katajala, Kimmo (ed.), *Meanings of an Urban Space. Understanding the Historical layers of Vyborg*. LIT Verlag, Zürich 2016, 153–175.
- Ekirch, Roger, *At Day's Close. Night in Times Past*. W. W. Norton & Company, New York 2005.
- Elias, Norbert, *The Civilizing Process I: The History of Manners*. Basil Blackwell, Oxford 1978. (alkuteos *Über den Prozess der Zivilisation*, 1939).
- Ellis, Markman, *The Coffee House. A Cultural History*. Weidenfeld & Nicolson, London 2004.
- *Eighteenth-Century Coffee House Culture*. Chatto & Pickering, London 2006.
- Eriksson, Lennart, *Den törstigaste val. Dryckernas svenska historia*. Nordstedts, Stockholm 2003.
- Figeac, Jean-Michel, *Châteaux et vie quotidienne de la noblesse. De la Renaissance à la douceur des lumières*. Armand Colin, Paris 2006.
- Flandrin, Jean-Louis, *Familles, parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Éditions du Seuil, Paris 1995 (1976).

- Flathery, Amanda, *Gender and space in early modern England*. The Royal Historical Society, London 2007.
- Foucault, Michel, "The eye of Power", Gordon, Colin (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings 1972–77*. Pantheon Books, New York 1980, 146–165.
- Fougstedt, G. & Raivio, A., *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmytykset vuosina 1751–1805*. Tilastollisia tiedonantoja 40, Helsinki 1953.
- Friedrichs, Christopher R., *The Early Modern City 1450–1750*. Longman, New York & London 1995.
- Furnée, Jan Hein & Lesger, Clé (eds.), *The Landscape of Consumption. Shopping Streets and Cultures in Western Europe, 1600–1900*. Palgrave MacMillan, New York 2014.
- Gardberg, Carl Jacob, *Den nyantika Byggnadskonsten i Åbo 1800–1880*. Pro gradu -avhandling, Åbo Akademi 1952.
- Garnert, Jan, *Anden i lampan. Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*. Carlssons, Stockholm 1993.
- Garrioch, David, "Sounds of the city: the soundscape of early modern European towns", *Urban History* 30 (2003), 5–25.
- Gaunt, David, "Famijlen i Förvandling", Panu Pulma (red.), *Den Problematiska familjen*. Historiallinen Arkisto 97, Suomen Historiallinen seura, Helsingfors 1991, 34–61.
- Geremek, Bronisław, *The margins of society in late medieval Paris*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Gieryn, Thomas, "What Buildings do?", *Theory and Society* 31 (2002), 35–74.
- Ginzburg, Carlo, *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Gaudeamus, Helsinki 2007. Suom. Aulikki Vuola. (alkuteos *Il Formaggio e i vermi*, 1976).
- Girouard, Mark, *The English Town*. Yale University Press, New Haven & London 1990.
- Goffman, Erwin, *The presentation of self in everyday life*. University of Edinburgh. Social Sciences Research Centre, Monograph no. 2, Edinburgh 1956.
- Goodman, Dana, "Public Sphere and Private Life: Toward a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime", *History and Theory* 31 (1992), 1–20.
- Granqvist, Juha-Matti, *Helsingin porvaristo Viaporin rakennuskaudella (1748–1808): Sosiaalishistoriallinen perustutkimus*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLII, Helsinki 2016.
- Griffin, Emma, "Sports and celebrations in English market towns, 1660–1750", *Historical Research* 188 (2002), 188–208.
- Griffiths, Paul; Fox, Adam & Hindle, Steven (eds.), *The Experience of authority in early modern England*. Palgrave Macmillan, New York 1996.

- Guillery, Peter, *The small house in eighteenth-century London*. English Heritage & Yale University Press, New Haven & London 2004.
- Guldi, Jo & Armitage, David, *History Manifesto*. Cambridge University Press 2014.
- Gustafsson, Sofia, *Leverantörer och profitörer: Olika geografiska områdens och sociala grupper handlar med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748-1756*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 196, Helsingfors 2015.
- Haatanen, Pekka, *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. WSOY, Helsinki 1968.
- Habermas, Jürgen, *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoria-asta*. Vastapaino, Tampere 2004. Suom. Veikko Pietilä. (alkuteos *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der Bürgerlichen gesellschaft*, 1962).
- Hakapää, Jyrki, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740-1860*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1166, Helsinki 2008.
- Hampsher-Monk, Iain; Tilmans, Karin & van Free, Frank (eds.), *History of Concepts: Comparative Perspectives*. Amsterdam University Press, Amsterdam 1998.
- Happonen, Päivi, *Kaksi Todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 96, Arkistolaitoksen toimituksia 8, Joensuu 2009.
- Harding, Vanessa, "Space, Property, and Propriety in Urban England", *Journal of Interdisciplinary history* 32 (2002), 549-560.
- Harvey, David, *Space as a key word*. Draft Paper, Marx and Philosophy conference 2004, London 2004.
- Heers, Jacques, *Espaces publics, espaces privés dans la ville : le Liber terminorum de Bologne*. Éditions de Centre national des recherches scientifiques, Paris 1984.
- Heinricius, Gustaf, *Från samhällslifvet i Åbo 1809-1827. Kultur- och personhistoriska skildringar*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXVI, Helsingfors 1914.
- Heller, Benjamin, *Leisure and pleasure in London society, 1760-1820: an agent-centred approach*. Ph. D. thesis, University of Oxford 2009.
- "Leisure and the Use of Domestic Space in Georgian London", *The Historical Journal* 53 (2010), 623-645.
- Herva, Vesa-Pekka; Ylimaunu, Timo; Kallio-Seppä, Titta; Kuokkanen, Tiina; Nurmi, Risto, "Urban Boundaries", Lamberg, Marko; Hakanen, Marko & Haikari, Janne

- (eds.), *Physical and Cultural Space in pre-industrial Europe. Methodological approaches to spatiality*. Nordic Academic Press, Lund 2011, 319–334.
- Highmore, Ben, *Everyday life and cultural theory. An introduction*. Routledge, London & New York 2002.
- Hohti, Paula, ”Domestic space and identity: artisans, shopkeepers and traders in sixteenth-century Siena”, *Urban History* 37 (2010), 372–385.
- Hoskins, William George, ”The Rebuilding of Rural England”, *The Past and Present Society* 4 (1953), 44–59.
- Hyvärinen, Matti; Kurunmäki, Jussi; Palonen, Kari; Pulkkinen, Tuija & Stenius, Henrik (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere 2003.
- Häkkinen, Kaisa, *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki 2011.
- Ijäs, Ulla, *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kolutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Annales Universitatis Turkuensis C 402, Turku 2015.
- Ilmakunnas, Johanna, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1277, Helsinki 2011.
- ”Ariès ja yksityiselämän historia”, Matti Peltonen (toim.), *Ariès ja historian salaisuus*. Historia Mirabilis 10, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2013, 155–182.
- ”Högadeln bor i staden: Fersenska palatset som urbant mikrokosmos i Stockholm ca. 1740–1795”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 68 (2014), 8–25.
- ”Mältidsupplevelser i 1700-talets Sverige och det tidiga 1800-talets Finland”, *Historisk Tidskrift för Finland* 100 (2015), 453–484.
- *Joutilaat ja ahkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*. Siltala, Helsinki 2016.
- Immonen, Visa, ”Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen”, *HAik* 114 (2016), 190–200.
- Jay, Martin, *Cultural Semantics. Keywords of our time*. University of Massachusetts Press, Amherst 1998.
- Jerram, Leif, ”Space: a Useless Category for historical Analysis?”, *History and Theory* 52 (2013), 400–419.
- Johannesson, Kurt, ”Opinionens makt. Om ett begrepp och dess historia”, Bennich-Björkman, Bo; Johannesson, Eric & Svensson, Sonja (red.), *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Gidlunds, Möklinta 1988, 30–52.

- Johnson, Bruce ja Salmi, Hannu, ”Aistien historiaa: kohteet ja menetelmät”, Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistoriallisia tutkimusmenetelmiä*. Kulttuurihistoria – Cultural History 10, Turku 2013, 82–106.
- Johnson, Matthew H., ”What do Medieval Buildings Mean?”, *History and Theory* 52 (2013), 380–399.
- Jutikkala, Eino, ”Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsinajan päättyessä”, *HAIk* 49 (1949), 170–206.
- Järventaus, Esko, ”Turun vanha raatihuone”, *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu* 22–23, Turku 1959, 3–39.
- Kaartinen, Marjo, ”Public and Private: Challenges in the Study of Early Modern Women’s Lives”, Korhonen, Anu & Tuohela, Kirsi (eds.), *Time Frames. Negotiating Cultural History*. Cultural History – Kulttuurihistoria 1, Turku 2002, 89–104.
- Kallioinen, Mika, ”Onko makrohistoriaa olemassa?”, *HAIk* 95 (1997), 24–34.
- Kalpa, Harri; Junntila, Veli & Moberg, Timo, *Casagrandentalo*. Kiinteistö Oy Casagrandentalo, Turku 2011 (1989).
- Karlsson, Sören, *Kunglig glans för all framtid: Brandförsäkringsverket 1782-2007*. Brandförsäkringsverket, Stockholm 2007.
- Karonen, Petri, *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (n. 1620-1660)*. Studia Historica Jyväskylänse 48, Jyväskylä 1994.
- Katajala, Kimmo (ed.), *Meanings of an Urban Space. Understanding the Historical layers of Vyborg*. LIT Verlag, Zürich 2016, 45–81.
- Katajala, Kimmo, ”The Physical Formation of the Old Town of Vyborg from Medieval Times to the 19th Century”, Katajala, Kimmo (ed.), *Meanings of an Urban Space. Understanding the Historical layers of Vyborg*. LIT Verlag, Zürich 2016, 45–81.
- Kekäläinen, Markku, *James Boswell’s Urban Experience in Eighteenth-century London*. PhD Thesis, University of Helsinki 2012.
- Kempshall, M. S., *The common good in late medieval political thought*. Oxford University Press 1999.
- Kerkkonen, Veikko, *Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650*. Historiallisia tutkimuksia 30, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1945.
- Keskinen, Jarkko, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä vuosina 1765–1845*. Annales Universitatis Turkuensis C 345, Turku 2012.
- Keskisarja, Teemu, ”Keskisarja vastaa yleistajuistamishaasteeseen”, *HAIk* 110 (2012), 348–349.

- Kilian, Ted, "Public and Private, Power and Space", Light, Andrew & Smith, Jonathan (eds.), *The Production of Public Space*. Rowman & Littlefield publishers, Oxford 1998.
- Kingston, Ralph, "Capitalism in the streets. Paris shopkeepers, Passages couverts, and the Production of the early nineteenth-century city", *Radical history review* 114 (2012), 39–65.
- Klein, Lawrence, "Gender and the Public/Private Disinction in the Eighteenth Century: Some Questions about Evidence and Analytic Procedure", *Eighteenth Century Studies* 29 (1995), 97–109.
- Klinenberg, Eric, *Going solo. The extraordinary rise and surprising appeal of living alone*. Penguin books, New York & London 2012.
- Klinge, Matti, Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, Johan, *Kunigliga Akademien i Åbo 1640–1808*. Otava, Helsingfors 1988.
- Koivisto, Hanne, "Yksilö ja Valta – Oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen", Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistoriallisia tutkimusmenetelmiä*. Kulttuurihistoria – Cultural History 10, Turku 2013, 136–169.
- Korhonen, Joonas Jussi Sakari, "Urban social space and the development of public dance hall culture in Vienna, 1780–1914", *Urban History* 40 (2013), 606–624.
- Korhonen, Kimmo, *Sävelten aika. Turun soitannollinen seura ja filharmoninen orkesteri 1790–2015*. Siltala, Helsinki 2015.
- Koselleck, Reinhart, "Einleitung", Brunner, Otto; Conze, Werner & Koselleck, Reinhart (hrsg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1972.
- *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press, Stanford 2002.
- *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, New York 2004.
- Koskela, Hille, "The gaze without eyes: video-surveillance and the changing nature of urban space", *Progress in Human Geography* 24 (2000), 243–265.
- Koskela, Hille, *Pelkokierre – pelon politiikka, turvamarkkinat ja kamppailu kaupunkitilasta*. Gaudeamus, Helsinki 2009.
- Koskinen, Riitta, *Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa*. Annales Universitatis Turkuensis C 336, Turku 2012.
- Koslofsky, Craig, "Court Culture and Street Lighting in Seventeenth-Century Europe", *Journal of Urban History* 28 (2002), 743–768.

- Kostet, Juhani, *Cartographia urbium Finnicae. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1995.
- ”Turun maankäytön kehitys 1700-luvulla”, *Aboa 1991–92. Turun maakuntamuseon vuosikirja* 55–56 (1996), 31–52.
- *Turun kaupunkimittauksen vuosisataiset vaiheet*. Turun Kiinteistöliikelaitos, Turku 2009.
- Kostof, Spiro, *The City Assembled. The Elements of Urban Form Through History*. Thames and Hudson, London 1992.
- Kotilainen, Sofia, *Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Bibliotheca Historica 120, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2008.
- Kovalainen, Pasi & Vuojala, Petri, ”Aspects on the building History of Oulu 1822–1882. Study of Structures and Materials in Light of the Fire Insurance Documents”, Suikkari, Risto (toim.), *Historical European Towns – Identity and Change*. Department of Architecture, University of Oulu 2000.
- Kümin, Beat, ”Drinking and public space in early modern German lands”, *Contemporary Drug Problems* 32 (2005), 9–27.
- ”Public houses and civic tensions in early Modern Bern”, *Urban History* 34 (2007), 89–101.
- Kümin, Beat & Tlustý, B. Ann, *The World of the tavern. Public houses in early modern Europe*. Ashgate, Farnham 2002.
- Kähkönen, Satu, ”Käsitteet metodologisina välineinä”, Waenerberg, Annika & Kähkönen, Satu (toim.), *Taidetta tutkimaan. Menetelmiä ja näkökulmia*. Kampus kustannus, Jyväskylä 2012.
- Kärki, Pekka, ”Asuntokulttuuri Ruotsin vallan ajan loppupuolella”, Lilius, Henrik ja Kärki, Pekka (toim.), *Suomen kaupunkirakentamien historia I*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2014, 387–411.
- Laaksonen, Mikko, *Turun puutalot*. Kustantaja Laaksonen, Turku 2016.
- Lagerqvist, Lars O. & Nathorst-Böös, Ernst, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. LTs förlag, Stockholm 2002.
- Lahti, Juhana, *Arkkitehti Aarne Ervin moderni. Kaupunkisuunnittelu pääkaupunkiseudulla*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 34, Taidehistoriallinen seura, Helsinki 2006.
- Lahtinen, Anu, ”Perhe, mikä perhe? Avauksia perhesuhteiden pitkään historiaan”, *Kasvatus ja Aika* 1/2016, 108–112.

- Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi, *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY, Helsinki 2015.
- Laine, Tuija, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098, Helsinki 2006.
- Laitinen, Riitta, ”Johdanto tilan kokemisen kulttuurihistoriaan”, Laitinen, Riitta (toim.), *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. Kulttuurihistoria – Cultural history 4, Turku 2004, 1–13.
- ”Nighttime Street Fighting and the Meaning of Place: A Homicide in a Seventeenth-Century Swedish Provincial Town”, *Journal of Urban History* 33 (2007), 602–619.
- ”Kokeva ihminen käytäntöjen maailmassa”, Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.), *Kulttuurihistoriallinen katse*. Kulttuurihistoria – Cultural history 8, Turku 2010, 98–117.
- ”Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa”, *HAik*, 112 (2014), 20–31.
- *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam University Press, Amsterdam 2017.
- Laitinen, Riitta & Cohen, Thomas, ”Cultural history of early modern streets – an introduction”, *Journal of Early Modern History* 12 (2008), 195–204.
- Laitinen, Riitta & Lindström, Dag, ”Urban Order and Street Regulation in Seventeenth-Century Sweden”, *Journal of Early Modern History* 12 (2008), 257–287.
- Lamberg, Marko, *Dannemännens i stadens råd. Rådmandskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. Stockholmia förlag, Stockholm 2001.
- Lamberg, Marko; Hakanen, Marko & Haikari, Janne (eds.), *Physical and Cultural Space in pre-industrial Europe. Methodological approaches to spatiality*. Nordic Academic Press, Lund 2011.
- Lares, Jenni, *Jok’ on joukossa ilona, ravintona rahvassa. Alkoholijuomien taloudelliset ja sosiaaliset merkitykset ennen paloviinan yleistymistä 1500-luvun Suomessa*. Pro gradu – tutkielma. Tampereen yliopisto, 2013.
- Laslett, Peter (ed.), *Household and family in past time. Comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 1972.
- Lawrence, Roderick J., ”Integrating Architectural, Social and Housing History”, *Urban History* 19 (1992), 39–63.
- Lefévre, Henri, *La production de l’espace*. Anthropos, Paris 2000 (1974).

- Lejeune, Philippe [eds. Popkin, Jeremy & Rak Julie], *On Diary*. University of Hawai'i Press 2009.
- Lehtonen, Kaarin, "Turun hovioikeudenpresidentin ja maaherran virkatalo 1730–1827", *Aboa* 1991–92. *Turun maakuntamuseon vuosikirja* 55–56 (1996), 76–109.
- Lestocquoy, Jean, *Les Dynasties Bourgeoises d'Arras du XIe au XIVe siècle*. Mémoires de la Commission départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais, tome V, Arras 1945.
- Levelt, Willem, "Linearization in describing spatial Networks", Peters, S. & Saarinen, E. (eds), *Processes, beliefs, questions*. Reidel, Dordrecht 1982, 199–220.
- Levi, Giovanni, "Un problema di scala", in Bologna, Sergio (a cura di), *Dieci Interventi sulla storia sociale*. Rosenberg & Sellier, Torino 1981, 75–82.
- "On Microhistory", Burke, Peter (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Penn State University Press & Polity Press, 2001 (1992), 97–119.
- *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Gaudeamus, Helsinki 1992. (alkuteos *L'eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*, 1985).
- Leyte, Guillaume, *Domaine et domanialité publique dans la France médiévale : XIIe-XVe siècles*. Presses universitaires de Strasbourg, Strasbourg 1996.
- Lilius, Henrik, *Joensuu 1848–1890. Erään suomalaisen kaupungin vaiheita*. Pohjois-Karjalan museo, Joensuu 1984.
- *Kaupan arkkitehtuuria suomalaisessa puukaupungissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 878, Helsinki 2003.
- "Rokokoklassismin ja hyödyn ajan kaupunki", Lilius, Henrik ja Kärki, Pekka (toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2014, 310–371.
- Lilja, Sven, "Small towns in the periphery. Population and economy of small towns in Sweden and Finland during the early modern period", Clark, Peter (ed.), *Small towns in early modern Europe*. Maison des sciences de l'homme, Paris & Cambridge University Press, Cambridge 1995, 50–76.
- Linde, Charlotte & Labov, William, "Spatial Structures as a site for the study of language and thought", *Language* 51 (1995), 924–939.
- Lindgren, Torgny, *Riksbankens sedelhistoria 1668–1968*. Sveriges Riksbank, Stockholm 1968.
- Longfellow, Erica, "Public, Private and the Household in Early Seventeenth-Century England", *Journal of British Studies* 45 (2006), 313–334.

- Lüdtke, Alf, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton University Press, Princeton 1995.
- Lucas, Gavin, *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Lundin, Claes, ”Källare och kaffehus i Stockholm under senare hälften af 1700-talet”, *Samfundet St. Eriks årsbok* 1903, 34–56.
- Lynch, Kevin, *Image of the city*. MIT Press, Cambridge 1960.
- Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia 1721–1830*. Nordstedts, Stockholm 2011.
- Marvia, Einari, ”Esittävän säveltaiteemme varhaisvaiheita”, Pulkkinen, Maire (toim.), *Suomalaisia musiikin taitajia*. Fazer, Helsinki 1958.
- Maslakovic, Anna, *Common and Public: A Genealogy of Urban Space in Late Medieval and Early Modern Lyon*. Ph. D. Thesis, Columbia University 2000.
- McKellar, Elizabeth, *The Birth of Modern London – The development and design of the city 1660–1720*. Manchester University Press, Manchester 1999.
- McKeon, Michael, *The secret history of domesticity – Public, private, and the division on knowledge*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 2005.
- Meldrum, Tim, ”Domestic service, privacy and the eighteenth-century metropolitan household”, *Urban History* 26 (1999), 27–39.
- Melville, Jennifer D., *The use and organisation of domestic space in late seventeenth-century London*. Ph.D. thesis, University of Cambridge 1999.
- Mieskonen, Matti, *Toinen tulenkantajuus: Tulenkantajien kulttuuriliikkeen aatteellinen ja käsitteellinen muutos 1929-1939*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto 2011.
- Miettinen, Tiina, *Ihanteista irrallaan, Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Acta Universitatis Tamperensis 1756, Tampere 2012.
- Mills, Edwin S., ”The value of Urban land”, Perloff, Harvey S. (ed.), *The quality of urban environment: Essays on ”New Resources” in an urban age*. Routledge, London & New York 2015 (1969), 231–253.
- Mintzker, Yair, ”Between the Linguistic and the Spatial Turns: A Reconsideration of the Concept of Space and Its Role in the Early Modern Period”, *Historical Reflections* 35 (2009), 37–51.
- Monnet, Jérôme, ”Les dimensions symboliques de la centralité”, *Cahiers de Géographie du Québec* 44 (2000), 399–418.

- Mullaney, Steven & Vanhaelen, Angela, "Introduction", Vanhaelen, Angela & Ward, Joseph P. (eds.), *Making space public in early modern Europe: performance, geography, privacy*. Routledge, London & New York 2013, 1–14.
- Munslow, Alun, *Narrative and History*. Palgrave MacMillan, New York 2007.
- Myrdal, Janken, "Source Pluralism as a Method of Historical Research", Rahikainen, Marjatta & Fellman, Susanna (eds.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2012, 155–189.
- Mäkeläinen, Eva-Christina, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia tutkimuksia 86, Suomen historiallinen seura.
- Mäkikalli, Maija, "Johdanto – Materiaalisen kulttuurin historiaa", Mäkikalli, Maija & Laitinen, Riitta (toim.), *Esine ja aika – Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Historiallinen Arkisto 130, Suomen historiallinen seura, Helsinki 2010, 9–33.
- Nikula, Oscar, "Teaterliv i Åbo. Föregrag vid Åbo svenska teaters 125-årsjubileum 21.1.1964", *Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland* CDIX, Helsingfors 1964, 61–78.
- *Turun kaupungin historia 1721–1809*. I nide. Turku 1970.
- *Turun kaupungin historia 1721–1809*. II nide. Turku 1971.
- *Turun kaupungin historia 1809–1856*. Turku 1972.
- Nikula, Oscar & Nikula, Sigrid, *Turun kaupungin historia 1521–1600*. Turku 1987.
- Nivala, Asko & Rantala, Heli, "Käsitehistoria kulttuurihistoriallisena tutkimusmenetmänä", Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Kulttuurihistoria – Cultural History 10, Turku 2012, 222–243.
- Nivala, Asko; Salmi, Hannu & Sarjala, Jukka, "Introduction", Nivala, Asko; Salmi, Hannu & Sarjala, Jukka (eds.), *Travelling Notions of Culture in Early Nineteenth-Century Europe*. Routledge, London & New York 2016, 1–15.
- Nurmiainen, Jouko, *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessä kielessä*. Bibliotheca Historica 122, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2009.
- Nygård, Toivo, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Studia Historica Jyväskyläensia 31, Jyväskylä 1985.
- Närvänen, Emma, *Kun kahvia juotiin salaa. Kahvi Suomessa ja Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto 2012.
- Ogborn, Miles, *Spaces of Modernity – London's Geographies 1680–1780*. The Guildford Press, London 1998.

- Ollikainen, Tapio, "Teemu Keskkisarja vaihtoi viinanjuonnin historian kummallisuuksiin. Nyt hän tutkii seksiä, väkivaltaa ja kuolemaa", *Yliopisto* 3/2016, 28–33.
- Olsen, Björnar, *In Defence of things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Rowman & Littlefield, Lanham & New York 2010.
- Orlin, Lena Cowen, *Locating Privacy in Tudor London*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Overton, Mark; Whittle, Jane; Dean, Darron & Hann, Andrew, *Production and Consumption in English Households, 1600–1750*. Routledge, London & New York 2004.
- Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (toim.), *Monikulttuurisuuden aika Viipurissa. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita* 17, Helsinki 2013.
- Palonen, Kari, *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric*. Polity Press, Cambridge 2003.
- Peltonen, Matti, "Esipuhe: Ginzburgin suodatin ja sorron arkistot", Ginzburg, Carlo, *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Gaudeamus, Helsinki 2007, 9–22.
- "Clues, Margins, and Monads. The micro-macro-link in historical research", *History and theory* 40 (2001), 347–359.
- Pelzer, John & Pelzer, Linda, "The Coffee-Houses of Augustan London", *History Today* 32 (1982), 40–47.
- Pihlman, Aki, "Turun kaupunkiarkeologian kaksikymmentä viime vuotta", *SKAS* 1/2010, 17–25.
- "1600- ja 1700-luku kaupunkiarkeologiassa: aineistoja, kysymyksiä mahdollisuuksia", *SKAS* 4/2012, 17–24.
- Pollock, Linda A., "Living on the stage of the world: the concept of privacy among the elite of early modern England", Wilson, Adrian (ed.), *Rethinking Social History. English Society 1570–1920 and its Interpretation*. Manchester University Press, Manchester 1993, 78–96.
- Pomian, Krzysztof, *L'ordre du temps*. Gallimard, Paris 1984.
- Pred, Allan, *Lost words and lost worlds: modernity and the language of everyday life in late nineteenth-century Stockholm*. Cambridge University Press 1990.
- Priestley, Ursula & Corfield, Penelope, "Rooms and room use in Norwich housing, 1580–1730", *Post-Medieval Archaeology* 16 (1982), 93–123.
- Purcell, Amy, *The Politics of Public Space in Republican Rome*. Cambridge University Press, Cambridge 2015.

- Purdy, Daniel, "Enlightenment in the European city. Rethinking German Urbanism and the Public Sphere", Diedendorf J. and Ward J. (eds.), *Transnationalism and the German City*. Palgrave MacMillan, New York 2014, 13–35.
- Rahikainen, Marjatta, "Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa", Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Tjöteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1092, Helsinki 2006, 153–175.
- Ranta, Raimo, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. I nide. Turku 1975.
- Rantala, Heli, *Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Annales Universitatis Turkuensis C 362, Turku 2013.
- Rau, Susanne, "Public order in public space: tavern conflict in early modern Lyon", *Urban History* 34 (2007), 102–113.
- Rau, Susanne & Schwerhoff, Gerd (hrsg.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau, Köln 2004.
- Reculin, Sophie, "L'établissement et la diffusion de l'illumination publique à Rennes au XVIIIe siècle", *Annales de Bretagne et de pays de l'Ouest* 120 (2013), 89–106.
- Rehnberg, Mats, *Stora krogboken. Bilder ur restauranglivets kulturhistoria*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1955.
- Reyerson, Kathryn L., "Public and private space in medieval Montpellier. The Bon Amic square", *Journal of Urban History* 24 (1997), 3–27.
- Richter, Melvin, *The History of Concepts: A Critical Introduction*. Oxford University Press, Oxford 1995.
- Ringbom, Åsa, "Åbo Societetshus. De första decennierna i det nuvarande stadshusets historia", *Åbo Stads Historiska Museum, Årsskrift* 40 (1976), 123–170.
- "Seipelska salen i ny belysning", *Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta*, Turku 1987, 35–45.
- Rinne, Toivo T., *Suomen vakuutustoimintaa 1816–1819*. Turku 1966.
- Roche, Daniel, *Le peuple de Paris*. Aubier Montaigne, Paris 1981.
- Rosenfeld, Sophia, "The Social Life of Senses: A New Approach to Eighteenth-century Politics and Public Life", Vila, Anne C. (ed.), *A Cultural History of Senses in the Age of Enlightenment*. Bloomsbury Academic, London & New York 2014, 21–40.
- Roth, Paul A., "The pasts", *History and Theory* 51 (2012), 313–339.
- Runia, Eelco, "Presence", *History and Theory* 45 (2006), 1–29.
- Ruskeeniemi, Tuula, *Turkulaisten arjen ja juhlan tilat 1700-luvun lopulla*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto 2006.

- Ruuth, Johan Wilhelm, *Åbo Stads Historia under medeltiden och 1500-talet*. Bestyrelsen för *Åbo stads historiska museum*, Åbo 1909.
- Saarikangas, Kirsi, *Model Houses for Model Families: Gender, Ideology and Modern Dwelling: The Type-Planned houses of the 1940's Finland*. Pd. D. Thesis, University of Helsinki 1993.
- Sagui, Samantha, "The hue and cry in medieval English towns", *Historical Research* 87 (2014), 179–193.
- Sahlberg, Irja, "Luostarimäen taloista ja kodeista", *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu 1940* (1941), 3–29.
- "Qwensel, porvaristalo 1700-luvun Turusta", *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu 1945–1949* (1949), 4–17.
- Phillips, Mark Salber, "Distance and Historical Representation", *History Workshop Journal* 57 (2004), 123–141.
- Salmi, Hannu, "Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistiympäristön historia tutkimuskohteena", Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit (toim.), *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2001, 339–357.
- Sappinen, Eero, *Pohjois-Pohjanmaan maaseutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla*. Kansatieteellinen arkisto 34, Helsinki 1985.
- Sarti, Raffaella, *Europe at Home. Family and Material Culture 1500–1800*. Yale University Press, New Haven & London 2002.
- Saunier, Pierre-Yves, "Center and Centrality in the Nineteenth-Century. Some concepts of Urban Disposition under the Spot of Locality", *Journal of Urban History* 24 (1998), 435–467.
- Savolainen, Panu, "Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827", *SKAS* 1/2011, 19–46.
- "Haarautuvien polkujen puutarha. Historia ja arkeologia menneisyyttä määrittämissä", *HAik* 111 (2013a), 395–408.
- *Selvitys Pohjoiskortteli 8:n rakennushistoriasta*. Tekijän ja Benito Casagranden hallussa. Turku 2013b.
- *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa*. Turun museokeskus, Turku 2014a.
- "Suuren kaupunkipalon varalta... Palovakuuttaminen yhteisöllisenä käytäntönä eräässä ruotsalaisessa kaupungissa vuosina 1785–1807", *Ennen ja nyt* 3/2014b.

- ”Yön ainoat valopilkut. Turun katuvalaistuksen alkuvaiheet ja kaupunkiyhteisö”, *Turun seudun sukututkijat ry:n vuosikirja* 9, Turku, 57–75.
- ”Henric Vialénin pyykkitupa ja Catharina Willmanin vuokrahuone. Kurkistuksia 1700-luvun jälkipuoliskon Turun alempien väestönosien asuinoloihin”, *Genos* 87, 66–82.
- ” Une ville retardaire? Le début de l’éclairage des rues dans une ville provinciale finlandaise (1805-1827) ”, *Revue histoire urbaine* 47 (2016b).
- Schafer, R. Murray, *The Tuning of the World*. Alfred A. Knopf, New York 1977.
- Schegloff, Emanuel A., ”Notes on a Conversational Practice: Formulating Place”, Sudnow, D. (ed.), *Studies in Social Interaction*. MacMillan, New York 1972, 75–119.
- Schivelbusch, Wolfgang, ”The Policing of street lighting”, *Yale French Studies* 73 (1987), 61–74.
- *The Disenchanted Light. The Industrialization of Light in the Nineteenth Century*. University of California Press, Berkeley 1988.
- Scott, Katie, *The Rococo Interior. Decoration and Social Spaces in Eighteenth-Century Paris*. Yale University Press, New Haven & London 1995.
- Selling, Gösta, *Svenska herrgårdshem under 1700-talet. Arkitektur och inredning 1700–1780*. Rekolid, Stockholm 1991 (1937).
- Sennefelt, Karin, ”Social and Political Tresholds in Stockholm, ca. 1720–1770”, *Urban History* 35 (2008), 185–201.
- *Politiksen Hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholmia Förlag, Stockholm 2010.
- Seppänen, Liisa, *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erytyistarkastelussa Åbo Akademin tontin arkeologinen aineisto*. Väitöskirja, Turun yliopisto 2012.
- Seyfried, Warren R., ”The Centrality of Urban Land Values”, *Land Economics* 39 (1963), 275–284.
- Sheller, Mimi & Ury, John, ”Mobile Transformations of ‘Public’ and ‘Private’ Life”, *Theory, Culture and Society* 20 (2003), 107–125.
- Shoemaker, Robert B., ”The Decline of Public Insult in London 1660–1800”, *Past & Present* 169 (2000), 97–131.
- Sirén, Kirsi, ”Skatteindrivarna och prästerskapet som folkbokförare, befolkningshistoriska källor i kritisk belysning”, *Historisk Tidskrift för Finland* 83 (1998), 1–16.
- Sjöblom, Mikko, ”Turkulaisten asumukset 1800-luvun alussa”, *Turun ylioppilas* 3 (1954), 65–94.

- Skinner, Quentin, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* 8 (1969), 3–53.
- "The Idea of Cultural Lexicon", *Visions of Politics*, vol. 1. Cambridge University Press, Cambridge 2002, 158–174.
- Smith, Bruce R., *The Acoustic World of Early Modern England. Attending to the O-factor*. The University of Chicago Press, Chicago 1999.
- Soini, Yrjö, *Vieraanvaraisuus ammattina. Kulttuurihistoriallinen katsaus Suomen majoitus- ja ravitsemuselinkeinoon kehitykseen I*. Otava, Helsinki 1963.
- Soiri-Snellman, Helena, "Turku 1700-luvulla aikalaisten kuvaamana", *Aboa* 1991–92. *Turun maakuntamuseon vuosikirja* 55–56 (1996), 8–30.
- Soja, Edward William, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso, London 1989.
- *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Blackwell, Oxford & New York 2000.
- Steinrud, Marie, *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högre-tåndskultur*. Carlssons, Stockholm 2008.
- Stenius, Henrik, "Begreppshistoriska temperament", *Historisk tidskrift för Finland* 92 (2007), 1–9.
- Stobart, Jon, "Accommodating the Shop: The Commercial Use of Domestic Space in English Provincial Towns, c. 1660–1740", *Città e Storia* 2 (2007), 351–363.
- "The Shopping Streets of Provincial England, 1650–1840", Furnée, Jan Hein & Lesger, Clé (eds.), *The Landscape of Consumption. Shopping Streets and Cultures in Western Europe, 1600–1900*. Palgrave MacMillan, New York 2014, 16–36.
- Stobart, Jon; Hann, Andrew & Morgan, Victoria, *Spaces of Consumption. Leisure and Shopping in the English Town, c. 1680–1830*. Routledge, London & New York 2007.
- Stoller, Paul, *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. University of Pennsylvania Press 1989.
- Stone, Lawrence, "The Public and the Private in the Stately Homes of England, 1500–1900", *Social Research* 58 (1991), 227–251.
- Stribolt, Barbro, "Teaterbyggnaden – borgerskapets scen", Hall, Thomas & Dunér, Katharina (red.), *Den Svenska staden. Planering och gestaltning – från medeltid till industrialism*. Sverige radios förlag, Stockholm 1997, 232–245.
- Suolahti, Gunnar, *Suomen pappilat 1700-luvulla*. WSOY, Helsinki 1912.
- *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1991.

- *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 585, Helsinki 1993.
- Sweet, Rosemary, *The English Town 1680–1840. Government, Society, Culture*. Routledge, London & New York 1999.
- von Sydow, Hjalmar, ”Stockholms polis”, Dahlgren, Erik Wilhelm (red.), *Stockholms omgifningar I*. Stockholm 1897, 253–298.
- Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne, ”Johdanto”, Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.), *Eletty ja muistettu tila*. Historiallisia tutkimuksia 215, Suomen historiallinen seura, Helsinki 2002, 9–27.
- Syrjämaa, Taina, *Constructing Unity, Living in Diversity. A Roman Decade*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae 344, Finnish Academy of Sciences, Helsinki 2006.
- Syrjämäki, Sami, *Sins of a Historian. Perspectives on the Problem of anachronism*. Ph. D. Thesis, University of Tampere 2011.
- Särkiö, Pekka, ”Turun tuomiokirkon musiikkielämä 1600-luvun tilikirjojen valossa”, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 87–88 (1999), 119–146.
- Talamo-Kemiläinen, Maarit, ”Schäferin tontti Läntisellä Rantakadulla”, *Aboa 1991–92. Turun maakuntamuseon vuosikirja* 55–56 (1996), 110–135.
- Tadmor, Naomi, ”The Concept of Household-Family in Eighteenth Century England” *Past and Present* 151 (1996), 111–140.
- *Family and Friends in Eighteenth-century England, Household, kinship and patronage*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Talve, Ilmar, *Bastu och torkhus i nordeuropa*. Nordiska museets handlingar 53, Stockholm 1960.
- Tassin, Étienne, ”Espace commun ou espace public? L’antagonisme de la communauté et de la publicité”, *Hermès* 10 (1991), 23–37.
- Taylor, Holly & Tversky, Barbara, ”Perspective in Spatial descriptions”, *Journal of memory and language* 35 (1996), 371–391.
- Tétreault, Mary-Ann, ”Formal Politics, Meta-Space, and the Construction of Civil Life”, Light, Andrew & Smith, Jonathan M. (eds.), *The Production of Public Space*. Rowman & Littlefield, Lanham & New York 1998, 81–97.
- Tiainen, Jorma, *Trubaduureista pyhimyksiin. Edustaminen ja julkisuus keskiajalla*. Atena, Jyväskylä 2006.
- Toropainen, Veli Pekka, *Päätäväiset Porvarskat. Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670*. Annales Universitatis Turkuensis C 419, Turku 2016.

- Tully, James, *Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics*. Princeton University Press, Princeton 1998.
- Turpeinen, Oiva, ”De finländska städernas folkmängd 1727–1810”, *Historisk tidskrift för Finland* 62 (1977), 109–127.
- Ulväng, Göran, ”Syneprotokoll, mantalslängd och brandförsäkringar: äldre skriftliga källor om den uppländska bondebebyggelsen”, *Upplands fornminnesförenings förlag* 1999, 73–94.
- *Böndernas hus: den agrara bebyggelsen i sydvästra Uppland under 1700- och 1800-talen*. Licenciatavhandling, Uppsala universitet 2001.
- Uotila, Kari, ”Kivitaloja keskiajan Turussa”, Seppänen, Liisa (toim.), *Kaupunkia pintaa syvemmäältä. Arkeologia Näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX, Suomen keskiajan arkeologian seura, Helsinki 2003, 121–134.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa – Suomen kultasepäntyo Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten*. Historiallisia tutkimuksia 182, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- ”Hantverkarhustruns levnadsbana i Åbo omkring år 1800”, Heino, Ulla & Vainio-Korhonen, Kirsi (red.), *Fundera tar längsta tiden, sa skräddarn, då han sydde byxor*. Turun yliopiston historian laitos 1997, 179–195.
- *Käsin tehty. Miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia tutkimuksia 200, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.
- ”Mamselli Falckin tarina eli kaupunkihistorian tutkimaton sukupuoli”, Niemelä, Jari (toim.), *Ihmiset ovat kaupunki*, Turun historiallinen yhdistys, Turku 1999, 65–78.
- *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2002.
- ”Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa”, Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098, Helsinki 2006.
- *Suomen herttuattaren arvoitus. Suomalaisia naiskohtaloita 1700-luvulta*. Edita, Helsinki 2009.
- *Ujostelemattomat. Kätilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*. WSOY, Helsinki 2012.
- Vanhaelen, Angela & Ward, Joseph P. (eds.), *Making public space in early modern Europe*. Routledge, London & New York 2013.

- Varna Georgiana, *Assessing the publicness of public spaces. Towards a new model*. Ph. D. Thesis, University of Glasgow 2011.
- ”Miten julkisia ovat Turun julkiset tilat?” *Turun kaupunkitutkimusohjelman tutkimuskatsauksia* 1a/2013.
- Vickery, Amanda, *Behind Closed Doors. At Home in Georgian England*. Yale University Press, New Haven & London 2009.
- ”An Englishman’s Home is his Castle? Thresholds, Boundaries and Privacies in the Eighteenth-century London House”, *Past and Present* 199 (2008), 147–173.
- Viinikkala, Lauri, ”Musteella todeksi muutettu. Suomen kieli paikallishallinnollisena työkaluna Anders Lizeliuksen pitäjänkokouspöytäkirjoissa 1756–1795”, *Ennen ja nyt* 3/2014.
- Viitaniemi, Ella, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Acta Universitatis Tamperensis 2158, Tampere 2016.
- Viitaharju, Johanna, ”Köydenpunojan talo”, *Aboa* 1991–92. *Turun maakuntamuseon vuosikirja* 55–56 (1996), 53–75.
- ”Stadens bakgård”, Bergroth, Tom & Söderström, Marita (red.), ”Först kom Skomakaren”, *Hantverksmuseet på Klosterbacken 50 år*. Åbo Landskapsmuseum, Åbo 1987, 92–138.
- Viitaharju, Johanna, ”Qwenselin talo ja sen rakennukset”, *Aboa* 1988. *Turun maakuntamuseon vuosikirja* 52 (1991), 40–75.
- Vila, Anne C. (ed.), *A Cultural History of Senses in the Age of Enlightenment*. Bloomsbury Academic, London & New York 2014.
- Vilkuna, Kustaa H. J., *Juomareiden valtakunta. Suomalainen känni ja kulttuuri*. Teos, Helsinki 2015.
- Vuolanto, Ville, ”Tutkimusprosessit, metodi ja historian tutkimuksen ominaislaatu”, *HAik* 105 (2007), 304–316.
- Vuorela, Toivo, *Kansanperinteen sanakirja*. WSOY, Helsinki 1981.
- Väisänen, Hanna-Leena, *Kaupunkisuunnittelu ja kaupunkirakentaminen Turussa 1638–1661*. Pro gradu- tutkielma, Turun yliopisto 2007.
- Warf, Barney & Arias, Santa (eds.), *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*. Routledge, London & New York 2009.
- Waris, Elina, *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. *Bibliotheca historica* 48, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1999.

- Weidenfeld, Katia, *La police de la petite voirie à Paris à la fin du Moyen Âge*. Panthéon-As-sas Paris II, Paris 1996.
- Weintraub, Jeff & Kumar, Krishan (eds), *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a grand dichotomy*. University of Chicago Press, Chicago 1997.
- Whitehead, Alfred North, *The Concept of Nature. Tarner lectures delivered in Trinity College November 1919*. Cambridge University Press, Cambridge 1920.
- Wickman, Mats, *För all Framtid. Stockholms stads brandförsäkringskontor 250 år*. Brandkontoret, Stockholm 1996.
- Williamson, Fiona, "Space and the City: Gender Identities in Seventeenth-Century Norwich", *Cultural and Social History* 9 (2012), 169–185.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia*. WSOY, Helsinki 2001. (alkuteos *Philosophical Investigations*, 1953)
- Wolff, Charlotta, "Pro patria et libertate. Frihetsbegreppet i 1700-talets svenska politisk språk", *Historisk Tidskrift för Finland* 92 (2007), 34–62.
- "Musikkultur och musiksmak i 1700-talets Sverige", *Historisk tidskrift för Finland* 100 (2015), 420–452.
- Wolff, Charlotta & Ilmakunnas, Johanna, "Den sinnliga kulturhistorien", *Historisk tidskrift för Finland* 100 (2015), 369–376.
- Wuorinen, Aimo, *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan ajan lopulla*. Osa I. Historiallisia tutkimuksia 50:1, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1959.
- *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan ajan lopulla*. Osa II. Historiallisia tutkimuksia 50:2, Suomen historiallinen seura, Helsinki 1966.
- Ylander, Hans, "Urbanisering och tätortutveckling i Sverige", *Markanvändningen i Sverige. Andra utgåvan*. Statiska centralbyrån, Stockholm 2003.
- Zeller, Olivier, "Espace privé, espace public et cohabitation. Lyon à l'époque moderne", Haumont, Bernard & Morel, Alain (dir.), *La société des voisins: Partager un habitat collectif*. Éditions de la Maison des sciences de l'homme 2005, Paris 187–207.
- Ågren, Maria, "Hemligt eller offentligt? Om kön, egendom och offentlighet i 1700-talets Sverige", *Historisk Tidskrift* 126 (2006), 23–45.
- Åmark, Karl, *Almänna brandförsäkringsverket 1782–1932. Minneskrift*. Stockholm 1932.

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

SAVOLAINEN, PANU: *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810.*

Väitöskirja, 327 s.

Tohtoriohjelma Juno, maaliskuu 2017

Väitöskirja käsittelee varhaismodernin kaupunkiyhteisön tilallista elämänpiiriä ja tapoja hahmottaa kaupunkitilaa kielen ja käsitteiden lähtökohdista. Tutkimuksen kohteena on pääasiasa Turku mutta osin myös muualla Ruotsin valtakunnassa laaditut tekstit. Väljä aikarajaus ulottuu 1740-luvulta 1810-luvun alkuun. Tutkimuksen tarkoituksena on kartoittaa yksityisen ja julkisen tilan käsitteiden alkuperää sekä toisaalta niiden poissaoloa ja toisenlaisia tilallisia käsitteitä ja kategorioita 1700-luvun kulttuurissa. Keskeisenä taustana on 1700-luvulle ajoitettu julkisen elämänpiirin esiinnousu, johon tutkimus liittää keskikokoisen kaupungin ja arkielämän lähtökohdat.

Työn teoreettinen ja menetelmällinen idea pohjautuu kielellisten käsitteiden ja tilallisen ja aineellisen maailman samanaikaiseen tulkintaan. Tarkastelu keskittyy sekä laajempiin yleiskäsitteisiin että täsmällisempiin, esimerkiksi huonetiloja kuvanneisiin käsitteisiin ja luonnehdintoihin. Tutkimuksessa hyödynnetään myös historiallista paikkatietoa ja kartallistamista tekstilähteiden analyysissä. Alkuperäisaineisto koostuu laajasta otannasta erilaisia tekstejä vuosilta 1740–1810, ja yhtenä metodisena lähtökohtana on erilaisten lähteiden tietojen yhdistely ennen kaikkea tilan lähtökohdasta.

Tutkimuksen perusteella 1700-luvun tilallista kulttuuria tulisi usein käytetyn julkisen ja yksityisen kahtiajaon sijaan pyrkiä ymmärtämään aikakauden omien käsitteellisten kategorioiden lähtökohdasta. Työ antaa uusia näkökulmia 1700-luvun uudenlaisiin julkisuuden instituutioihin kuten kahvihuoneisiin keskikokoisten ja pienten kaupunkien lähtökohdista. Paikallishistoriallisella tasolla väitöskirja nostaa esiin aiemmin vähän tutkitun, Turun palossa 1827 tuhoutuneen rakennetun ympäristön ja kaupunkiyhteisön arjen tilojen elämänpiirin. Historiantutkimuksen menetelmien näkökulmasta tutkimus peräänkuuluttaa käsitteisiin keskittyvän menetelmän ja käsittehistoriallisten lähestymistapojen laaja-alaista soveltamista tilallisiin ja arjen elämänpiirin kieleen ja käsitteisiin.

Asiasanat: kaupunki, historia, julkisuus, yksityisyys, tila, käsittehistoria, arkielämä, kielenkäyttö, kulttuurihistoria, sosiaalishistoria, arkkitehtuuri, rakennushistoria, Ruotsin vallan aika, Turku

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of History, Culture and Arts Studies

Finnish History

SAVOLAINEN, PANU: *A textually built city. Public and private space in linguistic practices and everyday life in Turku, 1740–1810.*

Doctoral Dissertation, 327 pages

Doctoral Programme Juno, March 2017

The dissertation examines spatial practices and linguistic concepts of early modern urban space. The study focuses on Turku, one of the main towns of the kingdom of Sweden, between 1740 and 1810. The objective is to understand the origins of the concepts of public and private space in the grass-roots of the everyday life of a mid-size European town, and also to map variant spatial categories and concepts in the 18th century urban context and language. Furthermore, the study tackles the issue of the ‘public sphere’ from the angle of everyday life and urban space.

The methodological approach draws from the simultaneous interpretation of space, language and concepts. The analysis focuses both on concepts on a general level and more specific concepts that represent particular spaces and places. The study also involves geographical analysis and spatial mapping through the combination of information from various textual sources in novel ways. The primary sources consist of a comprehensive sample of the variety of sources concerning Turku, and one of the innovative aspects of the study is the cross-reading of various texts from a spatial perspective.

The study reveals a number of spatial concepts and linguistic formulations that unveil the variant and different categories and practices preceding the modern public-private-dichotomy of urban space. According to the study, the early modern urban space was not fuzzy or undefined, as has been stated in previous studies, and it should be approached from the concepts of the period, instead of the modern public-private-distinction. The study also unfolds the meanings of new public institutions of the 18th century, e.g. coffee houses, in mid-size European towns. At the level of local history, the thesis offers new views on the urban space of Turku that was destroyed in the Great Fire of Turku in 1827. At the level of methodology, the study proposes a novel way in which to use conceptual history in the contexts of spatiality and everyday life.

Keywords: history, spatiality, public sphere, public space, private space, privacy, Historical GIS, conceptual history, cultural history, social history, architectural history, Sweden, Turku.

Henkilöhakemisto

Nimien kirjoitusasu ei 1700-luvulla ollut vakiintunut, vaan nimiä kirjoitettiin eri muodoissa kirjoittajasta ja asiayhteydestä riippuen. Tutkijoiden nimet on *kursivoitu* erotuksena historiallisista henkilöistä. Naiset esiintyvät hakemistossa 1700-luvun tapaan omilla sukunimillään paitsi tapauksissa joissa naisen sukunimi ei ole tiedossa. Tällöin naiset on merkitty puolisoiden sukunimen mukaan.

Adens, rykmentin puhallinsoittaja, 193, 254
Ahlbom, seppäkisälli, 142
Ahlstrand, Anna Sofia, ravintoloitsija, 152
Ahlström, Michael, tupakankehrääjä, 140
Ahlström, ruukunvalajakisälli, 260
Allén, Jakob, kauppias, 163
Allén, postimestari, 65, 74
Alroth, Michel, 236, 243
Anders, renki, 179
Andersdotter, Anna, piika, 261
Anderson, Thomas, kaupunginvahti, 264
Andersson, *Guðrun* (1962–), historioitsija, 31
Andersson, Maria, lapsi, 231, 232
Andsten, Johan, katedraalikoulun oppilas, 204
Anna Ericsson, perämiehen vaimo, 59
Anna, piika, 168
Anna, piika, 179
Ariès, *Philippe* (1914–1984), historioitsija, 18
Armitage, *David* (1965–), historioitsija, 25
Asp, Israel, kaupunginluutnantti, 176
Augustin, Maria, kauppias, 209
Augustin, Matts, kauppias, 204, 205

af Baden, Fredrica Dorothea Wilhelmina (1781–1825), Ruotsin kuningatar 1797–1809, 280
Baer, Adolf Fredric, hovioikeuden varanotaari, 150
Baer, Anders, kauppias, 68, 188
Bálint, Emese, historioitsija, 20
Bastberg, Michael, kaupunginvahti, 157
Benjamin, Walter (1892–1940), filosofi, 27
Berch, Carl Reinhold (1706–1777), antikvaari, 202
Berg, Michael, renki, 224, 225
Bergström, Anders, akatemian vahtimestari, 178
Bergström, Petter, ravintoloitsija, ruokalanpitäjä, 152, 164, 165, 166, 168, 169, 172
Bernier, Samuel, rakennusmestari, arkkitehti, 151
Bertilsson, Eric, renki, 246, 247
Bertilsson, Henric, 260
Birckman, Eric, matruusi, 91
Björckbom, Hans Henric (1761–1814), katedraalikoulun apologisti, 150
Björckman, Margareta, piika, 163, 164
Blomgreen, Anders, pellavankutojakisälli, 129
Blotvogel, Hans-Heinrich (1943–), maantieteilijä, 100
Boije, Hans Henric, nimismies, 150
Bollfras, napintekijä, 142
Boman, Dorothea, vaskiseppä Nordquistin leski, 225
Bong, Daniel, ylioppilas, 117
Bonsdorff, Gabriel (1762–1831), Turun akatemian professori, 198

- Borsay, Peter* (1950–), historioitsija, 28
Boswell, James (1740–1795), kirjailija, 99
Bram, Anna Cajsa, piika, 205, 207, 209, 262
Brandt, Johan, sotilas, 142
Bremer, Jacob Reinholdt, 168
Brewer, Daniel, historioitsija, 19, 21
Brita, piika, 141
Broberg, Lisa, krouvinpitäjä, 13, 260
Bruchten, Gabriel, maalarippiipoika, 96
Brunner, Henric, porvari, 102
Brunner, Otto (1898–1982), historioitsija, 22, 24
Brusela, Jacob Danielsson, 243
Brusell, luutnantti, 84
Bryggman, Johan, porvari, 227
Böckelmann, kauppias, 263
Cajalin, Gabriel, matruusi, 146
Cajander, Anders, 102
Cajander, Jacob, tupakankehrääjä, 140
Callmeijer, Anna, 249
Callmeijer, Christina, 249
Callmeijer, Clara, 249
Callmeijer, Johan Ernst, tulliyli tarkastaja, 82, 84, 249
Calonius, Matthias (1738–1817), Turun akatemian professori, 191
Carlsson, Johan, tupakkaplantaasirenki, 204
Carlström, Erland, ravintoloitsija, 150, 152, 185
Carlström, Ernst Wilhelm, ravintoloitsija, 152
Casey, Edward (1939–), filosofi, 24, 25
Castan, Nicole (1926–2009), historioitsija, 20
Cawén, Johan, ravintoloitsija, 152
Christaller, Walter (1893–1969), maantieteilijä, 100
Clarke, Edward Daniel, matkakirjailija, 191, 199, 200, 209, 259, 260, 265, 266, 281
Collin, Jacob, kauppias, 60, 61, 146
Collin, porvarin leski, 102
Conze, Werner (1910–1986), historioitsija, 22, 24
Coole, Diana (1952–), sosiologi, 20
Corbin, Alain (1936–), historioitsija, 257, 258, 259, 262, 281
Cowan, Brian, historioitsija, 184
Cowan, Craig, historioitsija, 17
Cretaleen, kauppias, 204
Cumlander, Matts, kaupunginkirvesmies, 179
Cumlander, räätälimestari, 179
Dahl, kauppias, 111
Dahl, Matts, hanslankari, 147
Dahlbeck, ylitarkastaja, 271
Dahlstedt, Johan, puotipalvelija, 163
Dahlström, Svante (1883–1965), historioitsija, 31
Damberg, Johan, muurarimestari, 268
de Saussure, Ferdinand (1857–1913), kielitieteilijä, 22
Deleuze, Gilles (1925–1995), filosofi, 23
Diderot, Denis (1713–1784), filosofi, 188
Dobbin, Carl Jacob, hovioikeudenneuvos, 84, 122, 124
Dübol, Petter, puuseppäkisälli, 142
Edner, peruukintekijä, 243
Eibach, Joachim, historioitsija, 227
Ekebladh, kauppias, 204
Ekenberg, teatterinjohtaja, 194
Eklund, Henric, kutoja, 236
Eklöf, Ulrica Lovisa, piika, 233, 234
Ekman, Matts, sotilas, 231, 232
Elfström, peruukintekijä, 248
Elias, Norbert (1897–1990), sosiologi, 16
Enqwist, Anders, porvari, 150
Ericsson, Caisa, 224
Ericsson, Lisa, krouvipiika, 142
Ericsson, Lisa, piika, 236, 243, 268
Ericsson, Walborg, naishenkilö, 42, 50, 59, 60, 61, 117, 224, 233, 234, 235, 236
Ericsson, ravintoloitsija, 152, 170
Eriksson, Johan, renki, 232
Ewa Brigita, kahvihuoneen piika, 175
Fahlberg, Peter (vanh.), kondiittori, 183
Fahlberg, Peter G., kondiittori, 184
Falck, Ewa, ravintoloitsija, 152, 191

- Fingerroos, Eric Johan, oppipoika, 249
Flandrin, Jean-Louis (1931–2001),
 historioitsija, 227
 Flodman, Fredric, 111
 Flodmark, Jacob, lääninkanslian kirjuri, 64
 Foeder, Johan, kauppias, 50
 Fogelberg, Johan, porvari, 142, 147
 Fontéen, Henric, porvari, 94, 121
 Forsberg, Fredrica Christina, komissaarin
 vaimo, 205, 207, 209
 Forsgreen, Mats Johansson, puutarharenki,
 225
 Forsman, Henric, suutarikisälli, 142
Foucault, Michel (1926–1984), filosofi, 24
 Franklin, Benjamin (1706–1790),
 diplomaatti, tiedemies, 276
 Fremling, Vasilius, kauppias, 175
 Friberg, Israel, oppipoika, 248
 Frisk, Jacob, nimismies, 96, 97
 Frisk, Lars, merimies, 13, 260, 261
 Frisk, Thomas, merimies, 13, 260, 261
 Froster, Pehr, maaviskaali, 178
 von Fuhrman, Philipp, linnanvälskäri, 248
 Furetière, Antoine (1619–1688), kirjailija,
 58, 188, 251
 Gadolin, Daniel (1722–1796), maanmittari,
 lääninkamreeri, 125
 Gadolin, Jacob (1719–1802), piispa,
 tuomiorovasti, 246
Garrioch, David (1955–), historioitsija, 257
 Gelhard, Wilhelm Petter, säämiskäntekijä,
 kahvihuoneen pitäjä, 136, 137, 138,
 152, 174, 177, 211
 von Glahn, hovioikeudenneuvos, 120
Goffman, Erwin (1922–1982), sosiologi, 27
 Graha, Hedwig, todistaja, 247
 Granroos, pakkaaja, 128
 Granroth, Johan, suutarikisälli, 142
 Grelsdotter, Maria, piika, 121
 Grubb, talonomistaja, 278
 Grunnerus, Johan, suutarimestari, 254, 256
 Gröndahl, Simon, renki, 130
 Grönlund, Jacob, kengänpaikkaaja, 147
 Grönlund, Johan, laivatelakan seppä, 97,
 148
 Grönqvist, Johan, pellavankutoja, 236
Guattari, Felix (1930–1992), filosofi, 23
Guldi, Jo, historioitsija, 25
 Gummerus, manttaalikomissaari, 125
 Gustaf, renki, 141
 Gynter, rykmentin satulaseppä, 143, 254
 Haartman, Johan (1725–1787), asessori,
 Turun akatemian professori, 232
 Habermas, Jürgen (1929–), sosiologi, 17,
 18, 131, 138, 173
 Hager, Thure, pormestari, 158
 Hager, torimestari, 175
 Haghbohm, hatuntekijä, 254
 Hagström, postimestari, 150
Hallenberg, Mats (1962–), historioitsija, 31,
 98
 Halling, Zacharias, kondiittori, 183
 Hammar, Zachris, laivamies, 54
 Hartwall, Eric, laivatelakan kirjanpitäjä,
 205, 207, 209, 262
 Hassel, Henric, henkivartiokaartin upseeri,
 203, 204
 Hasselin, Eva, piika, 68
 Hasselqvist, Anna, matruusin vaimo, 242,
 243
 Haveman, kauppias, 125
 Hedwig, nuori neito, 141
 Helena, porvari Wahlbergin leski, 141
 Henric, renki, 165
 Henric, räätälioppipoika, 179
 Henricsdotter, Christina, leski, 264
 Henricsdotter, Christina, muurarikisällin
 vaimo, 124
 Henricsdotter, Maria, kirvesmiehen leski,
 72, 74, 75
 Henricsdotter, Walborg, piika, 121
 Henricsdotter, Walborg, sotilaan vaimo, 233
 Henricsdotter, Walborg, todistaja, 243
 Herkepaeus, Erik, ylioppilas, 85
 Hiller, Jonas, räätälimestari, 95
 Hilleström, Pehr (1732–1816), taiteilija, 252
 Huiskari, vahtimies, 121

- Hume, David (1711–1776), filosofi, 131
 Hüttner, Conrad, ravintoloitsija, 151, 154
 Hård, vyöntekijä, 254
 Höglund, Maria, piika, 213, 214, 215
 Idman, Gustaf, hovioikeudenneuvos, 59, 60, 61, 235, 236
 Ignatius, Carl Fredric (1726–1786), pormestari, 68
 Ikalin, Henric, sokeritehtaan renki, 224
Ilmakunnas, Johanna (1974–), historioitsija, 20, 31
 Imberg, Hans Henric, kauppias, 229, 230
 Immolin, porvari, 236
 Ingmarck, Johan, renki, 142
 Jacobsdotter, Anna, laivamies Anderssonin vaimo, 231, 232, 234
 Jacobsdotter, Catharina, porvari Nurkalan vaimo, 260
 Jacobsdotter, Lena, talonomistaja, 233
 Jacobsdotter, Lisa, naishenkilö, 127
 Jacobsdotter, Lisa, piika, 232
 Jacobsson, Anders, armeijan laivamies, 231, 232, 234
 Jacobsson, Anders, matruusi, 127
 Jacobsson, Mats, renki, 224
Jerram, Leif (1971–), historioitsija, 24
 Johansdotter, Anna, piika, 50
 Johansdotter, Greta, piika, 203
 Johansdotter, Maria, kirvesmiehen leski, 247
 Johansdotter, Maria, naishenkilö, 64
 Josephsdotter, Maria, 246, 247
 Julin, Erik (1796–1874), apteekkari, 195, 198
 Jöransson, Thomas, renki, 50, 59–60,
Kaartinen, Marjo (1964–), historioitsija, 19
 Kaisa, piika, 179
 Kalm, Pehr (1716–1779), Turun akatemian professori, 50, 85, 230
 Kappström, Henric, kaupunginvahtien ajuri, 156
 Kepplerus, linnan panimomestari, 207
Keskisarja, Teemu (1971–), historioitsija, 251
Kilian, Ted, sosiologi, 21
 Kock, luutnantti, 147
Koselleck, Reinhart (1923–2006), historioitsija, 22, 24
Kostof, Spiro (1936–1991), historioitsija, 120
Kotilainen, Sofia, historioitsija, 42
 Krank, Anders, teologian ylioppilas, 269
 Krook, Christina, pensionaatin pitäjä, 80, 81
 Krus, Anders, suutarikisälli, 142
 Kustaa III (1746–1792), Ruotsin kuningas 1772–1791, 47, 51, 278, 279
 Kustaa IV Adolf (1778–1837), Ruotsin kuningas 1792–1809, 280
 Kydenius, Sigfrid, vahtikorpraali, 95
Kümin, Beat (1962–), historioitsija, 148, 158
 Kyreen, Henric, kaupungin rummunlyöjä, 256
Lahtinen, Anu (1975–), historioitsija, 225
 Laitelin, Michael, muurarikisälli, 94
Laitinen, Riitta (1965–), historioitsija, 31, 149
 Lake, Gustav, poika, 59–60,
Lamberg, Marko, historioitsija, 106
 Landmark, Matts, vaskisoittaja, 176
 Larsdotter, Cajsa, kehruuhuoneen hoidokki, 265
Laslett, Peter (1915–2001), historioitsija, 226, 227, 238
 Laurén, Jacob, lapsi, 165
 Laurén, Jacob, ravintoloitsija, 152, 165, 168, 169
 Laurén, Lisa, ravintoloitsija Jacob Laurénin vaimo, 152, 165
 Laurén, Malachias, lapsi, 165
le Roy Ladurie, Emmanuel (1929–), historioitsija, 27
 Leinmarck, Henric, lukkoseppä, 146
 Lemke, Johan Cristopher, vääpeli, 263
 Lenning Carl, *director musices*, 174, 175, 177, 193, 229, 230
Levi, Giovanni (1939–), historioitsija, 26, 231
 Lichström, Eric, sotilas, 233

- Lillberg, Eric, porvari, 235, 236
 Lillja, Anders, salpietarinkeittäjä, 263, 264
 Lind, Anna Brita, turkkurin vaimo, 176
 Lind, Eric, kaupunginvahti, 91
 Lindahl, Petter, Tukholman kuninkaallisen teatterin näyttelijä, 194
 Lindegren, kauppias, 120
 Lindegren, kaupunginpalvelija, 247
 Lindman, Henric, kaupunginvahti, 91
 Lindström, Gabriel, matruusi, 236
 Lindström, Maria, perämiehen tytär, 59
 Lindström, Matts, konstaapeli, 228
 Lindström, perämies, 59
 Linnarsson, Magnus, historioitsija, 31, 98
 Lisa, piika, 141
 Lisa, piika, 165
 Lizelius, Anders (1708–1795), kirkkoherra, 80
 Loffman, nuorimies, 249
 Longfellow, Erica, historioitsija, 19
 Lucas, Gavin (1965–), arkeologi, 77
 Lundberg, Matts, porvari, 13
 Lundberg, porvari, 260
 Lundgreen, Hans, kauppias, 68
 Lundholm, Eric, pellavankutojakisälli, 254
 Lüdtke, Alf (1943–), historioitsija, 26
 Lång, Eric, laivamies, 54
 Löffman, Alexander, laivaston korpraali, 228
 Mandeville, Bernard (1670–1733), filosofi, 131
 Maria, kirvesmiehen vaimo, 141
 Maria, piika, 165
 Mattsdotter, Christina, piika, 247
 Mattsdotter, Elisabeth, piika, 130
 Mattsdotter, Lisa, piika, 129, 243
 Mattsdotter, Sophia, piika, 117
 Mattsdotter, Walborg, pakkaaja
 Strandbergin vaimo, 231
 Mattsdotter, Walborg, piika, 229, 230
 Mattson, Johan, renki, 214, 233
 Meijer, räätälin leski, 179
 Melander, Michael, komissaari, 205, 234
 Melville, Jennifer, historioitsija, 148
 Mennander (Fredenheim), Carl Fredrik (1748–1803), yli-intendentti, 139
 Michaelsdotter, Caisa, krouvipiika, 146
 Michaelsson, Gabriel, akatemian kirjaston vahtimestari, 243
 Michelsson, Matts, renki, 247
 Mickelsson, Simon, renki, 130
 Miettinen, Tiina, historioitsija, 228, 238
 Modig, Simon, vahtikorpraali, 163, 230
 Molis, Jacob, kauppias, 207
 Montan, Olof, asianajaja, 256
 Myrdal, Janken (1949–), historioitsija, 33
 Mårt, Caisa, mademoiselle, 141
 Mäkeläinen, Eva-Christina (1935–), historioitsija, 195
 Neppius, turkkuri, 176, 179
 Neuman, Adolf, asianajaja, 168
 Neuman, asessori, 142
 Nikula, Oscar (1907–1996), historioitsija, 31, 173
 Niska, Catharina, kauppiaan leski, 77
 Nivala, Asko (1980–), historioitsija, 23
 Nordgreen, Adam, palvelija, 111
 Nordman, Abraham, koristekauppias, kahvihuoneen pitäjä, ravintoloitsija, 150, 152, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 185
 Nordman, Anna, kahvihuoneen pitäjä Abraham Nordmanin vaimo, 179
 Nordman, Ebba, lapsi, 179
 Nordman, Lovisa, lapsi, 179
 Nordman, Maria, lapsi, 179
 Nürenbach, Martin, teatterinjohtaja, 195
 Nyström, Eric, poika, 128
 Näbb, Jonas, lasimestari, 203
 Ogborn, Miles, maantieteilijä, 131
 Olin (Nurkala), Anders, porvari, 228
 Olin, Jacob, linnannihti, 74
 Orrström, vahtimies, 59, 60, 61
 Ottman, krouvin asiakas, 268
 Palander, notaari, 230, 231
 Palin, Johan, porvari, 140
 Palin, Jonas, vahtikorpraali, 50, 95, 96
 Palin, Lisa, porvari Johan Palinin vaimo, 141

- Palin, Salomon, raatihuoneen vahtimestari, 146
 Palman, Anders, renki, 125
 Palmér, Lars Magnus, vänrikki, 168
 Paqwalin, maanmittari, 191, 196
 Paulén, Carl, kahvihuoneen pitäjä, 152, 177, 178, 183
 Paulin, Maria, krouvinpitäjä, 14, 142, 143, 193, 254, 255, 256, 261
 Paxéen, Johan, värjäri, 254
 Pentti, Jöran, kirvesmies, 117, 230, 231
 Pentti, Lisa, kirvesmies Jöran Pentin tytär, 231
 Pentti, Lisa, kirvesmies Jöran Pentin vaimo, 231
 Pipping, Jost Joachim, kauppias, 203, 204, 224
 Plagman, tarkastaja, 260
 Pohjalainen, Anders, porvari, 84
 Ponsén, Abraham, pakkaaja, 223
 Porthan, Henric Gabriel (1739–1804), Turun akatemian professori, 40, 50, 172, 186, 191, 192, 194, 205
 Pryss, Johan, kauppias, 203, 204, 224
 Pryss, Samuel, tuomiorovasti, 213, 214, 233
 Pytti, porvari, 111, 264
 Pära, porvari, 95
 Randala, Abraham, 141
 Randelin, Eric, tupakankehrääjä, 140
 Rappe, Christopher (1719–1776), maaherra, 139, 159, 163
 Reich, Carl Ferdinand, poliisikivalteri, 271
 Richter, Samuel, nahkuri, 86
 Riedell, Jacob, ravintoloitsija, 115, 152, 172
 Rindawa, Maria (Michaelsdotter), krouvinpitäjä, 50, 140, 156
 Rose, Margareta, kahvihuoneen pitäjä, 152, 176, 178
 Rosenberg, Johan, peruukintekijä Ednerin oppipoika, 243
 Rosenblad, Anders, pellavankutoja, 95
 Rothberg, Anders, muurarikisälli, 268
 Rothsten, Thomas, ravintoloitsija, 152, 165, 169, 170, 171, 172, 191
 Rungeen, Henric, kauppias, 77
 Ruskeeniemi, Tuula, historioitsija, 31, 125
 Sackléen, Lars, kaupunginvouti, 150
 Sandell, Isaac, palvelija, 224
 Sander, Matts, kirvesmies, krouvinpitäjä, 97, 147, 148, 268
 Sarin, tupakankehrääjä, 42, 234
 Sarleen, Olof, puuseppäkisälli, 142, 156, 157
Saunier, Pierre-Yves, historioitsija, 101
 Schröder, Christian Friedrich (1722–1789), rakennusmestari, arkkitehti, 47, 209
 Seijerling (Seuerling), Carl Gottfried, teatterinjohtaja, 130, 194, 195, 196
 Seipell, Johan (vanh.), ravintoloitsija, 152, 156, 157, 159, 161, 162
 Seipell, Johan Reinhold, ravintoloitsija, 65, 152, 158, 161, 162, 163, 164, 191, 192
 Seipell, Margareta, ravintoloitsija Johan Reinhold Seipellin vaimo, 159
Sennefelt, Karin (1972–), historioitsija, 31, 98
 Sewon, Henric, kaupunginpalvelija, 178
Sheller, Mimi (1967–), sosiologi, 20
 Si(e)rck, Johan, kauppias, 203, 204, 247
 Sigfredsdotter, Cajsa, vahtimiehen leski, 121
 Sigfridsdotter, Anna, krouvinpitäjä, 193
 Silfverberg, Henric, peltorenki, 125
 Silfverberg, Jacob, kirvesmies, 224
 Simonsdotter, Catharina, porvari Immolinin vaimo, 236
 Simonsdotter, Maria, korpraalin leski, 72
 Simonsdotter, Maria, piika, 248, 249
 Simonsdotter, Susanna, todistaja, 234
 Simonsdotter, Ulrica, kahvihuoneen piika, 175
 Sipelius, Johan, puuseppä, 96
Skinner, Quentin (1940–), historioitsija, 19, 23, 24, 58, 88, 287
Smith, Bruce R, historioitsija, 262
 Sofia Magdalena (1746–1813), Ruotsin kuningatar 1771–1792, 51
Soini, Yrjö (1896–1975), kirjailija, 174
 Solander, Simon, muurarimestari, 125

- Sommar, Johan, kaupunginvahti, 50, 156,
254
- Spanjefarare, Michel, salpietarinkeittäjä, 264
- Spondahl, rykmentin puhallinsoittaja, 146
- Stenberg, Pehr, ylioppilas, 40, 41, 68, 82,
115, 120, 128, 129, 130, 172, 186, 195,
205, 238, 239, 249, 269
- Stenberg, Petter, teatterinjohtaja, 194, 196
- Stener, Ephraim, kaupunginviskaali, 96, 142
- Stenlund, Simon, pellavankutoja, 95
- Stenman, Jubilaeus,
hoviaideudenauskulantti, 95, 96
- Strandberg, Anders, lapsi, 231
- Strandberg, Anders, pakkaaja, 231, 232
- Strandberg, Ewa, lapsi, 231
- Strandberg, Henric, lapsi, 231
- Strandberg, Johan, lapsi, 231
- Ståhlberg, Michel, suutarikisälli, 247
- Sundblad, Abraham, renki, 213, 214, 215
- Svederus, Magnus, kirjakauppias, 209
- Söderberg, Eric, rykmentin puhallinsoittaja,
141
- Söderberg, Maria, puhallinsoittaja
Söderbergin vaimo, 141
- Söderström, Michel, kaupunginpalvelija,
125
- Tadmor, Naomi*, historioitsija, 226
- Taimelin, kauppias, 207
- Talberg, Johan, ylioppilas, 142
- Talve, Ilmar* (1919–2007), kansatieteilijä, 85
- Tammelin, Jacob, muurarikisälli, 94, 268
- Tammelin, Matts, merikapteeni,
kahvihuoneen pitäjä, 152, 176, 178,
185, 186, 187
- Techtonius, pellavankutoja, 254
- Teleen, lukkoseppä, 65
- Tellman, Emanuel, kauppias, 235, 236
- Tengström, kauppias, 203
- Tétreault, Mary Ann* (1942–2015), filosofi,
21
- Theleen, Carl, puotipalvelija, 203
- Thomasdotter, Kaisa, sotilas Ekmanin
vaimo, 231, 232
- Thorenberg, Carl, director musices, 280
- Tillman, Henrik, 13
- Timgreen, Johan, 142
- Thusty, B. Ann*, historioitsija, 148
- Toenander, raatihuoneen kellarimestari, 96,
97
- Tolpo, Nils Magnus, ylioppilas, 172, 186,
192, 205, 261, 269
- Tomasdotter, Lisa, muurarimestari
Dambergin vaimo, 268
- torisiivooja, 242
- Trapp, Christian, kauppias, valtiopäivämies,
189
- Trapp, kauppias, 125
- Turdin, maisteri, 254
- Törnera, Scharlotta, leski, 228
- Uhrväder, Carl Gustaf, kauppias, 169
- Ulväng, Göran*, historioitsija, 31
- Ury, John, historioitsija, 20
- Utter, Henric, ravintoloitsija, 168
- Wacklin, M., kamreeri, 271, 272, 273
- Wahlberg, Emanuel, lapsi, 141
- Wahlberg, Emanuel, porvari, 141
- Wahlberg, Fredrik, lapsi, 141
- Wahlberg, Johan, lapsi, 141
- Wahlberg, Petter, lapsi, 141
- Wahlstedt, kirvesmiesapulainen, 141
- Wahlund, Catharina (Caisa), ravintoloitsija,
152, 165, 170
- Vainio-Korhonen, Kirsi* (1958–),
historioitsija, 32, 207, 234
- Walborg, naishenkilö, 141
- Walborg, piika, 141
- Wallén, Jeremias (1693, 1772), maaherra,
115, 194, 195
- Wallin, Eric, palvelija, 111
- Wassberg, Isaac, oppipoika, 248, 249
- Wasström, Niclas, maisteri, 150
- Watheen, Simon, puotipalvelija, 204
- Wechter, tehtailija, 156
- Welonius, maisteri, 117
- Whitehead, Alfred North* (1861–1947),
filosofi, 24, 25, 77
- Wickenberg, kuninkaallinen hovihankkija,
159

Vickery, Amanda (1962–), historioitsija, 234
Viinikkala, Lauri (1985–), historioitsija, 80
Wijkman, lukkari, 147
Wikman, Gustaf, 193
Wilhelmi, Henric, lääninkonttorin
 virkamies, 168
Willander, kirvesmies, 72
Williamsson, Fiona, historioitsija, 19
Willman, Catharina, 242
Winckelmann, Lisa Mattsdotter, leski, 227,
 228
Windelin, Johan, puotipalvelija, 207
Wissor, Bartolomeus, värjärikisälli, 142
Wittgenstein, Ludwig (1889–1951), filosofi,
 22
Wrang, Anders, porvari, 223
Wuorinen, Aimo, historioitsija, 31, 200
Åberg, Matts, suutarimestari, 183
Åkerberg, Henric, matruusi, renki, 246
Öhman, porvari, 141
Örnberg, Maria, 176

